

The background of the cover is a historical map of the Petanec region. The map shows a network of roads and rivers, with several areas shaded in yellow. The word 'Petanec' is written in a historical script on the left side of the map. To the right, the word 'Tischina' is visible. The title is overlaid on the map in a stylized, golden font.

Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih

(Nádasdyjev dvorec)

Zbornik

znanstvenega srečanja
Radenci in Tišina, 28. in 29. 10. 1999

PROTESTANTIZEM – ZATOČIŠČE IZGNANIH NA PETANCIH
(Nádasdyjev dvorec)

Zbornik
znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini
(28. in 29. oktober 1999)

1

PROTESTANTIZEM -
ZATOČIŠČE IZGNANIH
NA PETANJCIH
(Nádasdyjev dvorec)

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija
Petanjci

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Ljubljana

Murska Sobota 2000

Uredniški odbor: Ferenc Hajos
Franc Kuzmič
dr. Jože Pogačnik
Ernest Ružič
dr. Anton Vratuša

Glavni urednik: Jože Vugrinec

Tehnični urednik: Franc Mesarič

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616358081>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

821.163.6.09"15/16"(082)

284.117.2(497.4-18)"15/16"(082)

930.85(497.4-18)"15/16"(082)

PROTESTANTIZEM – zatočišče izgnanih na
Petanjcih (Nádasdyjev dvorec) : zbornik znanstvenega
srečanja v Radencih in na Tišini (28. in 29. oktober
1999), 1 / [Izdajatelj Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija,
Petanjci [in] Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Ljubljana ; glavni urednik Jože Vugrinec ; prevodi
Gaál Gabriella (madžarščina), Vilko Šimon (angleščina
in nemščina)]. – Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva
fundacija, Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center
SAZU, 2000

1. Vugrinec, Jože 2. Ustanova dr. Šiftarjeva
fundacija (Petanjci) 3. Znanstvenoraziskovalni
center SAZU (Ljubljana)

ISBN 961-6358-08-1 (Znanstvenoraziskovalni center SAZU)

COBISS-ID 44914433

Predgovor

Zbornik *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)* je delo, ki je rezultat dvodnevnega mednarodnega znanstvenega srečanja z enakim naslovom. Simpozij je s pomočjo sredstev PHARE in sponzorjev 28. in 29. oktobra lani v Radencih in na Tišini organizirala Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, katere ustanovitelj in vodja je bil dr. Vanek Šiftar. Njemu gre tudi največja zasluga za to, da je do celovitejše razprave o najrazličnejših vprašanih protestantizma na Slovenskem, na območju današnjega Prekmurja, Porabja na Madžarskem, avstrijske Štajerske in Gradiščanskega v Avstriji in do izdaje zbornika sploh prišlo. On je bil tisti, ki je izbiral teme za radensko-tišinski znanstveni posvet, referente za izbrane teme, predlagal glavnega in tehničnega urednika zbornika in drugo. Njemu gre potemtakem, čeprav – žal – postumno, naša prva zahvala v zvezi z vsem, kar je postoril za simpozij in za knjigo.

Knjiga je urejena tako, da prinaša - razen dveh uvodnih sporočil in nekaj spominskih zapisov o dr. Vaneku Šiftarju ter različnih prilog in podatkov na svojem koncu – štiri osrednja poglavja, v katerih so objavljeni referati, ki po svoji vsebini predstavljajo neko zaključeno celoto. Ta štiri poglavja, katerih naslovi nam že sami po sebi sporočajo, kaj je v objavljenih tekstih v njih mogoče najti, so: I. Kulturnozgodovinski in družbenopolitični okvir; II. Nádasdyjev dvorec, grofje Nádasdyji, protestantski izgnanci, protestantsko gibanje v Radgoni in na Petanjcih; III. Protestantsko gibanje v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem v 16. in 17. stoletju; IV. Pomen protestantizma za oblikovanje slovenskega knjižnega jezika in narodne zavesti. Verska in kulturna pestrost ter sožitje na območju Mure, Rabe in Zale.

Vsak referat je v celoti objavljen v maternem jeziku avtorja (razen v enem primeru, pri dr. Hojszanu), nato pa še v treh povzetkih – v treh jezikih. Primer: če je avtor Slovenec, je njegov prispevek z znanstvenega srečanja v celoti natisnjen v slovenskem jeziku, povzetki pa v madžarščini, nemščini in angleščini, itn.

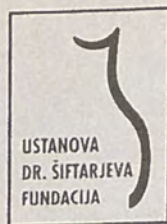
Posamezne referate v svojem Uvodu v našo edicijo na kratko predstavi dr. Anton Vratuša, predsednik programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije in predsednik pripravljalnega odbora znanstvenega srečanja. Dr. Vratuša tudi komentira faksimile načrta za simpozij, ki ga je pripravil dr. Vanek Šiftar že v mesecu marcu leta 1998. To je tudi prva od prilog, ki so zborniku dodane na koncu. Njej nato sledi še program znanstvenega srečanja, biografski in bibliografski podatki o avtorjih, organizatorji in donatorji oziroma sponzorji ter imensko kazalo, katerega avtor je Franc Kuzmič.

Publikacijo je pripravil sedemčlanski uredniški odbor. V njem so bili: akademika dr. Anton Vratuša in dr. Jože Pogačnik, Ferenc Hajoš, Franc Kuzmič, Ernest Ružič, Franc Mesarič, ki jo je tudi tehnično uredil, in spodaj podpisani, ki se vsem skupaj in vsakemu članu odbora še posebej zahvaljuje za pomoč in sodelovanje. Brez tako zvestih in zavzetih sodelavcev, kakršne je imel ob sebi glavni urednik zbornika, le-ta namreč ne bi mogel iziti v manj kot pol leta po koncu simpozija, a tudi v vsebinskem, oblikovnem, tehničnem pogledu ne bi bil tak, kakršen je. Z majčkeno pripombo seveda, da za tisto »glavno« vsebino v njem in verodostojnost podatkov v posameznih objavljenih tekstih odgovarjajo pač pisci sami. Tudi njim naj za trud pri pisanju referatov in za dobro sodelovanje ob pripravi edicije velja naša zahvala! In nenazadnje velika hvala tudi vsem podpornikom, ki so z denarjem pripomogli k temu, da je lahko izšla!

Jože VUGRINEC
glavni urednik

Murska Sobota, februar 2000

Napisi z naslovom znanstvenega srečanja
v treh jezikih ter znakoma
Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije in Phare.

Znanstveno srečanje

*Protestantizem
- zatočišče izgnanih
na Petanjcih
(Nádasdyjev dvorec)*

Das Wissenschaftstreffen

*'Protestantismus -
Zuflucht von Vertriebenen in der
Nádasdy - Burg von Petanjci'*

Tudományos tanácskozás

*Protestantizmus -
a száműzöttek menedékhelye Petanjcin
(Nádasdy kastély)*

Radenci in Tišina, 28. in 29. 10. 1999

Phare

Začetek znanstvenega srečanja v Radencih.
Za mikrofonom stoji
slavnostni govornik akademik *Ciril Zlobec*,
za mizo od leve proti desni pa sedijo:
župan *Občine Radenci Herbert Šefer*,
generalni direktor *Radenske Alojz Bebek*
in akademik *dr. Anton Vratusa*.

Uvod

Zbornik znanstvenega srečanja *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)* prinaša referate udeležencev - znanstvenikov in drugih kulturnih delavcev iz Avstrije, Madžarske in Slovenije - o reformaciji in protireformaciji na panonskem prostoru, zlasti na današnjem avstrijskem Štajerskem, v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem. Pomen zbornika je večplasten. Pomembno je predvsem to, da ta publikacija označuje prvo pomembno dejanje pri izvajanju statuta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije na Petanjcih na znanstveno-raziskovalnem področju. Dalje, prispevki v knjigi obdelujejo problematiko s stališča raznih znanstvenih disciplin – zgodovine, arheologije, ekonomije, politologije, sociologije, jezikoslovja, narodopisja. Osvetlujejo in delno dopolnjujejo dosedanje znanje o socialnoekonomskih, verskih, kulturnih in političnih razmerah in premikih na tem prostoru v 16. in 17. stoletju. In končno, idejna zamisel za znanstveno srečanje, čigar sadove vsebuje ta zbornik, kakor tudi pridobivanje sodelavcev zanj, sta plod znanstvenega napora dr. Vaneka Šiftarja, kar samo po sebi zgovorno priča o njegovem vztrajnem, ustvarjalnem delovanju, dokler le-tega ni pretrgala smrt.

1.

Prvi korak v uresničevanju statuta in znanstvenega programa Ustanove

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija je bila oblikovana 15. X. 1997 z odlokom ministra za kulturo Republike Slovenije. Njen statut je bil sprejet na ustanovitveni seji Zbora ustanoviteljev sedmega julija naslednjega leta. Med nameni ustanove so navedeni zlasti naslednji: varstvo kulturne in naravne dediščine, še posebej ohranitev in razvoj Vrta spominov in tovarištva v vsej njegovi neokrnjeni substanci in simboliki; utrjevanje in

razvijanje sodelovanja med narodi, še posebej s sosednjih regionalnih območij na področjih temeljne dejavnosti ustanove; podpiranje in izvajanje znanstveno-raziskovalnega dela; vzpodbujanje aktivnosti s področja varstva okolja in sodelovanje pri prizadevanjih drugih organizacij s tega področja (2. člen).

Za izvajanje svojega namena naj ustanova zlasti: skrbi za ohranitev in razvoj Vrta spominov in tovarištva; podpira in vzpodbuja organiziranje znanstveno-raziskovalne dejavnosti, še posebej raziskovalnih nalog in projektov s področij zgodovine, narodopisja, biologije, arheologije, ekologije in drugih področij; vzpodbuja in organizira kulturno-umetniško dejavnost, ki je povezana in združljiva z zgoraj omenjenima temeljnima dejavnostma; vzpodbuja in izvaja publicistične dejavnosti (5. člen).

Pri uresničevanju namena Ustanove ima posebno vlogo programski svet. To je strokovno-posvetovalni organ za načrtovanje in izvajanje dejavnosti ustanove. Imenuje ga zbor ustanoviteljev na predlog uprave ustanove za dobo 4 let. Člani programskega sveta izvolijo na svoji prvi seji predsednika sveta (18.člen). Programski svet v svoji sedanjosti sestavi je bil izvoljen na prvi seji Zbora ustanoviteljev sedmega julija 1998 in ima 11 članov.

Dr. Vanek Šiftar, pobudnik fundacije, je že marca meseca tega leta poslal dr. Otu Lutharju, direktorju Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU, pokrovitelju Vrta, svoje predloge za znanstveno-raziskovalno delo ustanove. Na prvo mesto programa je postavil tematiko protestantizma, zlasti pa dogodke konec šestnajstega stoletja, ko je sekovski škof Brenner na dolnjem Štajerskem in predvsem v Radgonskem kotu z ognjem in mečem vračal protestante v katoliško vero. Kdor se je zoperstavil odlokom cerkvene in posvetne oblasti, je tvegati ječo ali pa so ga izgnali iz nemškega dela avstro-ogrskega cesarstva. Drugi trije predlogi »štiripe-resne Šiftarjeve deteljice« so: prekmurski tisk do leta 1919, varovanje naravne dediščine, Prekmurci v svetu.

Ogrska grofovska družina Nádasdy, ki je imela obširne posesti v zahodnem Podonavju in velik vpliv v javnem življenju takratne Ogrske, je bila pripravljena dati izgnancem zavetišče v svojem dvorcu na Petanjcih. Prvi pregnanci so sem pribežali že oktobra 1598. leta. Drugi so jim sledili v naslednjih mesecih. Nádasdyjev dvorec jim je bil sorazmerno varno pribežališče: grad je bil na močvirnem zemljišču in obdajal ga je globok zaščitni kanal. Kljub temu pregnanci niso dolgo vzdržali na tem prostoru v neposredni bližini meje med ogrskim in nemškim delom avstro-ogrskega cesarstva. Zaradi stalnih pritiskov z vseh strani in turških napadov so se po petih letih še poslednji med njimi morali umakniti. Kljub temu se je protestantizem ob Muri in na Goričkem tu in

tam ohranil zlasti na podeželju. Ponovni polet pa je dosegel v teh krajih šele v 18. stoletju.

Predlog profesorja Vaneka Šiftarja, naj se uresničevanje znanstveno-raziskovalnega programa njegove Fundacije s sedežem na Petanjcih začne s problematiko izgnanih protestantov v Nádasdyjevem dvorcu, ne preseneča. Razlogov za tak izbor je bilo več. Poglavitna sta bila zlasti dva: prvič, Šiftarjeva življenjska naravnost na raziskovanje preteklosti in sodobnosti Prekmurja in sosednjih območij ter prebivalstva na stičišču Slovanov, Ogrov in Germanov, in drugič, obstoj pomembnih razlik med raziskovalci, zlasti Prekmurcev, o vlogi petanjskega gradu in pregnanih evangeličanskih pridigarjev za razvoj protestantizma na ogrski strani habsburško-ogrskega cesarstva. Dalje, protestantsko gibanje in protireformacija, ki sta tudi na panonskem prostoru dolgoročno vplivala na njegov družbeno-ekonomski, politični, kulturni in verski razvoj, še vedno pritegujeta pozornost raziskovalcev. Razen tega je bila človeška usoda pregnanih evangeličanskih pridigarjev in njihovih družin še posebej izzivalna za tenkočutnega iskatelja s Petanjec, vpetega v raziskovanje tako preteklih kot sodobnih družbenih dogajanj. Tudi sam dvorec družine grofov Nádasdyjev ga je izzival. Saj sta po mnenju strokovnjakov ne dovolj raziskani tako njegov nastanek ter kulturna, gospodarska in obrambna vloga ob ogrsko-germanski meji in pred turškimi vpadi, kakor tudi usoda dvorca po smrti njegovega poslednjega gospodarja Ferenc III. Nádasdyja, obtoženega za sodelovanje pri zrinjsko-frankopanski zaroti proti habsburškemu dvoru in obglavljenega v Dunajskem Novem mestu leta 1671.

2.

Koncept znanstvenega srečanja in njegova izpeljava

Cilj znanstvenega srečanja Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec) je bil večplasten. Za njegovo uresničitev je bilo treba opraviti nekaj medsebojno vsebinsko povezanih nalog. Najpomembnejše med njimi so bile: predstaviti Nádasdyjev dvorec, zatočišče izgnanih in njihovih gospodarjev ter njihove vloge za razvoj protestantizma v času in prostoru; ugotoviti okoliščine in vzroke za izgon evangeličanskih pridigarjev z nemškega na ogrski del habsburškega cesarstva ter poglobiti vedenje o njihovem delovanju in vplivu na širjenje Luthrovega nauka na Ogrskem, zlasti med tam živečimi južnimi Slovani; osvetliti tedanje splošne družbeno-ekonomske, pravno-politične, kulturne in varnostne razmere na panonskem prostoru in ugotoviti vpliv družbenih dejavnikov, ki so podpirali novo vero, in tistih, ki so jo preganjali; obdelati pomen tiskane besede protestantskih piscev v prekmurščini za razvijanje in ohranitev zavesti slovenskega prebivalstva o lastni pripadnosti

slovenskemu narodu; postaviti reformatorsko in protireformacijsko delovanje na panonskem prostoru v širši slovenski in evropski kulturno-zgodovinski in družbeno-politični okvir. Za uspešno izpeljavo tako zahtevne zamisli je bilo treba izbrati in oblikovati teme za znanstveno obdelavo, zagotoviti strokovno merodajne obdelovalce problematike na temelju interdisciplinarnega pristopa, kakor tudi ustvariti ustrezne pogoje za ploden dialog na znanstvenem srečanju.

Dvodnevno znanstveno srečanje v Radencih in na Tišini je doseglo vidne rezultate. Naštejmo jih po vrsti:

Arheološko-zgodovinske podatke o dvorcu družine grofov Nádasdyjev na Petanjcih je na temelju arheoloških najdb slikovito predstavil Branko Kermač, višji kustos v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti, odmeve v domačem tisku o tem gradu pa Franc Kuzmič, kustos v isti ustanovi. Isti avtor je tudi pripravil prispevek Petanjci skozi čas, ker je Vanek Šiftar, ki si je bil naložil to temo sredi svojih vsestranskih priprav, omahnil. Vlogo grofov Nádasdyjev, vplivnih ogrskih veljakov svojega časa in mogočnih zemljiških gospodov v zahodnem Podonavju pri širjenju protestanstva na Ogrskem v XVI. in na začetku XVII. stoletja, je obdelal István Söptei, ravnatelj Nádasdyjevega muzeja v Sárváru, obrobno pa jih omenjajo tudi nekateri drugi avtorji.

O izgnanih evangeličanskih profesorjih, pridigarjih in učiteljih ter o njihovem delovanju pred izgonom, v času bivanja na Petanjcih in delno tudi po umiku globlje na Ogrsko ali drugam piše več avtorjev. Najceloviteje sta obdelala to problematiko dr. Walter Brunner, ravnatelj Štajerskega deželnege arhiva v Gradcu, in mag. Heimo Halbrainer iz Gradca.

Dalje, prispevki za znanstveno srečanje Protestantizem... vsebujejo vrsto poučnih podatkov za oblikovanje celovite slike o družbeno-ekonomskih, pravno-političnih, kulturnih in varnostnih razmerah na panonskem prostoru v 16. in 17. stoletju. Tako Marija Kozar-Mukič, kustosinja v muzeju Savária v Sombotelu, piše o političnih in družbeno-ekonomskih razmerah v zahodnem delu Ogrske, dr. Katalin Munda Hirnök, etnologinja v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, o virih za proučevanje problematike protestantizma. Mag. Viljem Kerčmar, evangeličanski duhovnik na Hodošu, pa daje splošen pregled razvoja protestantizma v Prekmurju.

O navzočnosti Turkov in njihovih pogostih vpadih tudi v panonski prostor govore le nekateri avtorji, a tudi oni bolj obrobno. Celotno sliko dopolnjujejo nekateri dokumenti, ki govore o dejavnih protestantizma v zahodni Ogrski v 16. in 17. stoletju. Tako dr. István Bariska, ravnatelj Mestnega arhiva v Kőszegu, predstavi lik istrskega reformatorja Štefana Konzula na temelju njegovih pisem zemljiškemu gospodu Weissprachu

na Gradiščanskem, ki se hranijo v muzeju v Kőszegu. Dr. Robert Hajszan, direktor Panonskega inštituta v Güttenbachu (Pinkovcu), Gradiščansko v Avstriji, pa na temelju arhivskih virov razpravlja o plodnem delovanju protestantskega tiskarja Manliusa (Mandelca) v mestu Eberau in predstavi listine o stikih med gradiščanskimi in prekmurskimi protestanti konec 16. in v začetku 17. stoletja.

O pomenu tiskane besede prvih protestantskih piscev v prekmurščini za ohranitev slovenskega jezika in slovenske narodne zavesti pri Slovencih med Muro in Rabo, tisoč let ločenih od ostalih Slovencev, razpravlja Jože Vugrinec, slavist, ravnatelj Pokrajinske in študijske knjižnice v Murski Soboti, o pomenu Primoža Trubarja, Dalmatina, Bohoriča in drugih protestantskih oblikovalcev temeljev slovenskega knjižnega jezika pa dr. France Novak, tudi slavist, znanstveni svetnik v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

O kulturnem in verskem pluralizmu v sodobnem Pomurju in Porabju govorita Violeta Vladimira Mesarič, diplomirana teologinja, evangeličanska duhovnica v Apačah, in mag. Gustav Skalič, upokojeni evangeličanski duhovnik iz Moravskih Toplic. Duhovni profil protestantizma na Slovenskem je prepričljivo predstavil akademik prof. dr. Jože Pogačnik. Družbeno-ekonomske vidike protestantskega gibanja in protireformacije s posebnim ozirom na Prekmurje pa je obdelal prof. dr. Oto Norčič.

Tako je problematika protestantizma na panonskem prostoru dobila širši slovenski in mednarodni kulturno-zgodovinski in družbeno-ekonomski okvir, celotno znanstveno srečanje z uvodnim nagovorom akademika Cirila Zlobca, člana predsedstva Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa smiselno povezavo s kulturnimi in političnimi procesi in odnosi v sodobni Sloveniji.

3.

Sklep

Sklenemo lahko, da je znanstveno srečanje Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec) doseglo svoj smoter. Na njem so se zbrali znanstveni raziskovalci in drugi kulturni delavci raznih znanstvenih disciplin in strok iz Avstrije, Madžarske in Slovenije: zgodovinarji, jezikoslovci, pravniki, ekonomisti, sociologi, etnologi, arheologi, umetniki, duhovni pastirji. Tako so bili ustvarjeni pogoji za primerjalno obravnavo slojevite problematike na dnevnem redu posvetovanja. Nič manj pomembno ni dejstvo, da je Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija na pobudo dr. Vaneka Šiftarja že na svojem prvem koraku raziskovalnega dela uspela pridobiti ugledne soorganizatorje in podpornike iz vrst gospodarskih in denarnih organizacij, krajevne samouprave, kulturnih usta-

nov, narodnostnih skupnosti ter pomoč Evropske unije. S tako naravnostjo bo ustanova lahko zagotavljala tudi v prihodnje svojo tvorno povezanost z družbo, v kateri je pognala svoje korenine. In končno, zbornik s prispevki s tega mednarodnega znanstvenega posveta utegne biti tudi spodbuda za nadaljnje raziskovanje. Saj je že kratka izmenjava vtisov in mnenj med udeleženci na koncu prvega in drugega delovnega dne opozorila na nekaj vsebinskih in metodoloških vprašanj, ki zaslužijo pozornost. Iz kratke izmenjave mnenj so mi ostala v spominu zlasti tale vprašanja: odnosi v XVI. – XVII. stoletju med cerkveno in posvetno gosposko z ene, med fevdalnim gospodom in podložnikom z druge ter posledice sorazmerno dolgotrajnega obstoja turške oblasti na Ogrskem s tretje strani ter njihov vpliv na razvoj protestantizma; razhajanja raziskovalcev, zlasti na panonskem prostoru, v ocenah glede vpliva izgnanih pridigarjev, profesorjev in učiteljev v Nádasdyjevem dvorcu na razvoj protestantskega gibanja v Prekmurju; nasprotja raziskovalcev v oceni posledic protireformacije na nadaljnji kulturni in družbeno-ekonomski razvoj v pokrajinah, kjer je zmagala protireformacija. Morda bi se razprava o teh in sorodnih vprašanjih lahko obnovila in sklenila ob predstavitvi samega zbornika.

*Dr. Anton VRATUŠA,
predsednik Programskega sveta
Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije*

PROTESTANTIZEM -
ZATOČIŠČE IZGNANIH NA PETANJCIH

(Nádasdyjev dvorec)

VSEBINA

Predgovor - Jože Vugrinec, glavni urednik	5
Uvod – Anton Vratuša, predsednik programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije	9
I. Kulturnozgodovinski in družbenopolitični okvir	
Slavnostni govor ob otvoritvi znanstvenega srečanja – Ciril Zlobec, slovenski književnik in član Predsedstva SAZU Ljubljana	21
Jože Pogačnik: Duhovni profil protestantizma na Slovenskem (Idejna podoba in kulturnozgodovinske pobude)	29
Oto Norčič: Družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju	43
II. Nádasdyjev dvorec, grofje Nádasdyji, protestantski izgnanci, protestantsko gibanje v Radgoni in na Petanjcih	
Branko Kerman: Nádasdyjev dvorec na Petanjcih	59
Franc Kuzmič: Petanjski grad v domačem tisku	75
Franc Kuzmič: Petanjci skozi čas	85
István Söptei: A Nádasdy család és a Magyarországi reformáció (Družina Nádasdy in reformacija na Madžarskem)	91
Walter Brunner: Die Vertreibung der Lehrer und Professoren aus Graz seit den 70-er Jahren des 16. Jahrhunderts bis 1601 (Izgon učiteljev in profesorjev iz Gradca od sedemdesetih let 16. stoletja do leta 1601)	107
Heimo Halbrainer: Die Protestanten in und um Radkersburg (Protestanti v Radgoni in v njeni okolici)	131

III. Protestantско gibanje v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem v 16. in 17. stoletju

Viljem Kerčmar: Protestantizem v Prekmurju v letih 1590 – 1610	149
Gustav Skalič: Protestantizem na lendavskem območju	161
Katalin Munda Hirnök: Protestantizem v Porabju do konca 17. stoletja	169
Robert Hajszan: Urkunden über Verbindungen der Burgenland-Protestanten zu den Prekmurje-Protestanten (Listine o stikih med gradiščanskimi in prekmurskimi protestanti)	177
Robert Hajszan: Aufnahmen von Druckwerken der Mandelc-Druckerei in Eberau (Pregled natisnjenih del tiskarne Mandelc v Eberau)	185
István Bariska: Kísérlet egy menekülő népcsoport reformációjára (Poskus reformacije nad begunsko etnično skupino)	193
Marija Mukič-Kozar: Družbene in politične razmere na zahodnem delu Ogrske v 16. stoletju	205

IV. Pomen protestantizma za oblikovanje knjižnega jezika in narodne zavesti. Verska in kulturna pestrost ter sožitje na območju Mure, Rabe in Zale

France Novak: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika	213
Jože Vugrinec: Pomen prvih prekmurskih evangeličanskih piscev pri istovetenju ogrskih Slovencev z osredjeslovenskimi	231
Violeta Vladimira Mesarič: Verske skupnosti v Prekmurju danes	247
Albert Majder: Reformacija in slovenski protestanti v delih Martina Bavčerja	259

In memoriam dr. Vaneku Šiftarju

In memoriam dr. Vaneku Šiftarju – Ludvik Toplak, rektor Univerze v Mariboru	272
Profesor dr. Ivan Vanek Šiftar – Franc Pernek, dekan Pravne fakultete Maribor	275
Mrtvim v spomin – živim v opomin (Branko Žunec, Anton Vratuša, Oto Luthar)	283

Priloge:

Faksimile načrta iz marca 1998 - skica dr. Vaneka Šiftarja za znanstveno srečanje s komentarjem dr. Antona Vratuše	288
Program znanstvenega srečanja Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih	295
Biografski in bibliografski podatki o avtorjih	299
Imensko kazalo (Franc Kuzmič)	308
Organizatorji in donatorji	315

Sprejem udeležencev simpozija
prvega dne zvečer v hotelu Radin v Radencih.

I,

**KULTURNOZGODOVINSKI
IN DRUŽBENOPOLITIČNI
OKVIR**

SLAVNOSTNI GOVOR CIRILA ZLOBCA OB OTVORITVI ZNANSTVENEGA SREČANJA*

Lepo pozdravljeni - vsi! Mnogi ste moji znanci iz raznih obdobij povojnega življenja, zlasti tisti, ki ste generacijsko blizu mojim letom, no, druge pa sem tudi že srečal. Moram reči, da se te vloge, ki mi je bila, ne vem po kakšni logiki, zaupana, v resnici bojim. Zato je moj prvi del uvoda, logično, opravičevalen. Ob moji novi knjigi, ki je še v tipkopisu, je nekdo zapisal, priznavalno, da pišem celo življenje eno samo knjigo, pravzaprav eno samo pesem. V njej iščem odgovor na vprašanje, kdo sploh sem. In zdaj si predstavljajte, če si kdo pri skoraj petinsedemdesetih letih, ki je napisal 30, 40 knjig, kar naprej postavlja vprašanje, kdo sploh je, a ne najde odgovora - kako naj nekaj pametnega pove o zgodovini, o stoletjih naše preteklosti. Lahko samo javno pred vami razmišljam o stiski človeka, intelektualca, ki mu je, pa naj se zaveda ali ne, usojeno, da živi najmanj v tistem času, ki mu pripada. To se pravi, vsi skupaj živimo najmanj v sedanjosti. Polni smo preteklosti in polni smo sanjarij o prihodnosti. In to je najbrž tudi razlog, da se spet in spet vračamo k naši preteklosti in skušamo razumeti vsaj tiste njene komponente, ki so še zmeraj del našega sedanjega življenja.

In čeprav je protestantizem v naši površni zavesti sklenjeno obdobje, ki sodi v preteklost (vsaj kot vseslovenski problem), v 16., deloma v 17. stoletje, to se pravi do uradnega zatrtja, je v slovenski zgodovini, pri oblikovanju slovenske kulture, jezika, nacionalne zavesti, vendarle pojav, ki ima svoje korespondence tudi z našim časom. Sami ste najbrž opazili, da je v nas zmeraj nekaj nelagodja, ko govorimo o slovenskem protestatizmu. Namreč: že sama simbioza, da je to nedvomno bilo, kot mnoga druga gibanja, v svojem osnovnem, začetnem obdobju, versko gibanje, da pa je v nacionalnem obsegu če-

dalje bolj kulturno gibanje, ali pa gibanje, ki je povzročilo in obrodilo kulturne sadove, in smo mi še zmeraj uživalci teh sadov.

Zato je zmeraj velik problem, s katerega zornega kota na kaj gledamo. In če se je prav za čas protestantizma, oziroma obdobja protestantizma, uveljavila znamenita sintagma: »Cuius regio, eius religio«, bi kazalo na osnovi zgodovinskih izkušenj, tudi današnjih, poiskati ustreznico, dubleto temu, da je enako pomembna tudi misel: »Cuius religio, eius regio«. Če vzamemo zunaj našega prostora, ker je lažje mirno govoriti o drugih kot o sebi, imamo tudi danes države, ki so izrazito verske države. Najbolj značilna je, seveda, Iran, jih je pa še cela vrsta, zlasti v muslimanskem svetu.

Kaj lahko iz tega izluščimo? Da tudi vera, naj mi strokovnjaki, religiologi, ne zamerijo, če se spuščam na področje, za katero vem, da je zelo spolzko, ker je transcendentalno in pogostokrat neoprijemljivo – da je namreč tudi vera kot občutje, kot stanje duha, kot karakter človeka, kot nasledek podedovane kulture, misli, seveda v praksi vendarle pogostokrat nekaj čisto drugega kot Cerkev, ki zastopa bolj ali manj iste pripadnike določene religije. Tudi v našem, slovenskem prostoru prihaja pogostokrat celo do razhajanj glede na intimno doživljanje vere, ki je takrat, ko je resnično, predvsem stvar čutenja in veliko manj stvar oprijemljivih resnic. Cerkev pa zmerom, logično, kot organizacija, kot ustanova, ponuja vero kot kohezijski element resnice, stalnice, in kot taka seveda išče svoj prostor vsaj v civilni družbi, pogosto tudi prostor v oblasti. Prevladujoča cerkvena organizacija deluje tudi pri nas (kot je pokazala cela vrsta polemik, spopadov, intervencij, zlasti na področju šolstva, lastninjenja in podobno) predvsem kot organizacija, ki terja že po naravni strani kot moralno, kot etično pravico - participacijo pri oblasti, pri moči. In v takšnem kontekstu je seveda izjemno težko potegniti prave poteze, ki bi označevale neko vrednost vsega, kar je bilo, kar se je dogajalo in kar se še zmeraj dogaja pod imenom Cerkev, religija in podobno.

Za preteklost pa vendarle vemo, da pogosto, in to, vsaj z mojega laičnega vidika, drži zlasti za protestantizem na Slovenskem, da se vrednosti sčasoma premaknejo. To, kar je bilo za protestante doma la skoraj edina ambicija, da nudijo tako imenovano pravo vero v nasprotju s koruptno, ki je takrat nedvomno vladala v evropskem prostoru, so bili jezik, beseda, knjiga - sredstvo, ki naj bi pripeljalo do tega cilja, je za vse poznejše rodove v okviru celotnega slovenskega naroda postalo središčno vprašanje, ne samo vprašanje, ampak tudi središčna vrednota. To se pravi, čas je zamenjal vlogi. S tem ne zmanjšujem verskega pomena protestantizma, bilo bi nekorektno in

nespodobno, če bi na tem prostoru, kjer je protestantizem kot vera, kot intimno prepričanje, kot cerkvena organizacija vztrajal skozi vsa ta stoletja in kljuboval vsem preganjanjem navkljub. Ta tematika, to razpravljanje o ozadjih in razlogih umika in bega protestanskih pridigarjev in drugih prepričanih protestantov v času preganjanja, ko so našli prav v Prekmurju svoje zatočišče, tudi mene nujno vodi v smeri, ki mi ne dopušča, da bi protestantizem reduciral samo na jezikovno in samo na kulturno raven. Vendarle bi rad razmišljal prav o tem, o čemer morda drugi ne bodo govorili v takšnem obsegu.

In če danes ponovno govorimo, tudi na tem simpoziju, o protestantizmu na Slovenskem in bo čez dva dni proslava o reformaciji, ki, kot veste, vsako leto zbuja določena negodovanja, češ ali je sploh potrebna, se moramo kot posledično tudi vprašati, če smo privrženci misli, da je potrebna, v čem je ta njena vrednost. Sam lahko storim samo to, da vam ponudim v razmislek ali v polemiko to, kar sam čutim ob tem problemu. Vsa zgodovina, vsa zgodovina kot dogajanje preteklosti, vsaj tisti njen del, s katerim se še zmeraj ukvarjamo, se z njo običajno ukvarjamo zato, ker se nam dozdeva, ali pa smo prepričani, da je v njej še marsikaj, kar nam pomaga razumeti nas same kot človeška bitja tega trenutka, saj smo hkrati poleg socialnih bitij tudi zgodovinska bitja. Če ne bi imeli, zlasti mi, kot majhen narod, te zgodovinske zavesti in samozavesti, bi zanesljivo že zdavnaj nehali obstajati. Ampak samo akumulacija vsega, kar se je z nami in v nas dogajalo, od Brižinskih spomenikov do danes - če ne štejemo tistih mitičnih elementov od priseljevanja do dokumentirane prisotnosti na tem prostoru - tudi če ne bi akumulirali vrednosti, ki smo jih ustvarili kot narod z nepretrganim življenjem iz preteklosti v naš čas, je ne bi mogli, te akumulacije vsega pozitivnega, v velikih preizkušnjah zgodovine s svojimi sosedi nikoli inkorporirati v zavest naroda, ki si ves čas lasti tudi danes pravico do obstanka, do dialoga z drugimi narodi. Spominjam se, bilo je pred leti, ko je nemški kancler Kohl obiskal Slovenijo in je, mislim da v Spieglu, izšel neki zapis novinarja, ki je zapisal: »Ne gospodarstvo, ne civilizacijska podoba, ampak samo dejstvo, da so Slovenci na tem prostoru obstali, je pravzaprav eden velikih evropskih čudežev.« Ta misel je toliko bolj tehtna, če izhajamo iz perspektive oziroma spoznanja, da se je šele v zadnjem obdobju, šele po II. svetovni vojni uveljavil filozofski in politični princip nujnosti o sožitju narodov. Dotlej sta zmeraj veljali teorija in praksa, da kdor je močan, kdor premore obilje moči, jo mora nekam kanalizirati, in moč narodov je zmerom bila usmerjena v šibkejšo sosedstvo. In v tem kontekstu bi Slovenci morali logično že zdavnaj izginiti s površja tega

prostora, če ne bi imeli zavesti zgodovinske kontinuitete in, seveda, prepričanja, da tudi sami, vsaka generacija znova, prispevamo k nadaljevanju te trajajoče nacionalne zavesti.

Ne bom govoril o kulturnem pomenu protestantizma, ker ima moj kolega z Akademije, akademik dr. Jože Pogačnik, izjemno lep referat na to temo. Dragocen, mislim, še posebej zato, ker uvaja komparativno primerjalno dimenzijo, koliko je slovenska protestantska misel že takrat računala z odzivnostjo in vplivom na hrvaškem, bosenskem in na drugem sosedskem prostoru, ko so bile jezikovne razlike najbrž manjše kot danes, ko so se ti narodi in jeziki v območju besede in misli že kodificirali. Ampak, tudi če pustimo ob strani za nas tako velik pomen knjige, jezika, ostane statistično dejstvo, da smo, če se ne motim, 16. evropski narod, ki je imel celotni prevod slovenske Biblije, kar je pravzaprav skoraj nelogično glede na to, da nismo imeli države, da sploh nismo imeli tako rekoč ničesar, s čimer bi lahko to samozavest pred drugimi in pred samim seboj uveljavljali. Ob tem pa je pomembno tudi tisto, kar danes morda vznemirja in ustvarja v določenih krogih občutek nelagodja, tisto, kar je protestantizem, rekel bi laičnega, prinesel v naš prostor: drugačno, novo gospodarsko filozofijo, o čemer govori dr. Norčič v svojem referatu. (Namreč: duša tega srečanja, kolega akademik Vratuša, mi je vnaprej posredoval dva referata, Pogačnikovega in Norčičevega, najbrž prepričan, da moram vsaj kaj »pametnega« izvedeti, če naj imam uvodno besedo, in za intervencijo sem mu hvaležen.) No, Norčič skuša ugotavljati ekonomske razloge, ki so pogojevali razmah protestantizma, in obratno, ki jih je protestantizem s svojo idejo pomagal širiti. In to, kar je še danes zmeraj izjemno aktualno: ne vem, kdo od vodstva slovenske protestantske cerkve mi je poslal protestantski katekizem. Bil sem zelo (gre za nemški prevod), zelo prijetno presenečen nad zelo, zelo strpnim, človeško širokim uvodnim razmišljanjem o verskih stvareh. Ena od dragocenosti, ki je v današnjem času postala izjemno pomembna in aktualna, je prav ta odnos do človeka kot posameznika. Če je v preteklosti, tudi v času protestantizma, veljala sintagma cuius religio ... in tako naprej, to se pravi, ko je bil monarh, diktator, kralj, kdorkoli že, tisti, ki je pravzaprav oblikoval misel za občestvo, ki mu je pripadalo, počenja to danes ekonomska globalizacija sveta. Ni več idej, ki bi združevale ljudi v neko, bi rekel, Evropo ali pa svet ob koncu tisočletja, čeprav o tem veliko govorimo, tudi religije kot miselna komponenta nimajo več te moči. Danes živimo filozofijo ekonomske globalizacije. In v tej globalizaciji, govorim morda kot pesnik, je protestantska prav ta misel, hkrati

pa vse bolj tudi osrednja misel umetnosti, to nenehno poudarjanje vloge in pravice vsakega posameznika.

V nasprotju s tedanjo avtoritarno Cerkvijo, ki se je morala izražati samo skozi hierarhičnost tedanje rimskokatoliške cerkve, je protestantizem opozoril na neposrednost religiozne komunikacije preko biblije. Verjel je, zavedno ali nezavedno, v človeka kot posameznika, ki da je zmožen sam in samostojno razmišljati tudi o stvareh, ki terjajo določeno izobrazbo, razgledanost, dopuščal je, da celo o bistvenih stvareh, o bivanjskih, eksistencialnih, transcendentalnih, vendarle v zadnji konsekvenci odloča vsak zase v komunikaciji z Bogom prek svetega pisma. Ta ideja reševanja dostojanstva posameznega človeka ob današnji nevarni globalizaciji, ki postaja tudi globalizacija jezika (vsi vemo, da nas prej ali slej čaka ta neprijetna usoda, ko bo angleščina edini univerzalni jezik, vsi drugi pa bodo bolj ali manj regionalni, tudi sedanji veliki jeziki); in v tem se skriva tista skrita nevarnost, da bomo tudi kot ljudje, kot posamezniki, samo še mehanizem v proizvodnji, trženju, skratka, na ravni blagovne proizvodnje. In prav ta misel, da so takrat, v prvih zametkih kapitalizma, ko je proizvodnja dobivala svojo vrednost, ker je postajala serijska ali pa vsaj tržno usmerjena, prav protestanti upoštevali tudi pomen posameznika, je danes še toliko bolj v ospredju, saj moramo ob pohodu kapitala reševati podobo človeka. Sicer bomo vsi izključno in samo proizvajalci, prodajalci, kupci in potrošniki, skratka, učlovečeni konzumni in produkcijski stroji.

Zato je sleherna miselnost, ki vztraja na spoštovanju človeka, dragocena, pa ne abstraktno - »spoštuj to in ono...«, človek je naše največje bogastvo,« in podobno. Vse vojne so mogočniki sprožali v imenu velikih idej, visokih idealov, največji zločini človeštva so se zmeraj dogajali pod plemenitimi parolami - zmeraj je šlo za svobodo, za osvobajanje, za višjo civilizacijo, za vero, za karkoli. Nikoli ni bilo še nobene vojne, ki bi se deklarirala, da je zločinska in ubijalska, da raste iz sovraštva, in zato marsikdo pravočasno ne odkrije ozadij tistih, ki jih vodijo ali pa spodbujajo neka gibanja, ki jih sprožajo. Zadnjič je predsednica Inštituta za novejšo zgodovino lepo povedala, ko so jo vprašali, ali čuti potrebo, da bi ponovno pisali zgodovino; rekla je: »Seveda, vsak jo piše nanovo. Če danes še zmeraj pišemo o rimski zgodovini, o grški, o perzijski in ne vem še o čem, kako ne bi o svoji. Kajti vsak najde drugačno korespondenco s preteklostjo, tisto in tako prikrojeno korespondenco, ki mu najbolj ustreza, ki mu je najbližja ali pa ki ga najbolj zaskrbljuje, vse je to možno.« V tem smislu je bilo partizansko gibanje na Slovenskem že kot sam pojav tako zelo karak-

teristično, da bo neprestano predmet razmišljanj in ocen tudi prihodnjih generacij - ne samo naše, ne glede na to, kaj bo naša generacija pogruntala na to temo - kajti nove oblike življenja, nove zakonitosti bodo odkrivale tudi nove prvine, spodbude ali pa tudi zmote. Vsi veliki dogodki in ljudje so v določenem smislu tudi kontradiktorni.

Kajti zgodovina je »učiteljica življenja«, kot pravimo, ampak hkrati je tudi področje, kjer je največ potvarjanja. Prav zaradi tega, ker jo vsaka generacije skuša prilagoditi svoji filozofiji, svojim potrebam. In zato je tu potrebna resnična strpnost, navaditi se moramo tega, da sprejemamo nasprotja, kajti nikjer ni rečeno, da nekatera današnja razhajanja ne bodo morda že jutri osrednja vprašanja naroda ali družbe, ali da ne bodo nekateri današnji obrobni pojavi postali osrednji, zato je treba vsako človeško misel, ki je pogojena z intuitivnostjo ali z vednostjo, znanjem, sprejeti s strpnostjo, kajti smisel, tudi smisel enotnosti naroda, ni v njegovem enakem mišljenju, enakem čutenju, ampak v strpni simbiozi razlik. In zato nimajo prav tisti moji kolegi, pisatelji, ki pravijo, čemu pa se toliko ukvarjamo s takšnim obrobnim pojavom, kot je protestantizem. Nekateri gredo celo tako daleč (in ob tem sem dobesedno šokiran), da skušajo zmanjšati pomen protestantizma v slovenski zgodovini, v slovenski kulturi, jeziku, itd., zmanjšati s hipotezo, da bi po vsej verjetnosti, če ga ne bi tako hitro zatrli, pomenil ponemčenje slovenskega naroda, ker je izvorno prihajal iz nemškega prostora.

In to je tista temeljna napaka, ki se ponavlja tudi na drugih področjih: zmotno primerjamo neko realnost s hipotezo, ki se ni nikoli zgodila. To se pravi, protestantizem kot realnost je ustvaril slovenski knjižni jezik in slovensko knjigo, slovensko zavest, da smo narod. Da bi se s slovensko knjigo ponemčili, ker jo je pisala protestantska roka, je čudna hipoteza. Ne samo da se to ni zgodilo, tudi ne v Prekmurju, kjer se je protestantizem najdlje obdržal in še danes živi, ampak obratno, tudi tam, kjer je postal dominantna religija, se je zmeraj bolj nagibal k nacionalni državi, k nacionalni skupnosti. Vemo, da so nastale celo nacionalne cerkve. Skratka, Slovenci (tudi sam živim od tega, da sem Slovenec), kot vsi majhni narodi, čedalje v večjem številu in morda globlje od drugih razmišljamo o vseh vprašanjih, tudi o cerkvi, tudi o religiji, tudi o znanosti, tudi o gospodarstvu in umetnosti, ne glede na to, če to počnemo antagonistično. Razmišljamo. Danes, ko tako rekoč vsi o vsem razmišljamo, smo majhni narodi bolj nevrotični kot večji. Pri velikih narodih so nekatere kategorije skupnega življenja tako rekoč apriorne. Med njimi je predvsem jezik. Noben Anglež ne bo postavljaj vprašanja o preživetju svojega jezika.

Tudi knjiga ima pri velikih narodih v smislu nacionalne eksistence manjšo težo. Pri 50-60 milijonskem narodu nastaja že skoraj samoumevno, spontano, in kritična misel izbira tiste vrednote, ki potem postanejo del nacionalne kulture, civilizacije, zgodovine in podobno. Pri nas pa je vsaka vitalna dejavnost, ali vsaj zdi se nam tako, potrebna posebne skrbi, nege in tudi organiziranosti.

Zato smo veliko bolj kot veliki narodi nagnjeni, tudi iz eksistencialne stiske, da se neprestano sprašujemo (prisluhnite našim razpravam v parlamentu), katera pot je prava, katera je pogubna. Vsakdo danes takoj reče: »To pa pomeni smrt demokracije, smrt slovenstva«, in obratno, kajti vse je resnično lahko usodno. Ampak preteklost nas opozarja, da je zatrtje kake misli, kakega čustvovanja, kake izkušnje v daljšem obdobju zmeraj negativno. Tudi brezizgledne misli naj se izčistijo, naj se izpojejo v svojo praznino.

Čas spreminja krivdo in zasluge: danes je protestantizem stvar vseh Slovencev v dobrem in slabem, ker je zgodovinski pojav. Je katolištvo stvar vseh Slovencev, tudi ateistov? Je liberalizem stvar vseh Slovencev? Nedvomno. Je partizanstvo in domobranstvo? Tudi. To je naša realnost, samo da je razparcelirana na različne vidike ali pa se uveljavlja na različnih nivojih. In zato je samo strpnost tista, ki nam omogoča, da pustimo živeti vsem, da vsakdo med nami ima polno skledo, ko zajema iz nje tisto, kar sam potrebuje. Čeprav je realnost tudi dobro in zlo in njuna, kar največkrat, sočasnost v našem življenju. Jaz potrebujem nekaj, vi nekaj čisto drugega, ampak vsi moramo imeti možnost, da sežemo po tej hrani. In prav v tem je ena od zgodovinsko dragocenih izkušenj - sama praksa in miselnost - ki jo je prvič in najizraziteje v slovenskem prostoru uveljavila prav protestantska izkušnja. In v tem smislu, če se vam s tem javnim razmišljanjem, s to javno izpovedjo, kot bi rekel stari zapisovalec, kaj pripomogel, morda, v določenih trenutkih, ni izgubljen čas, če tako ali pa v tej smeri vsaj včasih malo tudi razmišljamo. Hvala lepa!

**Tekst je nastal po magnetofonskem zapisu.*

Začetek znanstvenega srečanja v Radencih.
Levo sedijo novinarji, desno referenti in drugi udeleženci.

DUHOVNI PROFIL PROTESTANTIZMA NA SLOVENSKEM

(Idejna podoba in kulturnozgodovinske pobude)

Med slovenskim kmečkim uporom v letu 1515 je nastala nemška žolnierska pesem (*Ain neues lied von den kraynnerischen bauren*). Pogled na kmeta je v njej tendenčno izkrivljen, za nas pa je dragocena zavoljo dveh stihov, ki se glasita: *Le vkup, le vkup, uboga gmajna in za staro pravdo*. Nemški tekst posreduje poglobitni gesli kmečkih upornikov; obe gesli simbolično izražata usmerjenost, ki ima pomen epohalne iniciative za novoveško zgodovino. V navedenih besedah, ki so med drugim tudi prve slovenske natisnjene besede, se razkriva zavest o potrebi razredne, kar v praksi pomeni tudi etnične združitve, in doživetje preteklosti, ki naj bi delovalo na izbiro možnosti za življenje v prihodnosti. Razredna (etnična) integracija in opora v zgodovini naj bi določili konkretne bivanjske razsežnosti tako v sodobnih kakor tudi v prihodnjih okoliščinah.¹

Omenjeni letak, ki odkriva prevladujočo smer in poglobitno vsebino v kulturnopolitičnem dogajanju XVI. stoletja, se z navedenimi izhodišči neposredno povezuje z velikim družbenim gibanjem, v katerem je prišlo do njihove uresničitve - z reformacijo.

Geneza reformacijske miselnosti pri južnih Slovanih namreč razkriva sočasno delovanje tistih evropskih duhovnih tokov, ki so se v normalnem kulturnem razvoju razvijali postopoma. Njeni izviri segajo od nominalizma v srednjeveški filozofiji do najbolj skrajnih oblik protestantskega gibanja.

Pri tem je pomembno, da se je bistveno spremenil življenjski občutek. *L'uomo universale* je našel v odnosu do religije, znanosti, države in zgodovine - sebe. Zato je začel s kritiko sholastike ter podvomil o *docta religio*; oživil pa je izobrazbeni ideal v klasični starini ter v duhovnih osnovah, ki so jih zgradili antični avtorji, našel pogum za etično preobrazbo krščanstva. Gibanje je praviloma ostalo v okviru cerkve, ki pa ni mogla zavreti človeškega duha. Le-ta je zavrgel srednjeveško življenjsko signaturo (*Pulvis es*

et in pulverem reverteris) ter privzel novoveško bivanjsko kategorijo (*Homo sum et nihil humanum a me esse puto*).

Reformacija, ki je zajela severozahodni del južnoslovenskega prostora (celotno slovensko in del hrvaškega etničnega področja), je imela v okviru zahodnoevropskega reformnega gibanja pomemben in izjemen položaj. Zveze z nemškimi mesti so bile v XVI. stoletju razmeroma močne (trgovina, študentje), tako da se je vplivanje lahko začelo po pravih posrednikih. Vendar je ta nemški tok reformacije samo ena od vplivnih pobud, ker ob njej obstaja tudi italijanski tok, ki je prihajal iz Benetk in prek Trsta. V Benetkah je bilo natisnjenih med 1520 in 1525 več reformacijskih knjig, s katerimi se je nova miselnost razširjala po Istri. V mestih ob Tržaškem zalivu pa je prav v tem času cvetela trgovina s Hrvaško, ki je potekala čez Dolenjsko. Trgovske poti in zveze so omogočile priliv idej in svetovnih izkušenj. Oba tokova sta zajela Ljubljano nekako okoli leta 1525 (samo dve leti kasneje je nastalo že formalno združenje – krožek Matije Klombnerja). Cerkvene vizitacije so 1528 ugotovile klice novega gibanja tudi za Štajersko, kar pomeni, da je večji del slovenskega ozemlja že čutil utrip novoveških tokov.

P. Trubar je že od začetka razširjal ideje reformacije čez etnične meje in predvsem v takratno Hrvaško. Le-ta je zožena na »reliquiae reliquiarum«; meja, ki jo deli od Turkov ali Benečanov, gre od Drave in Đurđevca proti Sisku in Savi, potem pa k Senju in vzdolž primorja na sever do Istre, ki je večinoma pod beneško republiko. Hrvaška reformacija se je za to razvila v ozkem pasu, ki meji na slovenski pokrajini Kranjsko in Štajersko, ali natančneje: v Hrvaškem primorju, v Istri, Karlovcu, uskoški Metliki, Varaždinu in v Pomurju.² Obe jedri, hrvaško in slovensko, sta bili v okviru zahodnoevropske kulture, pomembnejše pa je, da sta živeli v enakih političnih in socialnih razmerah. O njih je P. Trubar že 1557. leta zapisal: »Oba naroda slovenskih in hrvatskih dežel se mi namreč srčno smilita in bi se po pravici zares morala smiliti vsakomur ne samo zaradi tega, ker morata prebivati in stanovati na turški meji..., ampak smilita se mi tudi, ker prav malo ali skoraj nič ne vesta... o najpotrebnejših in najbolj tolažilnih naukih naše prave krščanske vere, katerih znanje je vsakemu razumnemu človeku najprej potrebno za njegovo dušno blaginjo in najvišjo tolažbo«. Izjemna pozornost in velika naklonjenost, ki ju je južnoslovenska reformacija uživala s strani nemških fevdalcev in avstrijskih stanov, sta bili posledica bojazni pred turško nevarnostjo. Za zahodno Evropo so turški vpadi pomenili hud pritisk. Potrebne so bile neprenehne in posebne politične, upravne pa vojaške organizacijske oblike, ki naj bi se uresničile prav na slovenskem in hrvaškem ozemlju. Odpor do konkretne nevarnosti se je družil z ljudsko vero, da bosta islam in turška država kmalu doživela konec. Takšno pre-

pričanje je bilo v zvezi s takrat vladajočo milenistično miselnostjo, na katero se je oprla kulturnopolitična težnja. Reformacija je namreč želela doseči versko in etično preroditev, socialno pomirjenje sporov med družbenimi plastmi na biblijsko-patriarhalnih načelih in ustanovitev bratsko avtonomnih protestantskih cerkva; z vsem tem naj bi se uredila moralnopolitična podoba jugovzhodne Evrope. Postavka je imela več praktičnih posledic. Slovanski živelj jugovzhodne Evrope je bilo najprej treba pripraviti za takšno nalogo, kar je zahtevalo ugotovitev in opis dejanskega stanja. A. Dalmatin in S. Konzul sta - na primer - v uvodu k hrvaškemu katekizmu pod slovenskim jezikom razumela etnične skupine Hrvatov, Dalmatincev, Bosancev, Bezzakov, Istrijanov, Srbov in Bolgarov, katerim naj bi bila dostopna hrvaška reformacijska knjiga. Zavest o etnični in jezikovni sorodnosti južnoslovanskih pokrajinskih skupin in slovanstva sploh, katere manifest je predvsem uvod A. Bohoriča v prvo slovensko slovnico (*Arcticae horulae*, 1584), je povečala pomen reformacijskega pismenstva v hrvaščini in narekovala izbiro konkretnih rešitev. Kot model za dosego kulturnopolitičnih ciljev se je pojavil knjižni korpus, ki ga je v slovenščini že bil ustvaril P. Trubar. Omenjena hrvaška pisca namreč izrecno navajata, da jima je med premislekom o tem vprašanju prišla kot poglobitna iniciativa slovenskih protestantov (»pridoše nam pred ruke knjige s kranjskim jezikom z latinskimi slovni štampane, koji jezik, kako vi znate, s hrvackim jezikom mnogo se sklada...«³). V slovenskem kulturološkem modelu tistega časa pa je bila poglobitna premisa o kodifikaciji knjižnega jezika.

Življenjski svet prvotnega narodnega jezika je bil zelo tesen. Ob Trubarjevem nastopu slovenščina še ni bila nevtralni medij za vsakovrstna sporočila in spoznanja, marveč le skromna nosilka posebnega življenjskega in uporabnega sveta, ki sta mu vstop na področje duhovnega življenja kratili latinščina in nemščina. Ko si je jezik s prodorom v knjigo pridobival razna nova področja, je s tem postajal nosilec stanovske zavesti in vzrok narodove posebnosti. Novejše raziskave, ki jih je opravil J. Rigler, so pokazale, da je Trubarjev delež v tem pogledu neprecenljiv.⁴ V njegovi odločitvi za tip knjižnega jezika, ki ga je pisal, ležita jezikovni izbor in tehten premislek. Nastanek slovenskega knjižnega jezika je povezan z vrsto zelo pomembnih faktorjev. Sklicevanje na besede apostola Pavla (*Et omnis lingua confitebitur Deo*) ali Avguščina, ki je govoril, da se morajo vsi cerkveni obredi opravljati v narodu razumljivem jeziku, je nasledek poglobitnih reformacijskih premis. Reformacijska ideja si je samo poiskala ustrezno mesto v teološki literaturi, da bi s tem dobila več veljave.

Sistemska določitev temeljev slovenskemu knjižnemu jeziku je bila delo individualnega napora in zavestnega hotenja. Trubar se je jezikovno naslonil na govor Ljubljane, ki je v njegovem času s 4000 prebivalci že po-

stajala središče dežele. V njej je bila uprava Kranjske, imela je slovenski značaj, bila je center meščanstva in kulture, postala pa je tudi središče nove slovenske cerkve. Ljubljanski govor je bil v sklopu dolenskih govorov, močno pa je podlegel vplivom gorenjskega narečja. Ti vplivi so bili zlasti očitni v monoftongizaciji ei, ou > e, o, kar je bistvena značilnost Trubarjevega jezika in njegov temeljni razloček nasproti dolensščini. Podlaga slovenskega knjižnega jezika je torej postal govor Ljubljane, nekoliko modificiran po Trubarjevem domačem narečju.

Takšna rešitev je bila jezikovno dokaj srečna. Slovenski jezik je bil v drugi polovici XVI. stoletja že dokončno narečno razčlenjen. Vprašanje knjižnega jezika ni bilo preprosto. Zaradi svoje zemljepisne lege pa se je ljubljanski govor, ki je imel dolenske in gorenjske elemente, lahko uveljavil. Bil je središčni govor in je vseboval glasovne in oblikoslovne posebnosti, ki so bile tudi v večini drugih slovenskih narečij. S tem je ta jezik dobil lastnost, ki jo mora imeti sleherna knjižna govorica, namreč elastično stabilnost. Ker je bil kodificiran v Bohoričevi slovnici in zapisan v Dalmatinovem prevodu biblije, je ustvaril izročilo, ki je v kasnejšem razvoju odločalo o biti slovenskega naroda in slovenske kulture.

Trubar sam v svojem sistemu ni bil dosleden in zvest. Po sedemletnem premoru med 1567 in 1574, ko ni bil publicistično dejaven, je programirana podoba zaradi njegove oddaljenosti od domovine začela bledeti. Uveljavljaj pa se je vse bolj jezik njegove zgodnje mladosti, in to je vneslo vrsto odmikov od temeljnega sistema. Takšni odmiki so nastajali tudi pri drugih protestantskih pisateljih, ki niso razumeli zamisli Trubarjeve »kranjščine« (npr. B. Krelj), ali pa so bili razločki posledica normalne rasti (Dalmatin, Bohorič idr.). Ostal je kljub temu temeljni sistem, ki ga je pravilno zaslutil Trubar, kodificiral pa Bohorič, in ki je podlaga sodobnega slovenskega knjižnega jezika.

Bohoričeva slovnična kodifikacija slovenščine je bila izvedena po Trubarjevih premišljanjih o tem vprašanju. Le-ta je že ugotovil dialektalno razcepljenost (»... slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori...«), razglabljal o slovničnih in pravopisnih problemih in se odločil za jezik, ki ga »vsaki... Slovenec lehku more zastopiti«. Tip jezika, ki ga je izbral, imenuje kmečki/ljudski slovenski jezik. Takšna mesta so nedvoumen dokaz, da je Trubar slutil osnovno enotnost knjižnega jezika, ki pa temelji na narečnih razlikah; ta enotnost je inherentna enotnosti naroda. Bohorič je to predpostavko že uzavestil. Vsem slovenskim govorom so osnovne karakteristike skupne, po tej enotnosti pa lahko presojamo narečne razlike. Iskanje najbolj preprostega (*unum simplicissimum*) je bilo v praksi čisto moderno: neko jezikovno situacijo definira skozi presek konstantnih značilnosti fonetike, morfologije, sintakse ali leksike. Jezikovna situacija, ki se je vzpostavila v Boho-

ričevem modelu pisanega jezika, je zaustavila slovenski jezik na določeni točki razvoja. Ta točka predstavlja skupno normo, ki se je vzpostavila v skupnosti; ta skupnost je slovenska, zato lahko trdimo, da je slovenski jezik s tem postal gramatični jezik. Nad živim jezikom se je, po dogovoru, dvignila ustaljena in pravilna forma, ki ji pravimo knjižni jezik. Formiranje slovenskega knjižnega jezika je torej potekalo kot graditev diasistema.

Ker je slovnica samo enakost jezika, ki se v času in prostoru ne more spreminjati, je v njej dosežena soglasnost vseh prizadetih, kar enako izključuje tako voljo pasameznika kot tudi spremenljivost. Jezikovna kodifikacija zaustavlja spreminjanje jezika, ki je sicer pokoren samo volji posameznika. Ako ne bi bila uresničena, bi se - kakor bi rekel Dante - »znašli v situaciji, da se nikakor, niti deloma in nepopolno, ne bi mogli približati mislim uglednih piscev in zgodovini daljnih prednikov ali vseh tistih, ki jih drugačnost kraja, kjer žive, dela drugačne od nas« (*O umetnosti govorjenja v ljudskem jeziku*).⁵ Razlago za tak postopek isti avtor vidi v tem, da »med stvarmi, ki pripadajo isti vrsti, obstaja lahko le ena, s katero se vse stvari te vrste lahko primerjajo in merijo in ki se po njej lahko vzame mera za druge... In tisto, kar rečemo o stvareh, ki jih določamo po kakovosti in količinski, mislim, da lahko rečemo tudi za vsako kategorijo, glede na to pa tudi za vsako substanco. To pa pomeni, da je vsaka stvar, glede na njeno pripadnost določeni vrsti, merljiva po tem, kaj je v tej vrsti najenostavnejše«. Reformacija je sledila logiko takih razmišljanj, zato je Bohoričeva slovnica temeljni kamen, na katerem sloni individualna fiziognomija slovenskega naroda in njegovega jezika.

Jezikoslovne raziskave tudi za hrvaške protestante ugotavljajo, da so se držali v glavnem slovenskega načela pri kodifikaciji svojega knjižnega jezika. Hrvati so - tako kot Slovenci - odklonili zamisel P. P. Vergerja ml., ki je hotel dobiti prevod biblije v nekakšnem splošnem slovanskem jeziku, katerega bi razumeli vsi slovanski narodi. Etnična posebnost je bila v tem času očitno že tako močna, da se je morala razviti v integracijskih in individualizacijskih težnjah, kar se je razodelo tudi v procesu nastajanja kajkavskega knjižnega jezika. Kajkavsko narečje je bilo še pred prodorom reformacije zasebna lingvistična celota, ki je imela razlikovne značilnosti tako do svojih jugovzhodnih sosedov (čakavščina, zahodna štokavščina), kakor do ustreznih zahodnih slovenskih jezikovnih enot. Novejše raziskave ugotavljajo že za prva desetletja XV. stoletja nastanek čakavsko-kajkavske *koine*, ki se močno naslanja na cerkvenoslovansko tradicijo in uporablja glagolsko pismo. Glagolizem pa je od začetka funkcionalen element distinkcije, z njim se hrvaška cerkev na specifičen način upira univerzalizmu zahodne cerkve. Ko se je pojavila reformacija s svojimi idejami o individualizaciji jezika, je ta tradicionalna (glagolska) identiteta seveda morala ostati, na njeni podla-

gi pa se je pojavil proces, ki je bil analogen slovenski kodifikaciji knjižnega jezika. Razčlemba jezika, ki ga pišeta na primer I. Pergošić ali A. Vramec, razkriva, da ne gre za neposreden prenos kajkavščine v kateri koli govorni obliki, temveč za izbor, v katerega se zavestno zlivajo rešitve, s katerimi je mogoče zadovoljiti tudi predstavnike drugih narečij. Osnovna težnja po razumljivosti je zato v poglavitni kajkavski jezikovni sestav včlenila tudi vrsto pojavov iz starejše hrvaške čakavske in štokavske književnosti. Na ta način je reformacija tudi za kajkavske Hrvate izoblikovala knjižni jezik, ki je ostal v rabi do tridesetih let XIX. stoletja. Kakor vse kaže, je bil protestantski model narodnega jezika in knjige sprejet tudi med gradiščanskimi Hrvati. Le-ti so se izoblikovali od izseljencev iz Slavonije, Posavine, severovzhodne Bosne, Like in Hrvaškega primorja, ki so se zaradi pritiska Turkov konec XV. in v začetku XVI. stoletja premaknili na področje današnje Avstrije.⁶ Reformacijska pobuda med njimi je razvidna iz tako imenovane Regensburške postile in iz Mekinićevih pesmaric, kar govori za tezo, da so tudi zahodnoogrski (gradiščanski) Hrvati začeli razvijati svoj jezik in graditi kulturo iz reformacijskih pobud.

Zgodovinske pobude, iz katerih sta izšli slovenska in hrvaška knjiga, so bile torej v bistvu enake. Delovala je najprej tista sila, ki jo je bilo zapaziti že v srednjeveškem sporu med realisti in nominalisti. Ta je pomenil upor zoper duhovno diktaturo enega samega središča ter zahteval tudi za posameznika svobodo misli. Tendence, ki so hoteli dati veljavo človekovi individualnosti, so razkrajale srednjeveški univerzalizem. Latinski jezik in književnost v XVI. stoletju nista bila več občutena kot nekaj splošno evropskega, ker so bili zarodki narodnosti že premočni in preveč izraziti. Poleg te zavzetosti za pravice individualnega naroda, ki jo lahko imenujemo domovinska ljubezen, je delovala še reformatorska gorečnost. Verska vnema pa je v tem času ideološka vnema in hkrati stopnjevana družbenopolitična dejavnost. Družbena nasprotja so dobivala religiozno obliko in čim bolj so bila ostra, tem večja je bila verska vnema. Normalna razrešitev je bila v knjižni produkciji, ki je - gledano z očmi XVI. stoletja - dejanje resničnega kulturnega ustvarjalca. Slovstveno dejavnost so občutili kot pravi duhovni problem in ga znali tudi rešiti. Objektivne okoliščine in zgodovinske silnice so se že same po sebi usmerjale v takšno odločitev, potrebna je bila le še subjektivna zavest, ki bi vse težnje in možnosti uresničila in jih preusmerila v dogajanja. To odločitev je na slovanskem jugu storil P. Trubar, njena prva manifestacija pa sta bili objavi abecednika in katekizma. To je enako značilno za idejno usmerjenost reformacije, kakor je simbolično za tematsko razčlenjenost takratne slovstvene produkcije. Potreba po izobrazbi se je družila z verskimi cilji kateheze, kar pomeni, da je šlo že od začetka za zvezo posvetnega z verskim. Čeprav so tudi v posvetni sferi pre-

vladovale verskopropagandne teme in moralno-didaktični cilji, so bile dejanske kulturne posledice mnogo bolj razsežne od svojega izhodišča. To se izredno lepo odkriva v vzgojno-izobraževalnih načelih takratnega časa. Reformacija prinaša namreč tudi v šolstvo tehtne novote, ki se razkrivajo zlasti v nastanku osnovne šole in gimnazije.⁷ Do tega časa osnovne šole, ki mora biti elementarna, namenjena vsakomur, in mora uporabljati materinščino kot učni jezik, ni bilo. Trubar je ločeval poklicno (latinsko) šolo od osnovne, kar pomeni, da je šolska izobrazba ustrezala poglavitnim tendencam reformacijske miselnosti. Vzgoja v narodnem jeziku in duhu pa je pomembno vplivala na zunanjo obliko protestantske književnosti. Na novo je zastavila problem kompozicije, stiha in stila, zavrnila večidel vsa dotlej vladajoča načela in tudi na tem področju prinesla novote, ki so imele velik literarni pomen. Slovenska ali hrvaška protestantska književnost se sicer ni sta povzpeli do svojega izvirnega umetniškega dejanja, a sta s svojo tematiko in obliko že silili čez okvire, ki jih je postavljalo nabožno pismenstvo. Če ne bi prišlo konec stoletja do nasilnega zloma, bi se bilo po logiki stvari slovstvo estetsko mnogo prej razčlenilo in dalo prve umetnostne rezultate. Nemar protireformatorjev, ki niso znali oceniti vloge nabožne literature, je ta korak odgodil za daljšo dobo in slovenski ter hrvaški slovstveni položaj bolj ali manj vrnil na izhodišče.

Središče vseh reformacijskih prizadevanj je bila biblija. Prevedel jo je J. Dalmatin, ki je s tem povzročil, da je v slovensko slovstvo vstopil vzorec trajne literarne vrednosti, ki je v nadaljnjih stoletjih vzdrževal jezikovno in kulturno tradicijo. Odmev biblije je v zahobnoevropski zavesti eden od najbolj markantnih, saj gre pri tem za literarnoteoretična, antropološka, psihološka, zgodovinska, sociološka in mitološka vprašanja, ki segajo prav v današnji čas. Za Dalmatinovo kulturnozgodovinsko dejanje (prevod biblije) je mogoče reči, da je »veliki kod« (N. Frye) za štiristoletni razvoj slovenske metaforike, jezika in stila. Vse do moderne, ko biblija iz etičnega in estetskega postane samo estetski fenomen, zapažamo v proznem oblikovanju njen model. Gre za poseben miselni diskurz, ki ima pomen za celotno Zahodno Evropo in ne samo za južne Slované. Z besedami protagonista zgodovine recepcije (H. R. Jass) bi ta pomen označili kot normodaven in formativen, kot tak pa bi zaslужil večjo pozornost in strokovno obravnavo.

Druga ravnina obravnavanega pomena za kulturni razvoj je nastanek določene miselne ali intelektualne koherence. Ko se je reformacija odločila, da biblijo brez posrednika da v roke vsakemu posamezniku, je s tem le-tega priznala za individualno celoto in posebnost (=subjekt), ki ima ne le pravico, temveč tudi dolžnost izbire in presoje. S tem je dokončno vzpostavljena ločnica med področji *civitas dei in civitas terrena*, v spoznavno-filozofskem smislu pa se je uresničila avguštinska premisa: *Noli foras ire, in*

interiori homini habitat veritas. Posledica tega je bila daljnosežna epohalna iniciativa, ki jo predstavlja rojstvo evropske metafizike subjektivnosti v novoveški zgodovini. Ta zgodovinski obrat je bil mogoč, ker je bila v idejni dinamiki slovenske reformacije vrsta izredno pomembnih zametkov. Temeljna protestantska ideja o neposrednosti in subjektivnosti religioznega elementa je podirala mostove s srednjim vekom. Središčni pojmi slovenske protestantske ideologije so bili sicer vzeti iz krščanstva, vendar ne iz njegove sholastične oblike, marveč iz prakrščanske faze (patrizem). Tako slovenska kot hrvaška reformacija sta prevzeli humanistično dediščino (Trubar je Erazma pazljivo študiral, I. Pergošič pa v izvorniku in v Varaždinu objavlja neko njegovo knjigo).⁸ Zato je logično, da reformacija vero pojmuje kot izrazito osebni odnos do Boga. V sistemu protestantskih vrednot je opazen temeljni razloček, ki jih loči od srednjeveškega katolicizma: gre za ponotranjenje in za posebljenje. Protestantizem je reševal stvari z notranjo in osebno prepričanostjo. Ni jih več utemeljeval z vladajočo avtoriteto, kakor je bilo do njega; tako so bile dobljene prve možnosti za porast individualizma v človeku. Na mestu božje nezmotljivosti in cerkvene nestrpnosti sta se pokazali človeška relativnost in strpnost.⁹ Srednjeveško cerkveno, avtoritativno in transcendentalno je zamenjala posvetna, individualna in imanentna kultura. Reformacija je imela v tem procesu prehodno vlogo. S srednjim vekom jo je družila močna pozicija religioznega elementa, z novim razdobjem človeške zgodovine pa nemirna revizija posameznih področij človekovega bivanja.

Pogledi na življenje so se osvobodili načel filozofije in teologije, ki sta formalno zadovoljevali težnjo po intelektualni stabilnosti in koherentnosti. Novi čas je označevala dinamika, ki je porajala miselna nasprotja. Vstajali so spoznavni in svetovnonazorski problemi in reševati je bilo treba vprašanje družbenega sožitja. Vrsto divergentnih teženj pa je vendar obvladovalo nekaj enotnih načel. Temeljna prvina novega življenjskega stila je bilo širokopotezno posvetenje (laizacija) življenjskih vrednot, kar se je na evropskem Zahodu združilo s splošno realizacijo državne ideje. Avtonomnost države je pomenila pridobitev zemeljske usmerjenosti in normativnosti. Na vseh področjih se je uveljavljalo načelo individualnosti, ki je postalo izhodišče za osebno svobodo.

Srednjeveška cerkev je bila enotna. Z reformacijo pa so nastale številne ločine, tako da je njena avtoriteta vse bolj padala. Verstvo je izgubilo veljavo, ki veže in uklepa. Srednjeveški univerzalizem je propadal, z njim pa je bila načeta enotnost evropskega civilizacijskega procesa. Evropska integracija, o kateri je mogoče govoriti do tega časa, se je z dezintegracijskimi procesi umaknila začetkom narodnih integracij. Slovenski in hrvaški protestantizem sta bila po zamisli široka in trdno prepričana o pomembnosti dogajanja na svojem ozemlju. Zato se je ob drugih integracijah kot eden od-

ločilnih dejavnikov pokazala domovinska zavest, ki pa je ne smemo prece-
njevati. Odnos južnoslovanskih reformatorjev do domovine je podoben ču-
stvu, ki ga »zbujata domača gruda in glas domačega zvona«, kakor bi rekel
Paul Hazard. Ob tem čustvu je še zelo malo razmišljajočega uma, ki bi ga
obrazložil in potrdil. Ob občutku, da se je kdo dotaknil globljega bistva et-
ničnih vprašanj ali tudi zunanje slave domovine, so se začeli čustveni
protesti. Čustveni so bili tudi vsi odlomki, ki govorijo o slovanski enoti,
sorodstvu med narodi in celo etimološka razlaga etnika Slovan z besedo *sla-
va* (*gloria*). Do resnične narodne zavesti je bilo kljub temu še daleč. Zato v
tem času lahko govorimo samo o elementih naroda in o zametkih narodne
zavesti, torej o nekakšni višji stopnji literarne nacije, nikakor pa ne smemo
v XVI. stoletje vnašati tistega, kar ustreza fazi slovanskega preroda. Tudi na
tem področju je šel najdlje P. Trubar, ki je s svojo idejo o »cerkvi sloven-
skega jezika« že načel vprašanje, kako novo kulturno-etnično enoto, ki je
postala literarni narod, tudi pravno in politično postaviti na svoje noge
(*Slovenska cerkovna ordninga*).

Gibalno silo, ki je prevzemala in usmerjala reformacijsko dejavnost, je
najbolje izpovedal Trubar v pismu A. Bohoriču; v njem pravi: »Ne dvomi-
mo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost
naše ožje domovine; saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaniče-
vanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi
le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svo-
je želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeli vse sile, da
mu napravijo konec!« Formulacija je bila zapisana 1. avgusta 1565. leta. V
njej Trubar omenja »zaničevanje«, ki je tudi njega poglajalo, ker je bil doma
nezaželen, v svet; »oče slovenske knjige« namreč začelja na Slovenskem vr-
sto tistih, ki so bili po duhovnem formatu preveliki za majhne razmere v
domovini. Bolj pomembno pa je v odstavku, da njegov avtor poskuša po-
staviti temelje slovenski rodovni identiteti, izoblikovati samostojno sloven-
sko občestvo in utrditi njegovo zgodovinsko zavest. Do takšne uveljavitve,
po njegovi misli, vodi samo kultura, ki jo prinaša knjiga. Z nastopom pisa-
ne tradicije se je spremenila vloga teksta. V srednjem veku je moral biti
prezenter v celoti (sleherna »reprodukcija« je bila preskus spomina), s ti-
skom (knjigo) je postal trajno fiksiran, zaradi česar njegova reprodukcija ni
bila več privilegij maloštevilnih, temveč celotne javnosti. Ker je tekst objav-
ljen in prezentiran občinstvu, so v njegovi razlagi mogoči različni prijemi,
kar pomeni, da je razmerje do njega načelno svobodno in dovoljuje tudi -
kritiko. Čeprav je individualnost v sestavi reformacije moralna in psiho-
loška kategorija, ne pa tudi estetska ali stilna, za področje kulturnih inter-
ferenc, do katerih je prihajalo, lahko uporabimo misel K. Marxa iz *Prispev-
ka h kritiki politične ekonomije*: »Umetnostna tvorba - kakor vsaka druga

tvorba - oblikuje svoje občinstvo, občinstvo, ki ceni umetnost in je sposobno uživati v njeni lepoti. Proizvodnja torej ne oblikuje zgolj predmet za subjekt, marveč tudi subjekt za predmet«.

Kulturološki tip, kakršnega je inavguriral P. Trubar tako za slovenski kot za hrvaški narod, izhaja iz načela individuacije. Po njegovem je posamezno (etnično) za sebe vse, kot takšno pa ni delno, temveč univerzalno. Ko govori o kulturi, on ne predvideva nastanka nekakšne avtohtone kulture, ker se zaveda, da je kultura *per definitionem* lahko samo obča in splošno človeška. Zgled za to njegovo premiso je - za reformacijo tako značilen - poetski translingvizem. Trubarjevo gladko sprejemanje tujih melodij, za katere je sam pisal vezana besedila, razodeva, da je prozodijska forma postajala nosilec univerzalnega v jeziku. Melodijski in metrični obrazci gredo čez meje jezikov, kar pomeni, da ni mogoče govoriti o izključno nacionalni utemeljenosti verzifikacije.¹⁰ Kulturni univerzalizem tega tipa se vendar drži dveh principov, in sicer principa enovitosti ter principa nepretrganosti. Princip enovitosti računa z določenim (etničnim) prostorom, v katerem predvideva delovanje jasne volje, ki kulturološke procese usklajuje ter jih oblikuje v skladnost in celovitost. Princip nepretrganosti ima osnovo v starih zavesti ali spomina, ki so temelj naše individualne zasebnosti. Duhovno življenje je tudi za Trubarja napor, da bi ohranil spomin in vzdrževal ravnotežje v univerzalnih kulturnih pobudah. Ker želi ohraniti svojemu času prienačeno preteklost in na njej zgraditi prihodnost, poskuša prisvojiti vse tisto, kar imajo drugi, nikoli pa noče biti drugi; biti drugi je zanj človeško nerazumljivo in nemogoče dejanje. Ko hoče ponotranjiti, kar sprejema - predvsem iz zahodnoevropskega civilizacijskega in kulturnega kroga - se dejansko razširja v neskončnost prostora in podaljšuje v neskončnost časa. S tega stališča sta obe reformaciji, slovenska in hrvaška, tragičen boj človeka, ki se želi odrešiti in uresničiti sebe. Premagovanje prostora in časa je le aspiracija po zgodovinskem trajanju, ki naj bi bilo in tudi vedno je - boj za zavestno eksistenco. Reformacija je s tem začela proces tiste elastične stabilnosti, ki jo mora v novoveški zgodovini imeti vsaka narodna skupnost, če želi živeti kot samostojen in izviren subjekt.

V južnoslovanskem prostoru reformacija torej ni uresničila vsega, kar si je bila zamislila. Njena prvobitna hotenja so bila namreč usmerjena na celotno geografsko področje, ki ga iz več razlogov niso mogla obvladati. Protestantizem je bilo gibanje v okviru katoliške Cerkve, zato je lahko deloval tam, kjer so bili pogoji za njegov nastanek (v pravoslavju ni bilo identičnih izhodišč). Turška oblast ni propadla, še manj pa je popustila njena moč, kar je ohranilo politični razpored sil na področju jugovzhodne Evrope. Temeljno dejstvo pa je - ob omenjenih dveh - vendarle onemogočitev reformacije v predelih, kjer se je bila že prijela. Ne glede na nasilno preki-

nitev tega gibanja je treba reči, da je prav reformacija prispevala k vzniku slovenskega naroda in njegove kulturne integracije. Pri Hrvatih je konstituirala kajkavsko pokrajinsko književnost in postavila temelj njenemu knjižnemu jeziku. S tem je bila ustvarjena potencialna možnost za oblikovanje hrvatske kulture na premisah, ki jih je spremenil šele ilirizem v prvi polovici XIX. stoletja. Kljub temu pa reformacija pri obeh narodih ostaja pomembna kulturna in narodotvorna iniciativa, ki je bistveno usmerila in določila razvoj v kasnejši zgodovini.

Opombe

- ¹ V načelnih izhodiščih o reformaciji se avtor opira na svoj oris te dobe v *Zgodovina slovenskega slovstva* 1, Maribor 1968, str. 97-164.
- ² Hrvaška literarna zgodovina o reformaciji, vsaj v novejšem času, malo govori. Od relevantnih del je vendarle treba omeniti K. Georgijevića (*Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969) in Z. Bartolića (*Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca*, Forum, december 1997). Deskriptiven opis celote jezikovnih vprašanj je najti v knjigi Z. Vinceja Putovima hrvatskog književnog jezika (Zagreb 1978).
- ³ Prim. Z. Bartolić: *Hrvatsko-slovenske veze u doba protestantizma*, Zbornik Štefana Küzmiča, Murska Sobota 1974.
- ⁴ V poštev pride njegova monografija *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968.
- ⁵ Hipotezo o pobudah iz tega Dantejevega dela za slovensko reformacijo je ponudil avtor te študije v razpravi *Recepcija Danteja v slovenski književnosti*, Jezik in slovstvo XXVIII (1981/82).
- ⁶ Prim. informativni zapis Juša Makovca *Maksimilijanov duh v sodobni preobleki*, ki je izšel v Naših razgledih 4. novembra 1983.
- ⁷ O teh problemih so na voljo studiozne monografije zgodovinarja šolstva in pedagogike V. Schmidta (na primer *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*, Ljubljana 1952).
- ⁸ Erazem Rotterdamski se v novejših raziskavah pojavlja kot nadvse pomemben idejni predhodnik slovenske in hrvaške reformacijske misli.
- ⁹ O teh razsežnostih prim. študijo A. Kosa: *Družbeni nazor slovenskih protestantov*, Slavistična revija I (1948).
- ¹⁰ To je sijajno prikazal I. Slamnig v knjigi *Hrvatska versifikacija* (Zagreb 1981).

A SZLOVÉN PROTESTANTIZMUS SZELLEMI PROFILJA

(Eszmei arculat és kultúrtörténeti Szdeményezések)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány elvileg a szlovén protestantizmus belső arculatát elemzi, mivel szoros kapcsolatok vannak a szlovén és a horvát mozgalom között, ezért a délkelet-európai reformációt egészében vizsgálja.

Lényegében a XVI. század bizonyos teológiai változásairól van szó. A *sola fide* tézis valójában a humán ideológiai afirmációja, amely érvényesíti a szubjektivizmus alapjait, amely az újabkori nyugat-európai történelem fő tényezőjévé válik. A tárgyak és jelenségek iránti megváltozott viszonyból eredően felmerült az irodalmi nyelv kérdése, ami különösen Szlovénia térségében rendkívül bonyolult volt. A szlovén térség lingvisztikai arculata nyelvjárásokban igen gazdag volt, ezért egyik sem vehette át az irodalmi nyelv szerepét, mint ahogy az máshol történt. Meg kellett találni az egységet a különbségekben, ezt pedig egyedül az ún. dia-rendszer

tette lehetővé. Az irodalmi nyelv formai elveinek gyakorlati megvalósításában a protestáns eszme nem csak pragmatikájával, hanem zseniális hatékonyságával elérte, hogy – szinte minden más európai nyelvvel ellentétben – a szlovén irodalmi nyelvet már a XVI. században kodifikálták.

Ezen alapokból indult az az irodalmi tevékenység is, amely elsősorban a hiroktatást szolgálja, de már néhol jelentkeznek hajtásai és ezek az epikus próza kezdetét jelentik. A költészetben már megnyilvánul az egyéniség, mindenképp előtt érzelmi passzázsokban, mintegy megerősítve, hogy az emberi szellem az isten igéjében képes megnyilvánulni. Az említetteket az oktatás terén próbálták terjeszteni az emberek között, egyre inkább a nép szellemi koherenciája jelentkezett, ami a szó mai értelmében, történelmi szubjektummá válik.

DAS GEISTIGE PROFIL DES PROTESTANTISMUS IM SLOWENISCHEN GEBIET

(Gedankengut und kulturhistorische Impulse)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie gibt einen allgemeinen Überblick über die inneren Aspekte des Protestantismus bei den Slowenen. Weil es eine sehr enge Verknüpfung zwischen der protestantischen Bewegung bei den Slowenen und den Kroaten gab, geht es im Grunde um eine überblicksartige Behandlung der Reformation im Südosten Europas. Die Theologie des XVI. Jahrhunderts erfährt wesentliche Veränderungen. Die These *sola fide* kommt eigentlich einer Affirmierung der humanistischen Ideologie gleich,

welche wiederum Positionen jenes Subjektivismus durchzusetzen beginnt, der später zum wichtigsten Faktor der westeuropäischen Geschichte avanciert. Die geänderte Einstellung zu Dingen und Ereignissen läßt zunächst die auf slowenischem Gebiet äußerst komplizierte Frage der Schriftsprache in den Vordergrund treten. Das sprachliche Bild ist von einer großen Vielfalt an Dialekten geprägt, weshalb nicht ein bestimmtes Idiom oder ein Dialekt die Funktion der Schriftsprache überneh-

men kann, wie es in anderen Ländern in der Regel passiert. Es gilt, die Einheit in der Vielfalt zu finden, was mit dem sog. Diasystem möglich war. Bei der praktischen Umsetzung formativer Grundsätze der Schriftsprache beweist der protestantische Gedanke nicht nur Gefühl für Pragmatismus, sondern auch ein geniales Durchsetzungsvermögen, weshalb die slowenische Schriftsprache im Gegensatz zu fast allen anderen in Europa bereits im XVI. Jahrhundert kodifiziert wird.

Auf den gleichen Prämissen beruht auch die literarische Aktivität, die vor

allem der Katechisierung dient, da und dort aber auch Ansätze, welche die Entstehung epischer Prosa begründen, erkennen läßt. In der Lyrik kommt es zur Individualisierung vor allem in den gefühlsbetonten Passagen, was beweist, daß im sog. Wort Gottes menschlicher Geist zum Ausdruck kommt. Der Versuch, solche Erkenntnisse durch die Einführung der Schulen auch in organisierter Form unter die Menschen zu bringen, führt zu einer immer größeren geistigen Kohärenz der Nation, die nun zu einem historischen Subjekt in der modernen Bedeutung wird.

SPIRITUAL PROFILE OF SLOVENIAN PROTESTANTISM

(Conceptual Impression and Cultural and Historical Initiatives)

SUMMARY

The study is not only a formal view of the internal picture of Slovenian Protestantism, but also, due to extensive contacts with Croatian Protestantism, also a survey of the Reformation in South-Eastern Europe in general.

The point of it all lies in certain changes in the theology of 16th Century. What the '*O sola fide*' thesis is about is the affirmation of humanistic ideology, which in turn, had started to promote the concepts of subjectivism, which was later to become a major element of the recent history of Western Europe.

The transformed attitude towards things and events posed the question of written language which, as regards Slovenian, was extremely complex. The linguistic picture of the Slovenian territory was, as regards the many dialects, very profuse thus none of the dialects could assume the role of written language, as was usually the case. What had to be done about it was to find some kind of unity within the framework of so many differences hence the so-called 'diasyste' had to be applied.

Regarding the practical execution of formative principles of written language, Protestantism and its ideas have brought about not only the sense of pragmatism, but also the ingenious sense of breaking through and it was due to the said elements that Slovenian written language, unlike almost every other European language, was codified already in 16th century.

The literary activity, too, had evolved from the same concepts in that it was originally used for religious purposes, although here and there the first elements appeared, leading to the introduction of epic prose. In poetry individualization was able to win more and more ground, especially in emotional passages, which was to confirm that human mind was able to express itself with the help of the word of God.

Due to permanent attempts to introduce, with the aid of a school system, all of the above said elements to the general public, ethnic spiritual coherence has won more and more recognition, turning into a historic subject in the modern sense of the word.

Udeleženci simpozija v Radencih.
V prvi vrsti od leve proti desni sedijo:
Ferenc Hajoš, Ernest Ebenšpanger, Alojz Flegar, Zita Šiftar,
dr. Oto Norčič, Marjan Šiftar in dr. Jože Pogačnik.

DRUŽBENO-EKONOMSKI VIDIKI PROTESTANTSKEGA GIBANJA IN PROTIREFORMACIJE V PREKMURJU

Evropsko, a tudi slovensko družbeno gibanje druge polovice 16. stol., ki ga imenujemo reformacija, zahteva nekaj splošnih in načelnih opredelitev in pojasnil. Mnogokrat zasledimo trditve in ocene, da je šlo v tem primeru zgolj za versko gibanje, ki je pripeljalo do razkola v monolitni rimskokatoliški cerkvi in do pojava novih verskih smeri, ki jih označujemo s skupnim imenom protestantizem. Tako gledanje je ozko in enostransko, zato pomanjkljivo in analitično šibko, da bi lahko na tej podlagi razumeli resnične družbene premike v evropski civilizaciji tega časa.

Potrebno je ugotoviti, da je 16. stoletje tisto obdobje, v katerem se je oblikoval in tudi v glavnih obrisih izoblikoval novi produkcijski način, ki ga sedaj poznamo kot kapitalistični sistem. Kapitalistični sistem je izpodrinil fevdalni sistem, ker je bil v vseh ozirih naprednejši od starega fevdalnega sistema. Ta njegova kvaliteta izvira iz razvitejše in naprednejše kombinacije različnih razvojnih faktorjev, ki tvorijo materialno podlago neke družbe in njenega gospodarstva. Iz tega sledi, da glavni faktorji in sistemski elementi kapitalističnega načina proizvodnje izhajajo iz spremenjenih materialnih možnosti, ki so vplivale na pojav novih vrednot in manifestacij družbene zavesti novodobnega človeka in družbe, ki ji je pripadal.

V tem kontekstu se pojavlja razmislek o vprašanju nastanka protestantskega gibanja in izrecno vprašanje, ali je protestantizem vzrok ali posledica razvoja kapitalističnega sistema. Diskusijo o tem je vzpodbudila knjiga Maxa Webra *Protestantska etika in duh kapitalizma* (slov. izdaja, Založba ŠKUC in Znanstveni inštitut filozofske fakultete, Ljubljana 1988, str. 225). Nekatere stvari v zvezi s tem delom je potrebno imeti pred očmi, ko analiziramo in poskušamo oceniti razmere nastanka in razvoja kapitalističnega sistema in vloge protestantske etike za zahodno civilizacijo, tedaj tudi za razmere na Slovenskem.

Weber se v bistvu nagiba k tezi, da verska pripadnost ni vzrok ekonomskim pojavom, temveč do neke mere celo njihova posledica (Weber, str. 24), čeprav hkrati ugotavlja, da je zaslediti prevladujočo protestantsko naravo lastništva kapitala in podjetništva v razvitih zahodnih državah (Weber, str. 23). Strukturne spremembe lastništva z nastankom kapitalizma pa Weber brez nadaljnega povezuje s spremenjenim odnosom človeka do materialnih pogojev bivanja in njegovega odnosa do drugih ljudi, ki se je na novo kristaliziral predvsem znotraj protestantskega gibanja. Ta je močno izpostavil »poklic« in »poklicno dolžnost« na vseh področjih človekovega produktivnega dela, kot bogu všečno dejanje, ki naj pomaga posamezniku reševati njegova eksistencialna vprašanja. Zato se zdi, da je meniški način življenja izmikanje pred določenimi poklicnimi dolžnostmi in ne pomeni nič več določene prednosti, kvečjemu obratno. Zato tudi postane izpolnjevanje »poklicne dolžnosti« v posvetnih poklicih vrednota in izraz najvišje moralne vsebine, poklicno delo pa tako najvišji izraz ljubezni do bližnjega (Weber, str. 74).

Iz tega izhaja več značilnosti novega sistema in človekovega položaja v njem. Kapitalistični gospodarski ustroj sloni na »predanosti poklicu« in »pridnosti« ter »delavnosti«. Rezultati poklicnega udejstvovanja, tudi dobiček, kot rezultat pridobitništva, so povsem pravična in moralna nagrada posamezniku. »Pridobivanje« tako postane cilj, vendar rezultati tega pridobivanja, npr. dobiček, ni zgolj sredstvo zadovoljevanja potreb, ampak sredstvo nadaljnega razvoja tega načina gospodarjenja. Tako pride v ospredje »ekonomski racionalizem« (Weber, str. 63) kot temeljna postavka kapitalističnega gospodarjenja in z ostalimi spremenjenimi vrednotami predstavlja »duh kapitalizma«.

Weber neke govori o tem, da so bile posamezne »kapitalistične prakse« prisotne že v starem in srednjem veku in to v različnih državah, vendar se je kapitalizem kot sistem vzpostavil samo na Zahodu, ker je tu postal prevladujoči način gospodarjenja. Pri tem je pomembno vlogo odigral nov položaj osvobojenega človeka, ki je sprejel vrednote protestantskega gibanja, njegovo etiko, ki je pomagala vzpostaviti razmere, v katerih je zavladal »duh kapitalizma«. Pri tem velja poudariti, da Weber posebej izpostavlja kalvinizem in iz njega izvirajoči asketizem ter strogost, ki šele po luteranskem pojmovanju »poklicne kulture« in delitve dela vodita v novo kvaliteto gospodarske učinkovitosti.

Znotraj nastajanja novega ustroja in njegovih vrednot je za nas morebiti zelo zanimiva naslednja okoliščina oz. sprememba. Kot vemo, je prejšnji sistem funkcioniral bolj na načelu umetnega reduciranja potreb in dajanja miloščine, kot pa na zmanjševanju relativne redkosti dobrin za zadovoljevanje človekovih potreb s produkcijo in širjenjem te produkcije. Pozni srednji vek

je še vedno temeljil na naravnem gospodarstvu, kjer so bila gospodinjstva in obrati strogo povezani in vodeni brez večje skrbi za razumno gospodarjenje. S takim načinom je bila povezana in usodno prepletena tudi Cerkev, ki je kot institucija obvladovala večji del »družbene nadstavbe«, kontrolirala šolstvo in umetnost in določala sredstva in mehanizme vsakršne politike, tudi ekonomske. Ni naključje, da so o ekonomskih problemih v tem času pisali cerkveni očetje in da je še danes za rimskokatoliško cerkev Tomaž Akvinski iz 13. stol. ena od vrhovnih avtoritet ne samo na verskem, ampak tudi na ekonomskem področju (O. Norčič, 1994, str. 24 – 25).

Z uveljavljanjem novega, kapitalističnega sistema, in znotraj njega »protestantske etike« pa je prišlo do ločitve dotedanje zraščeniosti naravnega gospodarstva in cerkvene hierarhije ter instrumentov njene kontrole (politike). Gospodarski obrati se ločujejo od »nosilcev politike«, pojavijo se zahteve po sekularizaciji cerkvene posesti za potrebe pridobitne proizvodnje za trg. Posvetni zemljiški lastniki in svobodni kmetje zahtevajo zemljo, ki je bila takrat še zmeraj zelo pomemben, če ne celo najpomembnejši produkcijski faktor, ki je v novih razmerah omogočal hitrejšo akumulacijo kapitala. Protestantski asketizem se sicer ne upira načelu dobrega življenja in med dilemo »dobro jesti ali mirno spati« (če ni mogoče realizirati obojega) izbere prvo varianto (katolicizem pa drugo) (glej Weber, 1988, str. 29), toda istočasno izpostavlja kot najpomembnejše reinvestiranje dobička – kar nekateri imenujejo famozni duh kapitalizma – za potrebe ustvarjanja novih delovnih mest. Tako bi čim več ljudi prišlo do izpolnjevanja svoje »poklicne dolžnosti«, sami bi »kontrolirali« svojo materialno eksistenco, v duhovnem in verskem smislu pa brez posrednika izpolnjevali krščanske in etične norme svojega bivanja.

Razširjena reprodukcija družbenega bogastva postane primarna skrb novih podjetnikov, saj edino ta omogoča osvoboditev človeka od večnega pomanjkanja, pomeni realizacijo načela »opiranja na lastne sile«. Pomen akumulacije za nadaljnji razvoj, pa tudi obstoj kapitalističnega obrata in kapitalista samega, je posebej opazil tudi Marx, eden najboljših analitikov liberalnega kapitalizma prejšnjega stoletja. Marx v zvezi z izrednim pomenom akumulacije za razvoj kapitalizma pravi: »Akumulirati, akumulirati, akumulirati, to so Mojzes in vsi preroki« (Marx, 1947, v poglavju o akumulaciji kapitala).

Akumulacija in na njej temelječa razširjena reprodukcija postaneta tako najznačilnejši potezi kapitalističnega sistema in racionalne kapitalistične organizacije »svobodnega dela« (ki ju je za dolgo razdobje poznal predvsem zapadni – protestantski svet). Sta poglavitna faktorja, ki sta omogočila hiter razvoj gospodarstva in pripomogla k temu, da so ta gospodarstva in države še danes vodilne in predstavljajo najrazvitejši del sveta.

Iz prepletenosti novega načina proizvodnje, ki mu pravimo kapitalistični sistem gospodarjenja, protestantske etike in »duha kapitalizma« lahko povzamemo naslednje glavne značilnosti:

- prevladujoči blagovni oziroma denarni značaj produkcije;
- ločitev podjetja od gospodinjstva;
- racionalna organizacija svobodnega dela;
- razvoj znanosti in tehnologije;
- uveljavitev kalkulacije in dvojnega knjigovodstva;
- rimsko pravo kot podlaga gospodarskim obligacijskim razmerjem;
- hiter razvoj urbanih naselij kot posledica in vzrok učinkovitega in hitrega razvoja gospodarstva.

Znotraj teh značilnosti se prepleta tisto novo, kar Weber imenuje »protestantska etika in duh kapitalizma«. Iz tega je F. Adam potegnil sklep, da se pomen asketskega protestantizma (posebej kalvinizma) in njegove etike kaže v treh smereh, in sicer: 1. v odmiku od rituala ... zakramentov in k posvetni naravnosti na tostranstvo, 2. eliminaciji duhovnega posredništva in 3. individualnemu delovanju in odgovornosti (Weber, str. 221).

In kakšna izpeljava iz teh splošnih ugotovitev lahko sledi za razmere in dogajanje na Slovenskem v 16. stoletju in kasneje? Začetek kapitalističnega razvoja tudi na Slovenskem sovпада z reformacijskim gibanjem v Evropi v 16. stoletju.

Za začetek razvoja kapitalizma so bila potrebna določena »zagonska« sredstva, ki so nastajala kot posledica tako imenovane »prvotne akumulacije«,¹ kakor praviloma politični ekonomisti poimenujejo značilen proces, ko so se na ta ali oni način zbirala potrebna začetna sredstva za izgradnjo prvih kapitalističnih obratov, t. i. manufaktur. Najbolj tipično obliko je dobila prvotna akumulacija v Angliji oz. Veliki Britaniji v času »ograjevanja«, ko so kmete na silo prepodili z zemlje, ki so jo do takrat obdelovali, da bi lahko veleposestniki gojili ovce za potrebe nastajajoče tekstilne manufakture in kasneje industrije.

Kapital se je zbiral in ustvarjal na različne načine, največkrat s silo (kot npr. v Angliji), pa tudi z državno pomočjo, z ustvarjanjem pogojev privatnega kopičenja sredstev ali preprostim varčevanjem in usmerjanjem sredstev za produktivne namene. Zato lahko štejemo tudi reformacijska gibanja kot pojavno obliko družbene in državne predpriprave za nujne spremembe, ki jih je terjal nov sistem gospodarjenja. Ogromna sredstva, ki so se vse do tedaj s prodajo odpustkov in na podlagi raznih mehanizmov stekala v Rim, bi lahko s pridom uporabili za ekonomski razvoj doma.

Kaj je bil prvoten namen Lutra, Calvina in drugih reformatorjev, ne kaže v tem primeru podrobneje razčlenjevati. Njihovo reformacijsko gibanje je vsekakor imelo za posledico, da se je tok denarja in denarnega kapitala pre-

usmeril ter ostal za potrebe domačega gospodarstva, namesto da bi odtekal v Rim. Države, kjer je zmagala reformacija, so zato imele hitrejši ekonomski razvoj in so tudi danes bolj razvite, kot pa tiste države, kjer se je rimskokatoliška cerkev obdržala v vsej svoji strukturi in moči.

V dobršnem delu Evrope so tekli še drugi avtonomni procesi, ki so vzpodbujali kapitalistični razvoj, menimo pa, da je reformacija bistveno pospešila te procese in jih dolgoročno ter primerjalno naredila učinkovitejše.

Reformacija na Slovenskem, ki jo je vodil Primož Trubar, je vzpodbudila kulturni razvoj, dala prvo knjigo, posvetno in cerkveno šolstvo, prve knjižnice itd... ter bi generirala najbrž podoben gospodarski razvoj, takega, kot se je začel v severni in zahodni Evropi, če ne bi bila krvavo zatrta.² Tudi izgon preko 700 najpremožnejših slovenskih družin, ki niso hotele opustiti protestantske vere, je močno zavrl začetne družbene procese. Po nekaterih ocenah je to pomenilo čez 10% takratnega slovenskega meščanstva, verjetno najbolj izobraženega in zato najbolj vitalnega dela slovenske populacije. Predpostavimo, kaj bi bilo, če bi npr. samo polovica teh izgnanih družin svoja denarna sredstva usmerila v izgradnjo manufakturnih oz. proizvodnih obratov.³ Izgon teh družin lahko štejemo za poglobitni faktor upočasnjenega družbeno-ekonomskega razvoja na Slovenskem. Protireformacija je za 200 let blokirala kulturni in gospodarski razvoj Slovencev. Zato pomeni tisti družbeno-ekonomski faktor, ki je povzročil dolgoročno krizo razvoja gospodarstva na Slovenskem.

Po zmagi protireformacije se je velik del presežkov prelival v neproduktivno porabo: ustanavljanje samostanov, zidanje cerkva in financiranje državne birokracije tujih vladarjev. Sredstev za hitrejši kapitalistični razvoj je zato nenehno primanjkovalo. Produktivna sfera je imela zato trajni deficit prihrankov za produktivne investicije. Gospodarski razvoj je bil zato bistveno šibkejši oz. manj intenziven, nekako »pridušen«, in ni bil sposoben ustvarjati toliko novih delovnih mest, kot bi jih potrebovala Slovenija glede na svoj demografski razvoj. Take razmere so trajno vzpodbujale ekonomsko emigracijo na tuje, zelo intenzivno konec prejšnjega stoletja, ko so se Slovenci trumoma izseljevali, ker pač doma ni bilo dovolj delovnih mest.⁴

To, kar velja za reformacijsko gibanje v Sloveniji v drugi polovici 16. stoletja in kasneje, velja tudi za panonske Slovence, ki so bili takrat pod vladavino Madžarov, seveda v obsegu in pomenu, ki so jih omejevale okoliščine manjšinskega slovenskega prebivalstva v prevladujočem madžarskem prostoru.

Kdaj natančno so se začeli reformacijski procesi in od kod so pljusnili valovi tega gibanja, med raziskovalci ni enotnega mnenja. Za naš vidik razprave to niti ni tako pomembno. Pomembnejše je dejstvo, da se je med panonskimi Slovenci protestantizem pojavil zelo zgodaj in je že na začetku pokazal tiste značilnosti, ki smo jih na kratko strnili v prejšnjem razdelku.

Vanek Šiftar in nekateri drugi pisci omenjajo letnico 1535 in vas Borečo, kjer naj bi se začela reformacija v Prekmurju (V. Šiftar, *Zbornik Štefana Kúzmiča*, 1974, str. 23). Reformacijsko gibanje se je nato hitro razširilo po vsem Prekmurju in med porabskimi Slovenci in F. Šebjanič ugotavlja, da je še ob koncu 17. stoletja skoraj polovica panonskih Slovencev vztrajala v luteranski oz. protestantski veri (F. Šebjanič, 1977, str. 31). V tem času je bilo število protestantov že dokaj skrčeno, ker so začeli delovati že zelo močni protireformacijski pritiski rimskokatoliške cerkve na Madžarskem, ki jih je začela podpirati tudi oportunistična zemljiška aristokracija. Neki drugi podatki, ki se nanašajo na del naselitvenega prostora prekmurskih oz. panonskih Slovencev v tistem času, govorijo nekoliko drugače. V mislih imamo Zelkovo *Statistiko prebivalstva v Prekmurju l. 1698*. Podatki so vzeti iz vizitacijskega zapisnika Štefana Kazója, ki se je mudil v »Slovenski krajini« od 12. – 27. marca 1698 in v 70 strani dolgem tekstu navaja dragocene podatke za kraje gornjega Prekmurja. Podatki iz tega zapisnika govorijo, da je v tem delu Prekmurja takrat živelo okrog 11.000 prebivalcev in da je od tega bilo okrog 9.500 ljudi protestantske veroizpovedi. Če predpostavljamo, da je ta del Prekmurja takrat naseljevalo približno polovico celotnega slovenskega prebivalstva te pokrajine, ostali del pa je bil naseljen na dólinskem svetu, kjer pa je bil prav tako prisoten protestantizem, čeprav v manjšem obsegu, bi skoraj z gotovostjo lahko zaključili, da je v tem času še večina prekmurskih Slovencev pripadala protestantski veroizpovedi (Zelko, 1996, str. 70 – 91).

Širok razmah protestantskega gibanja v Prekmurju je toliko bolj zanimiv, ker so za razliko od drugih pokrajin v Evropi in Sloveniji bili nosilci novih idej zemljiški gospodje, ki so se v tej pokrajini lahko naslonili zgolj na kmečko prebivalstvo. V takratnem Prekmurju je bilo izredno malo meščanstva, ki zato ni moglo predstavljati odločilne podpore reformacijskemu gibanju.

Katere so tedaj splošne značilnosti reformacije v Prekmurju in katere specifične, ki so jih pogojevale konkretne družbene razmere, prisotne med panonskimi Slovenci onstran Mure? Zgodovinski viri, ki niso pretirano bogati in so tudi sorazmerno težko dosegljivi, nam dajejo kljub temu nekatere dovolj zanesljive podatke, da lahko izluščimo nekatere značilne poteze protestantskega gibanja, a tudi protireformacije v tem delu Slovenije.

16. stoletje je v evropskem prostoru predstavljalo prehod v kapitalistični način gospodarjenja. Že prej smo navedli, da je »prvotna akumulacija« kapitala uvod v ta novi način gospodarjenja. Naturalni odnosi samozadostnih gospodarskih celic in cerkvenih enot se pričnejo intenzivno spreminjati. Čedalje bolj se uveljavlja blagovno oz. denarno gospodarstvo. Ta proces se kaže tudi v Prekmurju v drugi polovici 16. stoletja, ko začne naraščati ekonomska in politična moč posvetne gosposke. F. Šebjanič ugotavlja, da

so že l. 1526 podložniki grofa Széchyja začeli vpadati na Nádasdyjeve petanjske posesti. Isti avtor ugotavlja, da so si zemljiški gospodje: Bánfyji v Lendavi, Széchyji pri Gradu in Nádasdyji na Petanjcih glede na naraščajočo blagovno proizvodnjo v kmetijskem sektorju in naraščajočo trgovino z živino, poljščinami in vinom, kljub svojim patronatskim obveznostim do posameznih katoliških župnij, s silo prilaščali posamezne dele cerkvenih posesti (F. Šebjanič, 1977, str. 12). Taki dogodki so potegnili za sabo pritožbe in pravne spore, v katere se je večkrat moral vmešati dvor in sodna oblast, ki je bila čedalje bolj primorana uporabljati načela rimskega prava. Prekmurje in potek reformacije na tem prostoru potrjuje tudi to značilnost novega načina produkcije in njegovega »duha«. V srednjem veku so se taki problemi reševali na druge načine, izven sodnih postopkov.

V 16. stoletju je celotno slovensko ozemlje, torej tudi Prekmurje, zajelo hitro širjenje kapitalističnega načina gospodarjenja. To se lepo odraža oz. kaže na primeru razvoja trgovine in rokodelskih obratov oz. manufaktur. Slovenske pokrajine se intenzivno vključujejo v mednarodno trgovino vse od Panonske nižine pa daleč v Italijo in celo v Nemčijo. V tem času doživijo gospodarski razcvet Ljubljana, Ptuj, Gorica, Trst, Beljak in številni manjši trgi in kraji ob t. i. »ljubljski cesti«, ki je potekala z Ogrskega proti Italiji. Ptuj in Ljubljana sta bila glavna centra te trgovske poti in v teh mestih so se tudi pojavili za tisti čas veliki akumulirani kapitali (F. Gestrin, 1991, str. 21). Naraščala je tudi proizvodnja v različnih panogah. Poleg rudarstva in železarstva, drvarjenja in ogljarjenja so se začele intenzivno razvijati najrazličnejše manufakture: steklarne, papirnice, pivovarne, tiskarne, puškarne, knjigoveški in urarski obrati in podobno.

Pretežno kmečko prebivalstvo (bilo ga je približno 93% od celotnega prebivalstva) se je začelo razslojevati, prej »cele kmetije« (okrog 30 oralov) so se začele drobiti na $\frac{1}{2}$ in $\frac{1}{4}$ kmetije, kar je posebno v Prekmurju omogočilo, da so fevdalci začeli obdelovati velik del svoje zemlje v lastni režiji s pomočjo malih kmetov, ki so bili še zmeraj zavezani tlačanskemu delu na fevdalčevem posestvu. Njihov cilj je seveda bil povečati proizvodnjo agrarnih presežkov, posebno žitaric, in jih spraviti na trg, ki se je čedalje bolj širil. F. Gestrin navaja v tej zvezi tudi Prekmurje, kjer je vodila ena izmed poti za ogrsko živino v Mursko Soboto in nato na prehod čez Muro do Ptuja, kot pokrajino, ki je sodelovala v tej trgovini. Čeprav v Prekmurju, kot pravi isti avtor, mest še ni bilo, pa so bila že številna pomembna vaška naselja, ki so dobila trške pravice do tedenskih sejmov, kjer je trgovska in obrtniška dejavnost potekala pod kontrolo graščin. Živahna trgovina je kmetijske pridelke in drugo trgovsko blago usmerjala v mestne naselbine bližnje Štajerske, kot sta bila Ptuj in Maribor (F. Gestrin, str. 63). Ptuj je bil v 16. stol. središče trgovine z živino, kožami, vinom in poljskimi pri-

delki, ki so jih prodajali in tovorili predvsem v severno Italijo. V nasprotni smeri je tekla trgovina z »beneškim« blagom, suknom, začimbami in raznimi dragocenostmi. Kako živahna je bila trgovina, naj za ilustracijo navedemo, da se je v posameznih letih število prodane živine iz Ogrske gibalo okrog 20.000 glav na leto.

Živahna trgovska dejavnost, ki je v enem delu potekala preko Prekmurja, je gotovo vzpodbudila intenzivne procese naraščanja zgodnjih kapitalističnih odnosov in silila zemljiške lastnike in rokodelce, da so tudi sami začeli proizvajati tisto blago, ki se je lahko vključilo v trgovinski promet. Trgovina z žitaricami je bržkone pripomogla tudi k nastanku in porastu mlinarskih dejavnosti, o katerih govori I. Zelko v *Zgodovini Prekmurja*. Iz njegovega članka izhaja, da je na podlagi zapisa iz prve polovice 16. stol. (urbar iz l. 1524) mogoče sklepati, da je v Prekmurju (predvsem v dólinskem delu) v 16. stol. obratovalo nad 50 mlinov na reki Muri in potokih Ledavi, Črncu, Kobiljanskem potoku, Bukovniškem potoku in še kje (I. Zelko, 1996, str. 85–88). Formalizirana cehovska organizacija, o kateri lahko najdemo podatke pri istem avtorju, priča tudi o tem, da je ta dejavnost bila najbrž komercialno usmerjena (plačevali so davke) in je torej presežala naravni okvir gospodarjenja.

V tej zvezi je zanimiv zemljiški spor v Borejcih l. 1581, ki so ga reševali »na terenu«, kjer so se zbrali predstavniki obeh sprtih strani in številne pričë. Šlo je za spor okrog nadaljnjega krčenja gozda v bližini Borejec, ki so ga pred desetletji dobili v »posest« borejski kmetje, to pa jim je že od l. 1550 začel zanikovati zemljiški gospod od Grada, ki je bil prvotni lastnik zemljišča. V zapisniku zaslišanja prič je med drugim navedeno, da so pričë iz Žetinec in Predanovec izjavile, da so tu že od nekdaj »sekale les, pripraven za ladje, in da so orno zemljo tostran potoka Dobra v smeri Borejec, ki so se je polastili gospodje Széchyji, vedno imeli prebivalci Borejec, jo obdelovali, ker je bila njihova« (Zelko, str. 62, 63). Kakšna je bila usoda tega spora, ni natančno pojasnjeno. Kar je pa predvsem za nas zanimivo, je to, da ta primer potrjuje izhodiščno trditev, da je v tem času šlo za »prvotno akumulacijo« kapitala v razmerah čedalje bolj prevladujočega blagovnega gospodarstva.

Vprašati se namreč moramo, zakaj naenkrat po več desetletjih zemljiški gospod od Grada hoče pridobiti nazaj, kar so borejski kmetje v prejšnjih letih priposestvovali? Odgovor skoraj ne more biti drugačen kot ta, da so zemljiškega gospoda nove (kapitalistične) razmere, ki so nastajale, vzpodbudile k temu, da bi si ponovno prilastil nekdanje svoje zemljišče, ki je bilo sedaj na določenem delu že rodovitno polje in je dajalo presežke hrane, iz še obstoječega gozda pa so kmetje pripravljali les za gradnjo ladij, ki je tako postal zanimivo komercialno blago. Nekdanji gozd je s prodajo poljščin in lesa postal dobičkonosen in tako vir prvotne akumulacije.

Tak primer gotovo ni bil osamljen, le da nam zgodovinski viri niso zabeležili vseh podobnih zemljiških sporov, ki bi bolj verodostojno potrjevali splošno zgodovinsko značilnost te »prvotne akumulacije« kapitala, ki se je manifestirala v času reformacijskega gibanja povsod po Evropi, in tako tudi odmaknjeno Prekmurje ni moglo biti izjema.

Poleg tega tudi vizitacijski zapisniki, tako protestantski iz leta 1627 kot katoliški iz leta 1698, vsebujejo zelo podrobne podatke o materialnem stanju posameznih cerkva oz. župnij: predvsem o zemljiški lastnini, davščinah in dohodkih pedikantov oz. župnikov ter njihovih kantorjev in učiteljev po šolah, ki so spadale k posameznim cerkvam. Iz teh zapisnikov se dá razbrati tudi oportunistična drža zemljiških gospodov. Ti so v času reformacije bili na strani protestantskega gibanja, ki jim je bržkone omogočilo prilastitev določenega dela cerkvenih posesti. Ko pa je nastopil val protireformacije in se je nova lastninska struktura že utrdila, so nekateri ponovno prestopili v katoliško vero. Katoliško orientirana posvetna oblast je v naslednjih desetletjih in stoletju morala sprejeti splošne evropske trende, ki so pomenili vzpon privatnega podjetništva in zmanjševanje prevlade Cerkve v posvetnem, predvsem ekonomskem smislu.

Protestantsko gibanje je vzpodbudilo še nekatere druge premike v orientaciji prekmurskih Slovencev tistega časa na področju šolstva oz. izobraževanja. Danes, ko natančneje vemo, da sta izobrazba in razvoj tehnologije pomembna faktorja »produkcijske funkcije« (prvotni faktorji so delo, kapital in zemlja), nas nikakor ne more čuditi, da je bilo šolanje oz. izobraževanje otrok in nasploh prebivalstva v reformacijskih gibanjih povsod po Evropi na prvem mestu. Poleg nabožnih knjig v materinem jeziku in zahtev po opismenjevanju prebivalstva je protestantizem povsod, kjer se je pojavil, vzpodbujal organizacijo posvetnega šolstva, tiskanja knjig za potrebe šol ter odpiranja knjižnic, kjer so to materialni pogoji dovoljevali.

V drugi polovici 16. stoletja tako na luteranski univerzi v Wittenbergu že najdemo nekaj študentov iz Prekmurja in Porabja (prvi že l. 1539), ki so se izobraževali za potrebe predikantske in šolniške službe (F. Šebjanič, 1977, str. 14). Razmah protestantskega bogoslužja in posvetnega šolstva med panonskimi Slovenci ter verska toleranca, ki je bila prisotna do konca 16. stoletja, je verjetno botrovala temu, da se je »potujoča tiskarska, knjigoveška in knjigotrška dejavnost Janža Mandelca«, ki je bežal iz Kranjske, leta 1587 znašla v Eberauu, kjer je natisnila obrednik za potrebe širjenja novega verskega nauka (F. Šebjanič, 1977, str. 15–16). V začetku 17. stoletja so ob vizitacijah v teh krajih (G. Petrovci, Senik) našli tudi posamezne natisne iz Trubarjevega seznama knjig. Isti avtor navaja, da so v 17. stol. delovale župnijske šole v Martjancih, Murski Soboti, na Tišini, pri Gradu, v Gornjih Petrovcih, Gornjem Seniku, pri Sv. Benediktu (zadnje tri ob tej

vizitaciji niso imele poklicnih učiteljev). Organizirano izobraževanje za poklic predikantov in šolnikov se je nadaljevalo tudi kasneje, tako v Šopronu, Bratislavi in Wittenbergu. Kljub protireformaciji, ki se je intenzivirala predvsem po letu 1732 z vojaškim pohodom po prekmurskih župnijah, so se prekmurski izobraženci vračali med svoje ljudi celo v večjem številu kot prej, mnogi med njimi izobraženi v posvetnih poklicih politične in ekonomske smeri in tako boljše pripravljeni za potrebe novega načina proizvodnje.

K utrditvi in ohranjanju protestantizma med prekmurskimi Slovenci je veliko prispevala tudi dobra organiziranost cerkvenega in posvetnega življenja. Cerkevna organizacija je bila tako zelo prilagodljiva, da se je lahko tudi v najhujšem času protireformacije del župnij v Prekmurju ohranjal, čeprav je v tem času pokrajina Šomodsko na Madžarskem postala zatočišče izgnanih prekmurskih protestantov, Šurd pa duhovni center delovanja najpomembnejšega protestantskega razumnika, pastora in šolnika Štefana Küzmiča, ki je v Šurdu pripravil za natis celotni Novi zakon v prekmurskem knjižnem jeziku, ki je bil natisnjen l. 1771.

Vodilni moške protestantskega gibanja med prekmurskimi Slovenci so vse od začetka ugotavljali, da se nova vera in slovenski značaj pokrajine lahko utrdita in ohranita samo pod pogojem, če bodo prebivalci dobili v roke knjige v materinem jeziku. To jim je v težkih razmerah tudi uspelo. Potem, ko so kasneje podobno prakso ubrali tudi katoliški duhovniki z Miklošem Küzmičem na čelu, je tudi tisti del prekmurskega prebivalstva, ki je ostal v okrilju katoliške cerkve ali ponovno prešel vanj, prav tako dobil prvo pisano besedo v materinem jeziku. To je dodatno prispevalo, da je kljub siloviti madžarizaciji in prepovedi uporabe slovenskega jezika (1834) slovensko prebivalstvo v strnjemem prostoru Prekmurja in delno tudi Porabja ostalo slovensko.

Drugače se je zgodilo s prekmurskimi ubežniki, ki so se po letu 1719 začeli množično naseljevati na Šomodskem in tam predstavljali večinsko prebivalstvo v 8 vaseh (nekateri viri govorijo o 12 vaseh sredi 18. stoletja). Tako bi naj njihovo število obsegalo okrog 2000 prebivalcev, kar je bilo skoraj 10% vsega prekmurskega prebivalstva. Z družbeno-ekonomskega vidika je ta izselitev v tujino za Prekmurje pomenila nekaj podobnega kot izgon 700 najpremožnejših meščanskih in plemiških družin iz Slovenije na Nemško. V obeh primerih je šlo za najvitalnejši del slovenskega prebivalstva, ki je za ceno zvestobe novim vrednotam verskega in posvetnega življenja odšel v neznani tuji svet in se tam žal v naslednjih desetletjih in stoletjih popolnoma asimiliriral.

Delovanje protestantskih izobražencev v tujini, v prvem primeru Trubarja in njegovega kroga, v drugem Štefana Küzmiča in njegovih somišljenikov, pa je rodilo prve slovenske knjige, ki so – razširjene med slovenskim prebivalstvom v matičnih sredinah – postale najpomembnejše sredstvo za utrditev slovenstva in njegove ohranitve vse do danes.

Lahko se vprašamo, kaj bi bilo s slovensko identiteto, če se to ne bi zgodilo. Skoraj z gotovostjo lahko trdimo, da prekmurški Slovenci ne bi mogli uspešno kljubovati nasilni madžarizaciji, če ne bi imeli svoje prekmurske književnosti ter svojih pastorjev in učiteljev, ki so v cerkvah in šolah uporabljali materinščino.

Čas in prostor in neraziskani viri nam ne dovoljujejo, da bi lahko analizirali vpliv protestantskega gibanja na konkretno gospodarsko strukturo in razvoj kmetijskih obratov, naredili primerjalno študijo šolanja in izobraževanja prekmurskih Slovencev glede na njihovo versko pripadnost in prostorsko naseljenost ter seveda še številnih drugih zgodovinskih procesov, ki jih pisec, ekonomist po stroki, niti ne občuti dovolj intenzivno niti ne more v celoti obvladati. Vsekakor pa lahko sklenemo, da protestantsko gibanje in protireformacija v Prekmurju nosita vse tiste značilnosti, ki izhajajo iz uvodnih razmišljanj, do katerih je prišel M. Weber na podlagi posploševanj zgodovinskih in filozofskih tendenc razvitejše Evrope. Te se v grobem potrjujejo ne samo na širšem slovenskem, ampak tudi na prekmurskem vzorcu tega procesa.

Tudi za Prekmurje in Porabje velja, da se je proti koncu 16. stoletja začel gospodarski in družbeni razvoj, ki je imel vse značilnosti zgodnjega kapitalizma, upočasnjevati in popuščati v vseh svojih oblikah. Protireformacija je tudi na tem področju z istimi metodami, kot drugje na Slovenskem, poskušala uničiti vidne dosežke protestantskega gibanja. Prekmurje in Porabje sta namreč v tem času spadala pod Ferdinandovo oblast oz. vplivno področje, in njegov bojevit katolicizem je dosegel tudi to pokrajino, čeprav morda v nekoliko blažji obliki.

Konec 16. stoletja so iz bližnje Radgone pregnali številne protestante in med njimi skoraj vse pridigarje. Za ta čas je kronist zabeležil 70 izpraznjenih hiš, ki so jih zapustile protestantske družine, ki so zbežale v tujino. Tudi tukaj so sežigali vse dosegljive protestantske knjige, prepovedali protestantsko bogoslužje in ponovno vzpostavljali katoliško cerkveno organizacijo. Zato se ne smemo čuditi, če je bližnji petanjski grad Nádasdyjev postal zatočišče devetnajstim pregnanim učiteljem iz graške univerze in najbrž tudi nekaterim pridigarjem iz Radgone in njene okolice. Madžarsko plemstvo je konec 16. stoletja v tej pokrajini še vztrajalo in podpiralo novo vero in protestantsko gibanje ter s tem omogočalo, da habsburški bojeviti katolicizem v tej pokrajini ni mogel do kraja uničiti protestantizma. Zato nas nikakor ne more presenetiti dejstvo, da se je kranjski predikant Hans Znojilšek, za katerega je Ferdinand odredil izgon s Kranjskega (z odlokom 25. junija 1598), zatekel v bližino teh krajev (Varaždin, Čakovec) in bi se morda znašel tudi na petanjskem gradu, če se ne bi stvari razvijale drugače.⁵

Protireformacija je sicer opravila svoje, toda začetnega procesa razvoja kapitalizma ni več mogla zaustaviti. Razvoj trgovine in manufakture se je si-

cer upočasnili, vendar je družbeno gibanje 16. stoletja dolgoročno tudi tej pokrajini zagotovilo podoben družbeno-ekonomski razvoj kot drugod, s tem da so se kasnejši procesi odvijali z velikim časovnim zamikom in manj učinkovito, kot so se drugje po Evropi.

Opombe

- ¹ »Prvotna akumulacija« je proces nasilnega »osvobajanja« neposrednih proizvajalcev, njihovih produkcijskih sredstev in njihovo spreminjanje v mezdne delavce.
- ² Iz slovenske zgodovine je znano delovanje škofa Tomaža Hrena, ki je požigal slovenske protestantske knjige (11 voz na Gornjem trgu l. 1599), izganjal protestante na tuje in dal prekopavati mrtve protestante, itd. Peter Kupljenik, protestantski pridigar z Gorenjskega, je po nalogu rimskokatoliške cerkve bil sežgan na grmadi 20. maja 1595 v Rimu (na trgu Campo dei Fiori).
- ³ Bilo bi zanimivo z ekonometrijskim modelom simulirati multiplikativni proces in ugotoviti relativni pomen tega za takratno gospodarstvo.
- ⁴ Ekonomska emigracija bi naj po dokaj zanesljivih podatkih in ocenah znašala približno 450.000 Slovencev, ki so se preselili v Nemčijo, Francijo, Belgijo, na Nizozemsko, v ZDA, Kanado, Avstralijo, Južno Ameriko in Egipt.
- ⁵ Bilo bi zanimivo ugotoviti, ali gre za Janža Znojiljska, o katerem piše tudi Janež v *Zgodovini slovenske književnosti* (Janež, 1957, str. 99), ali je pa to isti Hans Znojilšek (Snoilski), ki je emigriral na Švedsko in je začetnik plemenite slovenske protestantske rodbine, ki je sprejela švedsko državljanstvo, končno spremenila ime v Snoilski, njeni člani pa so zasedali pomembne vojaške in diplomatske položaje. Zadnji moški potomec te slovenske rodbine na Švedskem, pesnik Carl Johan Gustav Snoilski, je leta 1882 potoval skozi Ljubljano in o njej napisal slavilno pesem »Laibach«, v kateri govori o Sloveniji kot domovini svojih prednikov (Enciklopedija Slovenije 12, str. 98).

Literatura in viri

- Gestrin F.: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, Slovenska matica, Ljubljana 1991.
- Janež S.: *Zgodovina slovenske književnosti*, Založba Obzorja, Maribor 1957.
- Marx K.: *Kapital*, Kultura, Zagreb 1947.
- Norčič O.: *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*, Uradni list, Ljubljana 1994.
- Norčič O.: *Krize in slovensko gospodarstvo*, v zborniku: *Gospodarske krize in Slovenci*, ZES, Inst. za novejšo zgodovino, Ljubljana 1999.
- Slovenska enciklopedija*, 12. zvezek, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.
- Šebjanič F.: *Štefan Kúzmíč in njegovo delo*, Pomurska založba, M. Sobota 1976.
- Šebjanič F.: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*, Pomurska založba, Murska Sobota 1977.
- Šiftar V.: *Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma*, Zbornik Štefana Kúzmíča, Pomurska založba, Murska Sobota 1974.
- Škafar I.: *Priloge: izvirna poročila, regesti in zapiski o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592 – 1637*, razmnoženo (str. 155 – 222).
- Weber M.: *Protestantska etika in duh kapitalizma*, ŠKUC, Znanstveni inštitut filozofske fakultete, Ljubljana 1988.
- Zelko I.: *Zgodovina Prekmurja*, Pomurska založba, Murska Sobota 1996.

A MURÁNTÚLI PROTESTÁNS MOZGALOM ÉS ELLENREFORMÁCIÓ EGYES TÁRSADALMI-GAZDASÁGI SZEMPONTJAI

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző a tanulmány bevezető részében a 16. század néhány általános jellemzőjét és társadalmi viszonyait taglalja és ezen keresztül próbálja megkönynyíteni a korszak új gazdálkodási módszereinek, valamint általános és gazdasági filozófiájának megértését. A reformációs mozgalom egyes jellegzetes folyamatait felfedezi Szlovéniában és a Murántúlon, amely abban az időben nagyrészt még magyar hatalom alá tartozott. A Murántúltra jellemző a kezdetleges tökefelhalmozódás, a gabona- és az állatkereskedelem fellendülése, a kézművesség fejlődése és a nyugati nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok. A reformáció a

Murántúlon az erőteljes ellenreformáció ellenére hozzájárult ahhoz, hogy a murántúli szlovének nagy része protestáns maradt, nemzetiségi szempontból pedig teljes egészében megmaradt szlovénnek. Mindezt jelentősen segítették a murántúli irodalmi nyelven megjelenő protestáns vallási és iskolai könyvek. A szlovén nemzetéről való ilyen gondoskodáshoz társult később a katolikus egyház is a Murántúlon. A murántúli reformációs és ellenreformációs mozgalom társadalmi gazdasági szempontjai valójában hűen tükrözik azt, ami abban az időszakban Európa szerte történt.

SOZIOÖKONOMISCHE ASPEKTE DES PROTESTANTISMUS UND DER GEGENREFORMATION IM ÜBERMURGEBIET

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung werden die allgemeine Situation und die gesellschaftlichen Verhältnisse im 16. Jahrhundert erörtert, die zur Bildung neuer Wirtschaftsformen und einer neuen Lebens- und Wirtschaftsphilosophie beigetragen haben. Bestimmte für die Reformationsbewegung in Europa charakteristischen Prozesse erfassen auch Slowenien und die damals noch unter ungarischer Herrschaft stehende Region von Prekmurje. Zu diesen auch im Prekmurje bemerkbaren Prozessen gehören die zunehmende Bedeutung des Kapitals, der Aufschwung des Getreide- und Viehhandels sowie des Handwerks und die Eingliederung dieser Bereiche in den internationalen Handel in Richtung Westen.

Die Reformation in Prekmurje trägt trotz nachfolgender heftiger Gegenreformation dazu bei, daß der Großteil der Slowenen in diesem Gebiet protestantisch und fast zur Gänze der slowenischen Nation zugehörig bleibt. Einen wesentlichen Beitrag dazu leistet der Druck protestantischer Andachts- und Schulliteratur in der Sprache des von Prekmurje. Später nimmt sich auch die katholische Kirche von Prekmurje dieser Sorge um das slowenische Volk an. Die sozioökonomischen Aspekte der Reformation und Gegenreformation in Prekmurje sind nur ein spezifisches Abbild des allgemeinen Geschehens im damaligen Europa.

SOME SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE PROTESTANT MOVEMENT AND COUNTER REFORMATION IN THE REGION OF PREKMURJE

SUMMARY

In the introduction the author deals with some general features and social circumstances of the 16th century in order to make it possible for the introduction of a new method of administration, management and economic philosophy to be comprehended.

The author notices several very characteristic reformation processes of the Europe of the time, not only in Slovenia, but also in Prekmurje, which at the time was part of Hungary. Prekmurje, too, features a primary accumulation of capital, increase in the cattle and corn trade, development of handicrafts and inclusion of the latter into international trade routes leading to the West.

Despite the vigorous Counter Reformation, Protestantism has, made it possible not only for a considerable part of the Prekmurje Slovenians to remain protestant but also to stay ethnic Slovenians.

The publication of Protestant religious books and school textbooks in the Prekmurje language have played a very significant role in the above said process; later on the Roman Catholic Church of Prekmurje also started publishing books.

One could maintain that the socio-economic aspects of the Reformation and Counter Reformation in Prekmurje are merely a very specific example of events in Europe of that time.

NÁDASDYJEV DVOREC,
GROFJE NÁDASDYJI,
PROTESTANTSKI IZGNANCI,
PROTESTANTSKO GIBANJE,
V RADGONI IN NA PETANJCIH

Srednjeveški rezidenčni dvorec
iz Biblia Venceslai Regis I.

NÁDASDYJEV DVOREC NA PETANJCIH

Uvod

Arheološko raziskovanje visokosrednjeveških in poznosrednjeveških obrambnih utrd, kastelov in gradov v Prekmurju se je začelo sistematično v devetdesetih letih tega stoletja. Opravljena so bila razna arheološka zaščitna izkopavanja na gradovih pri Gradu, v Lendavi, Murski Soboti, ki so pripomogla k boljšemu razumevanju in poznavanju posameznih razvojnih stavbnih gradbenih faz. Pri teh delih je bilo pridobljenih veliko drobnih arheoloških najdb (keramičnih, kovinskih, steklo ...), ki so odraz materialne kulture takratnega časa (Kerman 1997, 45-54).

Med prekmurskimi srednjeveškimi gradovi imamo najmanj arheoloških in zgodovinskih podatkov o gradu, ki je bil obdan z vodnim jarkom in bi naj stal na Kastelišču na Petanjcih. Grad je bil tema raznih razprav, ki so bile vezane predvsem na podatek, da so v njem prebivali pregnani protestanti, med katerimi je bil tudi astronom Johannes Kepler.

Kje je grad stal in kako je izginil iz zgodovine, bomo skušali utemeljevati v tej razpravi.

Zgodovina raziskav

V arheološki literaturi se Kastelišče omenja leta 1987, istega leta je bil predel tudi sondiran. Velikokrat se Kastelišče in grad omenjata v versko-zgodovinskih zapisih, ki se med drugim nanašajo na zgodovino reformacije v Prekmurju. Prvič se Kastelišče omenja kot potencialno srednjeveško arheološko najdišče v *Düševnem listu* iz leta 1938, kjer je podan izredno natančen opis lokacije gradu s fortifikacijo (Düševni list 1938, 99). O Kastelišču in ostankih starodavnega gradu, ki naj bi ga porušili Turki, poroča KLDB (KLDB 1937, 464). Lokacijo gradu na Petanjcih z ledinskim ime-

nom Kaštelj navaja tudi Š. Kovats (Kovats 1940, 66-75), kastel na Petanjcih iz časa okoli leta 1600 pa omenja Franjo Baš (Baš 1956, 9). Lokacijo kraja, kjer bi naj stal nekoč petanjski grad, a tudi njegovo podobo je utemeljeval preko ljudskega izročila in arhivskih ter kartografskih virov V. Šiftar¹ (Šiftar 1974, 18-21).²

Z vodo obdani grad s Petanjec je Stopar uvrstil med grajske stavbe severovzhodne Slovenije (Stopar 1991, 104). V zadnjem času pa povzema pregled arheoloških in zgodovinski virov o gradu na Petanjcih T. Hari (Hari 1999, 200-208; Hari 1999 a, 101-115).

Opis Kastelišča in lega gradu

Prostor, na katerem je nekoč stal grad, leži na Petanjcih na lokaciji z ledinskim imenom Kastelišče (parc. št. 518-522, k.o. Petanjci, lastnik Alojz Ribaj, Petanjci 18), ob glavni cesti Murska Sobota - Radenci. Predel Kastelišča je danes pozidan s hišami, zasajen s sadovnjaki in vrtovi ter zravnani, tako da je od nekdanjih jarkov ostalo bore malo (Šavel 1987, 293 - 294). Grad - kastel ali utrdba - je stal na močvirnatem in poplavnem predelu tik ob potoku Rjajce (Rjavec), na nekoliko dvignjeni ploščadi, ki je bila obdana z umetnim jarkom in utrjena z zemljenim nasipom. Prostor Kastelišča z jarkom in nasipom ima obliko nepravilnega četrkotnika (velikosti 85 m x 75 m). Jarek in nasip sta vidna le še na severni strani ob potoku Rjajce (Rjavec) in na vzhodni strani Kastelišča.

Arheološko sondiranje na Kastelišču

Pri arheoloških topografskih pregledih v okolici Petanjec ni bilo odkrito nobeno arheološko najdišče. Prav tako ni bila potrjena lokacija gradišča, ki naj bi bilo na severozahodni strani vasi Tišina (Šavel 1991, 81). Kot potencialna arheološka točka je bilo Kastelišče, katerega sam izvor imena nam govori, da bi lahko na tem predelu stala utrdba, dvorec, trdnjava ali utrjen grad.³ Predel Kastelišča je postal arheološko zanimiv ne le zaradi lokacije nekdanjega gradu, ampak zaradi morebitne zgodnejše, prazgodovinske ali antične poselitve prostora.

Ekipa Pokrajinskega muzeja iz Murske Sobote je 1. 7. 1987 opravila manjše sondiranje na Kastelišču.⁴ Izkopana je bila le ena večja sonda velikosti 2 m x 3 m na sredini travnika za hišno št. 20.

Stratigrafija plasti je bila naslednja: prvo plast je tvoril tanek sloj ruše in tik pod njo je bila humusna plast debeline 20 cm. Drugo plast je sestavljala rjavkasta zemlja, pomešana s prodrom, debeline 20 cm. V tej kulturni plasti so bili odkriti fragmenti opeke, hišnega lepa, fragmenti ornamentiranih pečnic, keramičnih posod, stekla in žebli. Tik pred sterilno plastjo je

Petanjci
in lega
Kastelišča
na karti
iz leta 1784

Kastelišče
z ostankom
jarka
in nasipa
Nádasdyjevega
dvorca
na Petanjcih
na
katastrskem
načrtu iz leta
1964

Petanjci -
Kastelišče
s pol-
krožnim
jarkom -
poševni
posnetek;
foto:
B. Kerman

bila zemlja močno ožgana z ohranjenimi večjimi kosi žganine. Tretjo plast je tvorila sterilna prodnata zemlja, ki se je kopala do globine 70 cm.

Vrednotenje najdb

Med izkopanim arheološkim gradivom, ki zajema le nekaj kosov, prevladujejo fragmenti keramičnih posod in pečnic in dva nedoločljiva fragmenta stekla, od katerih je eden ornamentiran (T. 1, 6). Nekatere keramične fragmente pa je težko opredeliti, ali so deli posod ali pečnic (T. 2, 3 - 5).

Fragmenti ustij in dna posod so narejeni iz dobro prečiščene gline in temnorjavo in svetlorjavo žgani. Dna posod so neornamentirana (T. 3, 1 - 3), ustja posod so največkrat okrašena z vzporednimi vodoravnimi žlebovi, sicer je že sama oblikovalnost razgibanosti ustja, navzven ali navznoter, okras. Glede oblike posodja s Kastelišča prevladujejo lonci z bolj ali manj profiliranimi robovi ustij (T. 1, 1 - 4; T. 2, 1, 2), znan pa je tudi fragment krožnika ali pokrova (T. 1, 5).

Natančno časovno opredeljevanje keramičnih najdb s Kastelišča je zaradi pičlosti gradiva težavno.

Navedene oblike posodja bi lahko uvrstili po Ložarju v tip IV., ki predstavlja le razvoj profiliranih oblik roba ustja. Variante tega tipa sodijo v 14. stol., njihova oblika pa se ohranja tja do novega veka (Ložar 1939, 218, 219).

Nekatere keramične fragmente (T. 1, 1, 2, 3, 5; T. 2, 1, 2) lahko primerjamo s posodami iz Grada (Kerman 1997, 146, kat. št. 2, 6, 9, 11), gradivom iz Piramide, za fragment (T. 1, 4) (Strmčnik, Gulič 1992, 221, T. 8, 1) in s keramičnim gradivom iz Starega Gradu nad Podbočjem (Guštin et al. 1993, 56, 77, sl. 20, 58, sl. 23).

Pri poskusnem sondiranju na Kastelišču v Petanjcih je bilo izkopanih devet fragmentarno ohranjenih pečnic (T. 4, 1 - 7; T. 5, 1, 2). Oploščene pečnice so neglazirane, opečnate barve in tankih sten, saj debelina ne preseže 1 cm, na hrbtni strani pečnice je viden odtis tkanine, na kateri se je pečnica sušila.

Pečnice so v srednjem veku in v obdobju renesanse izdelovali lončarji, ki so si največkrat preskrbeli matrice in modele, s pomočjo katerih so izdelovali oploščene pečnice. To so bili največkrat domači vaški lončarji (Stopar 1975, 277).

Najpogostejši ornamentalni okras na neglaziranih petanjskih pečnicah predstavlja kombinacija rastlinskega okrasa (motiv hrastovega lista in vitic) in mrežastega oz. geometrijskega ornamenta (T. 4, 4 - 7), ki se na pečnicah odraža predvsem v simetrični in stilni razporejenosti - okrasno polje pečnic ločijo širši vmesni trakovi, niše pa krasijo rastlinski in mrežni motivi. Analogen mrežni motiv, ki se pojavlja v kombinaciji z arhitekturnim motivom, je znan na fragmentu neglazirane pečnice iz grajskega parka v Murski Soboti

(Kerman 1997, 353, kat. št. 270). Vogelna neglazirana pečnica z mrežastim okrasom je bila odkrita tudi v freisinškem Gutenwerthu, uvrščena je med starejše primerke pečnic z mrežnim ornamentom, saj jo Staretova datira v čas 14. in 15. stol. (Stare 1993, 42 - 44). Fragment glazirane pečnice z mrežnim motivom je znan iz keramičnega srednjeveškega in novoveškega gradiva, ki je bilo pridobljeno ob raznih gradbenih delih na Dunaju. Mrežni ornament na glazirani pečnici z Dunaja je zelo soroden tistim s Petanjec, fragment pečnice pa je postavljen v čas prve polovice 16. stol. (Keramische b. l., 150, št. 204). Štirje fragmenti pečnic z motivom mrežastih trakov so znani z ljubljanskega gradu (Guštin et al. 1994, 75, kat. št. 111 - 114). Mrežni okras (mreža je kvadratno oblikovana z majhnimi okenci) na glaziranih ljubljanskih pečnicah pa se razlikuje od petanjskega, kjer so okenca mreže trikotna.

Polja pečnic s Petanjec krasijo tudi rozete s hrastovimi listi (T. 4, 2, 4, 6, 7), cvetno ornamentiko (T. 4, 5), okrasom stiliziranih listov (T. 4, 3) in vitic (T. 5, 2). Pečnice z raznoliko rastlinsko motiviko so bile zelo priljubljeni dekorativni motiv na pečeh, posebej pa se uveljavi rastlinska motivika skupaj z geometrično na oploščenih pečnicah v 16. stol. V drugi polovici 16. stol. pa postane prevladujoč rastlinski okras na njih (Stopar 1975, 275). Zelo bogata paleta pečnic z rastlinskim ornamentom je znana iz keramičnega gradiva odpadne jame, ki je bila odkrita v grajskem parku v Murški Soboti in je datirana v čas od 15. od 17. stol. (Kerman 1997, 50, 353, kat. št. 255, 269, 272, 273), kakor tudi iz gradiva pečnic raznih slovenskih gradov, npr. z gradu v Slovenskih Konjicah (Stopar 1977, 72 - 77, 82 - 100), na ljubljanskega gradu (Guštin et al. 1994, 73 - 77), na gradu Šalek (Brišnik 1997, 45 - 47).

Z motivom delfina je okrašen fragment neglazirane vogalne pečnice s profiliranim robom (T. 5, 1). Zelo pogost okras na stenah pečnic so živalske podobe. V 14. in 15. stol. se na pečnicah pojavljajo predvsem levi in zmaji, v prvi polovici 16. stol. postane delfin priljubljen motiv živalskega sveta na pečnicah. Za petanjsko pečnico (T. 6, 1) sicer nimamo prave analogije; primerjavo zanjo lahko iščemo v motivnem svetu fragmentirane venčne pečnice z motivom spetih delfinov z gradu Slovenske Konjice iz prve polovice 16. stol. (Stopar 1975, 288, sl. 7, tab. X. št., 1- 4).

Med lepše primerke sodi fragment neglazirane pečnice rjave barve z motivom viteza z oklepom in križem na prsih, ki najverjetneje sedi v sedlu in jaha, v ozadju pa so vidne kanelure plapolajočih las (T. 4, 1). Fragment viteza je zelo težko časovno in tudi stilistično opredeliti, saj kaže na motivni svet, ki izvira iz srednjeveškega viteškega življenja. Vitez ima na sebi bojno opremo (oklep), na prsih križ, ki je po standardnih ikonografskih predstavah simbol nemškega viteškega reda oz. križevnika. Roke ima rahlo dvignjene, kot da bi držal konjsko uzdo in jahal. Sama kompozicija učinkuje

zelo reprezentativno in jo je težko istovetiti z upodobitvami motivov na pečnicah, ki upodabljajo viteško življenje, tako značilno denimo za 14. stol. Prizor na petanjski pečnici bi morda lahko povezali z zgodbo o boju sv. Jurija z zmajem, kar je bila navsezadnje zelo priljubljena téma okraševanja na pečnicah v 15. stoletju. Če povzamem Stoparja, ta pravi, »da je prva polovica 16. stol. tudi obdobje romantičnih reminiscenc na minule viteške čase in da pojav viteza na pečnicah iz tega časa ni nič nenavadnega« (Stopar 1975, 288). Zato bi lahko pečnico petanjskega viteza postavili v čas s konca 15. stoletja do prve plovice 16. stoletja.

Med keramičnim gradivom iz sonde na Kastelišču je bilo najdenih tudi sedem železnih in kovanih žebeljev. Velik železni žebelj ima široko kovano T glavico (T. 6, 1), dva manjša žeblja imata prav tako T glavico (T. 6, 3, 4), štirje ozko kovani železni žebli imajo zavito glavico (T. 6, 2, 5 - 7). Več različnih tipov žebeljev je znanih v gradivu iz srednjeveške kovačnice in talilnice iz Grada (Kerman 1997, 150, kat. št. 37, 38), v 18 skupin so razvrščeni žebli iz Starega gradu (Guštin et al. 1993, 60, sl. 25, 12 - 14), več vrst železnih in kovanih žebeljev je znanih iz Gradišča pri Goleku (Pleterski 1980, 293, št. 19, 32, 45 - 52) in iz Žamerka (Guštin et al. 1997, kat. št. 50 - 53).

Žebli so zelo pogosta naselbinska najdba na raznih srednjeveških in novoveških najdiščih na Slovenskem.

Arheološko sondiranje na Kastelišču je dalo premalo arheoloških podatkov za natančno časovno opredelitev najdišča. Od obravnavanega arheološkega gradiva iz Kastelišča lahko le ožje opredelimo fragmente pečnic, in sicer v konec 15. stol. in do prve polovice 16. stol.

Podoba gradu, utrdbe ali dvorca

Prave podobe petanjskega gradu, utrdbe ali dvorca ne poznamo. Stavba, obdana z vodnim jarkom, je stala na nekoliko dvignjenem platoju znotraj močvirnega sveta potoka Rjajce (Rjavec) in bližnjega Mokoša in sodi v tip močvirskih obrambnih utrd. Utrdbe, grajene v močvirjih in obdane z vodnim jarkom in nasipi, so bile pri Slovanih v srednjem veku običajne. Zgrajene so bile ponavadi s preprosto gradbeno tehniko, kot sta les, ilovica, zemlja in zelo redko kamen (Pleterski 1980, 295).

Večina srednjeveških strelskih dvorcev med Muro in Dravo je bila postavljena na težko dostopnih predelih, utrdbo pa je obdajal vodni jarek (npr. rokavi reke Mure) in zemljeni nasip. Na Cvenu je bila utrdba na kastelišču, prostor je bil v ovalu obdan s potokom Murico in umetnim vodnim jarkom, notranjost pa je varoval 3 m visok in 10 m širok zemljeni nasip brez lesenih palisad. Gradič naj bi bil v spodnjem delu zidan, v zgornjem pa lesen (Stopar 1991, 13 - 14).

Z vodnim jarkom je bil zavarovan tudi veržejski grad, ki naj bi ga okrog leta 1605 razrušili Turki (Stopar 1991, 152). Tudi vprašanje srednjeveškega dvorca oz. gradišča v Zgornjem Kocjanu še ni popolnoma jasno. Gradišče je bilo obkroženo kar z dvema krožnima jarkoma. Müllner, ki je leta 1871 nasip raziskoval, je odkril ostanke lesenih palisad. Verjetno je bila v Zgornem Kocjanu utrjena srednjeveška postojanka, ki je glede na majhen prostor bila prav gotovo zgrajena iz lesa (Stopar 1991, 60; Pahič 1989, 260 - 261).

Nekateri dvorci pa so bili grajeni iz popolnoma preprostih, doma pridobljenih materialov. Tehniko gradnje so graditelji črpali iz domačega izročila. Tako je bil dvorec v Ivanjševcih, ki se omenja leta 1616, zgrajen v celoti iz lesa in ometan z blatom (Stopar 1991, 53).

V času turških vpadov se uveljavijo zelo preproste in naravno varovane utrdbe - pribežališča. Te so največkrat gradili sami prebivalci mejnih vasi, v katere so Turki pogosto vdirali in ropali (Fister 1975, 18; Kovačič 1926, 119).

Prebivalstvo se je zatekalo v zamočvirjene in težko dostopne predele - katere je obdajal obrambni jarek in so bili utrjeni z leseno palisado - imenovane tabore. Bivališča znotraj tabora so bila lesena, strehe pa slamnate ali lesene, o čemer nam priča arheološko raziskano gradišče pri Goleku v Beli Krajini s konca 15. stol. (Pleterski 1980, 295 - 296).

Utrdbe ali kasteli, obdani z vodnim jarkom in utrjeni z lesenimi palisadami ter zemljenimi nasipi, so značilni arhitekturni tip v Zalski županiji v 15. stol. Na težko dostopnih krajih so jih gradile bogate fevdalne družine. Kastel Fancsika je stal v močvirnatem svetu, utrdba je bila zgrajena iz lesa in lesenih brun. Kastel Páka je stal na dvignjenem otoku na poplavnem področju reke Cserte, obdan z lesenim obzidjem, v sredini je bil rezidenčni dvorec iz lesa. Utrdba iz Sárkányszigeta je bila razdeljena na dva dela in varovana z leseno palisado, vodnim jarkom, kakor tudi z močvirnatim predelom reke Széviz. Stavba znotraj fortifikacijskega sistema je bila zgrajena iz opeke in kamna. V prvi polovici 15. stol. je bila večina utrdb in kastelov v Zalski županiji zgrajena iz lesa; stanovanjski deli so bili zgrajeni iz stabilnejšega in trdnega gradbenega materiala. Šele z vladavino Matije Korvina so nekatere pomembnejše fevdalne družine pri gradnji kastelov uporabljale za osnovni material opeko (Vándor 1990, 212-216).

Za petanjski dvorec bi lahko rekli, da so bili njegovi kletni prostori zgrajeni iz opeke, kar potrjuje meter debelo zidovje grajske stavbe, odkrito pri gradnji novih hiš na Kastelišču in najdbe ostankov opeke in srednjeveške keramike po vrtovih. Kastelišče je bilo razen vodnega jarka in zemljenega nasipa dodatno utrjeno še z lesenimi palisadami. Domačini so pri občasnih delih - izkopaninah, naleteli na ostanke ošiljenih lesenih kolov, ki so osnova za gradnjo lesenih fortifikacij (Šiftar 1975, 18, Stopar 1991, 104; Šavel 1987, 293-294). Petanjska utrdba kaže vse fortifikacijske značil-

nosti (jarek, palisade, nasip), ki so bile v srednjem veku standarden model za nastanek dobro zavarovanih utrdb ali dvorcev.

Velikost petanjske stavbe nam ni znana, manjša arheološka izkopavanja so bila opravljena le na sredini kastelišča, sondirana ni bila širša okolica z jarkom in nasipom. Tako bi dobili dragocene podatke o uporabljenih gradbenih materialih in načinu gradnje. Topografski pregledi nam kažejo, da je morala biti stavba manjših dimenzij, saj sam prostor Kastelišča obsega 85 x 75 m. Ob tem se nam postavlja tudi vprašanje, ali lahko stavbo imenujemo grad ali pa bi bilo prikladnejše ime utrdba, predvsem pa двореc, kar v veliki meri potrjujejo podatki iz popisa stavbe iz leta 1621. Stavba je bila enonadstropna in podkletena, imela naj bi v bližini gospodarsko pristavo poljedelskega značaja. Poljedelski pridelki (žito, proso, ajda, zelje, repa) so bili shranjeni v kletnih prostorih gradu in na pristavi, kjer je bila tudi živina (Šiftar 1975, 18).

Zametke srednjeveškega gospodarskega dvorca v Prekmurju bi lahko videli v naselbinah strelcev (Kos 1933, 148 - 149) ali v postojankah jobagionov, ki so prebivali na Tišini in v Murski Soboti (Zelko 1961, 160 - 164). Izrecno pa zgodovinski viri omenjajo gospodarski двореc leta 1398 pri Murski Soboti »curia prope Mura Zombotham«, iz katerega bi se naj pozneje razvil grad (Belmura). Na predelu med Mursko Soboto in Rakičanom pa naj bi stala pristava Rusnja (praedium Rwsnya), ki se omenja leta 1468 (Zelko 1962, 23, 25 - 26).

Petanjski двореc bi lahko povezovali s podobnimi srednjeveškimi gosposkimi dvorci na Češkem. Delijo se na rezidenčne dvorce, ti so pripadali manjšim fevdalnim gospodom, ter na podjetniške dvorce, ki so pripadali največkrat samostanom oz. mestom. Dvorci so bili ponavadi ovalne oblike in močno utrjeni z jarki in lesenimi ogradami. Za rezidenčne dvorce je značilno, da so gospodarski objekti razporejeni okrog stolpa oz. trdnjave, ki stoji ponavadi v sredini dvorca. Znan pa je tudi tip rezidenčnega dvorca, kjer je stolp ločen od gospodarskega dela in stoji na posebnem mestu (Chotebor - Smetanká 1985, 47 - 56).

Zaključek

Kdaj je nastal двореc na Petanjcih? V začetku 13. stol. se je na petanjskem ozemlju naselila madžarska družina Nádasdy. V prvi polovici 13. stol. sta na ozemlju današnjih Petanjec prebivala še dva potomca rodbine Pethenye, ki sta leta 1233 prodala Nádasdyjem svoje zemljišče na Petanjcih. Od prvotne rodbine Pethenye, ki naj bi se naselila na Petanjcih v 12. stol. in bila slovanskega izvora, izvira krajevno ime Petanjci.

Petanjska veja Nádasdyjev je pripadala grofu Pethenegh (1229: comes Pethenegh) in sinovom Venceslavu, Vraslavu in Ladislavu ter njunim po-

tomcem (1230: filii comitis Pethenyegh; 1238: filiis comitis Pethenyed; 1246: filii Pethenyed; 1246: filius Petened). Grof Pethened je okoli leta 1220 kupil del otočnega ozemlja v Belmuri od Emerika, ki je pripadal drugi Darabosevi veji Nádasdyjev. Rodbina Nádasdy si je ohranila zemljiško pravico nad Petanjci ves srednji in še v novi vek (Zelko 1963, 31-32, Zelko 1982, 72-73).

Kdaj so Nádasdyji zgradili z vodnim jarkom obdani dvorec na Kastelišču na Petanjcih, ni popolnoma znano. Glede na zgodovinski podatek iz 13. stol., ki govori o prisotnosti Nádasdyjev na Petanjcih, bi morebiti tedaj utegnil nastati sam dvorec (Kerman 1997, 50). Sicer se ta v srednjeveških virih izrecno ne omenja, izpričan je šele ob koncu 16. stol., ko so na dvorcu našli zatočišče pregnani evangeličanski duhovniki iz takratne Koroške in Kranjske. Med drugim naj bi se na Nádasdyjev dvorec na Petanjcih zatekel skupaj z drugimi pregnanci iz Gradca leta 1598 tudi astronom Johannes Kepler, ki naj bi v njem prebival en mesec (Zelko 1963, 32; Šiftar 1975, 26; Stopar 1991, 104). Kdaj je bil dvorec na Petanjcih opuščen ali porušen, prav tako ni znano. Popis stanja v njem iz leta 1621 priča, da je stavba še stala. Nekateri nepreverjeni viri govorijo o nasilnem uničenju dvorca, kar naj bi storili Turki, ko so leta 1640 pustošili po Tišini (Šiftar 1975, 18, 20, 21). Plast žganine, ki je bila odkrita pri arheološkem sondiranju na Kastelišču, je premalo, da bi lahko z gotovostjo rekli, da je bil dvorec požgan.

Leta 1671 so F. Nádasdyja obglavili, ker je sodeloval v zrinjsko-frankopanski zaroti proti Avstriji; verjetno mu je bilo takrat tudi odvzeto premoženje. Morda bi lahko bil to eden od možnih vzrokov, da je bil dvorec opuščen in je sčasoma propadel.

Petanjci po Nádasdyjih dobijo nove gospodarje Báltthianyje, ki zgradijo nov gospodarski dvorec. Ta kot prežitek nekega časa v fragmentarni ohranjenosti in kljub mnogoterim preoblikam še kljubuje času.

Opombe

¹ Objavljen Šiftarjev zemljevid, ki je verjetno iz leta 1815 (*Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma*, stran 20, v: *Zbornik Štefana Kúzmiča*, Murska Sobota 1974), z lokacijo gradu, je vprašljiv, saj gre najverjetneje za podobo dvorca, ki je nastal v 18. stoletju in stoji še danes - to je visokoprtilična graščina, ki je bila pred vojno v lasti grofa Báltthianyja (glej: Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: Med Premurjem in Porečjem Dravinje*, str. 105, Ljubljana 1991) - to ni lokacija gradu iz

15./16. stoletja. Petanjski grad, dvorec, ni vrisan tudi na vojaški topografski karti iz leta 1778, na kateri so označeni vsi prekmurški gradovi (glej: sika 1 v tekstu).

² Kastél (ital. Castello, iz lat. castellum: trdnjava) utrdba ali trdnjava; utrjen grad (F. Verbinc, *Slovar tujk*, 338, Ljubljana 1979).

³ Arheološko sondiranje na Kastelišču je vodila dipl. arheologinja I. Šavel; ekipo sta sestavljala konservator J. Varga in M. Kren. Šavlovi se zahvaljujem za predano dokumentacijo in arheološke najdbe iz sondiranja.

Literatura

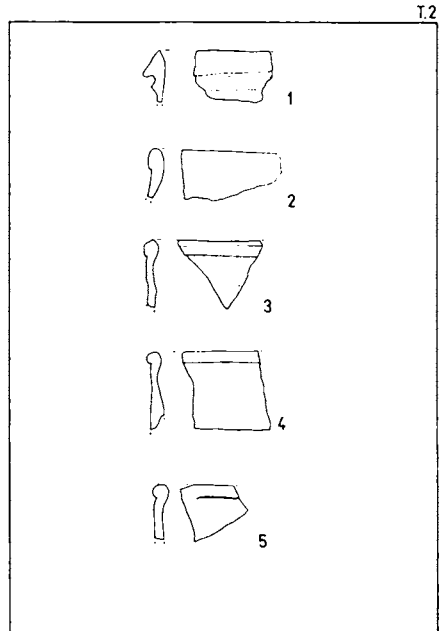
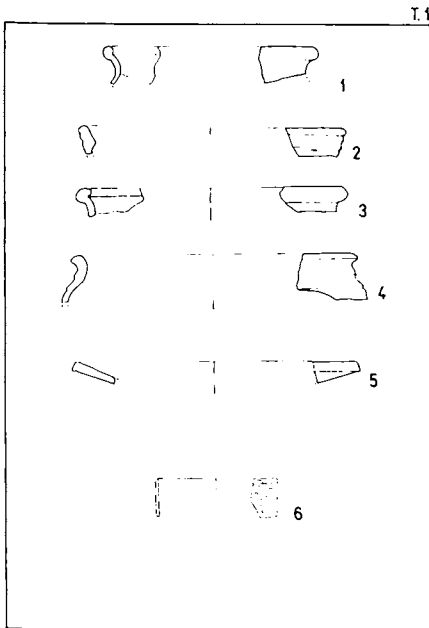
- Baš, F. 1956, *Spomeniško Pomurje*. - Spomeniško Pomurje, 3-16 (Murska Sobota).
- Brišnik, D. 1997, *Pečnice z gradu Šalek. Drobcí nekega vsakdana*. - *Archaeologia historica Slovenica*, 39-57 (Ljubljana).
- Chotebor, P., Smetánka, Z. 1985, *Panské dvory na české středověké vesnici*. - *Archaeologia Historica* 10/85, 47-56 (Brno).
- Düševni list XVI/9, 1938, *Versko historična in arheološka raziskovanja v Petanjcih*, 99-101 (avtor neznan) (Murska Sobota).
- Fister, P. 1975, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* (Ljubljana).
- Guštin, M., Cunja, R., Predovnik, K. K. 1993, *Podbočje, Stari grad*. - Posavski muzej Brežice, knjiga 9.
- Guštin, M., Horvat, M. 1994, *Ljubljanski grad. Pečnice*. - *Archaeologia historica Slovenica* 1 (Ljubljana).
- Guštin, M., Tomadin, V., Vidrih Perko, V., Sakar, M. 1997, *Izkopavanje na gradu Žamerk. Drobcí nekega vsakdana*. - *Archaeologia historica Slovenica* 2, 59-76 (Ljubljana).
- Hari, T. 1999, *Starožitnosti Prekmurja (Kepler)*. - Evangeličanski koledar za navadno leto 1999, XLVII, 185-214 (Murska Sobota).
- Hari, T. 1999 a, *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju* (Murska Sobota). *Keramische Befunde aus Wien. Mittelalter - Neuzeit*. Katalog razstave. Wien, b. 1.
- Kerman, B. 1997, *Srednjeveška kovačnica in talilnica pri Gradu na Goričkem. Drobcí nekega vsakdana*. - *Archaeologia historica Slovenica*, 141-159 (Ljubljana).
- Kerman, B. 1997, *Srednji in novi vek v Prekmurju v luči arheoloških najdb*. - Katalog stalne razstave, 45-54; Katalog razstavljenih del, 353-354 (Ljubljana).
- Kos, M. 1933, *K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo*. - Časopis za zgodovino in narodopisje 28/2-4, 144-152 (Maribor).
- Kovačič, F. 1926, *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza* (Maribor).
- Krajevni leksikon Dravske banovine. 1937, Petanjci, 464 (Ljubljana).
- Kováts, Š. 1940, *Zgodovina Murskosoboške evangeličanske gmajne*. - Evangeličanski kalendari XIX, 66-75 (Murska Sobota).
- Ložar, R. 1939, *Staroslovensko in srednjeveško lončarstvo v Slovenji*. - Glasnik Muzejskega društva za Slovenjio, 20, 180-224.
- Pahič, S. 1989, *Zgornji Kocjan*. - Varstvo spomenikov 31, 260-261 (Ljubljana).
- Pleterski, A. 1980, *Gradišče pri Goleku - protiturška utrdba s konca 15. stoletja*. - Zgodovinski časopis 34/3, 285-297 (Ljubljana).
- Stare, V. 1993, *Pečnice iz Otoka pri Dobravi, freisinskega trga Gutenwerth*. - Kronika XLI, 38-44 (Ljubljana).
- Strmčnik-Gulič, M. 1992, *Gornji Maribor v luči arheoloških raziskovanj*. - Časopis za zgodovino in narodopisje 63, N. V. 28/1, 200-231 (Maribor).
- Stopar, I. 1975, *Poznogorske pečnice s celjskega območja*. - Varstvo spomenikov XX, 275-306 (Ljubljana).
- Stopar, I. 1977, *Renesančne pečnice s celjskega območja*. - Varstvo spomenikov XXI, 63-100 (Ljubljana).
- Stopar, I. 1991, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji II: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje, 104-105 (Ljubljana).
- Šavel, I. 1987, *Petanjci*. - Varstvo spomenikov 29, 293-294 (Ljubljana).
- Šavel, I. 1991, Topografsko področje XX: Prekmurje. - Arheološka topografija Slovenije (Ljubljana).
- Šiftar, V. 1974, *Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma*. - Zbornik Štefana Küzmiča, 9-35 (Murska Sobota).
- Vándor, L. 1992, *Zalai castellumok kutatásának eredményei* (Die archäologische Untersuchung der castella im Komitat Zala). - *Castrum Bene* 2/1990, 203-216 (Budapest).
- Zelko, I. 1961, *Soboški jobagioni*. - Kronika 9, 160-164 (Ljubljana).
- Zelko, I. 1962, *Murska Sobota*. - Kronika 10, 20-30 (Ljubljana).
- Zelko, I. 1982, *Historična topografija Slovenije I: Prekmurje do leta 1500*, 72-73 (Murska Sobota).
- Zelko, I. 1963, *Zemljišče Belmura*. - Kronika 11, 167-178 (Ljubljana).

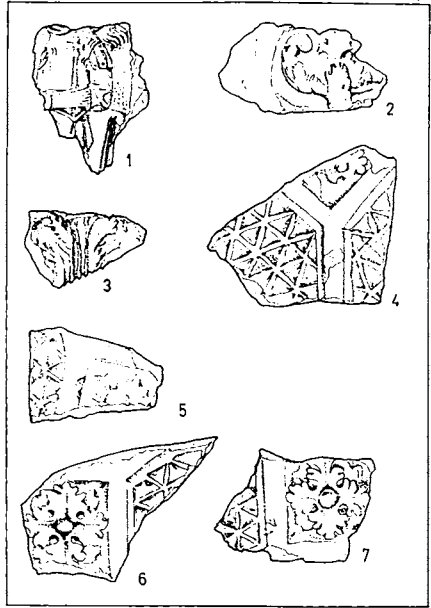
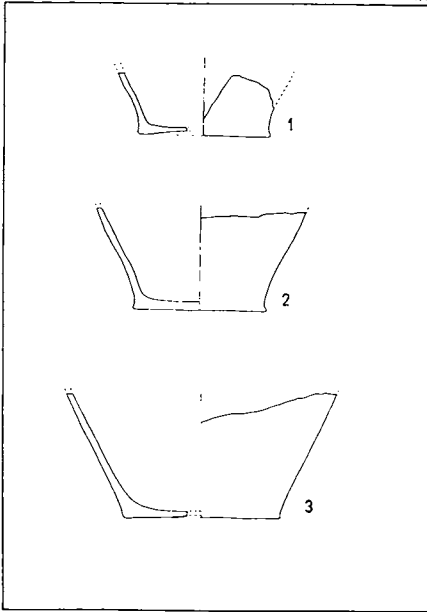
Katalog najdb

Seznam okrajsjav:

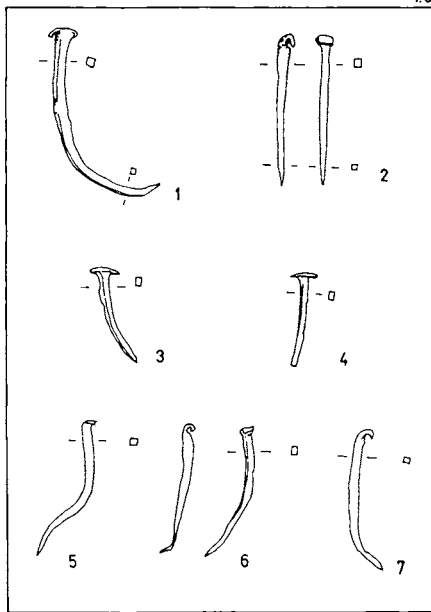
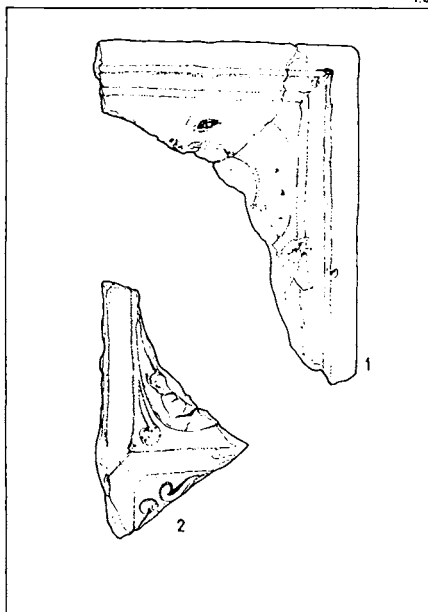
vel. frag.: *velikost fragmenta*, inv. št.: *inventarna številka*, PM MS Pet. - : *Pokrajinski muzej Murska Sobota Petanjci*, pr. dna: *premer dna*, deb.: *debelina*, vel.: *velikost*, viš. frag.: *višina fragmenta*.

1. Fragment ustja posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 5 cm x 2,2 cm, inv. št. PM MS Pet. - 5 (T. 1, 1).
2. Fragment ustja posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 4, 5 cm x 2, 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 3 (T. 1, 2).
3. Fragment ustja posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 5 cm x 2 cm, inv. št. PM MS Pet. - 4 (T. 1, 3).
4. Fragment ustja posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina rjave barve; vel. frag. 4 cm x 4, 7 cm, inv. št. PM MS Pet. - 2 (T. 1, 4).
5. Fragment krožnika ali pokrova, izdelanega iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 4 cm x 3, 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 10 (T. 1, 5).
6. Fragment ornamentiranega stekla, vel. frag. 4 cm x 2, 5 cm; inv. št. PM MS Pet. 12/1 (T. 1, 6).
7. Fragment ustja posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina rdeče barve; vel. frag. 6 cm x 4, 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 11 (T. 2, 1).
8. Fragment posode ali pečnice, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 7, 9 cm x 4, 6 cm, inv. št. PM MS Pet. - 9 (T. 2, 2).
9. Fragment posode ali pečnice, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 6 cm x 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 8 (T. 2, 3).
10. Fragment posode ali pečnice, izdelane iz fino prečiščene gline; površina temno-rjave barve; vel. frag. 6 cm x 5, 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 6 (T. 2, 4).

11. Fragment posode ali pečnice, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; vel. frag. 4, 5 cm x 5 cm, inv. št. PM MS Pet. - 7 (T. 2, 5).
12. Fragment dna posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina svetlorjave barve; pr. dna 10, 8 cm, viš. frag. 4, 3 cm, neinventarizirano (T. 3, 1).
13. Fragment dna posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina temnorjave barve; pr. dna 10, 8 cm, viš. frag. 7, 5 cm; inv. št. PM MS 4447 (T. 3, 2).
14. Fragment dna posode, izdelane iz fino prečiščene gline; površina rdeče barve; pr. dna 12, 6 cm, viš. frag. 9, 5 cm; inv. št. PM MS Pet. - 1 (T. 3, 3).
15. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve z motivom viteza z oklepom in križem na prsih, ki najverjetneje sedi v sedlu in jaha, v ozadju so vidne kanelure plapolajočih las. Vel. frag. 4, 7 cm x 6 cm, deb. 0,7 cm; inv. št. 4446 (T. 4, 1).
16. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve z rastlinskim motivom. Vel. frag. 6, 8 cm x 3, 4 cm, deb. 0,7 cm; inv. št. 95 (T. 4, 2).
17. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve z motivom stiliziranih listov, na hrbtni strani pečnice je viden odtis tkanine. Vel. frag. 4, 8 cm x 2, 5 cm, deb. 0, 7 cm; inv. št. 93 (T. 4, 3).
18. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve, okrašene z rastlinskim motivom v eni niši in v dveh nišah z geometrijsko stiliziranimi trikotniki (mrežni motiv). Niše so med seboj deljene s širokim trakom, na hrbtni strani pečnice je viden odtis tkanine. Vel. frag. 7, 8 cm x 6 cm, deb. 0, 7 cm; inv. št. 92 (T. 4, 4).
19. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve, okrašene s cvetnim motivom v eni niši, drugo nišo krasí geometrijsko stiliziran niz trikotnikov (mrežni motiv). Vel. frag. 5, 7 cm x 3, 5 cm, deb. 1, 1 cm; inv. št. 94 (T. 4, 5).
20. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve, okrašene z motivom hrastovega lista v eni niši, drugo nišo krasí geometrijsko stiliziran niz trikotnikov (mrežni motiv). Na hrbtni strani pečnice je viden odtis tkanine. Vel. frag. 6 cm x 5 cm, deb. 0, 9 cm; inv. št. 90 (T. 4, 6).

21. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve, okrašene z motivom hrastovega lista v eni niši, drugo nišo krasí geometrijsko stiliziran niz trikotnikov (mrežni motiv). Na hrbtni strani pečnice je viden odtis tkanine. Vel. frag. 5, 7 cm x 4 cm, deb. 0, 8 cm; inv. št. 91 (T. 4, 7).
22. Fragment neglazirane vogalne pečnice temnorjave barve s profiliranim robom in motivom živali, najverjetneje delfina. Vel. frag. 13, 3 cm x 10, 5 cm, deb. 4 cm; inv. št. 96 (T. 5, 1).
23. Fragment neglazirane pečnice svetlorjave barve, okrašene z motivom stiliziranih vitic v nišah, ki jih deli širok trak. Vel. frag. 10 cm x 6 cm, deb. 0, 8 cm; inv. št. 97 (T. 5, 2).
24. Velik kovan železen žebelj s T - glavico in pravokotnim presekom, v spodnjem delu je zvit. Vel. 7 cm, deb. 0, 5 cm; neinventarizirano (T. 6, 1).
25. Kovan železen žebelj z vitkim telesom in zavito glavico. Vel. 6 cm, deb. 0, 3 cm; neinventarizirano (T. 6, 2).
26. Kovan žebelj s T - z glavico in pravokotnim presekom. Vel. 4 cm, deb. 0, 3 cm; neinventarizirano (T. 6, 3).
27. Kovan žebelj s T - z glavico in pravokotnim presekom. Vel. 3, 8 cm, deb. 0, 3 cm; neinventarizirano (T. 6, 4).
28. Kovan žebelj z zvitim telesom in zavito glavico. Vel. 5, 5 cm, deb. 0, 3, cm; neinventarizirano (T. 6, 5).
29. Kovan žebelj z zvitim spodnjim delom in zavito glavico. Vel. 5 cm, deb. 0, 3 cm; neinventarizirano (T. 6, 6).
30. Kovan žebelj z zvitim spodnjim delom in zavito glavico. Vel. 5, 5 cm, deb. 0, 3 cm; neinventarizirano (T. 6, 7).

NÁDASDY VÁRA PETANJCIN

ÖSSZEFOGLALÓ

A murántúli várak esetében a legkevesebb régészeti és történelmi adattal a petanjci, vízárokkal körbevelt várról, illetve kastélyról rendelkezünk. A várat elsősorban annak kapcsán említik, hogy benne találtak menedéket annak idején a Kranj és Karintia, valamint Graz térségéből száműzött protestánsok, köztük Johannes Kepler asztronómus is.

A petanjci Kasteliščet – ahol a Nádasdy-féle vár állt – régészeti lelőhelyként többször említik a murántúli reformáció történetével foglalkozó vallási jellegű történelmi feljegyzések. A petanjci vár lápos, ártéri térségben, egy kis magaslaton épült, mesterséges vízárokkal és töltéssel körbevéve.

A régészeti irodalom középkori lelőhelyként 1987-ben említi Kasteliščet, tehát abban az évben, amikor elvégezték a terep szondázását, egy kisebb, 3x2 m szondázó segítségével. A talált régészeti anyag nagy része kerámiaedények és kályhacsempék fragmentumai, ugyanakkor találtak két üvegfragmentumot és vasszegeket is. A többnyire növényi és hálós mintával díszített kályhacsempé-fragmentumok közül kiemelkedik a vitéz-motívummal díszí-

tett csempé. A Kastelišče lelőhelyen talált leletek közül közelebből csak a kályhacsempék kora határozható meg: a 15. század végétől a 16. század első feléig tartó időszakból származhatnak.

A petanjci vár tényleges formáját nem ismerjük, hiszen középkori források nem tesznek róla említést. Az építmény a természeti (mocsaras) és mesterséges erődítmények közé sorolható, hiszen egy mocsaras világ közepén állt, vízárokkal és töltéssel védve. A petanjci várat talán a murántúli gazdasági birtokokhoz hasonlíthatnánk (pl. Belmura vára), vagy még inkább a csehországi középkori gazdasági rezidenciális kastélyokhoz.

A petanjci vár valószínűleg a 13. században, a Nádasdy család ideköltözésének idejében épült, első említése viszont még csak a 16. század végétől származik.

Nem tudni, mikor hagyták el, illetve rombolták le a petanjci várat. Meg nem erősített adatok szerint 1640-ben a török pusztítás áldozata lett. De az is lehet, hogy a Zrínyi-Frankopán összeesküvésben részt vevő családtól elvették a birtokot és így gazdátlannal tönkrement.

DIE NÁDASDY-BURG IN PETANJCI

ZUSAMMENFASSUNG

Von allen Burgen der Region von Prekmurje gibt es über jene Burg, die in Kastelišče in Petanjci gestanden sein soll und von einem Wassergraben umgeben war, die wenigsten archäologischen und historischen Daten. Über die Burg wurde vor allem im Zusammenhang mit der These diskutiert, daß vertriebene Protestanten aus Krain, Kärn-

ten und Graz einige Zeit dort Zuflucht gesucht haben sollen, unter ihnen auch der Astronom Johannes Kepler.

Kastelišče in Petanjci, wo die Nádasdy-Burg gestanden sein soll, wird in religiösen historischen Schriften über die Geschichte der Reformation im in Prekmurje oft als archäologischer Fundort erwähnt.

Die Burg Petanjci stand etwas erhöht in einem Sumpf- und Überschwemmungsgebiet am Bach Rjajca und war von einem künstlichen Wassergraben mit Erdwall umgeben.

In der archäologischen Literatur wird Kastelišče als mittelalterlicher archäologischer Fundort im Jahr 1987 erwähnt. Im gleichen Jahr werden dort auch Grabungen vorgenommen. Es wird eine kleinere Sonde der Größe 3 x 2 m ausgegraben. Unter den Fundstücken herrschen Fragmente von Tongefäßen und Kacheln vor, es werden aber auch zwei Glasfragmente und Eisennägel gefunden. Unter den Kachelfragmenten, die hauptsächlich mit Pflanzen- und geometrischer Ornamentik verziert sind, sticht vor allem eine Kachel mit dem Motiv eines Fürsten hervor. Von den in Kastelišče gefundenen Gegenständen lassen sich nur die Kacheln zeitlich genauer definieren, und zwar in das Ende des 15. und die erste Hälfte des 16. Jahrhunderts.

Man weiß nicht, wie die Burg Petanjci wirklich ausgesehen hat, weil sie in den mittelalterlichen Quellen nicht erwähnt wird. Das Gebäude zählt zum Ty-

pus der natürlich und künstlich befestigten Burgen in Sumpfgeländen, da es in sumpfigem Gelände stand, umgeben von einem Wassergraben und einem Wall. Die Burg Petanjci ließe sich mit den Wirtschaftshöfen in Prekmurje z. B. dem Anwesen Belmura, vor allem aber mit den mittelalterlichen Wirtschaftsresidenzen in Böhmen vergleichen.

Die Entstehung der Burg könnte mit der Ankunft der Adelfamilie Nádasdy nach Petanjci im 13. Jahrhundert in Verbindung stehen. Die Burg wird in historischen Quellen ausdrücklich jedoch erst im 16. Jahrhundert erwähnt.

Wann die Burg zerstört oder verlassen wurde, ist unbekannt. Nach nicht verifizierten Quellen soll sie von den Türken bei ihrem Angriff auf Tišina 1640 zerstört worden sein. Es könnte aber auch sein, daß die Burg wegen der Beteiligung von F. Nádasdy an der Zrinski-Frankopan-Verschwörung gegen Österreich aufgegeben wurde und allmählich verfiel. F. Nádasdy wurde 1671 geköpft und der Nádasdy-Familie dürfte wohl auch das Vermögen entzogen worden sein.

THE NÁDASDY CASTLE OF PETANJCI

SUMMARY

Of the castles in the region of Prekmurje the moated castle or court, which is believed to have been located at Kastelišče, Petanjci, is the one on which the least archaeological and historical data is available. It has come to attention due to the fact that it had offered refuge for the exiled Lutherans of Carniola, Corynthia and the city of Graz, with the famed astronomer Johannes Kepler being one of them.

Kastelišče, Petanjci, as an archaeological finding site, where the said Nádasdy Castle is believed to have been located, has often been mentioned in religious historical records dealing with the

history of Reformation in Prekmurje.

Petanjci Castle is believed to have been located on an elevated platform in a swampy flooded area by the stream Rjajca encircled by a moat built from a gravel dam. In archeological literature Kastelišče as a medieval finding site was mentioned in 1987; it was in this same year that the Kastelišče area was sounded and a small probe, the size of which was 3 x 2 m, was excavated containing fragments of ceramic vessels and glazed tiles, two glass fragments and iron nails. The most prominent among the glazed tiles, which are mainly decorated by floral

ornaments, is the glazed tile showing a knight. Of the findings at Kastelišče only the glazed tiles can be defined with some precision in that they were declared to originate from late 15th century till early 16th century.

Petanjci Castle has not been mentioned by Medieval sources thus, it is not known what it used to look like. The building itself is ranked among swampy naturally or artificially fortified fortresses for it is believed to have been located on a swampy terrain and protected by a moat and a dam. Maybe it could be compared to out-house castles of Prekmurje, such as Belmura Castle or the medieval out-houses and residential castles of Bohemia.

The erection of Petanjci Castle could be linked to the arrival of the Nadasdy Family in Petanjci in 13th century, although it has not been mentioned by historical sources till the late 16th century.

It is not known when Petanjci Castle was destroyed or deserted; some unverified sources claim that it was destroyed by the Turks who devastated the area of Tišina in 1640. It could also have been deserted whereupon it fell in to ruin because its owner F. Nadasdy had taken part in the Zrinski-Frankopani plot against the Austrian Empire; in 1671 he was executed by decapitation, his property probably having been confiscated.

Pečnica z motivom viteza,
foto: D. Arigler

PETANJSKI GRAD V DOMAČEM TISKU

Kdaj se je pravzaprav začelo pisati pri nas o petanjskem gradu? Josip Gruden je v *Zgodovini slovenskega naroda* (izhajala 1910-1916) pri poglavju *Verska zmeda med ogrskimi Slovenci* zapisal: »Protestantska molivnica je nastala v Petancih blizu Tišine. Leta 1601 poroča tamošnji predikant Hans Walter, da je ob preteklih (binkoštnih) praznikih imel mnogo ljudi iz Štajerske, Koroške in celo iz Ljubljane.«¹ Te trditve so po Grudnu potem ponavljali naši zgodovinarji, največ slovstveni, in publicisti. Dr. Fran Kovačič v svoji obsežni *Zgodovini lavantinske škofije* (Maribor 1928) Petanjcev ne omenja, saj ti tudi niso bili do tega stoletja v sestavi te škofije, pač pa je kot avtor prvega dokaj obsežnega monografskega pregleda *Prekmurja in Štajerske* v tej svoji knjigi glede tega zgolj zapisal: »Ko so bili protestantje izgnani iz sosedne Radgone, so našli varno zavetje pri ogrskih velikaših.«² Tako je nekoč že zapisal Jožef Košič v *Starinah Železnih ino Salaskih Slovincov*, in sicer: »... se jih je veliko k nam preselilo...«.³

Več so o Petanjcih začeli pisati v tridesetih letih tega stoletja. V evangeličanskem mesečniku *Düševni list* je v letih 1935/36 izhajal v nadaljevanjih prevod madžarskega cerkvenega zgodovinarja S. Payrja z naslovom *Reformácia v Prekmurji i Medjimurji*, in avtor v tem delu poroča o Petanjcih ter navaja usmiljenje Tomaža Nádasdyja do preganjanih protestantov.⁴

Krajevni leksikon Dravske banovine, ki je izšel leta 1937, poroča o »sledovih gradu, ki so ga Turki porušili«⁵, in navaja, da so v njem našli zavetišče preganjeni protestanti, med njimi tudi Kepler.

Leta 1937 je Ivan Zelko priobčil razpravo *K zgodovini reformacije v Prekmurju*, kjer je prav tako spregovoril o Petanjcih,⁶ in sicer, da je Tomaž Nádasdy »pregnanim pastormem odstopil nekaj sob v svojem gradu.« Naslanja se predvsem na madžarskega zgodovinarja S. Payrja. Pri dognanju, da so sem prihajali protestanti na bogoslužja celo iz osrednje Slovenije, se Zelko

sklicuje na Losertha.⁷ Ob tem se utrne pomisel, ali ni morda prav Zelko s tem svojim pisanjem o petanjskem primeru spodbudil večje zanimanje in pozornost še pri drugih.

Podpisani Tibor, verjetno Luthar, sin puconskega evangeličanskega duhovnika, v članku *Petanjski borci!* (1576-1643), ki ga je objavil v Düševnem listu⁸ ob priliki svečanosti srebrnega jubileja svojega očeta Adama Lutharja, se z zanosom in nostalgično spominja reformatorjev na Petanjcih: »Mnogo jih počiva v Petajncih in tem našim prvim misijonarjem prvobraniteljem so posvečene te vrstice.« (98). V nadaljevanju pa je priobčen zanimiv prispevek v knjižni slovenščini *Versko historična in arheološka raziskovanja v Petajncih*.⁹ Avtor sicer ni podpisan, a nekateri domnevajo, da bi zaradi strokovnosti bil lahko pripravljen na podlagi strokovnih nasvetov zgodovinarja in arheologa Balduina Sarie.¹⁰ V Sarijevi bibliografiji tega prispevka ni.¹¹

Ob izidu knjige Ericha Winkelmana *Zur Geschichte des Luthertums im Untersteirischen Mur- und Draugebiet*¹² je napisal Franjo Baš poročilo o knjigi.¹³ Med svojim poročanjem se Baš pomudi več časa pri Petanjcih in navede Winkelmannovo mnenje, da protestantski emigranti niso vplivali na organizacijo prekmurskega luteranstva, saj so se čutili tujce in so bili tam le začasno in upali na čimprejšnjo vrnitev nazaj.¹⁴ Podobnega mnenja je Zelko, ko trdi, da je prišla reformacija v Prekmurje predvsem z madžarske strani.¹⁵ Prav tako Štefan Kovač v svojem pregledu *Zgodovina mursko-soboške evangeličanske gmajne*¹⁶ v uvodnem delu omenja, da je dal Nádasdy pregnanim evangeličanskim duhovnikom svoj petanjski gradič, sem so prihajali verniki in celo sam zvezdoslovec Kepler je bil »ništerne mesece« tu-kajšnji gost¹⁷.

Potem vse do druge polovice šestdesetih let o petanjskem gradu ne zasledimo čisto nič zapisanega, niti v prispevku z naslovom *Protireformacija na Slovenskem s posebnim ozirom na Prekmurje*.¹⁸ Ne omenja ga niti Mirko Rupel v precej obsežnem delu *Reformacija* v prvi knjigi *Zgodovina slovenskega slovstva*.¹⁹ Na posvetovanju slovenskih konservatorjev in muzealcev v Murski Soboti konec septembra 1956 je Franjo Baš v svojem referatu *Spomeniško Pomurje* petanjski grad le omenil v kontekstu stavbarstva.²⁰ Časi so bili pač namenjeni drugim usmeritvam, prevladovalo pa je tudi mišljenje, da je bilo o Petanjcih nekako v osnovi povedano vse.

Prekmurska, nekoč evangeličanska vas – skozi stoletja je anonimni prispevek sicer o Tišini, a se ozre še na bližnje Petanjce.²¹ Za bralce Evangeličanskega koledarja leta 1968 sta bila pripravljena in objavljena dva prispevka. Prvi je Adama Lutharja *Nekaj izrezanih podob iz burne preteklosti naše cerkve*,²² ki med poborniki protestantizma omenja Tomaža Nádasdyja in sina Franca ter Pavla, ki sta bila naklonjena evangeličanski cerkvi. Petanjec in gradu ne omenja. Drugi prispevek z naslovom *Kratek oris zgodovine*

*slovenske AV Cerkve*²³ poroča v svobodnem prevodu, brez navedbe madžarskega zgodovinarja S. Payrja, podatke o evangeličanskih župnijah v Prekmurju. Tu je o Petanjcih (po Loserthu) omenil prihod štajerskih evangeličanskih duhovnikov na Petanjce (1598) in njihov odhod (1603).

V Evangeličanskem koledarju 1970 je bil objavljen prispevek že omenjenega zgodovinarja in arheologa B. Sarie, in sicer *Reformacija v južnoslovenskem prostoru*,²⁴ kjer je avtor omenil Petanjce, a ni povedal nič novega, le »v Petanjcih cerkev, v katero so prihajali ljudje iz sosednje Štajerske, ko so bile tam božje službe prepovedane.«²⁵ Na kulturnozgodovinskem simpoziju julija 1971 v Modincih na Gradiščanskem je Franc Šebjanič v svojem referatu med drugim omenil protestantsko duhovno prisotnost, ki se je po njegovih ugotovitvah manifestirala v treh dejstvih in okoliščinah, med njimi »pri navezovanju stikov in posredovanju protestantskega tiska iz Kranjske konec 16. stoletja je bilo bolj praktičnega kot pa manifestativnega pomena opravljanje liturgičnih uslug kranjskim in koroškim privržencem Lutrovega nauka na imetju fevdalcev Nádasdyjev v Petanjcih ob Muri, nedaleč od Radgone. Tu je bilo zatočišče preganjanih štajerskih predikantov in učiteljev in Nádasdyji so zategadelj bili več let izpostavljeni opominom in grožnjam kralja in njegovih velikašev.«²⁶ Nadalje poudarja, da so bili konec 16. stoletja na imetju Nádasdyjev na Petanjcih nemški predikanti in učitelji iz Gradca, Judenburga in bližnje Radgone.

Ob 250-letnici rojstva prekmurskega protestantskega pisca Števana Küzmiča je bil v Radencih organiziran znanstveni simpozij, na katerem je imel referat tudi dr. Vanek Šiftar, in sicer z naslovom *Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma*.²⁷ Gre za prvo tako razširjeno razpravljanje o gradu do takrat. Kljub polemikam na ta referat ob izidu, ki so bile bolj osebne narave²⁸, je dr. Šiftar dejansko zbral in pregledal vse do takrat objavljeno gradivo in prav tako dodal nove, še neznane stvari. Za njim je namreč do danes še bolj obsežno preučil to stvar le Ivan Škafar, ki dela s komentarjem sam zaradi smrti sicer ni uspel dokončati. Zbrano gradivo je potem pripravil za objavo in s spremno besedo objavil dr. Vilko Novak. Delo je izšlo v *Acta ecclesiastica Sloveniae*.²⁹

Morda bo prav, da to do sedaj najbolj obsežno Škafarjevo delo predstavimo nekoliko pobližje. Kaj je Škafarja pravzaprav vodilo, da se ga je lotil? Morebiti nam to razkrije Škafarjevo sporočilo Vilku Novaku leta 1982. Škafar namreč piše: »Vprašuješ za Petanjce. Gradivo je že natipkano, pripravljeno. Precej ga je. Zdaj je potrebno pripraviti le Uvod: ob gradivu toliko napačnih trditev naših piscev, pa tudi nekaj avstrijskih popraviti in razgrniti resnični medsebojni vpliv: avstrijskega luteranstva na naše prekmursko – in prekmurskega na Štajersko in Koroško. Mnogo novega bo odkrito in razjasnjeno.«³⁰ Škafar je pripravil vsega 145 prepisov celih aktov

ali skrajšanih regist. Prvih 12 enot se sicer ne nanaša naravnost na Prekmurje, a so posredno povezane na razumevanje tega vprašanja. Prvih pet se namreč nanaša na gospostvo Dobra (Neuhaus), ki je segalo na monoštrsko ozemlje. Naslednjih sedem enot zadeva izgon protestantskih pridigarjev s Štajerskega. Prav tako je še nekaj drugih enot, ki niso neposredno povezane s Petanjci in Prekmurjem.³¹

Vmes so priložnostno omenjali petanjski grad v zvezi s protestantizmom in pribežališčem pregnanih še Franc Šebjanič v svoji knjigi *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*,³² ki je izšla še v angleškem, madžarskem in nemškem prevodu.³³ Ivan Zelko in Janez Gregor omenjata Petanjce kot zavetišče protestantom v okviru *Zgodovine tišinske župnije*,³⁴ Miroslav Kokolj in Bela Horvat v *Prekmurskem šolstvu*.³⁵ Zgolj informativno je pripravil Franc Kuzmič za bralce Evangeličanskega koledarja prispevek o dveh gradovih, in sicer lendavskem in petanjskem z naslovom *Naši gradovi v dobi reformacije*.³⁶ Do omembe Petanjec in zatočišča v gradu je prišlo tudi v razpravi Ivana Škafarja *Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata*.³⁷ Škafar namreč v tej razpravi prihaja do ugotovitve, da je bila v tem času v Prekmurju v celoti kalvinska veroizpoved, saj je v tem obdobju vse protestantsko, a ni nobenega luteranskega duhovnika, točneje duhovnika augsburške veroizpovedi, ki bi podpisal luteransko *Formulo Concordiae*. Na to se je odzval Miroslav Kokolj s polemичnim prispevkom *Evangeličanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595-1612?*,³⁸ kjer trdi, da je v tem času prav tako obstajala evangeličanska cerkvena organizacija. Temu se je odzval ponovno s svojimi argumenti Ivan Škafar.³⁹ Po Škafarjevi smrti se je še enkrat oglasil M. Kokolj s prispevkom *Evangeličani in kalvinci v Prekmurju*⁴⁰ in vztraja pri svojih ugotovitvah.

Vloga in pomen petanjskega gradu sta omenjena prav tako v prispevku Franca Kuzmiča *Konfesionalna podoba Prekmurja*⁴¹ in v referatu *Konfesionalna podoba prostora ob Muri* istega avtorja.⁴² *Vloga in pomen Petanjcev in Gornje Radgone v času reformacije in protireformacije* pa je poglavje, ki ga je napisal Vili Kerčmar v knjigi *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*.⁴³

Krajevni leksikon Slovenije iz leta 1980 prav tako omenja z vodo obdan grad,⁴⁴ zmotno pa piše: »V grad so se takrat zatekli nekateri pregnani predikanti iz Ljubljane in s Koroškega.« Podobno je v *Enciklopediji Slovenije* pod geslom *Petanjci*, kjer je omemba: »je stal srednjeveški dvorec, kamor so se zatekli konec 16. stol. pregnani protestantski pastori.«⁴⁵

Petanjski grad in dvorec vključuje v svoji knjigi *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* prav tako Ivan Stopar.⁴⁶ Pripominja, da je o gradu zelo malo podatkov. Ivan Stopar omeni petanjski grad prav tako v prispevku *Grajske stavbe v Prekmurju v Katalogu stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota*.⁴⁷ Prav tako omenja petanjski grad v luči arheoloških najdb

Branko Kerman v svojem prispevku v katalogu stalne razstave soboškega Pokrajinskega muzeja.⁴⁸

Pred leti je izdal Ivan Jakič knjigo *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*,⁴⁹ kjer omenja tudi grad na Petanjcih in graščino.⁵⁰ Napačna je njegova lokacija, ko Petanjce in Prekmurje sploh uvršča kar na Štajersko. V svoji drugi knjigi s podnaslovom *Slovenske grajske zapuščine*⁵¹ omenja Petanjce ter trdi, da so se sredi 17. stol. Nádasdyji preselili iz Petanjec v Lendavo. Piše tudi: »V zemljišču pri Ribarjevi domačiji so na malo dvignjenem platoju še vidni njegovi sledovi, pod rušo so meter debeli temelji gradu, deloma pa je ohranjen vodni obrambni jarek z nasipom, ki je nekoč obtekal grajsko zasnovo.«⁵²

Zanimivo si je ogledati razvoj vsega, kar se je okrog tega pletlo in spletlo. Gruden, ki povzema po Košiču, piše, da »Jurij Sechy jih je nastanil (izgnane predikante – op. p.) v gornjelendavskem in sobotskem gradu, odkoder so pogosto prihajali v štajerska in koroška mesta, posebno v Radgono.« Drugega dela te trditve pri Košiču ni, verjetno pa je Gruden to prevzel od Losertha. F. Baš pa piše, da »je bilo v istem času Prekmurje pribežališče protestantskih beguncev iz zahodnega Pomurja in Podravja, ki so iz taborišča (!) v Petanjcih zahajali in emigrirali v Vojno Krajino, notranjo Ogrsko in še bolj oddaljeno Nemčijo.«⁵³ Franc Šebjanič pa piše: »Razumljivo je, da so ob teh svojih popotovanjih prinašali s seboj tudi dotlej natisnjene in uporabljene nemške ter slovenske (!) molitvenike in druge protestantske tiske.«⁵⁴

Iz Škafarjeve zbrane dokumentacije pa je razvidno, da so na Petanjce prihajali predvsem plemiči in bogatejši nemški meščani, ne pa slovenski kmetje in slovenščine večji meščani. Z ljudmi niso našli pravega stika. Ljudje jih niso sprejeli z navdušenjem. Po ukazu nadvojvode Ferdinanda je konec septembra 1598 zapustilo Gradec 19 ljudi (pridigarji, profesorji, magistri in učitelji). Pozneje so še prišli iz raznih avstrijski krajev in po rekatolizaciji Radgone jih je prišlo nekaj še iz Radgone. Eni so prihajali, drugi odhajali. Tako naj bi po zbranih virih prebivalo v gradu na Petanjcih okoli 40 ljudi.

Zadnje obsežno delo, posvečeno 400-letnici Keplerjevega zavetišča v Prekmurju, ki je izšlo nekaj dni pred dnevom reformacije leta 1999, je knjiga dr. Theodorja Harija *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*.⁵⁵ Gre za rezultate enoletnega raziskovanja primarnih in sekundarnih virov, predvsem o Keplerju, njegovem življenju in delovanju. Avtor je zbral vse do sedaj objavljeno gradivo, skušal narediti nekakšno sintezo, nekatere dokumente ponovno prevedel in popravil določene berljive netočnosti. Knjiga je prav tako bogata s slikovnim gradivom.

V zvezi s petanjskim gradom nastopa prav tako radgonski evangeličanski inšpektor Karl Herberstorff. Prav on je namreč prosil petanjskega Tomasa Nádasdyja, da je pregnance sprejel v svoj grad. Sem so ti nameravali pripe-

ljati še svoje družine. Konec leta 1599 je nastopila v petanjskem gradu stanovanjska stiska in Herberstorff je zaprosil soboškega Tomasa Széchyja, da bi sprejel nekaj izgnancev. Ta je to obljubil in obljubo celo realiziral.

S petanjskim gradom pa je prav tako povezan nagrobnik Karla von Herberstorffa ob zunanji steni bližnje tišinske katoliške cerkve.

Karl von Herberstorff⁵⁶ je bil v času protireformacije, torej od leta 1598 dalje, aktiven posrednik pri sprejemanju oz. usmerjanju pregnanih protestantov. Bil je inšpektor cerkve, z 2. decembrom 1598 pa imenovan za inšpektorja vseh iz Gradca, Judenburga ter Radgone izgnanih protestantskih duhovnikov in učiteljev.

Njegov kamnit nagrobnik je sedaj na zunanjem zahodnem pročelju tišinske cerkve desno od zvonika, prislonjen k steni. Na njem je reliefno upodobljen ležeč vitez. Nagrobnik naj bi po ustnem izročilu odkril župnik F. Ivanocy ob prenavljanju cerkvene notranjosti. Nagrobnik naj bi ležal tik ob zahodnem stranskem oltarju. V tistem času so imeli cerkev v posesti protestanti in ker je bil Herberstorff zaslužen cerkveni veljak, so ga pokopali v takratni cerkvi. O posmrtnih ostankih se ne ve še nič, tudi sam Ivanocy v svoji cerkveni kroniki ne poroča o tem ničesar. Ko so v cerkvi polagali novi tlak, so nagrobno ploščo s hrbtom obrnjeno navzgor položili v prizidek ob izhodu. Ko so pa porušili še prizidek, so delno že poškodovano ploščo prislonili k pročelju cerkve, pozneje pa še vzdali.⁵⁷ Sicer pa je do sedaj zbral največ gradiva o tem nagrobniku Theodor Hari.⁵⁸ O nagrobniku so sicer pisali zgolj umetnostni zgodovinarji, med njimi Marijan Zadnikar,⁵⁹ Sergej Vrišer⁶⁰ in Emilijan Cevc⁶¹ ter opisovali le umetnosti vidik. Med drugim so ugotovili, da je Herberstorffov nagrobnik »skoraj do pike enak vse do fiziognomije obraza«⁶² nagrobniku gospoda Hansa Walzerja, umrlega leta 1599. Nagrobnik omenjenega je v avstrijskem Murauu.⁶³ Herberstorffov nagrobnik je kot kopija tudi med eksponati stalne razstave Pokrajinskega muzeja v Murški Soboti.⁶⁴

Iz doslej navedenega je razvidno, da je bilo o petanjskem gradu v domačem tisku napisanega kar precej. Nekaj od tega sicer pomanjkljivo in netočno. Netočno, ker nekateri pisci nekaterih podatkov niso preverjali in so jih kar prepisovali. Opaziti je prav tako, da so nekateri domneve drugih že kar sprejemali za dejstva. Z druge strani pa pogršamo omembo tega gradu tam, kjer bi jo pričakovali in kjer bi gotovo moral biti upoštevan. Sicer pa še ni nič zamujeno. Zadeve se lahko popravijo, dopolnijo.

Opombe

- ¹ J. Gruden: n. d., str. 700.
- ² F. Kovačič: *Slovenska Štajerska in Prekmurje*. Ljubljana 1926, str. 274.
- ³ J. Košič, n. d., § 12.
- ⁴ DL 14 (1936) 3, 32-33; Payr Sándor: *A Dunántúli evangélikus Egyházkerület története*. Sopron 1924.
- ⁵ KLDB. Ljubljana 1937, str. 464.
- ⁶ ČZN (Maribor) 1937, 116.
- ⁷ Loserth: *Akten und Korrespondenzen III*, str. 196.
- ⁸ DL 16 (1938) 9, 98-99.
- ⁹ DL 16 (1938) 9, 99-101.
- ¹⁰ Prim. npr. T. Hari: *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*, v: *Evangeličanski koledar 1999*, 214.
- ¹¹ Prim. Felix v. Schroeder: *Verzeichnis der Arbeiten von Balduin Saria. Festschrift für Balduin Saria zum 70. Geburtstag*. München 1964, 493-513. B. Saria je pisal v Dúševnem listu (1936, 20. aprila) edino o Trubarjevem katekizmu.
- ¹² Delo E. Winkelmana je izhajalo v nadaljevanjih v letih 1933-1937 v *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich*.
- ¹³ ČZN 1939, 118.
- ¹⁴ ČZN 1939, 118.
- ¹⁵ I. Zelko: *K zgodovini reformacije v Prekmurju*, v: ČZN 1937, 112-122.
- ¹⁶ EK 1940, 66-75.
- ¹⁷ Prav tam, str. 66.
- ¹⁸ EK 1955, 34-36.
- ¹⁹ *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana (Slovenska matica) 1956, str. 204-205.
- ²⁰ Prim. *Spomeniško Pomurje*. Murska Sobota /1958/, str. 9.
- ²¹ EK 1967, 63.
- ²² EK 1968, 40-46.
- ²³ EK 1968, 64-74.
- ²⁴ EK 1970, 38-47; iz nemščine prevedel Gustav Skalič (gl. EK 1999, 213).
- ²⁵ EK 1970, 44.
- ²⁶ F. Šebjanič: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja*, v: ČZN 1971, zv. 2, 160.
- ²⁷ Objavljeno v: *Zbornik Štefana Kúzmiča*. Murska Sobota (PZ) 1974, 9-35.
- ²⁸ Prim. Vilko Novak: *Zbornik Štefana Kúzmiča*, v: *Jezik in slovstvo* (Ljubljana) 21 (1975/76) 2, 59-62.
- ²⁹ I. Škafar: *Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592-1637*, v: AES 6. Ljubljana 1984, 155-222.
- ³⁰ AES 6. Ljubljana 1984, 145.
- ³¹ Št. 24 in 28 govorita o Znojliški in F. Trubarju, na prekmurske razmere pa se ne nanašajo tudi št. 78, 107, 110, 115-134 in št. 136-145; ti viri govorijo delno o pastorjih v Pertoči.
- ³² Murska Sobota (PZ) 1977.
- ³³ V angleščini: *The protestant movement...* 1978, v madžarščini: *A pannóniai szlovének protestáns...* 1979, v nemščini: *Die protestantische Bewegung...* 1979.
- ³⁴ Stopinje 1976, 24-39, gl. str. 29.
- ³⁵ Murska Sobota (PZ) 1977, str. 19-20.
- ³⁶ EK 1981, 100-104.
- ³⁷ AES 3. Ljubljana 1981, 81-170.
- ³⁸ Zgodovinski časopis (Ljubljana) 34 (1980) 4, 461-466.
- ³⁹ Zgodovinski časopis (Ljubljana) 36 (1982) 1-2, 125-130.
- ⁴⁰ Zgodovinski časopis (Ljubljana) 38 (1984) 1-2, 68-72.
- ⁴¹ F. Kuzmič, n. d., Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog. Stalna razstava. Murska Sobota (PM) 1997, 90-91.
- ⁴² Referat na mednarodni znanstveni konferenci v Lendavi maja 1995; objavljeno v zborniku *Ljudje ob Muri*. Murska Sobota, Zalacgerszeg 1996, 184-185.
- ⁴³ *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota 1995, str. 99-101.
- ⁴⁴ KLS. Ljubljana 1980. Knj. 4, 313.
- ⁴⁵ B. Se. (Bela Sever), A. Ho. (Andrej Hozjan): *Petanjci*. Ljubljana (MK) 1994, zv. 8, str. 320.
- ⁴⁶ I. Stopar: *Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana 1991, str. 104-105.
- ⁴⁷ I. Stopar, n. d., v: Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog. Stalna razstava. Murska Sobota (PM) 1997, 117.

- ⁴⁸ B. Kerman: *Srednji in novi vek v Prekmurju v luči arheoloških najdb*, v: Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog. Stalna razstava. Murska Sobota (PM) 1997, 50-51. 353 (kat. 260).
- ⁴⁹ Ivan Jakič: *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*. Radovljica (Didakta) 1995.
- ⁵⁰ Prim. n. d., str. 136.
- ⁵¹ Ivan Jakič: *Slovenski gradovi* : leksikon Slovenske grajske zapuščine. Ljubljana (DZS) 1997.
- ⁵² Prim. n. d., str. 236.
- ⁵³ *Prekmurški Slovenci v zgodovini*. M. Sobota 1961, 61.
- ⁵⁴ *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. M. Sobota 1977, 15.
- ⁵⁵ Knjigo s podnaslovom *Kulturnozgodovinski, topografsko-arheološki in cerkvenozgodovinski prispevki k razvoju protestantizma v Prekmurju* je izdalo Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar (Murska Sobota, 1999).
- ⁵⁶ K. von Herberstorff je bil rojen 23. decembra 1547 (prim. Pulkovo Kepler-MSS Bd. 18, fol. 242 s.), umrl pa je 5. oktobra 1606. Napis se v prevodu glasi: »Tu leži in počiva v Bogu blagoroden gospod Karl baron Herberstorffski, Auerhallstorffski in Praunegkanski, ki je umrl 5. oktobra leta 1606, kateremu naj mo-
gočni Bog podari veselo vstajenje, amen.« (Prim. Hari, n. d., 212).
- ⁵⁷ Po pričevanju sedanjega župnika Janeza Gregorja, prim. Hari, n. d., 209-210.
- ⁵⁸ Prim. *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*, v: Evangeličanski kalendar 1999, 209-212.
- ⁵⁹ M. Zadnikar: *Umetnosti spomeniki v Pomurju*. Murska Sobota (PZ) 1960, 90 (sl. str. 89).
- ⁶⁰ S. Vrišer: *Renesančni viteški nagrobniki v Sloveniji*, v: ZUZ VII. Ljubljana 1965, 200-201 (sl. str. 198). Naj pripomnim, da Vrišer tukaj napačno navaja Karla Herberstorffa kot Karla Herbersdorfa.
- ⁶¹ E. Cevc: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana (SM) 1981, 101-104.
- ⁶² Prim. Cevc, n. d., 102.
- ⁶³ Nagrobnik je zelo obrušen in je v eni od niš na južni zunanji strani župnijske cerkve. Izklesan je iz belega marmorja. (Prim. še Woisetschläger-Mayer: *Die Kunstdenkmäler des Gerichtsbezirkes Murau* (Österr. Kunsttopographie XXXV), Wien 1964, str. 388.
- ⁶⁴ Prim. Epitaf Karla von Herberstorffa iz Tišine. Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog. Stalna razstava. Murska Sobota (PM) 1997, 357. 120.

A PETANJCI VÁR A HAZAI SAJTÓBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

Az ismert leírások szerint a petanjci vár nem volt nagy, de megfelelő szerepe és jelentősége volt. Állítólag kisebb kastély volt, vagy egy szebb kisebb major vagy tanya. Az építményt először Gruden: Zgodovina slovenskega naroda (A szlovén nemzet története) szóló könyvében találjuk, ahol »imaházként« említi. Később a »vár« elnevezés érvényesült, de nem nevezhetjük annak. Petanjciról századunk harmincas éveiben írnak többet, főleg az evangélikusok, majd később a hatvanas évek második felében említik újra. Legátfogóbban eddig dr. Vanek Šiftar és Ivan Škafar írtak róla, a többi szerző csak alkalomszerűen foglalkozott vele.

A hazai sajtó is eléggé hiányosan és pontatlanul írt a petanjci kastélyról.

Egyes szerzők még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy ellenőrizzék az adatokat, mások pedig csak egyszerűen átmásolták azokat. A vizsgált anyag elemzése során az is kiderül, hogy egyes feltevéseket tényként fogadtak el. Hiányoljuk a kastély említését ott, ahol ezt elvárnánk és ahol kétségkívül számba kellene venni. Igaz, még pótolható ez a mulasztás. Ez a tudományos találkozó mindenképpen megfelelő alkalom arra, hogy javítsunk a helyzeten és kiegészítsük a hiányzó részeket. Fontos még megjegyezni azt, hogy a petanjci kastéllyal kapcsolatosan többször megemlítik a közeli tišinai várat. Egyes szerzők, sajnálatos módon keverik a kettőt.

DIE BURG PETANJCI IN DER HEIMISCHEN PRESSE

ZUSAMMENFASSUNG

Gemäß den Beschreibungen und Erwähnungen dürfte die Burg Petanjci keine besonders große und mächtige Burg gewesen sein, sie war es höchstens aufgrund ihrer Bedeutung und Funktion. Es soll ein eher kleines Anwesen, eine schöne Meierei gewesen sein. Zum erstenmal wird das Gebäude in Grudens Geschichte des slowenischen Volkes als 'Bethaus' erwähnt. Später setzt sich der unpassende Begriff »Burg« durch. In den dreißiger Jahren unseres Jahrhunderts sind es vor allem Protestanten, die vermehrt über die Burg Petanjci schreiben, und auch in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre wird wieder mehr darüber publiziert. Die umfassendsten Beiträge stammen von Dr. Vanek Šiftar und Ivan Škafar, an-

dere Autoren nehmen nur gelegentlich darauf Bezug.

Die Veröffentlichungen über dieses Anwesen in der heimischen Presse sind zum Teil ungenau und lückenhaft, weil bestimmte Autoren Daten übernehmen ohne sie zu prüfen. Die Durchsicht des diesbezüglichen Materials zeigt, daß Hypothesen bestimmter Autoren von anderen einfach als Fakten übernommen werden. Andererseits wird die Burg in Werken, in denen man eine Erwähnung erwarten würde, gar nicht berücksichtigt. Es ist allerdings noch nicht alles verloren, man kann die Dinge noch zurechtrücken und in Zukunft ergänzen, was zum Teil sicher auch bei diesem Symposium geschehen wird. Interessant ist es auch, daß in

Zusammenhang mit der Burg Petanjci oft auch das nahegelegene Tišina erwähnt wird, was bei einigen Autoren

dazu führt, daß sie beide manchmal leider auf sonderbare und eigentümliche Weise vermischen.

PETANJCI CASTLE IN THE HOME PRESS

SUMMARY

According to available sources and records Petanjci Castle has never been large and powerful; it was a smaller castle or a country mansion. It is mentioned for the first time in 'The History of the Slovenian People' where it is referred to as a 'prayer house'; it was only later on that the word 'castle' began to be used for it although without much justification. During the 1930's Lutheran writers started to write about Petanjci Castle and it got to be mentioned again during the late 1960s. The most extensive presentations to date have been given by Dr. Vanek Šiftar and Ivan Škafar while other writers have only mentioned it in passing.

Some of the articles on Petanjci Castle, printed in the home press, are quite insufficient and even inaccurate because

some of the authors did not check the data and sources, having merely copied them. Should one check the material on the said castle one would notice that there have been cases where assumptions are adopted as facts. On the other hand, however, the castle has not been mentioned in numerous cases where one would expect it to be mentioned. It is, however, not too late for things to be set right and some of the necessary work could be done at the present scientific meeting.

It should be noted, however, that in connection with Petanjci Castle, the neighbouring village of Tišina has often been mentioned in that, unfortunately, some authors have sometimes mixed the two items in a very strange way.

PETANJCI SKOZI ČAS*

**Za podoben prispevek na to témo se je pripravljala pokojni prof. dr. Vanek Šifnar, a mu je bolezen to preprečila. Zbral je obsežno gradivo, žal pa si z njegovimi zapiski nisem mogel pomagati, ker so bile notice, shranjene v kuvertah, zapisane v meni nečitljivi pisavi. Zato sem v časovni omejenosti skušal podati le nekaj osnovnih potez o Petanjcih skozi čas.*

Petanjci so razpotegnjeno obcestno naselje ob cesti Maribor-Murska Sobota in ob reki Muri na Ravénskem. Vas meji na zahodu ob umetno speljanem potoku Kučnici, ki so ga nekoč imenovali Jelšnica, na Avstrijo, na severu jo loči od sosednje Tišine potok Rdjajca, pritok potoka Mokuša. Na jugu zajema še ozek pas sveta na levi strani Mure.¹ Naselje sestavljajo Gornji, Srednji in Spodnji Petanjci.

Prvič se kraj omenja leta 1229, ko je lastnik posesti Petan prodal večji del svojih zemljišč rodbini Nádasdy. Po Petanu naj bi dobil kraj tudi ime. Tako se leta 1233 na področju današnjih Petanjec pojavljata rodovini Petyenye in Nádasd.

Vas se v srednjem veku imenuje različno: Pethenegh (1229), Pethenye (1233), Pethenyed (1238), Petined (1265), Peteunych, Petanicz (1348), Pethenicz (1462), Pethanycz (1472).² Konec 19. stol. so jo madžarske oblasti preimenovala v Széchényikút.

Leta 1347 je v neposredni sosesčini Petanjec omenjena Marijina cerkev v kraju Mesynch, ki je istovetna z današnjo tišinsko cerkvijo.

Petanjci se pojavljajo leta 1365 in 1366 kot otočno ozemlje, izločeno iz zemljišča Belmura.³ V listini iz leta 1347 so iobagioni⁴ iz kraja Mesynich skupaj z iobagioni iz Belmure dolgo časa nasilno uživali petanjsko zemljišče, ki je bilo v lasti rodbine Nádasdy. Zaradi spora je prišlo do razmejitve.

Kdaj je bil zgrajen petanjski grad, kdo ga je gradil in kdaj je bil porušen, je še odprto vprašanje, saj še niso zbrani in obdelani vsi zgodovinski viri. Iz leta 1621 (ali 1627 ?) je ohranjen popis gradu, ki je bil med redkimi enonadstropnimi stavbami v Železni županiji. Grad verjetno ni bil posebno velik. K njemu je spadalo še nekaj vinogradov. Nanj danes spominjata ledinsko ime Kastelišče in nenavadna konfiguracija tal.

Petanjci so se v tisku pojavili zlasti kot zatočišče protestantom, ki so se ob koncu 16. stoletja, v času protireformacije, umikali iz Avstrije⁵ in do-

bili začasno bivališče na Petanjcih v Nádasdyjevem gradu;⁶ med njimi je bil tudi astronom Johannes Kepler.⁷

Ob cerkveni vizitaciji leta 1698 je bilo na Petanjcih 311 prebivalcev, kar je za takratne razmere veliko, saj toliko prebivalcev v tistem času ni premogla niti Murska Sobota.⁸ Vsi prebivalci, razen 10 ljudi, so bili luteranske vere.

Kasneje se je grof Franc Nádasdy povezal z grofom Zrinjskim in bil vpleten v znano zaroto grofov Zrinjski-Frankopan ter leta 1671 v Dunajskem Novem mestu obglavljen. Grad in premoženje naj bi mu kmalu nato tudi odvzeli. Od tedaj naprej v glavnem za dalj časa zamre tudi zgodovinsko dogajanje na Petanjcih.

Leta 1786 je vas omenjena kot Petanz, in sicer kot slovenska vas v Železni županiji ob Muri, razdeljena na Gornje, Srednje in Dolnje Petanjce.⁹

Na Petanjcih pa obstaja še ena graščina, ki je bila pred vojno v lasti grofa Báltthyanyja. Zgodovinski podatki o tem dvorcu, ki nekoliko predelan še stoji, nastal pa naj bi v 19. stol., niso zbrani. Gre za visokopritlično, podkleteno stavbo iz opeke, prezidano v tlorisu velike črke T. Okrog dvorca je bil nekoč tudi park. Ob bivši graščini je kapela sv. Florijana, najstarejša kapela v tišinski župniji. Prvotno kapelo je dala sezidati leta 1756 pobožna vdova grofa Emerika Nádasdyja. Aprila leta 1900 so kapelo porušili in 1902 dokončali novo. Hribček, na katerem stoji, je umetno narajen.¹⁰ V neposredni bližini je opuščen slatinski vrelec.

Na Petanjcih je imel svoje posestvo tudi tišinski grof Žigmond Báltthyanyi. Komisija za likvidacijo agrarne reforme je 21. septembra 1937 izdala razlastitveni odlok, ki vsebuje za vas Petanjce 64 agrarnih subjektov.¹¹

Leta 1924 je bila v vasi sezidana še kapela Marije Pomočnice. V njej je vzdana marmornata plošča z osnovnimi podatki. Postaviti sta jo dali družini Debelak in Šiftar, poslikal jo je Mauko s Kápele. V kapeli je tudi zvon, katerega je darovala občina Petanjci.¹²

Na Gornjih Petanjcih je več izvirov slatine. Od leta 1868 je bil petanjski vrelec last veleposestnika Voglerja. Lastnika petanjske slatine »Josef und Hans Vogler – Petanzer Sauer brunn« sicer zemlje nista imela na Petanjcih, ampak največ v Motvarjevcih in na desnem bregu Mure. Stanovala sta v Radencih.

Petanjski vrelec na desnem bregu Mure je začelo že leta 1883 izkoriščati podjetje Petanjska slatina, po 2. svetovni vojni pa ga je prevzela Radenska iz Radencev. Manjši vrelec je bil prav tako v Gornjih Petanjcih.¹³

Med obema vojnama je bilo v vasi več obrtnikov in trgovcev. Bilo je razširjeno pletenje košar in košev, kar je omogočalo povsod okrog rastoče vrbje. Kmetje so se ukvarjali s poljedelstvom, živinorejo in sadjarstvom.

Veržejski most, ki je pomenil edino cestno povezavo z notranjostjo Slovenije, je bil v času med obema vojnama v zelo slabem stanju in že večja voda bi ga lahko odnesla, medtem ko je za povezavo med Radenci in

Petanjci služil zastareli brod, ki pa je bil precej obremenjen. Tudi z avlo precejšnjega zaledja Goriškega je bil most na Petanjcih bolj potreben kot v Veržeju. Leta 1930 je kar 53 občin z obeh bregov Mure zaprosilo bansko upravo, da jim zgradi most. Leta 1935 se je ban Natlačen odločil, da bodo gradili železobetonski most.

Leta 1940 je bil pri Petanjcih čez Muro res zgrajen most. Odprt je bil z veliko svečanostjo,¹⁴ a ga je 6. aprila 1941 ob prihodu nemške okupacijske vojske takratna jugoslovanska vojska razstrelila.¹⁵ Tudi plavajoči in brežni mlini so bili med zadnjo vojno uničeni. Most so po vojni obnovili, je pa že spet potreben temeljite obnove in posodobitve, če ne bi bilo celo bolje zgraditi novega. Prav tako je potrebno razširiti že tako preobremenjeno cesto med Mursko Soboto in Radenci, ki je še najbolj slaba v krajih Tišina in Petanjci.

Meseca maja 1941 je bil na Petanjcih ustanovljen aktiv OF in pozneje postojanka, v katero so se zatekali prekmurski ilegalci, med njimi Mirko Bagar, Evgen Kardoš, Štefan Kühar in drugi. Od 4. aprila 1945 je tukaj potekala pet tednov vojna črta. Nemci so požgali polovico hiš, le Dolnjim Petanjcem je bilo prizanešeno.

Petanjci nikoli niso imeli v svoji vasi šole. Ves čas so obiskovali (in še obiskujejo) šolo v sosednjem kraju Tišini.¹⁶

Leta 1972 so ob levem bregu reke Mure dogradili obrambni nasip in z njim zavarovali ravninski del pred poplavami. Nasip pa je na Srednjih in Dolnjih Petanjcih odrezal stranske rokave Mure, imenovane zátone ali mrtvice.¹⁷

Ne gre pa prezreti nekaterih delavcev in delavk, ki so v času okupacije delali pri Slatini Radenci in so prenašali veliko pošte ter odposlali precej paketov našim ljudem po nemških taboriščih. Kot zanimivost omenimo še Vrt spominov in tovarštva dr. Vaneka Šiftarja, kjer so zasadili drevje in grmovnice s prizorišč pomembnih dogodkov iz 2. svetovne vojne, od Evrope do Azije (od Norveške do Japonske), iz nacističnih in fašističnih taborišč, kakor tudi iz središč graditve miru ob končani 2. svetovni vojni. Po številu rastlinskih vrst je to najbogatejši park v severovzhodni Sloveniji.¹⁸

Ob popisu prebivalstva leta 1991 so Petanjci šteli 743 prebivalcev; to je torej dvakrat več kot leta 1698, kar pomeni, da prebivalstvo v vasi narašča. Leta 1869 je kraj štel 466 prebivalcev, 1931 pa to število naraste na 633. Največ prebivalcev so Petanjci šteli ob popisu leta 1971, in sicer 775.¹⁹ Glede na veroizpoved se je ob štetju leta 1991 opredelilo 702 ljudi za katoličane, 17 za protestante. Katoličani spadajo v tišinsko župnijo,²⁰ evangeličani pa v murskosoboško. Po narodnosti je bilo 733 prebivalcev slovenske narodnosti. Zabeleženih je bilo 199 gospodinjstev, 164 ljudi kmečkega porekla, od tega 137 aktivnega, 418 zaposlenih v drugih panogah, v tujini živečih pa 22 prebivalcev.

Takšna je torej v kratkih orisih podoba kraja Petanjci skozi čas, kjer je bil stal Nádasdyjev grad.

Opombe

- ¹ Povzeto po KLS IV. Ljubljana 1980, 312.
- ² Prim. I. Zelko: *Prekmurje do leta 1500*. M. Sobota (PZ) 1982, 72-73.
- ³ Belmura je obsegala posest Murske Sobote in širše okolice v smeri proti Muri in Radgoni. To posest je kralj Andrej II. leta 1217 spremenil v kronski fevd. Do tedaj je posest že izgubila dobršen del, saj je zemljo okoli Petanjec dobil rod Petenye, od njega pa kupil grof Petened iz družine Nádasdy. Večji del okrog Murske Sobote s krajem vred so po zamenjavi več lastnikov dobili lendavski Haholdi. Njim so območja nasilno odvzeli güssinški grofje. Nato so Belmuro dobili Amadejci, obsegala pa je ozemlje med rekama Muro in Ledavo, na jugu skoraj do Rakičana, na severu pa do gornjelendavske posesti. Za Amadejci so nastopili Széchyji.
- ⁴ Iobagioni so bili mejni stražarji v službi zemljiških gospodov.
- ⁵ Ivan Škafar: *Priloge: izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592-1637*, v: AES 6. Ljubljana, 155-222.
- ⁶ Vanek Šiftar: *Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma*, v: Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota (PZ) 1974, 9-35.
- ⁷ T. Hari: *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*. Murska Sobota (SPD PT) 1999.
- ⁸ Murska Sobota je štela v tem času 250 prebivalcev.
- ⁹ *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn...* Pressburg 1786, 534.
- ¹⁰ Prim. I. Zelko in J. Gregor: *Zgodovina tišinske župnije*, v: Stopinje 1976, 39.
- ¹¹ M. Kokolj: *Prekmurški Slovenci 1919-1941*. M. Sobota (PZ), 629.
- ¹² Prav tam, str. 39.
- ¹³ *Leksikon Dravske banovine*. Ljubljana 1937, 464.
- ¹⁴ Prim. Novine, 29. 9. 1940, 39/1-2; Slovenec, 22. 9. 1940, 218/3; 219,5; Jutro, 21. 9. 1940, 221/3; 223/3; Mariborski Večernik Jutra, 28. 9. 1940, 220/3; M. Kokolj: *Prekmurški Slovenci 1919-1941*. M. Sobota (PZ) 1984, 45-458.
- ¹⁵ M. Kokolj: *Prekmurški Slovenci 1919-1941. Murska Sobota* (PZ) 1984, 466; slika v F. Godina: *Prekmurje 1941-1945*. M. Sobota (PZ) 1980, str. 22.
- ¹⁶ M. Kokolj-B. Horvat: *Prekmursko šolstvo*. M. Sobota (PZ) 1977, 496-498.
- ¹⁷ Prim. *Krajevni leksikon Slovenije IV*. Ljubljana 1980, 312.
- ¹⁸ Anton Vratuša: *Petdeset let Vrta spominov in tovarištva*, ČZN 1996, zv. 1, 85-93.
- ¹⁹ *Prebivalstvo vasi Petanjci ob popisih: 1869 - 466, 1880 - 515, 1890 - 515, 1900 - 545, 1910 - 545, 1931 - 633, 1948 - 714, 953 - 699, 1961 - 728, 1971 - 775, 1981 - 765, 1991 - 743*.
- ²⁰ Š. Sobočan: *Moja župnija*. M. Sobota (PI) 1994, 265.

PETANJCI ÉVSZÁZADOKON ÁT

ÖSSZEFOGLALÓ

Petanjci a Maribor és a Murszombat közötti útvonal mellett elterülő település, amely egykor Felső, Közép és Alsó Petanjcira volt felosztva. A falut 1229-ben említik először, amikor Petan birtokos eladta földterületeinek zömét. A település Petanról kapta a nevét.

Petanjcín egykor vár is volt, habár még nincs felkutatva, mikor épült és mikor került lebontásra. Az ellenreformáció idején a száműzött protestánsoknak nyújtott menedékhelyet.

A faluban még egy vár van. A háború előtt Batthyányi gróf tulajdona volt. Mellette áll a kápolna, amely a legrégibb a tišinaí plébániában. 1924-ben a faluban még egy kápolna épült.

Petanjci az ásványi forrásairól híres, amelyeket már több éve ki is használnak.

A referátumban a szerző megemlíti a Barátság parkját, amely dr. Vanek Šiftar kezdeményezésére és támogatásával alakult ki. Szlovénia észak-keleti részének a leggazdagabb parkjáról van szó.

PETANJCI DURCH DIE ZEIT

ZUSAMMENFASSUNG

Petanjci ist ein gestrecktes Straßendorf die Straße Maribor - Murska Sobota entlang. In früheren Zeiten wurde es in drei Siedlungen geteilt: Ober-Petanjci, Mittel-Petanjci und Unter-Petanjci. Das Dorf wurde in 1229 zum ersten Mal erwähnt wo sein Besitzer Petan das meiste Teil seiner Grundstücke verkauft hatte. Nach ihm sollte das Dorf auch benannt werden.

In Petanjci hat es auch eine Burg gegeben, obwohl zur Zeit noch nicht erforscht wurde, wann sie erbaut, bzw. zerstört wurde. Zur Zeit der Gegenreformation hat sie den vertriebenen Protestanten Zuflucht gegeben.

Im Dorf befindet sich noch eine Burg. Vor dem Zweiten Weltkrieg war sie Eigentum des Grafen Batthyany. Bei der Burg steht auch eine Kapelle, die älteste in der Pfarre von Tišina. In 1924 wurde im Dorf noch eine Kapelle erbaut.

Das Dorf ist für seine Mineralwasserquellen bekannt, die schon seit geraumer Zeit bewirtschaftet werden.

Der Beitrag spricht auch vom 'Garten der Erinnerung und Kameradschaft' des Herrn Dr. Vanek Šiftar, der der reichhaltigste Park nordöstlichen Teils Sloweniens ist. Herr Šiftar war nicht nur sein Initiator sondern hat bei der Fertigstellung auch mitgewirkt.

PETANJCI THROUGH TIME

SUMMARY

Petanjci is an extended village along the road Maribor - Murska Sobota; it used to be divided into three settlements: Upper Petanjci, Middle Petanjci and Lower Petanjci. In 1229 it was mentioned for the first time when its owner by the na-

me of Petan sold most of his landed property. The village is believed to have been named after him.

At Petanjci there used to be a castle although it has as yet not been researched when it had been erected and de-

stroyed. During the time period of Counter-Reformation it granted sanctuary to the exiled Protestants.

There is another castle at Petanjci which, prior to World War Two, used to be owned by count Batthyany. Close to it there is a chapel, the oldest one in the parish of Tišina. In 1924 another chapel was built in the village.

Petanjci is well-known for its mineral water wells which have been exploited for quite some time.

The paper also discusses the 'Garden of Memory and Comradeship', the richest of its kind in the North-Eastern part of Slovenia. It is owned by Dr. Vanek Šiftar who was not only its initiator but also very instrumental in its being realized.

Pogled na ostanke jarka Kastelišča proti vzhodu;
foto: I. Šavel

A NÁDASDY CSALÁD ÉS A MAGYARORSZÁGI REFORMÁCIÓ

A Nádasdyak szerepe a 16. és a 17. századi magyarország történetében

Az 1526. augusztus 29-én történt török elleni mohácsi csatavesztést követő évtizedekben a magyar főúri arisztokrácia szinte teljesen kicserélődött. Az ország vezetésébe – különösen a kettős királyválasztás után – „homo novus-ok”, új emberek kerültek be. „Homo novus” volt a köznemesi sorból jött Nádasdy Tamás is, aki kortársai közül tehetsége, rátermettsége s talán szerencséje következtében kiemelkedett kortársai közül. A feudális Magyarországon a társadalmi ranglétrán való előrejutást általában négy feltétel szerencsés megléte biztosította: rokoni és egyéb támogatással megszerzett felsőfokú végzettség (tanulmányok nyugati egyetemeken, nyelvismeret megszerzése), a hivatali ranglétrán való előmenetel (királyi adományok, címek), a katonai pályán elért sikerek és az egyéni egzisztenciát megeremtő, vagyonosodást elősegítő házasság.

A 16. századi magyar történelemben kiemelkedő szerepet játszó Nádasdy Tamás ősei a tatárjárás előtt, mint királyi szerviensek, a királyi szolgálói voltak. A Vas megyei Nádasd nemzetség fejét, „bizonyos Petenegy-et - az ősi Nádasdy-család őseit – szintén serviens regisnek címezték.” Petenegy ősi birtoka Petánc volt, s talán Nádasd egy része, amihez 1229-1230-ban még négy faluban szerzett birtokot. A Nádasd-nemzetség egyik ágából származó András 1259-ben Mahrengberg vára alatt tüntette ki magát. Halálakor négy falu birtokosa volt. A köznemesi származású Nádasdyak a 15. században néhány jobbágyportát birtokoltak a Sárvár melletti Nádasdon, valamint Kanotán.¹

A Nádasdy-család tagjai általában a szomszédos földbirtokosok szolgálatában álltak, mint familiárisok. Tudjuk, hogy 1519-ben Nádasdi Gergely Kanizsai László sárvári uradalmában a sáfári hivatal vezetője volt.

Tudjuk, hogy a Nádasdyak Zala és Vasvármegyében mint alispánok szolgáltak gyakran távollévő főispáni tisztet betöltő uruk helyett. Nádasdy Ferenc, Nádasdy Tamás apja, Mátyás király egy nehézlovas csapatának volt ezrede-se, majd a Kanizsaiak névadó várának kapitánya volt az 1520-as években.²

A köznemesi sorból való kiemelkedés Nádasdy Tamás (1498-1562) nevéhez fűződik.³ Anyai rokonsága révén tanulmányait Grazban, Bolognában és Rómában végezhetette, ahol megismerkedhetett a kor haladó, korszerű ismereteivel, a humanizmus eszmevilágával, a reneszánsz kultúrával és a reformáció tanaival. A német, olasz és latin nyelvet elsajátító Nádasdy Tamás hazatérte után II. Lajos magyar király titkára lett. A mohácsi csata-vesztést követően Ferdinánd oldalán találjuk. Részesé és vezetője a Habsburg király 1527-es hadjáratának, amelynek eredményeként budai kapitányá nevezik ki. 1529-ben, Buda újabb ostromakor, török fogságba került s ezt követően Szapolyai János oldalán találjuk. Közben eljegyzi az akkor még gyermek Kanizsai Orsolyát. Az eljegyzéssel, majd az 1535 elején megkötött házassággal a 7 várból (Kanizsa, Velika, Sztenyicsnyák, Csókakő, Léka, Kapuvár, Sárvár), 10 mezővárosból és 150 jobbágyfaluból álló birodalom tulajdonosa lett. Nádasdy Tamás a 16. század közepén az ország négy megyéjében (Somogy, Zala, Vas, Sopron) 881 jobbágyportát birtokolt, s a portaszám alapján a korabeli világi nagybirtokosok között a hatodik helyet foglalta el. A 16. század közepén felvett adatok alapján Alsópetáncon Nádasdy Márton volt a birtokos 6,5 jobbágyportával. Felsőpetánc Kövér Mihály tulajdona volt 8,5 portával, míg Középsőpetáncon Nádasdy Tamás és Nádasdy János 4-4 jobbágyportát birtokolt. A Nádasdyak a petánci jobbágyporták közel 2/3-ának voltak tulajdonosai, tehát már a 16. század közepén meghatározói voltak a település életének.⁴ Elképzelhető, hogy a 17. században említett Nádasdy-kastély előzményei is erre az időszakra tehetők, mivel tudjuk, hogy Nádasdy Tamás idejében a központi építkezések mellett az uradalmi adminisztráció a főúr egyetértésével nagy gondot fordított vidéki központjainak kiépítésére is. Tudjuk, hogy Nádasdon főúri kastély várta az odaérkezőket, tudjuk, hogy építkeztek Hegykőn, Fertőszentmiklóson, Horpácson, Pordányban, Söjtörön, Csapodon. Nádasdy Tamás tiszttartói „kastélyt” emeltettek Zsenyén, Udvardon, Dörföldön, Boncföldén, Kehidán, Hásságon, Felsőrajkon, Zalacsányban és Zalalövön.⁵

A köznemesi sorból a magyar arisztokrácia sorába emelkedett Nádasdy Tamás fényes politikai, közjogi és katonai pályát futott be. E pálya jelentős állomásait felsorolja lékai sírfelirata: „Dicső Nádasdy Tamás Úr, a legnagyobb jellem, a páratlan hős, sok nyelvben jártas, békében és háborúban tündöklő, aki Itáliában értékes művészeti tanulmányokat folytatott, aki Cajetano kardinálissal tért vissza Budára, ahol II. Lajos magyar király titkára lett, majd a sors akaratából változatosan sokszínű életet élt.

Először rátermett fővezér, budai várnagy, aki Buda elfoglalásakor árulás következtében a törökök fogságába került s Szulejmán császár bírói ítélet nélkül átadta János királynak, aki ezt követően is hazáját szolgálta. A szent és hatalmas I. Ferdinánd római császárnak...első tanácsosa, a királyi tanács tárnokmestere, majd Dalmácia, Szlavónia és Horvátország bánja, egyben országos főkapitány, végül a magyar királyság nádora, a király iránt jó és hűséges tanácsos és a török hadsereg megsemmisítője.”⁶

Az apa példáját követte, Nádasdy Ferenc (1555-1604), a híres törökverő „fekete bég”, a nádorfi.⁷ Első nevelői között találjuk Szegedi Mátét, a Kálmáncsáról Sárvarra került prédikátort, Bejthe Istvánt a későbbi püspököt, majd Bécsben Sibolti Demetert. Fiatalon ott találjuk a kor politikai küzdelmeiben, hamarosan a magyar nemesi ellenzék egyik vezéralakjává vált. A Vasvármegye főispánja és a királyi főlovászmesteri címet betöltő Nádasdy Ferencet 1598-ben aransarkantyús vitézzé, lovaggá avatják Győrött. Ez évben nevezte ki az uralkodó dunántúli főkapitánnyá is. 1601-ben helytartói tanácsadói feladatot kapott.

Hatalmas apai örökségével, valamint a Báthory Erzsébettel kötött házassága révén szerzett birtokokkal 1601-re a magyarországi bárók sorában a harmadik helyre küzdötte fel magát. Ki is volt valójában Nádasdy Ferenc, a híres „fekete bég”? Elfogadhatjuk a két világháború közötti írófejedelem, Herczeg Ferenc jellemzését: „A fekete bég sereget tartott a maga zsoldján, amely sűrűn csapott át a török végekre, fejeket szedni. A száguldozásokat Nádasdy uram maga vezette és ahol a hadizászlóit meghordozta, ott ámulatot keltett a mindent merő vitézségével és rémületet a kegyetlenségével. Bár a mezei munka (ti. a portyázás) volt úri kedvtelése, azért sok más mesterségben is jeleskedett. Szerette a lantosokat, és a kékírókat... idegen nyelveket tanult, külhoni tudósokkal levelezgetett, aranyon vásárolta a szép könyveket, és Sárváron könyvsajtót tartott. Az urasága dúsabb volt a bécsi királyénál.”⁸ A „fekete bég” Nádasdy Ferenc igazán a harctereken érezte otthon magát, így vált a török elleni küzdelmek egyik kiemelkedő személyiségévé. Elkötelezettségét, a magyarság, a kereszténység iránti felelősség-érzetét több mint ötven, többnyire győztes csatája bizonyítja.

A híres törökverő „fekete bég” fia, Nádasdy Pál (1597-1633) már 12 éves korában betöltötte Vasvármegye főispáni tisztét, 1625-től dunántúli főkapitány, majd királyi főudvarmester. Nagyapja és apja példáját követte akkor is, amikor a Nádasdy-birtokokon, Sopronkeresztúron, Csepregen nyomdát létesített, ahol a magyar evangélikus prédikátorok sok-sok műve jelent meg.⁹

Az országbíró Nádasdy Ferencet (1623-1671) képességei, műveltsége (a sienai egyetemen végzett studiumokat), politikai szereplése, rendkívüli gazdagsága (magyar króznak is nevezték), a tudományok és művészetek

pártolása, mecénási tevékenysége a 17. századi magyar történelem egyik legjelentősebb alakjává tette. Vas megye főispánja, 1545-től királyi tanácsos, majd főudvarmester. 1655-ben országbíróvá választották, s ezzel elnyerte a rangban második közbizalmi méltóságot. A rendi jogok védelme érdekében bekapcsolódott a Wesselényi-féle rendi szervezkedésbe, majd a nádor halála után Zrínyi Péterrel együtt ő lett a mozgalom egyik vezére. Szerepvállalása miatt 1670-ben letartóztatták, halálra ítélték, javait elkobozták és 1671. április 30-án kivégezték.¹⁰

Magyarországi reformáció kezdetei és Nádasdy Tamás sárvári udvara

Nádasdy Tamás, az európai egyetemeken tanult „homo novus”, az 1530-as években új főúri udvart alakított ki Sárváron, amely hamarosan a magyar művelődés egyik központja lett. Központ lett, hiszen már az 1530-as évek elején olyan jelentős személyiségek kerültek Sárvárra, mint a Krakóban és Wittenbergben tanult Sylvester János, az ugyancsak Krakóban működött Abády Benedek. Nádasdy Tamás sárvári udvarában kapott menedéket a magyar Lutherként ismert Dévai Bíró Mátyás is.¹¹

Nádasdy Tamás saját főúri udvar megteremtésére törekedett Sárvárott. Az 1530-as évek közepén létrehozott sárvári iskolája, amelynek alapítását Melanchton Fülöp meleg hangú levélben üdvözölte,¹² a sárvári nyomda létesítése Sylvester János vezetésével, ahol 1541-ben megjelent az első Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű könyv, bizonyítja a fenti törekvéseket.

A kialakuló sárvári új főúri udvar gyakorlatilag nyitott volt minden értelmiségi előtt. A főúr és „szerviensei”, felesége, Kanizsai Orsolya, szívesen láttak Sárvárott és a Nádasdy-birtokokon minden támogatásra érdemes személyt. A már említett börtönéből frissen szabadult Dévai Bíró Mátyás mellett így került Sárvárra a protestáns lelkész, Szegedi Máté is, aki Nádasdy Ferkó, a későbbi „fekete bég” első nevelője lett.¹³

Nádasdy Tamás sárvári főudvari udvarában talált pártfogásra Pesti Macarius (Bódogh) József, aki a Sárváron nevelkedő Majláth Gábor nevelője volt az 1550-es évek elején.¹⁴ Sárvárott kapott menedéket Tinódi Sebestyén, a törökkori harcok hú krónikása is.¹⁵ A neveket, a 16. századi Magyarország történetében jelentős szerepet játszó személyiségeket, természetesen sorolhatnánk tovább. Tudjuk, hogy Sárvár vendége volt egy időben Bornemisza Péter is, akinek tanulmányait Perneszith György támogatta.¹⁶ De nemcsak az új irányzatokkal, eszmékkel rokonszenvezők találtak pártfogásra Sárvárott, hanem mindenki, aki arra érdemes volt. Az 1550-es évek

elején Sárvárrott folytatott történeti studiumokat Verancsics Antal, a későbbi esztergomi érsek, a kiváló humanista történetíró.¹⁷ Tudjuk, hogy 1548-ban Sárvár szívesen látott vendége volt Várday Pál esztergomi érsek, tudjuk Nádasdy Tamás élete során mindvégig szoros, szinte baráti kapcsolatban állt Oláh Miklós kancellárral, esztergomi érsekkel, akivel végül 1560-ban egy házasságkötés kapcsán rokoni kapcsolatba is került.¹⁸

A sárvári főúri udvar tehát a 16. század harmincas-ötvenes éveiben a béke szigete, de egyúttal a magyar reformáció bölcsője is volt. Az új tanok termékeny talajra találtak Sárvárrott és a nyugat-dunántúli Nádasdy-birtokokon. A sárvári iskolában és a mezővárosban, a lakosság és a várbeliek között már Sylvester János, majd Dévai Bíró Mátyás hirdethette az új tanokat. Az új tanokat hirdette 1545-ben András deák, az új sárvári iskolamester is: „Itt nálunk és különösképpen a köznép körében Krisztus eléri már diadalát és immár az igazság uralkodik. Legkegyelmesebb úrasszonyunk már arra késztet, hogy naponta honi nyelven énekeljem a misét, mert azt az egész papsággal együtt önként és szívesebben hallgatja, mint a latint. És urunk sem tiltakozik ellene...” – olvashatjuk egyik levelében.¹⁹ Az új eszmék terjedését számtalan más adat is bizonyítja. 1551 úrnapján Perneszith György a sárváriakat »ama régi visszaélés nélkül csupán himnuszokkal és egyházi énekekkel« vezette a sári templomhoz. 1557-ben Csányi Ákos kanizsai tiszttartó, miután »gonosz élete miatt« elüldözte a plébánost, a szigetvári prédikátort telepítette Kanizsa várába. Csányi szerint e tetteért a nádort az Isten meg fogja áldani. Később más prédikátor is érkezett Kanizsára. Nem véletlenül írta Kanizsáról 1558-ban a következő sorokat Szele Jakab, Nádasdy Tamás familiárisa: „Én még a pápa kosztján vagyok, de az uraim nem hajlandók a mártýromságra.” 1560-ban Csepregről már két szín alatti áldozásról értesülünk. Lékán 1559-ben menedéket kaptak az üldözött anabaptista kézművesek. Tudjuk, hogy 1559-ben a keresztyúri káplán, Hans Kollonitsh bírálta Consul István horvát nyelvű bibliafordítását.²⁰

A magyar történelmi szakirodalomban éles vita bontakozott ki Nádasdy Tamás vallási hovatartozását illetően. Azt hiszem, e kérdésben Szakály Ferencnek, a közelmúltban fiatalon elhunyt akadémikusnak álláspontját fogadhatjuk el. Véleménye szerint a kérdésselvetés is hibás, hiszen az 1560-as évekre a két vallási irányzat még nem különült el egymástól: „Nádasdyt a reformáció hívei igyekeztek megnyerni maguk számára, míg a katolikusok igyekeztek megtartani maguk oldalán.”²¹ A sárvári udvarban meghallgatásra találtak a katolicizmus hívei, de menedéket találtak a protestantizmus két ágának, a kálvinizmusnak és lutherizmusnak követői is. Ezt támasztja alá Perneszith Györgynek, Nádasdy Tamás művelt tisztartójának ránk hagyott könyvjegyzéke is. Könyvtárában a klasszikus auctorok mellett egyaránt megtalálhatóak voltak Melanchton, Luther, Brenz, Kálvin, Zwingli és Bullinger művei.²²

Hitviták tüzeben – az ágostai hitvallás győzelme Nádasdy (II.) Ferenc és Nádasdy Pál birtokain

A Beythe István, Szegedi Máté, Sibolti Demeter nevelte nádorfi, a későbbi híres törökverő „fekete bég”, már nyíltan a protestáns hitvallás követője volt. 1576-ban, a nyilván Nádasdy Ferenc tudtával megtartott pecöli zsinaton a térség lelkészei létrehozták a Sopron-Vasvármegyei evangélikus egyházkerületet, amelynek első püspöke Szegedi Máté, sárvári evangélikus lelkész lett. Halála után, 1585-ben, a volt sárvári lelkészt, az akkor Németújváron működő Beythe Istvánt választották a kerület püspökévé.²³ A fiatal Nádasdy Ferenc már 1579-ben egyértelműen elkötelezte magát az új hit mellett. Erre bizonyíték a győri püspök, Draskovich György által 1579-ben meghírdetett szombathelyi zsinat ügyében megfogalmazott állásfoglalása. A püspöknek írt levelében egyértelműen közölte, hogy az új hitvallás követőit a katolikus püspök nem kötelezheti megjelenésre (egy vita lehetőségét nem zárta ki). Keresztúrról írt levelének meg is volt a hatása, hiszen a szombathelyi zsinaton a Nádasdy-birtokokról, mindössze két lelkész jelent meg.²⁴

Hamarosan azonban a Sopron megyei egyházkerületben is kiéleződött az ellentét a kálvini és lutheri tanokat követők között. E keretek között nincs lehetőségünk a vita részleteit nyomon követni, tény, hogy Nádasdy Ferenc 1591. június 2-ára Csepregre hitvitára hívta az egyházkerület lelkészeit. A zsinaton maga Nádasdy Ferenc is megjelent. A luteránusok nézeteit Beythével szemben a Grazból visszatérő, Nádasdy Ferenc vendéglátását és meghívását élvező Stansith Horváth Gergely szepesi alispán társaságában megjelenő bártfai lelkész, Sculteti Severin képviselte. A csepregi „hitvita” végül is látszólag eredménytelenül végződött, Beythe István fiával együtt távozott a zsinatról. Az eredménytelenség csak látszólagos volt, hiszen Nádasdy egyértelműen elkötelezte magát az ágostai hitvallás mellett. Szentgyörgyi Gábor, a főúr egyik legbizalmasabb familiárisa Csepregen bejelentette, hogy *földesura* a birtokain szolgáló összes lelkészeket összehívja, mert „arra törekszik, hogy ezek az Ágostai Hitvallással, mely Isten ígéjével eléggé meg van erősítve, egyetértsek és róla vallást tegyenek. Akik pedig nem akarnának így cselekedni, azokat ő nagysága a maga birtokain nem tűri.”²⁵

A nyílt színvallásra egy ideig nem került sor, mert Nádasdynak a harcsteréken akadt tennivalója. Beythe István ugyan 1595-ben lemondott püspöki tisztéről, a lutheri eszmék melletti elkötelezettséget bizonyító okirat, a Formula Concordiae, aláírása csak az 1596 elején megtartott újabb csepregi összejövetelen kezdődött meg. Beythe távozásával az egyházkerület, a Nádasdy uradalmak egyházai, püspök nélkül maradtak. Az egyházkerület irányítását a seniorok (esperesek) látták el a „supremus senior” (főesperes) vezetésével. A

főesperes 1599-ben Nádasdy Ferenc sárvári lelkésze, Magyar István lett. A püspöki teendőket haláláig, mint az esperesek között az első, ő látta el.²⁶

Nádasdy Ferenc halálát követően (1604.) az ágostai hitvallás támogatója maradt perbefogásáig özvegye, Báthory Erzsébet, majd fia, gróf Nádasdy Pál (1597-1633) is. Magyar István halálát követően 1605-1620 között a főseniori feladatokat a sárvári születésű Zvonarics Mihály sárvári lelkész látta el. 1620-ban püspökké választották. Zvonarics halálát követően 1625-ben a Nádasdy uradalmak lelkészei az ugyancsak sárvári lelkészt, Kiss Bertalant, választották püspöknek.²⁷ Nádasdy Ferenc és fia, Nádasdy Pál érdeme, hogy az egyházkerület területén szinte folyamatosan működött nyomda, amelyekben a magyar hitvitázó irodalom legjelentősebb alkotásai jelentek meg főúri támogatással. 1602-ben Sárvárott a laibachi születésű Manlius-nyomdában látott napvilágot Magyar István fősenior hitvitákat elindító munkája.²⁸

Az ágostai hitvallás Nádasdy Ferenc és Nádasdy Pál idején nemcsak saját uradalmi központjaiban vált uralkodóvá, hanem elterjedt a szórványbirtokon és a Vasvármegye déli részét képező szlovén vidéken is. Tissinán a századfordulón már evangélikus lelkész működött. A 17. század első felében a tissinai gyülekezethez tartozott Tropóc, Gradisa, Alsó-, Középső- és Felsőpetánc, Petróc, Szadisinc, Gőderóc, Polánc, Skalóc, Kupsinc, Krajna, Frankóc, Vancsavesz. A századelőn egy Barnabás nevű prédikátor volt a gyülekezet vezetője, majd 1616-ban a muraszombati Alldiator Mihály lett Tissina lelkésze. Ő 1616. május 5-én Csepregben írta alá a Formula Concordiae-t. Tissinán 1630-ban Krizsán Tamás a gyülekezet vezetője. Petánc birtokosai a századfordulón Nádasdy Ferenc és Nádasdy Kristóf fiai, Nádasdy Tamás és László voltak. Ők biztosítottak menedéket 1598 végén a Stájerországból elűzött lelkészeknek.²⁹ Nádasdy Pál idején, 1627-ben Tissinán iskola is működött. Ide jártak az alsó- és középsőpetánci gyerekek is.³⁰

Az országbíró Nádasdy Ferenc és az ellendreformáció

A II. Mátyás, majd II. Ferdinánd király támogatásával, Pázmány Péter vezetésével kibontakozó ellenreformáció, különösen az ország nyugati megyéiben, a 17. század első felében sikerrel járt. A magyar főnemesi családok, a protestánsok addigi támogatói, sorra tértek vissza a katolikus vallásra. Nádasdy Pál halálát (1633. október 15.) követően felesége, Révay Judit, egy ideig még az evangélikusok támogatója maradt, újabb házasságkötése miatt azonban 1638-ben rekatolizált. Az áttérést jobbagyai nem kis keserűséggel vették tudomásul, Keresztúron és Sárvárott gyújtogattak. Sárváron több mint 70 ház égett le. Anyja áttérését ekkor még az ifjú Nádasdy Ferenc is helytelenítette.³¹

Hamarosan azonban őt is a katolikusok táborában találjuk. A későbbi országbíró 1643. november 25-én Csepregen jelentette be visszatérését a ka-

tolikus hitre,³² s kezdte meg alkalmazni birtokain a „cuius regio - eius religio” elvét. Áttérése után tűzzel-vassal üldözte elhagyott hitrokonait. Az 1649-es, az 1655-ös, 1662-es országgyűlések is a Nádasdy-birtokokon élő evangélikusok panaszaitól voltak hangosak. Az erőszakos templomfoglalások, a lelkészek elűzése mindennaposá váltak. A gróf, illetve katonái és alkalmazottjai nem riadtak vissza az erőszak alkalmazásától sem.

Nádasdy áttérése után azonnal elfoglalta a sári templomot. Ugyan a kiküldött biztosok 1646 novemberében visszaadták azt az evangélikusoknak, 1651-től a sárvári Lósy Mihály plébános megtiltotta a sári lelkész sárvári tevékenységét. Nádasdy nem riadt vissza az erőszaktól sem. 1660 pünkösöd után Lasmár Gergely sári lelkészt fegyveresekkel „hányatta ki a parókiából”. A sárvári plébános Ikerváron tett rendet, „a mester mentjét elvitte és az iskolás gyermekeket is megijesztvén, ezek a Rába vízébe szöktek előle és majdnem belehaltak.” Nem volt jobb a helyzet Csepregen és környékén sem. A korabeli levelek tele vannak panaszokkal. 1651-ben az evangélikusok Csepregen „...azért nyomorgattatnak, hogy hiteket elhagyják és Pápistákká legyenek... az többi kik Pápistaságra nem hajlottanak, Sárvárra küldettek fogságba.. már Sárvárott az nyomorúság miatt egy közülük meg is holt.” – olvashatjuk Godi Imre kőszegi lelkész levelében. Musay Gergely püspök gróf Pálffy Pál nádorhoz írt felterjesztésében ugyancsak a csepregiek megpróbáltatásairól számolt be 1652-ben: „...Az elmúlt Szentháromság Vasárnapján pedig Csepregi Prédikátort Isten ez világból kiszólván, mindjárt az Boldog Asszony Templom kulcsát az Polgármester és Czéhmester által elvetette és a Superintendesnek meghagyta, hogy a Parochiába Prédikátort se ne hagyjon, se ne rendeljen Gróf Nádasdy Uram Ó Nga híve nélkül..” Az elhunyt prédikátor feleségét és gyermekeit erőszakkal eltávolították, a templomot, a parókiát, a jobbágyokat, az egyház javadalmait, szőlőit, földjeit, egyéb jövedelmeit elkobozták és a katolikus plébánosnak adták. Az evangélikus hit mellett kitartókat elfogdosták, kalodába zárták „béklóba” kötve. Nem volt jobb a helyzet más Nádasdy-birtokon sem. Az áttérétsben Horpácson, Cenken a Nádasdy-katonáknak a soproni jezsuiták segédkeztek. Tudjuk, hogy Nádasdy Ferenc üldözte el Pilárik István beczkói papot, tudjuk, hogy a Felvidéken templomot romboltatott, tudjuk elhíresült csejtei könyvégetését. Talán nem véletlen, hogy Wittnyédi István a katolikus hitre tért Nádasdyt magyar kaméleonnak nevezte.³³ Figyelemre méltó adat viszont, hogy az üldözések ellenére Tissinán még 1670. november 14-én is partikuláris szinódust tartottak az evangélikusok.³⁴

Függelék

A Petánci Nádasdy-birtok összeírása, 1621.³⁵

Az Petaniczy kastélban

Vagyon az fölső szeren való szobában két	
Ablak vas rostilos, de az üveg ablakok töredezettek, vagyon	2
falba csinált almárium plehek nélkül	
Ajto vagyon rajta plehes és kulcsos	
Vagyon ezen házbul nyiló kamara belében egy almárium	1
Vagyon ablak 1, Vas rostélos 1, vastábla	1
Ajtó vagyon rajta pléhes	
Vagyon ismégh /ismét/ az alsó szegletin egy szoba ajtó vagyon rajta	

Vagyon ezen ház alatt

Boronából csinált pincze	1
Vagyon köles Cub. /köből/	
Ezen mag köből 9 gabona tarto kad	1
Szekrény 1, mérő köből 1, gabona tartó hordó	8
Ajtó vagyon pléhes rajta, retesze és kulcsos	

Az kő ház alatt való bolt pincében

Vagyon káposzta három hordóval	3
Répa vagyon köből	6
Mag káposzta és egy kevés petrezselyem	
Két ablakban vas rostély kettő	2
Ajtó pléhes és retesz rajta	

Vagyon egy puszta konyha

Vagyon az kapu mellett két felől két rakás téglá	
Vannak faragott kő lábak épületre való	11
Vagyon az kastélyon öreg kapu két felé nyiló	1
Öreg retesz rajta	

Az majorban

Vagyon vonyó ökör	6
Öreg tehén	1
Harmadfi ökör, tino	2
Fa szekér 1 Erre minden szerszámával	1
Vas borona vásott	1
Egy hitvány asztal láb nélkül	1
Egy ember alá való egyes szék	2
Asztal körül padok	
Tik vagyon	50

Kakas vagyon	6
Réce vagyon	6
Sajtár vagyon	1
Fa vagyon	2

Az kamarában

Vagyon egy szekrény 1, sütő teknő	1
második kisebb teknő	1

Az pajtás kertben /szénáskert/

Vagyon két asztagban rozs köből	29
Hajdina vagyon két asztagban, de nem tudják hány kepe	
Széna vagyon az pajtában köből	14
Gabona vetés vagyon az mezőn buza hold	4
Rozs vetés vagyon hold	20
Árpa vetés vagyon hold	1
Petániczi Vad andrásnak kostál korcsma pénz Renus	2 dénár 50
Ugyanott Oláh Györgynek korcsma pénz Renus	4
Ugyanott hat szekérral kostál adó pénz Renus	2 dénár 40
Hol adó zab Manio Gergelynél kostál köből	2
Olasz Györgynél hol adó zab kóstál köből	11 /?/
Kappan	4

Versicz hegyben vagyon egy pince

Vagyon bor benne	
1 vas tartalmaz ako	4 ³ / ₄
2 vas stermecki Hegyvámbor tartalmaz ako	9 ³ / ₄
3 vas Ugyanott tartalmaz ako	9 ¹ / ₄
4 vas. Szent Benedeki hegyvámbor tartalmaz	8
korczalia vagyon	2

Ugyanott présház vagyon minden

szerszámostul vagyon pres	1
Bor mérni való vödör	1
Vagyon egy tungban /kis hordó/ törkölös méz	20
Bor satu vagyon	1

Bokrácsi hegyben vagyon egy pince romladozott

Vagyon prés benne minden szerszámostul	1
Erős boros hordó vagyon	8
Öreg hordó	3
Korcsalia vagyon	2
Ugyanitt boros hordó	3

**Visitatio ecclesiae tissiniensis facta 11. july pastore existente
michaele allodiatore³⁶**

Proventus pastoris:

Vagyon ehhez a parochiához három tábla föld külömb-külömb helyen. Ez edgyk rétek között vagyon, mellyben vethetni nyolcz köből gabonát. A másik mellett vagyon, mellyben vethetni gabonát Cub. 3. Az harmadik az ó halastó mellett vagyon, melyben vethetni gabonát Cub. 30.

Item rét egyéb nincsen, hanem a szántóföldek közt valami darabok, mellyeken teremhet mindenestül fogva 6 szekér széna.

Item volt egy szőlő Sz. Benedeken, Sztermecz nevű hegyen, mellyet az előbbi predikátor Barnabás nevű adta el tizenkét magyar forinton örök áron az községnek akarattjából, illy okkal, hogy más békeesebb helyen szőlőt vészen ismég a parochiához, az árával. De nem vőtt, nála maradt, és azért tartoznak letenni az maradéki az parochiának. Az eladott szőlőnek minden munkáját esztendőn által az három pettánczbeliek megthették.

Item, Tisina, Tropócz, Gradischa, superior Pettáncz, Petrócz, Szadisincz, Göderocz, Poláncz, Szkakócz. Ez falubeliek az predikátornak mind egész s mind fél helles egyaránt fizetnek per d. 40.

Az Sellerek penigh egy napi mivest vagy d. 4.

Kupsincz, Krajná, ez két faluból is mind egész mind fél helles egy-egy köből gabonát az Sellerek d. 4. vagy egy napi munkást.

Item, ezek az faluk kettejéből négy ekéje megven ki az predikátornak egy délig, másesztendőben más ketteiből, et sic consequenter. Az predikátor étellel és itallal tartozik nekik.

Item – az Szkakócziak és Göderovcziak ketten-ketten fogván össze tartoznak minden esztendőben az szántásért egy-egy jó szekér fával.

Item – Szokás ez is, hogy jó akarattyukbul, adnak az predikátornak egy-egy tikot.

Item – az Körösztöléstől jár egy cipő, és ha Deákok nem volnának – minden komától egy-egy pénz.

Item, az gyermekágyas introductiójától d. 4.

Item, – Templombeli gyóntatástól egy-egy becs, háznál valótól d. 4.

Item, – a házasulandók proclamációjától d. 4, esküttetéstől penigh d. 8 jár, ezenkívül egy cipő egy keszkenyőcske és egy pint bor jár.

Item – Gradischán, Tropóczon, Tissinán, alsó és felső Pettánczon, a midőn funus esik, az processiótól jár d. 20. ének fele az oskolamesteré, mikor predikál a predikátor, jár magának azonkívül d. 20. ez éppen a predikátoré. Felső-Pettánczon, Petróczon halot lévén az processiótól jár d. 60. fele az mesteré, ha predikál az predikátornak jár d. 20. Szodisinczon is, Göderóczon az processiótól d. 80. ha predikál d. 20. jár az predikátornak.

Pollanczon és Krajnán processiótól 1 forint, fele az mesteré, ha predikál ezenkívül d. 20. a predikátornak. Szakóczon az processiótól egy ezüst tallér, ha predikál d. 20.

Frankóczon, Vancsavészen és Kupsinczon az processiótól d. 40. fele az mesteré, ha predikál d. 20.

Item – az parochiális ház mellett van tilos halászó vize az predikátornak, az ország uttól fogva felül mindaddig az hol od alá az parochiális házhoz való egy tag föld vagyon.

Ha mikor az faluban oly fogyatkozott ember halottja esik, hogy processioval nem temetheti, hanem csak az sir fölött kíván éneklést, attól jár d. 16. fele a mesteré.

Item – vagyon egy kis tölgyes erdőcske.

Proventus templi:

Vagyon egy ezüst Kellyh tányérával együtt aranyos.

Volt régenten egy ezüst Köreszt melly megért volna Rf. 40.

És az mint referállyák örögh Emberek az Barnabás predikátor fiánál, Márton Deáknál maradt, mint bizonyítják ez dolgot Lipits István és Vlach Mathe.... Hogy ezek tudgyák ott lenni. Marimics Mihály penigh úgyan szemével látta, és kezében is volt maga házánál, mikor az a Márton Deák nála lakott volna.

Item – Temetéstől egy egyéb fölvetett pénzbül volt és maradt azon Barnabás predikátor fia Márton Deák kezénél Rf. 40, melly ma is oda vagyon.

Item – mikor ben Templomban halott temettetett, attul jár Rf. 1, d. 20. Ezt a Czechmesterek percipiálják.

Proventus rectoris:

Vagyon az mester számára négy falu, mellynek ketteje, u. m. Vanecia és... Fernkócz gabonával fizetnek, mind fél mind egész helles egy-egy köb. gabonát adván.

Az ketten penigh ut mint alsó és középső Pettáncz pénzült fizet negyven pénzt, ott is mint fél mint egész helles egaránt.

Halottnak való harangozástul d.....

Halottnak való processiótól fele az mesteré, mind oda föl van meghirva.

Item, az melly gyermek először Scholába tanulni kezd, első esztendőben minden Kántorra jár az Mesternek d. 25. Harmadik és negyedik esztendőre d. 32. Az után valókra d. 50.

Item, Sz. Gal. napiára egy-egy Kappan. Sokodalomkor egy tizenkét pénzes kés vagy három garas.

- ¹ Szűcs Jenő: *Az 1627. évi decretum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához.* 359., 368. In: Mályusz Elemér emlékkönyv (Szerk: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc) Bp. 1984. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Érszegi Géza: *Középkor.* 183-184. In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978.
- ² Érszegi Géza: im. 128., 158. Sinkovics István: *Sárvár társadalmi, politikai és haditörténete 1530-1848.* 541-542. In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978. Sziklay Sándor-Borovszky Samu: *Vasvármegye. Magyarorszáig vármegyéi és városai.* Budapest, 1898. 252. Vasvármegyében alispáni funkciót betöltő Nádasdyak: 1439-ben: Nádasdy Darabos János; 1454-1457 között: Nádasdy Darabos László; 1470-ben: Nádasdy Lajos.
- ³ Nádasdy Tamás életére, politikai és katonai pályafutására lásd: Horváth Mihály: *Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára,* Buda 1838., Sinkovics István: *Sárvár társadalmi, politikai és haditörténete 1530-1848.* In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978. Bessenyei József: *Nádasdy Tamás a politikus és államférfi.* In: Nádasdy Tamás 1498-1562. Tudományos emlékülés. Sárvár, 1998. szeptember 10-11. (Szerk: Söptei István) Sárvár, 1999. Pálffy Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542-1546 és 1548-1552)* In: Nádasdy Tamás 1498-1562. Tudományos emlékülés. Sárvár 1998. szeptember 10-11. (Szerk: Söptei István) Sárvár, 1999., Söptei István: *Nádasdy Tamás (1498-1562) emlékezete. (500 éve született Magyarországon nádora)* Sárvár, 1998.
- ⁴ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* (Szerk: és bev. tanulmány: Maksay Ferenc) II. köt. Bp. 1990. 862., 869., 878., 910. Nádasdy János birtokai Vasvármegyében: (15 jobbágyporta) – Középsőpetánc, Csepinc, Markóc, Szerlec, Almásd, Dákópaty, Halogy, Iklód, Nádasd, Rádócz. Nádasdy Márton birtokai Vasvármegyében: (22 jobbágyporta) – Csipinc, Markóc, Sztrelec, Almásd, Alsópetánc, Andric, Csecsidolja, Halogy. Nádasdy Tamás birtokai Vasvármegyében: 47 településen 230,5 jobbágyporta (közte a középsőpetánci 4 porta).
- ⁵ Koppány Tibor: *Nádasdy Tamás udvara és az építészet.* 223-225. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra (Szerk: R. Várkonyi Ágnes) Bp. 1987.
- ⁶ A latinnyelvű sírfelirat szövegét közli Podhradzky József: *Nádasdy Tamás élete leírásához töredék.* Tudományos Gyűjtemény 1834. 54. Nádasdy Tamás politikai, közjogi és katonai pályájának állomásai: 1524-1526: II. Lajos király titkára; 1527-1529: Buda kapitánya, I. Ferdinánd király tanácsosa; 1529-1532: I. János király tanácsosa, erdélyi alkormányzó; 1536: Ferdinánd király tanácsosa és tárnokmester; 1537: Horvátország és Szlavónia bánja, Vasvármegye főispánja; 1542: országbíró; 1542-1546: dunántúli országos főkapitány; 1548-1552: dunántúli országos főkapitány; 1554-1562: az ország nádora.
- ⁷ Nádasdy (II.) Ferenc életére lásd: Takács Sándor: *Nádasdy Ferenc (a fekete bég) ifjúsága.* In: Régi idők, régi emberek. Bp. é.n., Sinkovics István i.m. és Nagy László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc.* Bp. 1987.
- ⁸ Nagy László i. m. 89-90
- ⁹ Nádasdy Pál életpályája eddig szinte feldolgozatlan. Történeti irodalmunkban leginkább az általa működtetett nyomdák-ról találunk adatokat.
- ¹⁰ Nádasdy Ferenc országbíró életrajza megírásra vár. Eddig csak fontos rész tanulmányok születtek. Lásd: Pauelet Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664-1671.* Bp. 1876. Benzédi László: *Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása, 1666-1668.* Történelmi Szemle 1974., Sitte Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára.* Magyar Könyvszemle, 1902. Takács Sándor: *Nádasdy Ferenc gróf sárvári kincstára.* Archeológiai Értesítő 1902., Rózsa György: *Nádasdy Ferenc és a művészet.* Művészettörténeti Értesítő 1970., Galavics Géza: *A török elleni harc és egykorú világi képzőművészetünk.* Művészettörténeti Értesítő, 1976.

- 11 Szakály Ferenc: *Sárvár mint helyi kulturális központ*. 88-89. In: Nádasy Tamás (1498-1562) Tudományos emlékülés. Sárvár, 1998. szeptember 10-11. (Szerk: Söptei István) Sárvár, 1999.
- 12 Melancthon levelét közli: Horváth Mihály i.m. 123-124.
- 13 Szegedi Máté már 1550 márciusában felajánlotta szolgáltatásait Nádasy Tamásnak. Lásd: *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ÁG. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. köt.* (összegyűjtötte: Payr Sándor) Sopron, 1910. 23., Szegedi Máté 1560-ban biztosan Sárvárott ténykedett, hiszen Perneszi György, Nádasy Tamás főembere könyvtárjegyzékében találkozunk nevével: „Ex his d(omi)no Gontionaton. Matteo Zege-dino. Ex Mandato d(omi)ni Mag(nifici) fran(cisci) dedimus unum.” Lásd: *Perneszi György könyvtárjegyzéke 1560. május 9.* Magyarországi magánkönyvtárak 1538-1567. (Szerk: Keserű Bálint) Adattár 13. Bp.-Szeged, 1986. 12-14.
- 14 Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. é.n. 283-285. Macarius Wittenbergben tanult, beutazta Európát, megismerte a reformáció különböző irányzatait, végül Luther mellett kötelezte el magát.
- 15 Tinódi 1556-ban Sárvárott fejezte be földi életét, Perneszi György urához írt levele alapján (1556. január 30.) a szabadalmazott mezővárosban helyezték örök nyugalomra.
- 16 Kovács Sándor Iván: *Bornemisza Péter és Sárvár*. Vasi Szemle, 1964. 3. szám.
- 17 Szeibert János: *Sárvár története a XVI. században (kézirat)* 39. Nádasy Ferenc Múzeum AK. 84.2.
- 18 Söptei István: *Főúri esküvő Nádasy Tamás udvarában (1560. január 21.) Kézirat.* (Megjelenés alatt).
- 19 A levelet közli: Szakály Ferenc i.m. 91.
- 20 Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. Sopron, 1924. 61., 75., 149., 158., 434., 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasy Tamáshoz 1549-1562. (Kiadja: Öze Sándor) Bp. 1996. I.köt. 52.
- 21 Szakály Ferenc i.m. 88.
- 22 *Perneszi György könyvtárjegyzéke* 12-14.
- 23 Payr Sándor, 1924. 61., Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp. 1977. (továbbiakban: Zoványi i.m.) 241., 409. Szegedi megválasztását Payr Hegyfalura teszi.
- 24 Payr Sándor 1924. 590., 618-619.
- 25 Zoványi i.m. 255-256., Bencze Imre: *Magyar István sárvári prédikátor és munkái.* (-Evangélikus Országos Múzeum) Bp. 1995. 29. A csepregi zsinaton ott voltak: Réczés János csepregi, Somo103rjai Vidos Lénárd sárvári, Tétényi Imre cenki, Muraközi György középpulyai, Bátai István köszegi, Thokoics György csepregi, Dragonus Gáspár rohonczi, Komári Péter felsőszakonyi, Thesmar István sopronkeresztúri, Alsólindvai Péter sopronhorpácsi, Pythiraeus Gergely répecskőhalmi, Szegedi András újkéri és Buphen András köszegi lelkészek.
- 26 Bencze Imre i.m. 30-39. Az egyházkerületet 1595-től Réczés János csepregi fősenior, Thokoics György csepregi, Somorjai Vidos Lénárd sárvári és Klaszekovich István fertőszentmiklósi senior vezette.
- 27 Bencze Imre i.m. 54., Payr Sándor, 1924. 63-64.
- 28 Urbán László: *Kultúra és egészségügy*. 438-439. In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978., *Régi magyarországi nyomtatványok I. 1601-1635.* (Szerk: Borsa Gedeon-Hervay Ferenc) Bp. 1983. 649. Sárvárott 1602-ben 4 mű, Keresztúron 1598-1601; 1603-1605; 1608-1620 között 42 munka, Csepregen 1625-1635 között 27 irodalmi alkotás jelent meg. A csepregi nyomda 1643-ig működött.
- 29 Payr Sándor, 1924. 261-263., Payr Sándor, 1910. 64.
- 30 Payr Sándor, 1910. 107.
- 31 Payr Sándor, 1924. 679-680.
- 32 Payr Sándor, 1924. 681.
- 33 Payr Sándor, 1924. 66-69., Payr Sándor, 1910. 196-199. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. Sopron, 1917. I. köt. 381., 392.
- 34 Payr Sándor, 1910. 98.
- 35 A dokumentum lelőhelye: Magyar Országos Levéltár Nádasy lt. Lajstromok, 1046. B.1563.
- 36 Visitatio Generalis Ecclesiar. Schlovo-ventorium in Louis Széchenis et Batthyanianis in comitatu Castriferrei constitutum, Anno 1627. die 10 Julii Per Stephanum Letenyeinum pastorem Csepregiensem. A visitációt közli: Payr Sándor, 1910. 102-128.

DRUŽINA NÁDASDY IN REFORMACIJA NA MADŽARSKEM

POVZETEK

Člani družine Nádasdy, ki so izstopali med nižjim plemstvom, so imeli v zgodovini Madžarske v obdobju od 16.-17. stoletja izjemno pomembno vlogo. Veleposestniku Tamásu Nádasdyju, ki je imel svoje posesti tudi na Petanjcih v Sloveniji, so leta 1554, potem, ko se je povzpел na družbeni lestvici svojega časa, prisodili drugo največjo madžarsko javnoupravno funkcijo tiste dobe, izvolili so ga za palatina. Njegov sin Ferenc Nádasdy, »črni beg«, je bil v bojih proti Turkom ena ključnih osebnosti. V začetku 17. stoletja je tudi Pál Nádasdy opravljal pomembne javnoupravne funkcije. Ferenc Nádasdy, ki so ga usmrtili leta 1671, je bil državni sodnik.

Nádasdyji, ki so bili veleposestniki v Zahodnem Prekodonavju, so bili mecen madžarske kulture. Tamás Nádasdy je v Sárvárju že v tridesetih letih 16. stoletja ustanovil kulturni center, v katerem so naleteli na podporo tudi predstavniki novih verskih smeri. V sárvárski tiskarni, ki jo je ustanovil, je leta 1541 izšla prva knjiga v madžarskem jeziku, ki je bila tiskana na Madžarskem, in sicer prevod

Novega testameta Jánosa Sylvestra. Tamásév sin, »črni beg«, pa je bil zagovornik reformacije. Od leta 1576 je bil Sárvár središče protestantskega cerkvenega okrožja. Na sinodi v Csepregu leta 1591, ki se je je Ferenc Nádasdy udeležil tudi osebno, je prišlo do ločitve evangeličanov in kalvincev tega cerkvenega okrožja. V tiskarnah v Sárvárju, Keresztúrju in Csepregu, ki so delovale pod mecenstvom »črnega bega« in njegovega sina Pála Nádasdyja, je izšlo okoli 75 nabožnih madžarskih knjig, med katerimi najdemo tudi delo Istvána Magyarija z naslovom *O vzrokih mnogih težav v državah*.

V obdobju protireformacije, ki se je razmahnila v prvih desetletjih 17. stoletja, so plemenitaši v Zahodnem Prekodonavju spet prevzeli katoliško vero. Leta 1643 se je kasnejši državni sodnik Ferenc Nádasdy ponovno pokatoličnil. Po svojem spreobrnjenju je z ognjem in mečem preganjal vernike, ki so ostali zvesti svojemu prepričanju. Tišinska cerkvena občina je kljub preganjanjem obstajala celo leta 1670.

DIE FAMILIE DER NÁDASDY UND DIE REFORMATION IN UNGARN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Mitglieder, der aus kleinadeligen Verhältnissen stammenden und zum Hochadel avancierenden Nádasdy Familie, haben in der Geschichte Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert eine sehr bedeutende Rolle gespielt. Der Großgrundbesitzer Tamás Nádasdy, der auch im slowenischen Dorf Petanjci Besitzer war, machte eine amtliche Karriere und ist zum zweithöchsten staatlichen Würdenträger, zum Palatin des Landes gewählt worden. Sein Sohn Ferenc Nádasdy, der »schwarze Beg« hat sich in den Kämpfen gegen die Türken einen Na-

men gemacht. Zu Beginn des 17. Jahrhunderts hielt Pál Nádasdy ebenfalls wichtige öffentlichrechtliche Funktionen. Der 1671 hingerichtete Ferenc Nádasdy hatte das Amt des Landesrichters.

Die Nádasdys hatten ihre Besitztümer in West-Transdanubien und waren große Förderer der ungarischen Kultur. Tamás Nádasdy hatte bereits 1530 ein Kulturzentrum in Sárvár gegründet, wo auch die neuen religiösen Strömungen gefördert wurden. In der, von ihm, in Sárvár gegründeten Druckerei wurde 1541 das erste, in Ungarn auf Un-

risch, erschienene Buch gedruckt, das Neue Testament in der Übersetzung von János Sylvester. Sein Sohn, der »schwarze Beg« verscrieb sich bereits eindeutig der Ideenwelt der Reformation. Ab 1576 war Sárvár das Zentrum des protestantischen Kirchendistriktes des Komitates Sopron-Vas. Beim Kirchentag von Csepreg, wo auch Ferenc Nádasdy persönlich anwesend war, kam es zur Trennung der Lutheraner und der Calvinisten des Distriktes. In der, vom »schwarzen Beg« und seinem Sohn, Pál Nádasdy betriebenen Druckerei in Sárvár, in Keresztúr und in Csepreg sind mit Unterstützung der Nádasdys nahezu ein dreiviertelhundert Bände der damaligen ungarischen Disputationsliteratur

gedruckt worden, darunter das Werk von István Magyari mit dem Titel *Über die Ursachen der vielen Verderbnisse in den Ländern*.

In der Zeit der immer stärker werdenden Gegenreformation, in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts, kehrten die Vertreter des Hochadels von West-Transdanubien der Reihe nach zum katholischen Glauben zurück. 1643 trat auch der spätere Landesrichter, Ferenc Nádasdy wieder zum katholischen Glauben über, welcher nach seiner Rekatholisierung, die von ihm verlassenen Glaubensbrüder mit Feuer und Schwert verfolgte. Trotz der Verfolgungen existierte die Kirchengemeinde von Tišina bis zum Jahr 1670.

THE NÁDASDY FAMILY AND REFORMATION IN HUNGARY

SUMMARY

The members of the Nádasdy Family, very prominent among the Hungarian gentry, have in the Hungarian history of 16th and 17th century played a very important role. In 1554 the big landowner Tamas Nádasdy, who used to own land in Petanjci, Slovenia, was appointed, after having climbed the social ladder, the second highest public office of the time, he became the so-called 'palatin'. His son Ferenc, the 'black bey' has made himself a big name for himself during the fights against Turkish invasions. In the beginning of 17th century Pal Nádasdy used to hold important public offices. Ferenc Nádasdy, who was executed in 1671, used to be a constitutional judge.

The Nádasdys, big landowners of the Western part of the region beyond the Danube River, used to be patrons of Hungarian culture. Already during the 1630's Tamas Nádasdy established a cultural centre in Sárvár which sponsored also representatives of new religious trends; in 1541 the Sárvár printing works, also established by the said Tamás Nádasdy, published the first book in the Hungarian language, the translation of

the New Testament by János Sylvester. Tamas's son, the 'black bey', was a keen supporter of the Reformation and from 1576 on Sarvar was the centre of a protestant religious district. In 1591 Ferenc Nádasdy himself participated at the synod in Csepreg where Lutherans were separated from Calvinists. The printing works at Sárvár, Keresztur and Csepreg, which were all supported by the said 'black bey' and his son Pál Nádasdy, published about seventy-five religious books in the Hungarian language, among them the work by István Magyar entitled '*The Reasons for Numerous Setbacks in the Countries*'.

During the time period of the Counter Reformation, especially during the first decades of 17th century, the nobility of the western part of the region beyond the Danube River turned Roman Catholics again; in 1643 Ferenc Nádasdy, who later became a constitutional judge, did the same. Following his conversion to Christianity he used to persecute fervently the Lutherans who stayed loyal to their faith. Despite persecution the Tišina Lutheran Church Municipality existed up to 1670.

DIE VERTREIBUNG DER LEHRER UND PROFESSOREN AUS GRAZ SEIT DEN 70-ER JAHREN DES 16. JAHRHUNDERTS BIS 1601

Gegen die offenkundige landesfürstliche Rekatholisierungspolitik Erzherzog Karls II. von Innerösterreich versuchten die überwiegend evangelischen Stände, in günstigen Augenblicken Zusagen durchzusetzen, wie sie in Österreich 1568 Maximilian II. gewährt hatte. 1572 gab Erzherzog Karl unter dem Druck der drohenden Türkengefahr mit der »Grazer Pazifikation« den Herren und Rittern mit ihren »Religionsverwandten« freie Religionsausübung »bis zu einem allgemeinen christlichen und friedlichen Vertrag«. Die Bürger betraf dieses Zugeständnis allerdings nicht.

Auf die Zusagen von 1572 gestützt gingen die Protestanten an den Aufbau einer Landeskirche und eines eigenen Schulwesens. Landschaftliche Schulen wurden in Graz, Judenburg, Klagenfurt und Laibach eingerichtet.

Die Grazer Schule im ehemaligen »Eggenberger Stift« geht auf eine 1541 beschlossene Landschaftsschule für Adelsöhne zurück,¹ wurde erweitert und 1574 eröffnet; es ist der heutige Paradeishof.² Professor David Chytraeus hielt eine Festrede anlässlich der Eröffnung der Landschaftsschule.³ Der Lehrkörper der Stiftsschule bestand aus dem Rektor, dem Prorektor, aus den Professoren für Theologie, Philosophie und Mathematik sowie aus den durchschnittlich acht Präzeptoren, die vor allem für die unteren drei Dekurien unterrichteten. Zu den ersten Lehrern an dieser Schule gehörten Hieronymus Osius, Philipp Marbach und Jeremias Homberger.⁴

Die höheren Jahrgänge der Landschafts- oder Stiftsschule hatten hochschulähnliche Qualität; dort wurden den Söhnen des Adels juristisches Wissen und den künftigen Predigern, die auch in diesem »Stift« ordiniert wurden, theologische Kenntnisse vermittelt werden.⁵ Jeremias Homberger war der bedeutendste Lehrer im theologischen Fach. Als hervorragende Pädagogen sind weiters zu nennen Hieronymus Lauterbach, der erste Rektor Hieronymus Osius (er starb 1575 an einer in der Stiftsschule ausgebrochenen Seuche), der

Pastor Zimmermann, die Juristen Nikolaus Gramann und Valentin Carg,⁶ der Landschaftsmathematiker Georg Stadius⁷ und seit 1594 der Mathematiker und Astronom Johannes Kepler.⁸ In der sozialen Stellung rangierten die Lehrer an der Stiftsschule weit unter jenen am Jesuitengymnasium oder gar jenen an der Universität.⁹ Entlohnt wurden im Vergleich etwa zu den Hofangestellten, die Lehrer und Präzeptoren an der Stiftsschule gering.¹⁰

Mit der Stiftsschule verfügten die Protestanten des Herzogtums Steiermark über ein gewichtiges geistiges Zentrum, das ursprünglich nur für junge Adelige gedacht war, bald aber auch Bürgersöhne aufnahm und mitunter begabten Kindern armer Eltern Stipendien verschaffte. Für ganz Innerösterreich mit Steiermark, Kärnten, Krain und für die angrenzenden Territorien war das Studium der Theologie und die Ordination der Prädikanten nur in Graz angesiedelt, so daß das hiesige Kirchenministerium auch für die anderen Länder zuständig war.¹¹ Die Schule in Judenburg verfügte dagegen lediglich über eine Unterstufe.¹² An der Stiftsschule in Laibach unterrichtete ab 1582 einige Zeit der von Kaiser Rudolf II. zum Dichter gekrönte Nikodemus Frischlin.¹³

Ein weiterer wichtiger Schritt zur Ausbildung einer eigenen Landeskirche war die von David Chyträus nach dem Vorbild der wittenbergischen ausgearbeiteten und 1574 eingeführten Grazer Kirchenordnung; sie wurde 1578 von den Ständen der anderen innerösterreichischen Länder übernommen, doch mangelte ihr die landesfürstliche Genehmigung.¹⁴ Den Abschluß der Kirchenwerdung bildete die durch Primus Truber im Auftrag Jakob Andreäs betriebene Übernahme der Konkordienformel in ganz Innerösterreich 1580 bis 1582. Damit ist die konfessionelle Entwicklung im Zeitalter der Glaubensspaltung für Innerösterreich kurz umrissen. Predigt und Buchdruck förderten die rasche Ausbreitung des Luthertums.¹⁵

Auf einer Konferenz der Habsburger und Wittelsbacher 1579 in München wurden gemeinsame Maßnahmen zu einer wirkungsvollen Gegenreformation erarbeitet.¹⁶ An dieses Programm hielt sich Karl II. von Innerösterreich in seinen letzten zehn Lebensjahren.¹⁷ Ein Nebeneinander des katholischen Landesfürsten und der protestantischen Stände bzw. Untertanen wäre auf lange Sicht in den Denkkategorien des wachsenden landesfürstlichen Absolutismus unmöglich gewesen.¹⁸

In den achtziger Jahren wurden wichtige Schritte in Richtung einer Rekatholisierung Innerösterreichs gesetzt: Gründung der aus dem 1573 eingerichteten Gymnasium hervorgegangene Jesuitenuniversität im Jahr 1585,¹⁹ Errichtung der päpstlichen Nuntiatur (sie bestand bis 1622)²⁰ und die Bestellung von Reformbischöfen im Sinne des Tridentinums (Martin Brenner in Seckau,²¹ Georg Stobäus in Lavant, Christoph Andreas von Spaur in Gurk; Thomas Chrön in Laibach²²).

Protestantische Stiftsschule und katholische Jesuitenuniversität standen sich als die beiden geistigen Zentren gegenüber und trugen den geistigen Kampf mit Kontroverspredigten und Disputationen aus.²³ Die Disputation mit den Lehrern der Stiftsschule am Sonntag Septuagesima 1575 in der Grazer Ägidiuskirche wurde zu Sieg einem der Jesuiten.

Die Regierung suchte nach 1579 planmäßig die Schwachstellen der Protestanten zu treffen; den Bürgern der landesfürstlichen Städte und Märkte wurde die Ausübung des Augsburger Bekenntnisses nach der Pazifikation von 1578 untersagt. Erste Versuche, die Tätigkeit der Stiftsschule für die Bürgerkinder zu verbieten, scheiterten am heftigen Widerstand der Stände und Bürger. Um 1580 gingen die Jesuiten zum gezielten Angriff auf die Stiftsschule über.

Gefährdet waren seit 1579 vor allem die Prediger im Falle des Vorwurfes, daß sie gegen die katholische Kirche, den Hof oder den Landesfürsten polemisierten; die Folge war der Landesverweis. 1580 wurde der Stiftslehrer Homberger, weil er in einer Predigt die Jesuiten heftig attackiert hatte, mit einem landesfürstlichen Predigtverbot belegt. Im Kalenderstreit exponierte sich Homberger abermals und erregte am 4. August 1585 durch eine unerlaubt gehaltene Predigt größtes Ärgernis, als er seinen Glaubensbrüdern nahelegte, den Befehlen des Landesfürsten nicht zu gehorchen, denn der Erzherzog habe sein Wort gebrochen. Prompt folgte am 18. August 1585 der Ausweisungsbefehl.²⁴ 1585 wurde der Stadtschreiber Martin Pangriesser ausgewiesen, weil er verbotenerweise die Stiftskirche besucht hatte.²⁵ Auch der Flaccianer Hierenonymus Peristerius (Tauber) aus Thüringen, seit 1580 Rektor der Stiftsschule, wurde 1586 des Landes verwiesen und wanderte nach Niederösterreich aus.²⁶

Mit kirchenrechtlichen Argumenten suchte man katholischerseits die Existenzberechtigung der Stiftsschule in Frage zu stellen. Im März 1589 setzten sich zwei Jesuiten in eine theologische Vorlesung des Pastors Zimmermann und bestritten in der folgenden Diskussion dem Pastor das Recht, Theologie vorzutragen, denn die Stiftsschule sei keine vom Papst approbierte Akademie, sondern nur eine Privatschule.²⁷

Die Haltung der evangelischen Stände gegenüber den landesfürstlichen Maßnahmen war geprägt durch die Stellungnahme des Tübinger Universitätskanzlers Jakob Andreä: Müsse man auch Gott mehr gehorchen als den Menschen, so dürfe man sich doch der weltlichen Obrigkeit nicht mit Gewalt entgegenstellen! Das war aus der Sicht der protestantischen Reichsterritorien verständlich, für Innerösterreich bedeutete diese Haltung auf längere Sicht das Ende des Luthertums. Auch das Fronleichnamsgutachten Homberges vom Jahr 1584 gipfelte in derselben Empfehlung.²⁸ Der »leidende Gehorsam« wurde dem Protestantismus in den habsburgischen Erblanden zum Verhängnis.

Erzherzog Karl II. bereitete die Gegenreformation in den achtziger Jahren bis in die Einzelheiten vor, konnte auch einzelne Pfarren an katholische Priester verleihen, doch war er über Anfangserfolge nicht hinaus gelangt, als er 1590, erst 50 jähig, in Graz starb. Die Regentschaft der Erzherzoge Ernst und Maximilian für seinen unmündigen Sohn Ferdinand, der bei den Jesuiten in Ingolstadt studierte, verschärfte den Kampf gegen die Protestanten nicht, so daß die Zeit bis zum Regierungsantritt des erst siebzehnjährigen Erzherzogs Ferdinand im Jahr 1595 wie eine letzte Atempause vor dem großen Sturm von den Protestanten erlebt wurde.

Nach der Rückkehr des jungen Erzherzogs von einer Reise nach Loretto, Rom und Ferrara zu Papst Clemens VIII. zitterten die Protestanten Innerösterreichs, wie Johannes Kepler in einem Brief mitteilte; er ziehe mit italienischen Hilfstruppen heran, sagte man. Auch der Konflikt zwischen den Jesuiten und den Lehrern an der Stiftschule verschärfte sich und wirkte sich auch auf die Schüler aggressiv aus. Als im Februar 1595 randalierende Jesuitenzöglinge in die Landschaftsschule eindringen, kamen es zu Handgreiflichkeiten; die Jesuitenschüler konnten erst mit Hilfe von kräftigen Handwerksburschen vertrieben werden. Auch in der Bevölkerung verschärfen sich die Spannungen zwischen Katholiken und Protestanten. Pastor Zimmermann und Rektor Regius beklagten, daß die Stiftsangehörigen allorts belästigt und in den Wirtshäusern sogar verprügelt würden.²⁹

Mit dem Regierungsantritt Erzherzog Ferdinands wurde es den protestantischen Ständen bald klar, daß die Zeit der relativen Duldsamkeit vorüber war. Der Erzherzog lehnte jedes Junktim zwischen Huldigung und Zugeständnissen in Religionssachen kategorisch ab und hielt sich von vornherein auch nicht an die Pazifikation gebunden. Er war entschlossen, die Gegenreformation ohne Verzug durchzuführen. Darauf war seine streng katholische Erziehung angelegt gewesen, und in diesem Sinne wirkten auf ihn auch seine Mutter, Erzherzogin Maria von Bayern, der Nuntius, die Reformbischöfe und die Jesuiten ein. Auf evangelischer Seite sprach man vom »Kinder-, Weiber- und Pfaffenregiment.«

Erzherzog Ferdinand hatte es geschickt verstanden, bei den Erbhuldigungen in Graz, Klagenfurt und Laibach keine religiösen Zugeständnisse zu machen. Die Protestanten erkannten sehr bald, daß die Hand des jungen Erzherzogs energisch anzupacken verstand. Vor allem die Prädikanten waren einem ständig wachsenden Druck ausgesetzt, und da sie sich nicht anders zu helfen wußten, schlugen sie wild um sich. Der Stiftsprediger Daniel Fochtmann bezeichnete in einer Predigt den Papst sechzehn mal als Antichrist und, mit deutlicher Anspielung auf den Landesfürsten, all diejenigen, die dem Papste anhängen, als »Kinder des Verderbens, in Ewigkeit verloren, verflucht und verdammt.«³⁰

Das herausfordernde Benehmen und die blindwütigen Angriffe der Prädikanten gegen den Papst, den päpstlichen Nuntius sowie gegen die katholische Kirche waren pragmatisch gesehen äußerst unklug, denn sie haben sich damit das Grab selbst geschaufelt. Kein geringerer als Kepler stellt fest, daß dieses Verhalten *uns in Steiermark von langer Hand ins Verderben gebracht* habe.

Vom Sommer 1598 an folgte Schlag auf Schlag. Erzherzog Ferdinand war entschlossen, die Rekatholisierung der drei Länder Steiermark, Kärnten und Krain konsequent in die Tat umzusetzen. Graz war militärisch bestens gesichert und somit jeder aktive Widerstand aussichtslos. Ferdinand wollte jedoch auf keinem Fall ein Blutbad anrichten.

Den äußeren Anlaß zu gezielten Aktionen bot die Absicht der Protestanten, in Graz einen eigenen Friedhof und ein evangelisches Lazarett zu errichten und für dieses einen eigenen Prediger zu bestellen. Das bedeutete einen massiven Angriff auf die Rechte der katholischen Stadtpfarre, die nicht ohne Gegenwehr hingenommen werden konnte. Das war umso leichter, als bereits zuvor die protestantischen Ratsherren durch katholische ersetzt worden waren.

In einem Sendbrief pochte der katholische Stadtpfarrer Laurentius Sonnabender darauf, daß es den Prädikanten nicht gebühre, in seiner Pfarre nach ihrer Manier Kinder zu taufen, Beichte zu hören, das Abendmahl zu reichen, Brautvolk zu kopulieren, Tote zu begraben und auf der Kanzel zu predigen, und verlangte deren Ausweisung. Als die protestantischen Stände dieses Ansinnen zurückwiesen, wandte sich der Stadtpfarrer³¹ an den Erzherzog als seinen Vogt- und Lehensherrn mit der dringenden Bitte, das protestantische Kirchenministerium unverzüglich abzuschaffen.

Auf Anraten des Statthalters Bischof Georg Stobäus von Lavant sollte die Rekatholisierung klugerweise in mehreren Schritten angegangen werden. Die Maßnahmen sollten mit der Ausweisung der Prediger, *mit diesen Lärmbläsern und Unruhestiftern*, beginnen. Der erste Schlag sollte gegen deren Führungsschichte, gegen die Grazer Stiftsangehörigen, geführt werden. Bischof Stobäus war sich sicher, daß die Prädikanten ohne Widerstand abziehen würden: Wenn einmal das Ausweisungsedikkt des Fürsten am Rathaus, auf dem Hauptplatz und am Stiftstor angeschlagen sei, so würden sie, erklärte der Bischof, wie Schnecken furchtsam in das Häuschen kriechen, ihr Bündel schnüren und sich auf die Flucht machen.

Mit Berufung auf den Augsburger Religionsfrieden und das Begehren des Stadtpfarrers erging am 13. September 1598 der landesfürstliche Befehl, die Stiftsprädikanten und das ganze Stift-, Kirchen- und Schulexerzitium sowohl in Graz als auch in Judenburg sowie in allen landesfürstlichen Städten und Märkten innerhalb von vierzehn Tagen abzuschaffen und die Betroffe-

nen davon zu verständigen, daß sie nach Ablauf dieser Frist sich nicht mehr in den innerösterreichischen Ländern aufhalten dürften.³² Gleichzeitig wurde dem Grazer Magistrat ein Dekret zugestellt, das die *Einlassung ketzerischer Bücher* sowie deren Verkauf oder Verbreitung in der Stadt verbot.³³

Die eindringlichen Bitten der Verordneten, die dieses Dekret *seines ganz betrüebten inhalts zwar mit höchstem laid und schmerzlicher entsetzung der lenge nach gehorsamst vernommen*, es bei der bisherigen Übung in Religionssachen zu belassen, stießen beim Erzherzog auf taube Ohren,³⁴ ebenso jene der fünf prominentesten Stiftslehrer.³⁵ Am 23. September 1598 beharrte Ferdinand auf seiner Anordnung und lehnte eine Zurücknahme des Ausweisungsbefehles ab.³⁶ Am selben Tag erging ein direkt an die in Graz anwesenden Stiftsprädikanten, Schulrektoren und Schuldiener gerichtetes landesfürstliches Dekret, innerhalb von acht Tagen alle innerösterreichischen Erbfürstentümer und Lande zu räumen und sich - bei Verlust des Leibes und des Lebens - darinnen nicht betreten zu lassen.³⁷

Erst jetzt erkannten die Verordneten den Ernst der Lage, und die landesfürstlichen Dekrete gingen ihnen - nach ihren eigenen Worten, *durch Mark und Bein*.³⁸ Mit eindrucksvollen und bewegten Worten wurde der junge Landesfürst bestürmt, sich doch nicht auf den Rat des Grazer Pfarrers, der Jesuiten und anderer *friedhässiger*, unbesonnener Leute ausländischer Nation, sondern auf seine Landschaft zu verlassen und um Gottes Barmherzigkeit zu bedenken, wie *baufällig* die Stützen des Grenzwesens und des Landes Wohlstand seien.³⁹ Am 25. September 1598 teilten die Verordneten von Steiermark jenen von Kärnten und Krain mit, welche beschwerliche Dekrete die Fürstliche Durchlaucht wegen Aufhebung des evangelischen Kirchen- und Schulwesens im Lande erlassen habe.⁴⁰

Der Erzherzog blieb hart und entschlossen und erklärte mit Schreiben vom 25. September, daß er aus wichtigen Gründen von seinem einmal gefaßten Entschluß nicht weichen könne, und man möge in dieser Angelegenheit nicht weiter in ihn dringen.⁴¹ Am selben Tag teilten die Verordneten allen Herren und Landleuten die Aufhebung des evangelischen Schul- und Kirchenministeriums sowie die Ausweisung der Prädikanten und Lehrer mit.⁴² Eine letzte umfangreiche Bittschrift, die erlassenen Dekrete zurückzunehmen, richtete der von den Verordneten einberufene große Ausschuß am 26. September an den Erzherzog.⁴³ In einer Resolution wies der Erzherzog die vom großen Ausschuß vorgelegten Motive energisch zurück.⁴⁴

Die endgültige Entscheidung fiel in der Grazer Burg in der Nacht auf den 28. September, als nach Meinung der Regierung die Prädikanten öffentlich und geheim das Volk aufzustacheln versucht hatten, ihre Ausweisung nicht zu dulden. Drohungen seien bereits gefallen, Priester auf offener Straße mißhandelt und des Nachts den Katholiken die Häuser mit Kot

beschmiert oder die Fenster eingeschlagen worden. Ein Zurück gab es für den Erzherzog nicht mehr. Er ließ die Bewachung der Stadttore und der Straßen verschärfen und verkürzte, um Unruhen zuvorzukommen, die den Ausgewiesenen zum Verlassen der Stadt gestellte Frist. Am Morgen dieses 28. September 1598 wurden den evangelischen Stiftsprädikanten, Rektoren und Schuldienern durch landesfürstliches Dekret anbefohlen, daß sie sich *samt und sonders noch heutigen Tages bei scheinender Sonne* aus der Stadt Graz und deren Burgfried zu begeben hätten und sich nach Ablauf von acht weiteren Tagen bei Verlust ihres Leibes und Lebens in keinem der Länder des Erzherzogs betreten lassen dürften.⁴⁵

Die Stiftsprädikanten und Lehrer erklärten sich zum Abzug bereit, da die Verordneten nicht mehr in der Lage wären, sie künftig zu beschützen. Da höchste Gefahr im Verzug sei und der *blutige Termin* herannahe, könnten sie von den Verordneten verlangen, an einen sicheren Ort geleitet zu werden, bis dieses schreckliche Wetter vorüber sei, damit sie nicht durch zu langes Zuwarten ohne Ursache als *arme Leut* zu Märtyrern werden müßten, erklärten sie einhellig.⁴⁶ Nach den Lehrern und Predigern zogen auch die durchwegs ausländischen Stipendiaten der Stiftsschule ab. Die Glaubensflüchtlinge wurden von der Landschaft mit dem nötigen Reisegeld versehen.⁴⁷

Mit Zustimmung der Verordneten und von landschaftlichen Trompetern begleitet, haben die neunzehn Prädikanten und Lehrer der Stiftsschule, unter ihnen der Mathematiker und Schulprofessor Johannes Kepler, aus Gehorsam und Furcht dem landesfürstlichen Befehl entsprechend am 28. September 1598 noch vor Sonnenuntergang durch das Murtor die Stadt verlassen, wobei sie hofften, in nicht allzu ferner Zeit wiederkehren zu können.⁴⁸

Es war gewiß ein Erfolg, daß dies ohne Gewaltanwendung und Blutvergießen abgelaufen und kein Aufstand ausgebrochen war. Dekan, Senior und Professoren der Theologischen Fakultät zu Wittenberg sandten am 24. Oktober 1598 an die steirischen Verordneten ein Trosts Schreiben, in welchem sie gemäß der Doktrin vom »leidenden Gehorsam« erklärten, daß das grimmige Toben des leidigen Teufels in der Gestalt der Jesuiten von Gott – ohne alle Zweifel – zu einer heilsamen Probe geschickt worden sei, daß aber Gott auch die Kraft geben werde, dem Wüten und Toben der gottlosen jüdischen Rotte standzuhalten, und die christliche Geduld, sich in solche Drangsale zu ergeben.⁴⁹ Die Judenburger Kirchen- und Schuldiener wurden am 3. Oktober ausgewiesen,⁵⁰ die Laibacher Schule am 22. Oktober 1598 und jene in Klagenfurt im Juni 1600 geschlossen. Damit waren die Zusagen der Pazifikation in ihren wichtigsten Punkten zurückgenommen.⁵¹

Die neunzehn Grazer Stiftsprediger und -lehrer hatten am 28. September 1598 Graz verlassen und waren entsprechend dem landesfürstlichen Be-

fehl in Richtung Ungarn und Kroatien in die Ungewißheit gezogen; Ehefrauen und Kinder waren in Graz zurückgeblieben, wie Johannes Kepler schreibt.⁵² Das erste Ziel war Radkersburg, das von Graz aus mit einem Floß schnell und mühelos erreichbar war und einen günstigen Übergang nach Ungarn ermöglichte. Dieses Ungarn war, soweit es nicht unter der Herrschaft des Halbmondes stand oder dem Wojwoden von Siebenbürgen unterstand, ebenso habsburgisch wie Innerösterreich, doch war dort an eine Gegenreformation bei der überwiegend kalvinisch gesinnten Bevölkerung noch nicht zu denken. Dort konnten die Grazer Exulanten zu recht hoffen, auf den Schlössern oder im Herrschaftsgebiet großer Magnaten unterzukommen. Hauptziel war die Festung Warasdin.

Die Exulanten stießen auf ihrer Reise bald auf Schwierigkeiten. Am 9. Oktober 1598 berichtete Karl von Herberstorff aus Radkersburg nach Graz, daß die Prädikanten nicht bis Warasdin reisen hätte können; er habe sie vielmehr hinauf nach Ölsnitz/Murska Sobota/Muraszombat führen lassen, wohin ihnen die Radkersburger Essen und Trinken nachgeschickt hätten. Der Grund dafür war offensichtlich ein Hochwasser, denn sie wandten sich an den Herberstorffer mit der Bitte, ihnen näher bei der Stadt Radkersburg eine Wohnung zu vermitteln, bis das Wasser falle und sie weiter reisen könnten.⁵³ Möglicherweise hofften sie, ohnedies bald wieder nach Graz zurückkehren zu dürfen.

Durch die hochwasserführende Mur behindert, konnten die Exulanten nicht weiter nach Warasdin ziehen. Karl von Herberstorff ersuchte deshalb am 9. Oktober den Grafen Thomas Nádasdy, sie in seinem Hof Petanzen/Petancij eine Viertel Meile von Murska Sobota entfernt aufzunehmen.⁵⁴ Das Hochwasser sei so groß, daß es sich ein Mensch nicht vorstellen könne; es rinne einen halben Mann tief in seiner (des Herberstorffer) Kirche, es verderbe seinen Meierhof und habe bereits vier Bauernhäuser weggeschwemmt.⁵⁵ Am selben Tag berichtete Karl von Herberstorff nach Graz, daß er die Prediger in Petanzen untergebracht habe und diese ihre in Graz zurück gelassenen Weiber und Kinder nachkommen lassen möchten. Zuvor wollten sie nach Warasdin um sich zu informieren, wo es für sie am besten zu bleiben sei. In seinem Hof Petanzen habe der jüngere Thomas Nádasdy etliche Zimmer für die verfolgten Schul- und Kirchendiener vorbereitet, da er solches seinem christlichen Glauben schuldig sei.

Einige der Exulanten wagten sich offensichtlich zeitweise nach Radkersburg und Klöch zurück, denn am 11. November 1598 schrieb der Herberstorffer nach Graz: Wenn die Fürstliche Durchlaucht erfahre, daß Exulanten in Klöch seien, könnte dies zur Folge haben, daß seine eigenen Prediger aus Klöch und Halbenrain ausgewiesen würden.⁵⁶ Die erhoffte Rückkehr nach Graz rückte jedoch in immer weitere Ferne und die Exu-

lanten mußten in Petanzen bleiben. Auch Franz von Batthyány nahm einen Teil der Glaubensflüchtlinge in Pinkafeld und Warasdin auf. Einige weitere kamen bei Thomas von Zetschy unter.⁵⁷ In Petanzen richteten sie sogar kurzfristig ein eigenes Kirchenministerium ein.⁵⁸ Am 2. Dezember 1598 ernannten die steirischen Stände Karl von Herberstorff zum Inspektor der evangelischen Gemeinde Petanzen/Petanjci, wohin bald auch Gläubige aus Laibach und Kärnten in so großer Zahl strömten⁵⁹, daß der Pfarrer kaum noch im Stande war, ihnen die Beichte abzunehmen.

Erst ein Jahr nach ihrem Auszug aus dem Herzogtum Steiermark erkannten die steirischen Verordneten den Ernst der Lage und daß an eine Rückkehr der Auswanderer nicht mehr zu denken sei; sie kündigten den Prädikanten und Lehrern das von ihnen nicht mehr ausgeübte Amt auf, empfahlen ihnen, ihr Heil wo anders zu suchen und stellten ihnen für ihren weiteren beruflichen Werdegang ein Dienstzeugnis aus.

Am 3. Oktober 1598 war auch die Judenburger Landschaftsschule aufgehoben worden. Der Rektor Schwanengel schloß sich, nachdem er noch 15 fl Reisegeld bekommen hatte, den an die Militärgrenze exilierenden Geistlichen an. Von dort richtete er Anfang 1599 an die Landschaft einen flehentlichen Hilferuf, weil er im Exil darbe und sein Weib mit fünf unerzogenen Kindern daheim *fast des Bettelbrottes sich betragen müßte*. Er erhielt einmal 25 und einmal 50 fl Almosen.

Nur ein einziger von den am 28. September 1598 ausgewiesenen Stiftspredigern, Professoren und Präzeptoren hatte die Möglichkeit, nach Graz zurückzukehren: der Magister Johannes Kepler. Auf Grund eines von Colmann Zehentmair in freudiger Stimmung am 15. November 1598 verfaßten und an Kepler gerichteten Briefes ist in der älteren Literatur behauptet worden, Kepler sei von der Ausweisung gar nicht betroffen gewesen, und er habe sich freiwillig *seinen abziehenden Kollegen angeschlossen*, als diese nach Ungarn flüchteten.⁶⁰ In den landesfürstlichen Dekreten wird an keiner Stelle eine Ausnahme erwähnt, und eine solche wäre unter den gegebenen Umständen auch gar nicht denkbar gewesen.

Nachdem Kepler mit den anderen fortgezogen war, wurde nachhaltig für ihn interveniert. Dabei wurde vor allem darauf hingewiesen, daß er bestallter landschaftlicher Mathematiker war, als solcher nicht dem aufgehobenen Stift, sondern unmittelbar der Landschaft zugehöre und daß er niemals »skaliert«, also niemals gegen die Jesuiten oder den Papst gewettert oder gehetzt habe. Mit diesem Argument fiel es der Regierung nicht schwer zu erklären, daß Kepler eigentlich gar nicht hätte fortziehen müssen. Ausschlaggebend war aber nicht nur Keplers religiöse Duldsamkeit, sondern der Umstand, daß er einflußreiche Freunde bei Hof besaß und diese sich beim an Astronomie interessierten Erzherzog für ihn einsetzten.

So kehrte Kepler nach seiner eigenen Darstellung auf Geheiß fürstlicher Ratgeber nach Graz zurück und erhielt auf sein Bittgesuch hin vom Erzherzog aus besonderer Gnade die Bewilligung, daß er ungeachtet der *Generalausschaffung* noch länger verbleiben dürfe, allerdings unter der Bedingung, daß er sich allenthalben mit gebührender Bescheidenheit und *unverweislich* verhalte.

Im Zuge der Ausweisung aller protestantischen Bürger und Bauern mußten sich am 1. August 1600 auch die Grazer entscheiden, katholisch zu werden oder das Land zu verlassen. Am 2. August 1600 wurde Kepler von der Reformationskommission nach seinem Bekenntnis befragt. Unter den 61 Grazer Bürgern, die sich zu Auswanderung entschlossen, befand sich auch Kepler, der wegen Verweigerung des schuldigen Gehorsams zur Auswanderung innerhalb von sechs Wochen und drei Tagen verurteilt wurde. Einige Tage scheint Kepler noch überlegt zu haben, katholisch zu werden, doch am 7. August 1600 entschied er sich nach abermaliger Befragung für die Beibehaltung seiner Konfession. Die Aufenthaltsgenehmigung wurde bis 30. September 1600 erstreckt.

Die letzten Prediger wurden im Zuge der unter militärischem Schutz agierenden Reformationskommissionen von 1599 und 1600 vertrieben. Die Landschaft gab jedoch nicht ganz auf und errichtete noch im Jahr 1600 ein »kleines Pädagogium« mit zwei unverheirateten Präceptoren in einem adeligen Freihaus, dem sogenannten »Amtshof« zu Schwanberg in der Weststeiermark,⁶¹ das aber bereits 1602 wieder aufgelöst werden mußte.⁶²

Bei Hof atmete man auf, als die Prädikanten und Schuldiener die Stadt verlassen hatten, und daß sich kein Arm des Widerstandes gerührt hatte. Freudig bewegt war nicht nur der Erzherzog, sondern vor allem seine Mutter, die die treibende Kraft der Gegenreformation in Innerösterreich war, weil nun die »Rückstände« aus der Gegenreformation Erzherzog Karls aufgearbeitet waren.

Zu fragen wäre noch, was aus den Exulanten des September 1598 geworden ist; zumindest soll es an Einzelbeispielen nachvollzogen werden. Johannes Regius aus Danzig, von 1596 bis zur Ausweisung Rektor der Stiftsschule, begab sich am 28. September mit Weib und Kind und mit weiteren Predigern und Lehrern auftragsgemäß nach Warasdin; 1598 zahlte ihm die Landschaft die Abfertigung aus und stellte ihm ein Testimonium aus. Er wurde später Prediger in Mühlhausen in Thüringen und schließlich Schulkonrektor und Prediger an der Thomaskirche in Thorn, wo er am 10. Jänner 1605 starb.⁶³ Eusebius Schenk, seit 1596 Konrektor, erhielt im November 1599 ein Empfehlungsschreiben an die Verordneten von Nieder- und Oberösterreich und von Mähren, wo er sich offensichtlich niederzulassen gedachte, und erhielt noch bis 1604 Expektanzengelder ausbezahlt.⁶⁴

Der 1586 nach Graz berufene Kapellmeister bzw. Sakristan Johann Pistor aus Vaihingen in Württemberg erhielt im Jahr nach seiner Ausweisung von der Landschaft eine Abfertigung und ein Zeugnis, starb jedoch bereits 1600.⁶⁵ Heinrich Osius aus Leipzig, von 1578 bis 1598 Prediger an der Stiftskirche und seit dem Tod Zimmermanns (1598) Senior des Grazer Ministeriums, machte sich gemeinsam mit seinem Kollegen Seiz nach Warasdin auf, kam jedoch nur bis Olsnitz, ging von dort nach Petanitza und schließlich weiter in das Gebiet der Frau Magdalena Popel-Lobkowitz nach Neuhaus am Klausenbach; dorthin ließen ihm die Verordneten Mehl und Holz nachschicken, da er sich um Bargeld nichts kaufen konnte. Ende November 1599 baten die Verordnete die Frau von Lobkowitz, dem Osius, der seine 1598 in Graz zurückgelassene Frau und ein Kind durch die Infektion verloren hatte, ein Unterkommen zu gewähren, denn Osius wollte gerne sein einziges überlebendes *Waislein* zu sich nehmen, doch erhielt er keinen Platz. Deshalb ging er nach Petanitza zurück, wohin ihm die Landschaft im Dezember 1602 noch einmal 150 Gulden nach schickte. Schließlich trat er im niederösterreichischen Schrattental die Nachfolge des Prädikanten Seitz an.⁶⁶ Der Lazarettprediger Christian Löbl war am 19. Jänner 1600 bereits verstorben; seine Witwe erhielt von der Landschaft eine Abfertigung.⁶⁷

Manche Exulanten suchten sich in protestantischen Reichsterritorien ein neues Leben aufzubauen. Leonhard Khuen, seit 1597 Präzeptor der 6. Klasse an der Stiftschule, erhielt im April 1600 von den steirischen Verordneten Empfehlungen an den Pfalzgrafen Philipp Ludwig bei Rhein, an dessen Bruder Otto Heinrich und an die Verordneten des Landes ob der Enns (Oberösterreich):⁶⁸

Verschiedentlich erfahren wir aus Rechnungsbücher deutscher Städte, daß aus der Steiermark geflohene Lehrer oder Prediger eine finanzielle Unterstützung erhielten: Der einstige Schuldiener Ludwig Körner bekam am 17. Oktober 1601 in Crailsheim 21 Pfund Pfennige.⁶⁹ Jakob Körner war ebenfalls Schulgehilfe gewesen und bat die steirischen Verordneten am 25. Februar 1599 um seine Quatemberbesoldung.

Die steirische Landschaft unterstützte die Exulanten so gut wie möglich, stellte ihnen bei Bedarf als Empfehlungsschreiben ein »Testimonium« aus und zahlte ihnen Abfertigungen und in mehreren Fällen eine Zeit lang auch noch den Lohn weiter. Josef Cöllinus (Kellin) war 1597 als zweiter Prediger nach Graz gekommen, am 28. September 1598 ausgewiesen worden, doch zahlte ihm die Landschaft sein Gehalt bis Ende 1599 weiter und gewährte ihm überdies eine Abfertigung von 250 Gulden. Am 17. November 1599 dankte Coellinus aus Nördlingen für seinen erhaltenen Hausrat und meldete, daß noch einige ihm gehörige Bücher im Rauberhof liegen müßten. Kurz darauf wurde er Superintendent in Wildbad in

Württemberg.⁷⁰ Der Präzeptor Friedrich Krapp erhielt am 8. Februar 1600 ein Testimonium und am 14. Februar 1600 seine Abfertigung.⁷¹

Der eine oder andere hatte den zweiten Ausweisungsbefehl vom 28. September gar nicht mehr abgewartet und bereits vorher das Land verlassen. Der seit 1593 an der Stiftsschule tätig gewesene Succentor (Nachsänger) Philipp Thalheimer war bereits am 24. September abgegangen.⁷²

Einer der letzten protestantischen Prediger, die das Land räumen mußten, war vermutlich der aus Stuttgart stammende Theophil Regius, der 1590 bis 1593 Prediger bei Georg von Kleindienst in Birkfeld, 1594 bis 1603 im Schloß Pertlstein beim Wolf von Lengheim war. Er wurde 1603 von Magdalena Popel-Lobkowitz als Prediger nach Neuhaus am Klausenbach (Westungarn) berufen.⁷³

Exkurs

Die Ausweisung des Johannes Kepler aus Graz

Johannes Kepler ist ohne Zweifel der prominenteste Grazer Glaubensexulant. So ist es nicht verwunderlich, daß sich viel Forscher mit seiner Geschichte befaßt haben, sowohl hinsichtlich seiner wissenschaftlichen Bedeutung als auch seines religiösen Profils.⁷⁴ Das rechtfertigt auch diesen Exkurs.⁷⁵

Wie schon weiter oben gesagt, war Kepler der einzige von den am 28. September 1598 ausgewiesenen Stiftspredigern, Professoren und Präzeptoren, der die Möglichkeit hatte, nach Graz zurückzukehren. In der älteren Literatur ist mitunter behauptet worden, Kepler sei von der Ausweisung gar nicht betroffen gewesen, und er habe sich freiwillig *seinen abziehenden Kollegen angeschlossen*, als diese nach Ungarn flüchteten. Die Landschaft stellte ihm jedenfalls vor dem Abzug ein Dienstzeugnis aus.⁷⁶ In den landesfürstlichen Dekreten wird an keiner Stelle eine Ausnahme erwähnt, und eine solche wäre unter den gegebenen Umständen auch gar nicht denkbar gewesen.

Nachdem Kepler mit den anderen fortgezogen war, wurde nachhaltig für ihn interveniert. Dabei wurde vor allem darauf hingewiesen, daß er bestallter landschaftlicher Mathematiker war, als solcher nicht dem aufgehobenen Stift, sondern unmittelbar der Landschaft zugehöre und daß er niemals »skaliert«, als niemals gegen die Jesuiten oder den Papst gewettert oder gehetzt habe. Mit diesem Argument fiel es der Regierung nicht schwer zu erklären, daß Kepler eigentlich gar nicht hätte fortziehen müssen. Ausschlaggebend war aber nicht nur Keplers religiöse Duldsamkeit, sondern der Umstand, daß er einflußreiche Freunde bei Hof besaß und diese sich beim an Astronomie interessierten Erzherzog für ihn einsetzten. So kehrte Kepler nach seiner eigenen Darstellung auf Geheiß fürstlicher

Ratgeber nach Graz zurück und erhielt auf sein Bittgesuch hin, vom Erzherzog aus besonderer Gnade die Bewilligung, daß er ungeachtet der *Generalausweisung* verbleiben dürfe, allerdings unter der Bedingung, daß er sich allenthalben mit gebührender Bescheidenheit und *unverweislich* zu verhalten habe. Kepler selbst teilt in einem Schreiben vom 8. Dezember 1598 mit, daß er bereits nach einem Monat wieder nach Graz zurückgekehrt sei.⁷⁷ Am 15. November 1598 schrieb ihm Coloman Zehentmair aus Guttenhaag bereits einen Brief nach Graz.⁷⁸

Kepler war ein Monat nach der Generalausweisung nach Graz zurückgekehrt. Was er jedoch in Graz weiter machen sollte, blieb dabei offen. Es stellte sich die Frage, ob er nicht doch wegziehen sollte, doch seine Frau hing an ihren Gütern und erhoffte sich eine reiche väterliche Erbschaft.⁷⁹ Als bloßer Mathematiker bedurfte man seiner kaum und vom Kalendermachen konnte er auch nicht leben.⁸⁰ Für seine astronomischen Forschungen fehlten ihm in Graz wichtige Fachbücher. Im Sommer 1599 starb 35 Tage nach der Geburt seine Tochter ebenso an Gehirnhautentzündung wie ein Jahr zuvor sein Erstgeborener. Kepler hatte sich bei der Taufe dieser Tochter straffällig gemacht, weil er sie in Baierdorf außerhalb der Stadt von einem Prädikanten und nicht von einem katholischen Geistlichen hatte taufen lassen. Die von zehn auf fünf Taler ermäßigte Strafe mußte er bezahlen, ehe sein Kind begraben wurde.

Am 7. August 1600 wurde Kepler abermals befragt, ob er *gehorsam* sein wolle, doch sprach er sich diesmal dezidiert für die Beibehaltung seiner Konfession aus, was die Ausweisung aus den innerösterreichischen Ländern zur Folge hatte. Innerhalb einer Frist von sechs Wochen und drei Tagen, also bis zum 21. September 1600, mußte er das Land verlassen, obwohl sich viele beim Erzherzog für ihn verwendeten und eine Begünstigung zu erlangen versuchten. Zu seinen Fürsprechen gehörte auch der Jesuit Johann Deckers, damals Professor der Theologie an der Grazer Universität. Lediglich die Ausweisungsfrist wurde bis zum 30. September 1600 verlängert und das Ansuchen, die Güter seiner Frau verpachten zu dürfen, vom Hof genehmigt. Somit konnte die Familie Kepler in den folgenden Jahren nicht unbedeutende Geldbeträge aus der Verpachtung beziehen. Auch die sonst von Exulanten abgeforderte »Nachsteuer« in der Höhe von 10 % des Liegenschaftswertes wurde im Falle Keplers auf die Hälfte ermäßigt.⁸¹

Keplers Schicksal erweist sich als durchaus nicht so hart, wie es mitunter dargestellt wird, denn Tycho Brahe, dem Kepler am 10. August 1600 seine Ausweisung mitgeteilt hatte, lud ihn mit einem herzlichen Schreiben am 28. August ein, doch zu ihm nach Prag zu kommen. Kepler konnte sich dazu aber nicht sofort entschließen, weil er noch immer auf eine durch Vermittlung Mästlins erwartete Anstellung in Württemberg hoff-

te; deshalb ließ er Frau und Kind vorläufig in Linz zurück und reiste allein nach Prag. Aus einer Berufung nach Württemberg wurde jedoch nichts, so daß er das Angebot Brahes, der ihm auch die restlichen Reisekosten beglich, anzunehmen gezwungen war. Als Tycho Brahe am 24. Oktober 1601 starb, bot ihm Rudolf II. die Stelle Tychos an.

Die 22 Monate, die Kepler zwischen der ersten und der zweiten Ausweisung in Graz unter anderem mit dem Erstellen von Geburtshoroskopen verbrachte, waren der entscheidende Anstoß zur weiteren wissenschaftlichen Beschäftigung mit Astronomie und Kosmographie: damals reifte der Gesamtplan seiner »Weltharmonik«. Im Jänner 1600 reiste Kepler nach Prag; kurz nach seiner Rückkehr folgte im Zuge der gewaltsamen Rekatholisierung des Jahres 1600 die zweite Ausweisung und seine endgültige Übersiedlung nach Pag. 1605 weilte er noch einmal zu Besuch in Graz.

Ab Herbst 1599 drückte Erzherzog Ferdinand die Gegenreformation Zug um Zug durch. Am 14. Oktober 1599 entzog er den Ständen die Grazer Stiftskirche, die am 30. Oktober 1599 von einer Religionskommission gewaltsam geöffnet, beschlagnahmt und nach Entfernung der Glocken mit neun Schlössern versperrt wurde. Ebenfalls am 14. Oktober 1599 trat die erste große Reformations-Kommission in Leoben zusammen, um die Widerspenstigkeit der Eisenerzer Bergknappen zu brechen und die Rekatholisierung im steirischen Oberland durchzuführen. Das Schulgebäude des Stiftes wurde nach der Räumung durch die Landschaft und als Wohnhaus für landschaftliche Beamte sowie zur Aufbewahrung von Schießpulver verwendet. Im Februar 1602 erhielt die Erzherzogin Maria, Witwe nach Karl II., das Stift von den Ständen geschenkt.

Der Erfolg des Hofes war so groß, daß dieser von da ab Zug um Zug jene Maßnahmen folgen ließ, die die Religionseinheit innerhalb kurzer Zeit wieder herstellen sollten. Am 12. November 1599 verfügte der Erzherzog die unverzügliche Ausweisung aller noch im Land weilenden Prädikanten und am 16. November die Vernichtung aller sektischen Büchers. Die protestantischen Wachen im Landhaus wurden ab geschafft, die Gemächer am Eisernen Tor geräumt und vom neuen Stadthauptmann Christoph Paradeiser übernommen. Im Oktober rückte das vom Erzherzog geworbene Fähnlein Knechte in Graz ein. In Krain begann am 22. Dezember 1599 eine Reformationskommission ihre Tätigkeit, am 1. Juni 1600 wurde das Klagenfurter Schul- und Kirchenministerium abgeschafft und die Kirchen- und Schuldiener ausgewiesen. Am 1. August 1600 mußten sich die Grazer entscheiden, katholisch zu werden oder das Land zu verlassen.

Als Kepler am 30. September 1600 mit Weib und Kind nach Prag zu Tycho Brahe aufbricht, ist er Astronom. In der württembergischen Kirche war dieser eigenwillige Kepler als Pfarrer unerwünscht. In Graz schrieb er sein er-

stes astronomischen Hauptwerk »Mysterium Cosmographicum«, das 1597 in Tübingen gedruckt wurde. Auch seine optischen Publikationen und chronologischen Studien gehen auf seine Grazer Zeit zurück.⁸² Gegen die Tübinger Professor Mästlin verteidigte er entschlossen die Gregorianische Kalenderreform des Papstes, die von den meisten evangelischen Territorien abgelehnt und erst viel später übernommen wurde. Der Kalenderstreit im Reich sollte bis 1776 anhalten⁸³. In Graz ehelichte er Barbara Müller von Mühlegg.⁸⁴

Keplers Seelsorger, Gönner und Freund auf der protestantischen Seite war Dr. Wilhelm Zimmermann, der Ranghöchste der evangelischen Geistlichkeit in der Steiermark, der am 1. Juli 1586 die Nachfolger des aus der Steiermark ausgewiesenen Dr. Jeremias Homberger antrat und damit das schwierige Amt eines steirischen Oberpastors übernahm. Er vermied tunlichst direkte Angriffe gegen den katholischen Landesfürsten und dessen Konfessionsverwandte, ging theologischen Streitgesprächen in der Öffentlichkeit aus dem Weg und lebte ziemlich zurückgezogen. Er mußte sich vor allem gegen Angriffe aus den eigenen Reihen verteidigen: er erfülle nicht seine Amtspflichten, sei ein Calvinist, Schwenckfeldianer und Wiedertäufer. Er ist am 12. März 1598, also wenige Monate vor der Ausweisung der evangelischen Kirchen- und Schulpersonen, gestorben und wurde in der Stiftskirche begraben. Zimmermanns Nachfolger als Oberpastor, Christoph Schleipner, konnte sein Amt nicht mehr antreten.

Seifried Rindtscheid, einer der Förderer und Gönner Keplers, besuchte Tycho de Brahe auf der Insel Ven und vermittelte den so entscheidenden Kontakt mit Tycho. Zu Keplers Gönner unter dem steirischen Adel gehörte vor allem Hans Friedrich Hoffmann der Jüngere; er war es, der Kepler im Jänner 1600 nach Prag mitnahm, ihn dort in sein auf der Prager Kleinseite gelegenes Haus aufnahm. Nach seiner Ausweisung im Oktober 1600 fand er in dessen Prager Haus abermals Unterschlupf.

Beilagen

Verzeichnis der 1598 aus Graz vertriebenen Prediger, Professoren und Präzeptoren⁸⁵

Prediger:

1. Heinrich Osius
2. Mag. Josef Cöllinus
3. Mag. Johann Steitz
4. Mag. Daniel Föchtmann
5. Mag. Johann Druchdenbach
6. Mag. Georg Craner.

Professoren:

7. Dr. Johann Regius
8. Dr. Eusebius Schenk
9. Mag. Johann Kepler
10. Mag. Matthias Heinrich.

Präzeptoren:

11. Amandus Hanauer
12. Leopold Khuen
13. Friedrich Krapp
14. Balthasar Heuchelheimb
15. Jakob Körner
16. Paul Homberger
17. Johann Pistor
18. Philipp Thalheimer
19. Matthäus Zuber.

Im Jahr 1597 unter dem Grazer Ministerium stehende Kirchen- und Schulpersonen⁸⁶

1. Heinrich Osius, Stiftsprediger
2. Christian Löbl, Lazarettprediger
3. Joachim Preisengegger, Mesner in Radkersburg
4. Salomon Terviser, pensionierter Lehrer
5. Anton Schwanengel, Lehrer in Judenburg
6. Sebastian Friesenegger, Lehrer in Judenburg
7. Matthäus Heinrich, Professor an der Stiftsschule
8. Johannes Pistorius, Kapellmeister bei der Stiftskirche
9. Zacharias Rudel, Lehrer an der Stiftsschule
10. Friedrich Fritzius, gewesener Schulmeister in Kapfenberg
11. Urban Schey, Stiftspräzeptor
12. Johannes Regius, Schulrektor
13. Wilhelm Zimmermann, Oberpastor
14. Salomon Eginger, Stiftsprediger
15. Georg Pichelmaier, Prediger in Radkersburg
16. Nikolaus Sobrius, Lehrer in Windenau
17. Huldrich Bretzler, Prediger in Radkersburg
18. Valentin Cargius, Stiftspräzeptor († 1598)
19. Johannes Kepler, Mathematiker
20. Kaspar Gastel, Kollega und Kantor
21. Eusebius Schenk, Konrektor
22. Jakob Körner, Schulkollege
23. Simon Sangerusius, Prediger in Radkersburg

24. Matthäus Zuber, Schulkollege
25. Philipp Thalheimer, Präzeptor und Sukzentor
26. Johannes Seitz, Stiftsprediger
27. Sigmund Lierzer, Prediger in Radkersburg
28. Leonhard Khuen, Stiftspräzeptor
29. Daniel Fochtman, Stiftsprediger
30. Johannes Weidinger, Prediger im Viertel Cilli
31. Josias Pistor, Prediger in Scharfenau
32. Erasmus Widmann, Organist
33. Balthasar Heuchelheim, Stiftspräzeptor
34. Jakob Präntl, Prediger in Schladming
35. Michael Holzleuter, Prediger in Neuhaus im Ennstal
36. Dionys Widemann, Prediger in Neuhaus im Ennstal
37. Christof Schwarz, Prediger in der Au im Ennstal
38. Nikolaus Pittorf, Prediger in der Pack
39. Martin Gruel, Prediger zu Judendorf
40. Stephan Kimmerling, Prediger im Windischgrätzer Boden
41. Josef Coellinus, Stiftsprediger
42. Jonathan Wickler, Prediger im Sulmtal
43. Schnabel, Schulhalter in Schladming
44. Thomas Artopaeus Prediger in Arnfels
45. Valentin Nitner, Stiftspräzeptor.

Lehrer der Stiftsschule, die im Steiermärkischen Landesarchiv, Bestand Landschaftliches Archiv Antiquumm, als Lehrer an der Stiftsschule zwischen 1575 und 1598 namentlich ausgewiesen sind (Gruppe XI Sch. 66-71):

Bernhardus Michal, Becker Johannes, Beckmann Johann, Cargius Karl, Corvinus Peter, Colinus Lorenz, Eberle Wilhelm, Engelhardt Georg, Fettauer Matthias, Finkeltaus Wolf, Fulderus Jonathan, Gabelmann Nikolaus, Gallus Johann, Funck Johannes, Heinricus Mattheus, Heichelheimb Balthasar, Holtzer Huldreich, Gassel Kaspar, Grüning Wolfgang, Hackstock Andreas, Heidenreich Kaspar, Homelius Christoff, Jantschi Antonius, Kepler Johannes, Krappius Fridericus, Körner Jakob, Khuen Leonhard, Lang Nikolaus, Langius Georg, Lauterbach Hiernonymus, Lupulus Adam, Löblinus Christian, Maienschein Johannes, Makrovitius Johannes, Marbach Philipp, Megiser Hieronymus, Montanus Jakob, Moontz Johannes, Murr Simon, Nagl Georg, Nitnerus Valentin, Osius Hieronymus, Pangrieser Fabian, Papius Johannes, Pica Bartholomäus, Pistor Johannes, Peristerius Hieronymus, Ruedel Zacharias, Reitenspiess Georg, Rudelius Christof, Schei Urban, Schenk Eusebius, Schnabl Michael, Schrepkhe Georg, Schwenk

Martin, Soldanus Johannes, Stadius Georg, Steinberger Melchior, Terviser Salomon, Thalheimer Philipp, Thonner David, Weichman Jakob, Zorckler Wolfgang, Zuber Matthäus.

Anmerkungen

- ¹ Ferdinand Khull, *Aus der alten Landschaftsschule in Graz*. In: MHVSt 45 (1897) 21-41
- ² Hans LOHBERGER, *Im Paradeis*. In: BIHKSt 44. Jg. 1. H. (1970) 63-65
- ³ Gustav REINGRABNER, *Die Festrede des Professors Chytraeus zur Eröffnung der Landschaftsschule in Graz*. In: BIHKSt 66. Jg. 2. H. (1992) 57-65
- ⁴ Vgl. dazu Otto CLEMEN, *Zur Geschichte der protestantischen Stiftsschule in Graz*. In: ZHVST 10 (1912) 119-124
- ⁵ Vgl. dazu G. HEISS, *Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg*. In: G. Klingenstein - H. Lutz - G. Storz (Hrsg.), *Bildung, Politik und Gesellschaft*. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Band 5 (1978) 13 ff.
- ⁶ Gustav PSCHOLKA, *Die Rechtslehrer der steirischen Landschaft in Graz*. In: ZHVSt 9 (1911) 24-36
- ⁷ Johann ANDRITSCH, *Gelehrtenkreise um Johannes Kepler in Graz*. In: Johannes Kepler 1571-1971. Gedenkschrift der Universität Graz (1975) 159-195
- ⁸ Berthold SUTTER, *Die steirischen Landschaftsmathematiker Hieronymus Lauterbach, Georg Stadius und Johannes Kepler. Der Kalenderstreit in der Steiermark*. In: *Derselbe, Johannes Kepler und Graz* (1975) 127-173. – Johannes Kepler ist unbestritten der prominenteste Lehrer, der an der Stiftsschule tätig war und von dort vertrieben wurde. In Graz hat sein Leben auch die entscheidende Weichenstellung erfahren. Zwar war er von Thübingen auf Empfehlung Mästlins als Mathematiklehrer nach Graz geschickt worden, doch fühlte sich der damals 22-jährige Magister, als er am 11. April, am Ostermontag des Jahres 1595, nach 20-tätigem Fußmarsch in Graz ankam, eher als Theologe, der ein Pfarramt in seiner schwäbischen Heimat anstrebte.
- ⁹ Vgl. dazu ausführlich Berthold SUTTER, *Johannes Kepler und Graz*, (1975) 353-56
- ¹⁰ Vgl. dazu Gerald SCHÖPFER, *Ein Beitrag zur sozialen Stellung des Gelehrten in Innerösterreich am Beispiel Johannes Keplers*. In: *Johannes Kepler 1571-1971*. Gedenkschrift der Universität Graz (1975) 197-207
- ¹¹ Einen prägnanten Überblick über Reformation und Rektaholisierung in Innerösterreich bietet Karl AMON, Innerösterreich. In: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650*. 1: Der Südosten. Hrsg. von Anton SCHINDLING und Walter ZIEGLER (2. Auflage, Münster 1992) 103-115
- ¹² Zur protestantischen Schule in Judenburg vgl. Paul DEDIC, *Geschichte des Protestantismus in Judenburg mit besonderer Berücksichtigung des evangelischen Kirchen- und Schulwesens in den Jahren 1572-1598* (1932) 35-40, 71-88 – Johann LOSERTH, *Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jahrhundert*. In: *Monumenta Germaniae paedagogica* (1916) 217 Seiten
- ¹³ Die neueste Arbeit über ihn von Hedwig RÖCKELEIN und Casimir BUMILLER, ... ein unruhig Poet Nikodemus Frischlin 1547-1590. Veröffentlichungen des Stadtarchivs Balingen. Band 2 (199=) 143 Seiten. Dort ist auch die ältere Literatur ausgewiesen.
- ¹⁴ Vgl. dazu Gustav REINGRABNER, *Faktoren der Konfessionsbildung in den innerösterreichischen Ländern im 16. und 17.*

Jahrhundert. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628. Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 233-248

¹⁵ Von dem aus Nürnberg stammenden Prediger Georg Khuen wurden in Graz die Auslegung der Psalmen 23 und 103 sowie Predigten gedruckt. Jörg Khuen war 1564 nach einem Streit mit dem Ulmer Superintendenten Dr. Rabus in Ulm entlassen worden. Er taucht bald darauf als Landschaftsprediger in Graz auf; 1568 hatte sich Erzherzog Karl II. beim Rat in Ulm über dessen Person erkundigte. 1573 wurde er Pfarrer von Pöls. Vgl. dazu Walter BRUNNER, *Steirische Exulanten in Ulm.* In: BfHKSt 64. Jg. H.1 u. 2 (1990) 30-31

¹⁶ Vgl. dazu Alfred KOHLER, *Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 387-404

¹⁷ Karl AMON, *Abwehr der Reformation und Rekatholisierungsversuche in Innerösterreich unter Ferdinand I. und Karl II.* In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 405-418

¹⁸ Vgl. dazu u.a. Albrecht P. LUTTENBERGER, *Innerösterreich und das Reich im Zeitalter der Gegenreformation. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 357-372

¹⁹ Vgl. dazu Maximilian LIEBMANN, *Die Gründung der Grazer Universität und die Jesuiten. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 77-84. – Gernot HEISS, *Die Bedeutung und Rolle der Jesuiten im Verlauf der innerösterreichischen Gegenreformation. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.*

Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 63-76. *An älterer Literatur zur Geschichte der Grazer Universität ist zu nennen:* Franz von KRONES, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz* (1886) 684 Seiten. – Walter Höflechner, *Zur Geschichte der Universität Graz. In: Tradition und Herausforderung. 400 Jahre Universität Graz.* Hrsg. v. Kurt Freisitzer, Walter Höflechner, Hans-Ludwig Holzer und Wolfgang Mantl (Graz 1985) 3-76. – Hans PIRCHEGGER, *Die Grazer Universität 1586 bis 1936* In: *Festschrift zur Feier des dreihundertfünfzigjährigen Bestandes der Karl-Franzens-Universität zu Graz* (1936) 5-61.

²⁰ K. SCHELLHASS, *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560-1583.* Bibliothek des Preußischen Historischen Instituts in Rom 17 (1930) – Johann RAINER, *Die Nuntiatur. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 289-294. – Johann RAINER, *Die Nuntiatur des Germanico Malaspina, Sendung des Antonio Possevino, 1580-1582.* Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. II. Abteilung, Quellen, II. Reihe: Nuntiaturberichte. Sonderreihe: Grazer Nuntiatur 1. Band (1973) 451 Seiten

²¹ Rudolf HÖFER, *Bischof Martin Brenner von Seckau als Gegenreformer und katholischer Reformator.* In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 21-40. – Zum Teil einseitig die große Biographie von Leopold SCHUSTER, *Fürstbischof Martin Brenner. Ein Charakterbild aus der steirischen Reformations-Geschichte* (1898) 910 Seiten.

²² Bogdan KOLAR, *Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška prenova.* In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628.* Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 49-

62. – Von möglichst vielen Seiten wurde die Person und Rolle Bischof Hrens auf einem 1998 in Rom abgehaltenen Symposium untersucht, worüber der gedruckte Symposiosand Herkunft gibt: *Hrenov simpozij v Rimu*. Hrsg. Edo Škulj (Celje 1998) 394 Seiten.
- 23 Theodor GRAFF, *Die protestantische Landschaftsschule und das Jesuitengymnasium in Graz*. In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*. Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumppler und Luigi Tavano (1994) 523-536.
- 24 Franz Martin MAYER, *Jeremias Homberger. Ein Beitrag zur Geschichte Innerösterreichs im 16. Jh.* In: *AÖG* 74 (1889) 244-251
- 25 Johann LOSSERTH, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation unter Erzherzog Karl II. (1578-1590)* FRA Diplomata et Acta 2. Abtlg. L. Band, Wien 1898) S. 329 Nr. 193 und S. 571 Nr. 447
- 26 StLA Exulantenkartei Doblinger
- 27 Theodor GRAFF, *Die protestantische Landschaftsschule und das Jesuitengymnasium in Graz*. In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*. Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumppler und Luigi Tavano (1994) 523-535
- 28 Helmut J. MEZLER-ANDELBERG, „Diß ist der beste weg, den ich auß gottes wortt in dieser schweren sache zeigen khan.“ Ein Gutachten Dr. Jeremias Hombergers aus dem Jahre 1584. In: *Festschrift für Hermann Wiesflecker zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von A. Novotny und O. Pichl (1973) 167-178
- 29 Johann LOSERTH, *Protestantische Schulen der Steiermark* (wie Anm. 13) 107
- 30 Berthold SUTTER, *Johanes Kepler und Graz*, (1975) 236
- 31 Stadtpfarrer Lorenz Sonnabenter galt bei den Protestanten als „politischer Heißsporn“. Er war ein Vertrauter des Erzherzogs und hatte diesen einst zum Studium nach Ingolstadt begleitet, war dann Lehrer in der Familie der Erzherzogin Maria und hatte sich hierauf als Pfarrer von Hartberg als erbitterter Gegner der Protestanten erwiesen. Er löste das Ende des offensichtlich so fest im Land verwurzelten Luthertums und des protestantischen Schulwesens aus.
- 32 Johann LOSERTH, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.* 1. Teil. FRA 2. Abtlg. Diplomata et acta LVIII. Band, Wien 1906, Nr. 450 S. 309-310
- 33 Vgl. dazu den Bericht der zwei Buchführer im Landhaus an die Verordneten, daß man ihnen keine lutherischen Bücher mehr in die Stadt lassen wolle. Johann LOSERTH, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.* 1. Teil. FRA 2. Abtlg. Diplomata et acta LVIII. Band, Wien 1906, Nr. 453 S. 311
- 34 Johann LOSERTH, *Akten und Korrespondenzen* (wie Anm. 33) Nr. 456 S. 311-320
- 35 Ebd. Nr. 470 S. 342-343
- 36 Ebd. Nr. 457 S. 321-324
- 37 Ebd. Nr. 459 S. 324-325
- 38 Einen gerafften Überblick über die Gegenreformation in Österreich und Salzburg bietet Peter TROPPEL, *Emigriert – missioniert – deportiert. Protestanten und Geheimprotestanten in Österreich und Salzburg zwischen Gegenreformation und Toleranz*. In: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* Band 13 (1994) 179-189. Weiters Gustav REINGRABNER, *Die Verfolgung der österreichischen Protestanten während der Gegenreformation*. In: *Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte*. Schriften des Institutes für Österreichkunde 48 (1986) 52-69. – auch Günter CERWINKA, *Evangelische Steiermark. Ein Abriß ihrer Geschichte um Höhepunkt und Wende in den Jahren 1578/1579*. In: *Burg Strehau*. Glaube und Macht. Ausstellung 1992. Katalog und Beiträge 55-78
- 39 Johann LOSERTH, (wie Anm. 33) Nr. 462 S. 325-329.
- 40 Ebd. Nr. 465 S. 331
- 41 Ebd. Nr. 466 S. 332-333
- 42 Ebd. Nr. 467 S. 333-334
- 43 Ebd. Nr. 468 S. 334-342
- 44 Ebd. Nr. 474 S. 346-354

- ⁴⁵ Ebd. Nr. 473 S. 344-345. Dieses Ausweisungsdekret ist nur abschriftlich erhalten.
- ⁴⁶ Ebd. Nr. 470 S. 342-343
- ⁴⁷ Johann LOSERTH, *Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jh. Monumenta Germaniae Paedagogica* Band LV. Berlin 1916, 114-115
- ⁴⁸ Zur Stellung Keplers vgl. Berthold SUTTER, *Johannes Kepler zwischen lutherischer Orthodoxie und katholischer Gegenreformation. In: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*. Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 459-490
- ⁴⁹ Theodor GRAFF, *Die evangelische Stiftsschule. In: Evangelisch in der Steiermark. Glaubenskampf-Toleranz-Brüderlichkeit*. Ausstellungsführer. Styriaca NR Band 2 (1981) 43-46
- ⁵⁰ Paul DEDIC, *Die evangelischen Prediger Judenburgs in der Reformationszeit*. Wien und Leipzig 1930, 101. – LOSERTH, Akten und Korrespondenzen (wie Anm. 33) Nr. 361 S. 487
- ⁵¹ Vgl. dazu Karl AMON, *Katholische Reform und Gegenreformation*. In: *Evangelisch in der Steiermark. Glaubenskampf-Toleranz-Brüderlichkeit*. Ausstellungsführer. Styriaca NR Band 2 (1981) 32-39
- ⁵² Schreiben Keplers vom 8. Dezember 1598, Graz. Original in der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart Cod. Math. Fol. 14 Bl. 88. Zuletzt abgedruckt bei Theodor HARI, Johannes Kepler (wie Anm 78) 67-68
- ⁵³ LOSERTH, Akten und Korrespondenzen (wie Anm 33) Nr. 365 S. 492 – E. WINKELMANN, *Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet*. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich* 57, Wien und Leipzig 1936) 102
- ⁵⁴ Zur Geschichte und Lage des Hofes Petanzen/Petanjci vgl. die einschlägigen Referate dieses Symposiums sowie Theodor HARI, Johannes Kepler (wie Anm. 78) 95-121
- ⁵⁵ Die betreffenden Quellen (zum Teil fehlerhaft) abgedruckt bei Theodor HARI, *Johannes Kepler in začetki Reformacije v Prekmurju*. Murska Sobota 1999, 60-61
- ⁵⁶ Klöcher und Halbenrain sind zwei Herrschaften nordwestlich von Radkersburg im Besitz des Karl von Herberstorff.
- ⁵⁷ Vgl. dazu auch Leopold SCHUSTER, Martin Brenner. Ein Charakterbild aus der steirischen Reformationsgeschichte. Graz 1898, 378
- ⁵⁸ H. Halbrainer, *Auf den Spuren der Protestantent, Juden, roma und Slowenen in und um Radkersburg*. Graz 1998, 12. – Zusammengefaßt die bisherigen Forschungsergebnisse finden sich bei Rudolf GRASMUG und Franz J. SCHÖBER, Kutschenitz/Kučnica - Grenzbach zwischen Steiermark und Ungarn seit dem Mittelalter. In: *Feldbacher Beiträge zur Heimatkunde der südossteiermark* 7 (Hin und her, südoststeirisches Grenzland). Feldbach 1998, 146
- ⁵⁹ Vgl. dazu Theodor HARI, Johannes Kepler (wie Anm. 78) 131-132
- ⁶⁰ So auch Johann LOSERTH, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Die Zeit der Regentschaft und der Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums*. FRA 58. Wien 1906, LVII: Johannes Kepler war mit den übrigen Amtsgenossen in die Verbannung gezogen, kehrte jedoch wieder zurück, als ihm ein Sicherheitsbrief des Erzherzogs zugestellt wurde.
- ⁶¹ Johann LOSERTH, *Die protestantische Stiftsschule im Galler'schen Amthof bei Schwanberg (1600-1602)*. In: MHVSt 47 (1899) 214-231 – DERSELBE, *Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jh.* Monumenta Germaniae Paedagogica Band LV. Berlin 1916, 117-128. – Marie Edle von PLAZER, Die Gründung des steiermärkischen Kapuzinerklosters zu Schwanberg im Sulmthal. In: MHVST 38 (1890) 288
- ⁶² Theodor GRAFF, *Die protestantische Landschaftsschule und das Jesuitengymnasium in Graz*. In: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*. Hrsg. France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler und Luigi Tavano (1994) 529

- 63 StLA, Exulantenkartei Dedic mit weiteren Literaturangaben. Regius verfaßte mehrere Bücher, darunter eines über die Verfolgung der Protestanten durch die Jesuiten in mehreren Ländern.
- 64 StLA Exulantenkartei Doblinger
- 65 StLA Exulantenkartei Dedic
- 66 StLA Exulantenkartei Dedic nach Johann LOSERTH (wie Anm. 33) S. 441 Nr. 606 u.a.
- 67 StLA Laa. Registraturbuch 1600 und Exulantenkartei Dedic
- 68 Richard PEINLICH in MHVSt XVI (1866) S. 193.
- 69 StLA Exulantenkartei Dedic
- 70 StLA Exulantenkartei Dedic und Doblinger
- 71 Richard PEINLICH, *Zur Geschichte des Grazer Gymnasiums, Jahresbericht 1866* S. 19, 29. – StLA Laa. Registraturbuch 1600 fol. 14^v
- 72 Richard PEINLICH, *Geschichte des Grazer Gymnasiums. Jahresbericht 1866* S. 19 und 29.
- 73 StLA Exulantenkartei dedic
- 74 J. SCHMIDT, *Johannes Kepler, Leben in Bildern und eigenen Berichten*. Linz 1970 – M. LEMCKE, *Johannes Kepler*, Reinbeck bei Hamburg, 1995 – W. und H. STRUBE. *Kepler und der General*. Berlin 1985. Übersetzung ins Slowenische: *Kepler in general*. Maribor 1992.
- 75 Ergiebig sind auch die eigenen Berichte Keplers. Vgl. dazu Martha LIST, *Johannes Kepler gesammelte Werke*, XIX. Dokumente zu Leben und Werk. München 1975, 23-24
- 76 Richard PEINLICH, *M. Johann Kapler's Dienstzeugniß bei seinem Abzuge aus den innerösterreichischen Erbländern*. In: Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark 16. Graz 1868, 187
- 77 Original dieses Briefes in der württembergischen Landesbibliothek Stuttgart, Cod. Math. Fol. 14, Bl 88. Mehrmals abgedruckt, so bei Ch. FRISCH, *Johannis Kepleri astronomi opera omnia* I. Frankfurt am Main und Erlangen 1858, 39 f. – M. CASPAR, *Johannes Kepler gesammelte Werke* XIII, Briefe 1590-1599, München 1945, 262-264, 409.– Martha LIST, *Johannes Keßpler gesammelte Werke*, XIX, Dokumente zu Leben und Werk, München 1975, 24 Nr. 49
- 78 Vgl. dazu den lateinischen Brief Colomann Zehentmairs aus Gutenhag Johann Kepler in Graz vom 15. November 1598. Original in der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien cod. 10702 fol. 155. Abgedruckt bei M. CASPAR, *Johannes Kepler gesammelte Werke*, Bd. XIII, Briefe 1590-1599. München 1945, 248 f. und zuletzt bei Theodor HARI, *Johannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*. Murska Sobota 1999, 66-67
- 79 Ebd.
- 80 Vgl. dazu Berthold SUTTER, *Johannes Keplers Stellung innerhalb der Grazer Kalendertradition des 16. Jahrhunderts*. Die landschaftlichen Mathematiker der Steiermark als Kalendariographen. In: Johannes Kepler 1571-1971. Gedenkschrift der Universität Graz (1975) 209-341
- 81 Berthold SUTTER, *Johannes Kepler und Graz*. Im Spannungsfeld zwischen geistigem Fortschritt und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte Innerösterreichs (Graz 1975) 459 Seiten, besonders 297-331
- 82 Franz HAMMER, *Johannes Kepler in Graz*. In: Graz als Residenz Innerösterreichs 1564-1619. Kulturhistorische Ausstellung (1964) 155-157
- 83 Berthold SUTTER, *Johannes Kepler und Graz*, (1975) 202-208
- 84 Berthold SUTTER, *Johannes Kepler und Graz*, (1975) 211-229. Weiters Über Johannes Kepler und Schloß Mühlegg: Herbert RUMPLER, *Gemeinde leben - Entwicklung des Seelsorgesprengels Liebenau der evangelischen Pfarrgemeinde A. und H.B. Grau - linkes Murufer/Heilandskirche* (Graz 1989) 28-32
- 85 StLA Laa. A. Registraturbuch 1598 fol. 110. Und ebd. Handbücher für Empfang und Ausgaben 1597/1600 fol. 65^v
- 86 Johann LOSERTH, *Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jh. Monumenta Germaniae Paedagogica* Band LV, Berlin 1916, 114-116

IZGON UČITELJEV IN PROFESORJEV IZ GRADCA OD SEDEMDESETIH LET 16. STOLETJA DO LETA 1601

POVZETEK

Leta 1574 odprta samostanska šola v Gradcu je bila - skupaj z evangeličanskimi šolami v Celovcu, Ljubljani in Judenburgu - namenjena predvsem plemiškim sinovom, občasno tudi meščanskim otrokom. Bila je najpomembnejša izobraževalna ustanova protestantskih stanov. Po münchenski konferenci leta 1579 pa sta protireformacija oz. ponovna katolizacija notranjih avstrijskih dežel – ob sočasnem izgonu evangeličanskih pridigarjev in učiteljev - protestantsko cerkveno šolstvo zelo hudo prizadeli. Ukrepi, ki jih je nadvojvoda Karel II. obotavljajoče začel, je njegov sin Ferdinand leta 1595 ne samo nadaljeval, ampak tudi, na podlagi augsburškega verskega miru, do konca dosledno izpeljal. Odločujoč udarec je leta 1598 pomenil izgon učiteljev, njihovih pomočnikov in pridigarjev samostanske šole; le-ti so morali do 28. septembra tega leta deželo zapustiti.

Devetnajst pridigarjev in učiteljev je tega dne Gradec zapustilo, pri mestu Radgoni prestopilo mejo vojvodine Štajerske in odšlo proti Madžarski, kjer so jih najprej sprejeli bogataši. Ko se je bilo njihovo upanje po vrnitvi v naslednjih mesecih izkazalo za prazno, so zunaj notranjih avstrijskih dežel iskali zatočišče in možnosti za prežvljanje, pri čemer so od štajerskih protestantskih poslancev dobili ne samo testimonij, ampak tudi odpravnino in povračilo potnih stroškov. Na dvoru so si oddahnili, ker je ta izgon vodilnih plasti, ki so se bile v smislu trpeče ubogljivosti vdale v svojo usodo, potekel brez upora ali celo preliivanja krvi. S tem se je na najbolj učinkovit način začelo naknadno izpeljano izkoreninjenje protestantizma; leta 1600 so bili izgnani vsi protestantski meščani in kmetje notranjih avstrijskih dežel, leta 1628 pa tudi protestantsko plemstvo.

A TANÍTÓK ÉS A PROFESSZOROK SZÁMÚZÉSE GRAZBÓL A 16. SZÁZAD 70-ES ÉVEITŐL 1601-IG

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1574-ben megnyílt grazi Kolostoriskola a klagenfurti, ljubljani és judenburgi evangélikus iskolákkal együtt a protestáns rendek legfontosabb nevelő és oktató intézménye volt főleg a nemesi fiúk, s időnként a polgári családból származó gyermekek részére. Az 1579-ben megtartott müncheni konferenciát követően a tervszerűen megkezdett ellenreformáció során, valamint a belső osztrák tartományok újbóli katolizálása idején a protestáns egyházi közoktatás volt érintve, s megkezdődött

az evangélikus prédikátorok és tanítók elűzése. Azon rendelkezések, amelyeket II. Károly főherceg habozással vezetett be, fia Ferdinánd 1595-ben nemcsak hogy folytatott, hanem az augsburgi vallási béke alapján következetesen meg is valósított. Döntő csapást 1598-ban a Kolostoriskola tanítóinak, ezek helyetteseinek és prédikátorainak számúzése jelentett, akiknek folyó év szeptember 28-áig el kellett hagyni az országot. Ezen a napon tizenkilenc prédikátor és tanító hagyta el Grazot, Radkersburg-

nál átlépték a stájer tartomány határát, majd Magyarország felé indultak, ahol először a gazdag családok fogadták be őket. Hónapokkal később, amikor már a visszatérés reménye alaptalannak bizonyult, a belső ausztriai tartományokon kívül kerestek menedékhelyet és megélhetési lehetőségeket, minélfogva a stájerországi protestáns küldöttektől nemcsak testimoniumot, hanem végkielégítést kaptak, s megtérítették útikölt-

ségeiket is. A császári udvarban fellélegeztek, mivel a vezető rétegek száműzése, ezek a szenvedő engedelmisség értelmében belenyugodtak sorsukba, nem járt lázadással és vérontással. Ilymódon kezdődött meg a protestantizmus későbbi felszámolása: 1600-ban száműzve volt a belső ausztriai tartományok valamennyi protestáns polgára és parasztja, 1628-ban pedig a protestáns nemesség is erre a sorsra jutott.

EXILE OF TEACHERS AND PROFESSORS FROM THE CITY OF GRAZ FROM THE 1670's UP TO 1601

SUMMARY

The Monastic School of Graz, established in 1574, had been, along with similar Lutheran schools in Klagenfurt, Ljubljana and Judenburg, the most important education institution of the Lutheran classes, especially for sons of the nobility, temporarily also for bourgeois children. During the Counter Reformation, i.e. the Rechristianization of inner Austrian countries, which was deliberately begun following the München conference of 1597, the Lutheran Church School system was to be uprooted by exiling Lutheran preachers and teachers. The measures, hesitatingly begun by Archduke Karl II, were picked up by his son Ferdinand in 1595 and executed to the letter, in accordance with the Augsburg Confessional Peace Treaty. The deadly blow came in 1598 when teachers, assistant teachers and preachers of the Stift-School of Graz were exiled in that they were ordered to leave the country by 28th September of that year. Nineteen preachers and

teachers left the City of Graz on the said day and crossed the border of the Duchy of Styria at Radkersburg and went in the direction of Hungary where they were put up by rich nobility. When after a few months their hopes of returning had proven to be in vain, they had to make their living outside inner Austrian lands in that they had received from the Lutheran deputies of the Duchy of Styria not only a testimony but also severance pay and travelling expenses. It was a loadoff for the Court of Duchy of Styria that the above said exile of preachers and teachers, who had on account of their suffering obedience resigned to their fate, had been completed without an uprising or even bloodshed. This was an effective introduction into the subsequent uprooting of protestantism in Austrian lands; in 1600 all protestant townspeople and peasants were exiled, followed by the protestant nobility being exiled in 1628.

DIE PROTESTANTEN IN UND UM RADKERSBURG

Die kleinste evangelische Gemeinde der Steiermark ist heute jene von Radkersburg.¹ Dies war nicht immer so. Vor 400 Jahren wurde das protestantische Radkersburg im Zuge der Durchsetzung der Gegenreformation gewaltsam wieder für den katholischen Glauben zurückerobert. Obschon die Gegenreformation den Protestantismus in Radkersburg zum Erliegen gebracht hat und erst rund dreihundert Jahre danach mit der Errichtung der Predigtstation Radkersburg ein Neubeginn erfolgte, so heißt das keinesfalls, daß es keinen Protestantismus im Verborgenen oder keine Evangelischen im Bezirk gegeben hätte.

Wenn wir uns die Geschichte der Protestanten bzw. Evangelischen in und um Radkersburg ansehen, so sehen wir auch eine Geschichte der Grenzüberschreitung. Gingen um und nach 1600 die um ihre Religionsausübung bedrohten Protestanten über die Kutschenitza nach Petanzen (Petanjci) und Neuhaus, so ist die jüngere Geschichte der Evangelischen in und um Radkersburg eine grenzüberschreitende in die andere Richtung.

Reformation - Gegenreformation

Wann genau die Lehre Luthers in der Radkersburger Gegend Eingang fand, läßt sich nicht mehr feststellen. Es ist aber anzunehmen, daß sie bald, nachdem Luther am 31. Oktober 1517 seinen Brief mit den Thesen zum Ablasswesen an den Erzbischof Albrecht von Mainz geschickt hatte und in der Folge diese Thesen weite Verbreitung fanden, auch in der Steiermark Fuß faßten. Bereits 1528 wußten die Visitatoren von einem Gesellpriester Wolfgang Kriechperger zu berichten, der die Kirche und ihre Heiligen schmähte - »Kriechperger hab vor der kirchen predigt, sy sey nichts, das wort gots sey mer.« -, weder Tonsur noch geziemende Kleider trage und mit über 20 ande-

ren Radkersburgern Schmäprozessionen durchführe.² Auch in Halbenrain und Mureck sind bereits 1528 erste lutherische Prediger aktenkundig.

Während sich 1528 erst einige Ratsbürger und reiche Handelsleute der Lehre Luthers verschrieben hatten, bekannte sich Radkersburg 1541 neben Graz in einer Bittschrift an König Ferdinand bereits offen zur Lehre Luthers. Im gleichen Jahr gab es in der Stadt bereits einen aus Württemberg stammenden Pfarrer. Nachdem im »Augsburger Religionsfrieden« 1555 die gleichberechtigte Anerkennung der evangelisch-lutherischen Konfession festgeschrieben worden war, wobei der Bevölkerung keine Entscheidungsfreiheit zukam, sondern die Landesfürsten die Konfession ihrer Untertanen bestimmen konnten, setzten in der Steiermark bald danach Rekatolisierungsversuche ein. Den Ständen, die in der Steiermark fast zur Gänze protestantisch waren, war es 1572 angesichts der drohenden Türkengefahr zwar gelungen, Erzherzog Karl religiöse Zugeständnisse abzurufen, doch rief dieser quasi zum Ausgleich Jesuiten ins Land. Diese eröffneten ein Jahr später, 1573, in Graz ein Kolleg, das 1585 Universität werden sollte. 1578 erhielten die Stände in der Brucker Pazifikation noch die Zusicherung der Gewissensfreiheit für Städte und Märkte sowie für den Fortbestand evangelischer Prediger und Schulen, doch ließ wenig später Erzherzog Karl dies nicht mehr gelten. Mit der Berufung Martin Brenners³ zum Bischof von Seckau setzte die Wende endgültig ein. Bereits im Jahr seiner Berufung 1585 visitierte er Radkersburg, wo er unter anderem anordnete, den katholischen Gottesdienst wieder einzuführen und die lutherischen Bücher und Gesänge in der Kirche zu verbieten,⁴ was aber keine Beachtung fand. Weitere Versuche mittels Kommissionen in Radkersburg die Gegenreformation einzuleiten, fruchteten weder in den Jahren 1588 und 1589 noch nach einer Phase der Ruhe nach dem Tode Erzherzog Karls im Jahr 1598.⁵ Im Gegenteil: Als der Befehl erlassen wurde, die Heiligen Sakramente dürften nur mehr beim rechtmäßigen katholischen Pfarrer empfangen werden und das Zuwiderhandeln unter Strafe gegen Leib und Leben gestellt wurde, verweigerte die Radkersburger Bürgerschaft diesen Befehl und legte sowohl 1588/89 als auch 1598 öffentlich ihr Bekenntnis zur lutherischen Religion ab. Der Radkersburger Ratsbürger und Bauzeichner Christoph Pöllinger berichtete⁶, daß die gesamte Bürgerschaft im November 1598, nachdem der Befehl verlesen worden war, »sich erstlich ein erbar rath vor der ganzen gemain von mundt zu mundt erklärt, daß der rath oder jede rathsperson bei ihrem gewissen die purgerschafft solchen bevelch zu vollziehen nit auflegen können und also auch jeder sein religionsbekenntnis gethan. Ist also gedachter rath gottlob beständig auf einer meinung der A.C. verbliben. Nachmallen hat sich auch E.E. gemain, wie die nach dem register verlesen worden, standhafft erklärt, also daß von etlich

nicht zu hoffen gewest, und haben einfeltige, Wellischer und Windischer nation zuegethon, dermaßen solche bekanntnusse gethan, daß sich mein herz im leib erfreiet, daß ich gewünscht hette, daß es der herrn einer nuer sollten gehört haben.«

In Radkersburg hatte Karl von Herberstorff 1582 auf »seiner wisen bei dem Derfl« – also außerhalb der Stadt und deren Gerichtsbarkeit - eine protestantische Kirche errichten lassen. Der Hintergrund für die Errichtung der Kirche am Prentl war die landesfürstliche Entscheidung vom 21. April 1581, in der die Besetzung der Stadtpfarrstelle zum bischöflichen Vorrecht erklärt wurde. Um das Kirchenwesen dem bischöflichen und landesfürstlichen Eingriff zu entziehen, erhoffte man auf der Basis der Brucker Pazifikation die landschaftliche Hilfe. So bestellte Karl von Herberstorff 1581 den ersten landschaftlichen Prädikanten in Radkersburg, was zur Folge hatte, daß ihn der Zorn des Landesherrn umgehend traf. Um den Befehl, Hanns Gsellendienst auszuweisen, zu umgehen, fand Herberstorff einen Ausweg:

»Da in I.F.D. nit in der stat in meinem freyhoff leiden mügen, das ich in doch derff vor der stat auf mein gründ haltten, so khündt man albey hinaus gen zu der prädig, wir miesten sonst leben wie das vieh.«⁷

Dem Bau der Kirche folgten in den Jahren 1587/88 die Errichtung eines Prädikantenhauses und eines Friedhofes. Unmittelbar nach dem Tod Karl II. erlebte das protestantische Radkersburg den Höhepunkt seiner Entwicklung. Einerseits traten jene Personen, die in den 80er Jahren im Zuge der Rekatholisierungsversuche in Amter gelangten – wie der katholische Schulmeister, der Ratsschreiber und die Ratskandidaten - wieder ab und wurden durch protestantische ersetzt. Andererseits wurde 1591 ein Nachfolger für den Prädikanten Gsellendienst, der alt und krank geworden war und seiner Aufgabe nur mehr bedingt nachkommen konnte, nach Radkersburg berufen. Dies war der Augsburger Ulrich Bretzler, dem 1595 noch Georg Pichelmayr zur Seite gestellt werden sollte.⁸

Doch bereits im Jahre 1598 beginnt das Vorspiel der Zerstörung des Protestantismus in Radkersburg. Im Mai kam eine Religionskommission, die jedoch unverrichteter Dinge abziehen mußte. Diesem letzten Aufbegehren der Radkersburger folgte im Herbst der Beginn der Beseitigung des protestantischen Kirchenwesens in der Stadt. Nachdem am 28. September bereits die Grazer Kirchen- und Schuldiener ausgewiesen worden waren und zum Teil nach Petanzen (Petanjci) emigriert waren, mußten am 3. November 1598 auch die beiden Radkersburger Prädikanten unter Androhung »bey verlüng leibs und leben« im Falle des Zuwiderhandelns innerhalb von drei Tagen die Stadt verlassen.⁹ Die Rekatholisierung war nun im vollen Gange. Es folgte im Februar 1599 die Verkündung einer 21 Punkte umfas-

senden Reformationsordnung¹⁰ und im Mai die Anordnung, die Befehle betreffend der evangelischen Schulmeister und der Stadtschreiber zu vollziehen, sowie die Zitierung von sieben Radkersburger Bürgern nach Graz. Da all diesen Anordnungen nicht Folge geleistet wurde, zog am 17. Dezember 1599 von Leibnitz aus eine von Bischof Martin Brenner geführte Kommission mit 150 Musketieren und 170 bewaffneten bischöflichen Untertanen gegen Radkersburg los.¹¹ In Mureck wurde beim Durchmarsch ein katholischer Pfarrer eingesetzt, nachdem der evangelische Prädikant Georg Fistulator rechtzeitig nach Petanzen/Petanjci in Ungarn geflohen war, wo unter anderem auch schon die beiden Radkersburger Prädikanten weilten.

Über Abstell kommand marschierte diese Kommission noch am selben Abend in Radkersburg ein, das sofort besetzt und mit einer Ausgangssperre belegt wurde. Am 19. Dezember – nachdem weitere rund 400 Mann einer bewaffneten Slawonenmiliz einmarschiert waren – mußte die gesamte Bürgerschaft vor der Kommission erscheinen, wo Bischof Brenner ihnen ihren 12-jährigen »Ungehorsam und Mutwillen« vorhielt und sie zur Rückkehr zur katholischen Religion aufforderte. Danach wurden die Stadtprivilegien suspendiert und nach Oberradkersburg verbracht, wo auch die Gerichtsbarkeit über Radkersburg angesiedelt wurde. Die Bürger mußten zudem innerhalb einer Stunde alle Bücher zum Rathaus bringen, wo sie vom katholischen Stadtpfarrer Matthias Sozius inspiziert wurden. Nachdem die alte Stadtverwaltung entlassen und eine neue katholisch vereidigt und auf den Landesfürsten eingeschworen worden war, zog ein Teil der Kommission weiter nach Klöch und Halbenrain, wo am 31. Dezember 1599 »die Kirche zersprengt, Bücher, Wein und Treid alles weggenommen, und zu Rackerspurg die Bücher verbrent« wurden.¹²

In Radkersburg sollte am 1. Jänner 1600 die protestantische Kirche sowie das Prädikanten- und Mesnerhaus zerstört werden. Es gelang Karl von Herberstorff unter dem Zugeständnis, »das Türndl und Glöckl« abzunehmen sowie den Predigtstuhl und die Kirchenstühle zu entfernen und das in der Kirche liegende Grab des ersten Prädikanten Hanns Gsellendienst abzutragen, daß die Kirche und das Haus stehen bleiben konnten. Als Bischof Brenner sich am Vorabend des Frohnleichnamfestes Ende Mai 1600 selbst von den Erfolgen der Rekatholisierung in Radkersburg überzeugen wollte, mußte er feststellen, daß in der Herberstorffschen Kirche weiterhin Messen gehalten wurden, weshalb er sie nun sprengen ließ. In einem zeitgenössischen Bericht heißt es dazu:

»Statt Radtkherspurg in Under Steyer wirdt reformiert. Bey Radtkherspurg die Kirch bey der Herberstorfferischen Pindhütten, wie auch das Schull, Prediger vnd Messner Hauss sambt dem Freydhoff, so Alles von einer ersam. Landtsch in Steyer aignen Uncosten erbauet, mit solcher

Macht zersprengt worden, dass unzehlich viel Stain biss in die Statt Radkersburg und unter die Mhuerpruckhen geflogen.«¹³

Bereits am 4. Jänner 1600 waren an mehreren Stellen vor dem Rathaus alle vom Stadtpfarrer aussortierten lutherischen Bücher – auch jene aus den Umgebungsgemeinden – verbrannt worden. »Hat fast vier Stundt gewert, und vor des Bischofs Losament ein solches feuer gewest, daß über ein man hoch aufbrunnen.« Gleichzeitig wurde eine Reihe von Ratsmitgliedern und Bürgern wegen Ausschreitungen gegen frühere Kommissionen zu Geldstrafen zwischen 20 und 4000 Gulden verurteilt und »bey sonnenschein aus dem purkhfriedt geschafft«.¹⁴ Ein Teil konnte nach Bezahlung der Strafe im Land bleiben.

Tags darauf verließ die Kommission die Stadt, nicht ohne zuvor noch die Bürgerschaft auf die Reformationsordnung verpflichtet zu haben. Zur Sicherung wurden zunächst 150 Schützen zurückgelassen, die im März auf 90 reduziert wurden, für die die Stadt bis 1607 aufzukommen hatte.

Nachdem Bischof Brenner am 30. Mai 1600 noch einmal nach Radkersburg gekommen war, wurden noch einmal alle Bürger vor die Kommission zitiert. Eine nicht unbeträchtliche Zahl von 73 Personen soll nicht erschienen sein, wovon ein Teil allerdings vor die Wahl gestellt, sich der katholischen Religion zu beugen oder auszuwandern, sich doch noch einfand und erklärte, in den nächsten Tagen zur Beichte und Kommunion zu erscheinen. Vierzig allerdings entschieden sich zur Auswanderung.¹⁵ In der Folge wanderten weitere Bürger, die den katholischen Religionseid geschworen hatten, aus, da sie sich – wie etwa der Handelsmann Hans Leitner – mit der »papistischen Religion nicht abfinden« konnten.¹⁶

Die mit der Gegenreformation in Radkersburg gesetzten Maßnahmen – dem Auszug wohlhabender protestantischer Bürger und Handelsleute auf der einen sowie eine über Jahre zu unterhaltende Guardia, die die Rekatholisierung zu überwachen hatte, auf der anderen Seite – führten dazu, daß der Niedergang Radkersburgs beschleunigt wurde.

Nach der Sprengung der Kirche samt Schul- und Mesnerhaus war das protestantische Radkersburg scheinbar wieder gänzlich zur katholischen Kirche zurückgekehrt. An dieser Stadt war ein Exempel statuiert worden. Für keine andere Pfarre wurde soviel Mühe und Zeit aufgewandt wie für Radkersburg. Hier war die Rekatholierungskommission solange wie an keinem anderen Ort (18 Tage) geblieben, und Radkersburg war auch die erste Gemeinde, die von Bischof Brenner persönlich für die alte Kirche zurückerobert wurde.¹⁷ Dennoch finden wir in der Umgebung von Radkersburg mehr als zwei Jahrzehnte hindurch Protestanten. In der Stadt Radkersburg hatten sie zwar keine Möglichkeit mehr, protestantischen Gottesdienst zu hören, doch gab es für sie andernorts seelsorgerische Betreuung.

Geheimprotestantismus¹⁸

Eine der Möglichkeiten für Radkersburger, weiterhin protestantischen Gottesdienst zu hören, ergab sich aus der Grenzlage der Stadt. Durch die guten Beziehungen Karl von Herberstorff zum ungarischen Grenzadel war es möglich, nahe der Grenze ein »Exilkirchentum« zu etablieren. Auf dem Anwesen des Herrn Nádasdy in Petanzen – »ein viertl meil wegs von dannen« – hatten sich im Oktober 1598 bereits die Ende September aus Graz und Judenburg ausgewiesenen Prädikanten und Schuldiener eingefunden.¹⁹ Diese hatten ursprünglich den Plan der steirischen Landschaft verfolgt, in Warasdin – im Schatten des protestantischen Militärs an der Grenze – ein exiliertes Kirchenwesen zu errichten. Doch auf Grund einer Hochwasserüberschwemmung kamen sie nur bis kurz nach Radkersburg. Die als provisorische Unterkunft gedachte Niederlassung in Petanzen sollte in der Folge der Sitz des exilierten steirischen Kirchentums und somit auch jenes der Radkersburger werden.

Die ersten Radkersburger, die hierher flohen, waren im November 1598 die beiden Radkersburger Prädikanten Georg Pichlmair und Ulrich Bretzler²⁰, denen im folgenden Jahr aus dem heutigen Bezirk Radkersburg noch der Radkersburger Schuldiener Michael Müller sowie die Pfarrer von Klöch, Halbenrain und Mureck folgten, die dort in den Landschaftsdienst traten und mit den anderen Exilierten Predigten hielten. Aus dem Briefwechsel²¹ zwischen Karl von Herberstorff und den Verordneten gibt Herberstorff als Kircheninspektor einen kleinen Einblick in das Leben der Exilkirche in Petanzen. Darin wird deutlich, daß trotz der in Petanzen um 1599/1600 herrschenden Enge und dem Mangel an Lebensmitteln nicht an einen Abbau des Kirchenwesens gedacht wurde. Im Gegenteil: Am 17. Juni 1599 wurden zwei Studenten in Petanzen ordiniert. Außerdem weiß Herberstorff zu berichten: »Hab zimblich vil volkh, das gar von weiten her khumben zu der Predig vnd Empfang der Hochwirdigen Sacrament.«²²

Obwohl bereits in der für Radkersburg am 11. Februar 1599 erlassenen Reformationsordnung das »hinausfahren, reitten und geen zu denen sectischen predicanten« nach Halbenrain, Klöch und Ungarn »an leib und guet nach gelegenheit seiner ubertrettung gestraft«²³ werden soll, konnte sich in Petanzen das exilierte Kirchenwesen noch einige Jahre halten. Erst die infolge der Kriegshandlungen unsichere Grenzlage führte ab 1601 dazu, daß die Prädikanten wegzogen, so daß der ehemalige Pfarrer von Klöch Hans Walter bald der letzte Prediger in Petanzen war. Seine Weigerung, Feldprediger zu werden, rettete 1601 die Exilkirche in Petanzen, die in der Folge mit dem Sachsen Johann Gaepner noch einen zweiten Prediger bekam und noch einige Zeit – wie aus Berichten Walters und Herberstorff²⁴

hervorgeht – von Protestanten aus Nah und Fern besucht wurde. Strenge Strafen für »Grenzgänger«, die Kriegslage und der mangelnde Schutz für die Prädikanten bedeuteten allerdings 1603 das Ende der Exilkirche in Petanzen. Nachdem sie bereits im Jänner 1603 kurzfristig nach Olsnitz (Murska Sobota) geflohen waren, war ihre Lage in Petanzen bald unhaltbar geworden, weshalb sie die Landschaft um Unterschlupf an einem sicheren Ort baten. 1604 fanden sie bei Franz von Batthyany in Schlaining Zuflucht.²⁵ Karl von Herberstorff bemühte sich weiterhin um Prediger. So verhandelte er zwei Jahre später mit dem Prediger Vitus Altenmarkt, daß er in St. Helena am Kaltenbrunn – im Ungarischen – seelsorgerisch tätig werden sollte.²⁶ Daneben stand den Radkersburger Bürgern und Bürgerinnen auch noch das damals ebenfalls im Ungarischen gelegene, heute burgenländische Neuhaus offen, wo bis Anfang der 20er Jahre des 17. Jahrhunderts lutherische Predigten zu hören waren und Taufen von Radkersburgern stattfanden.²⁷ Aus verschiedenen Berichten erfahren wir, daß es in der Mehrheit Frauen waren, die sich weiterhin zum Evangelium bekannten, während ihre Männer äußerlich wieder katholisch wurden. Darüber hinaus kam es immer wieder zu Klagen des Radkersburger Stadtpfarrers gegen jene »Ketzer«, die an Sonn- und Feiertagen jagten oder arbeiten ließen oder die während des Kirchganges die Steuern eintrieben und den Mist gerade zu dem Zeitpunkt ausführten, als die Leute vom Gottesdienst kamen.²⁸

Diese Beispiele – die bis in die 20er Jahre immer wieder in den Berichten aufscheinen – zeigen, daß auch in Radkersburg die Gegenreformation nicht ganz so gründlich war. Dennoch dokumentieren sie nur mehr ein vereinzelt Festhalten an der lutherischen Lehre.

Im Gegensatz dazu stehen Mureck, Halbenrain und die Dörfer um Radkersburg, die noch längere Zeit hindurch annähernd geschlossene lutherische Gemeinden blieben. Dies aus zwei Gründen: Die Religionskommission hatte sich im Dezember 1599 in diesen Orten nur einige Stunden aufgehalten und kaum Maßnahmen zur Eindämmung des Luthertums gesetzt. Zudem hatten hier die Protestanten im evangelischen Adel – in Christoph von Radmannsdorf in Halbenrain und in Georg von Stubenberg in Mureck – einen starken Halt.

So klagte der katholische Pfarrer von Halbenrain über den Pfleger der Radmannsdorf, Veit Oberreiter, der als Laienprediger Sonntag für Sonntag der gesamten Bauernschaft im Schloß einen Gottesdienst hielt, daß »bemelter Pfleger nit allain ... ain halstäriger Lutheraner, sondern auch villen anderen Christlichen Seelen ain hochschödlicher verführer« sei, »dan er .. ohne gebürliche obachtnehmung der vor diesem an ine außgefertigten ... warnung mit seinem Predig undt Psalmengesang in dem Schloß Halbenrain halsstarrig und trutzig fortfahrt, darzue dz Pauernvolkh alle Son- und

Feiertag vill in größerer anzall alß in die gewonliche Pfarrkhirch zu laufen und daselbst nach aufgezogner Pruckhen dz vermeinte worth gottes durch diesen Winkel Prediger uber zwo stundt lang anzuhören pfllegt.«²⁹ Außerdem seien von den 185 Hausbesitzern nur noch 24 katholisch. Auch die anderen kleinen nördlich und westlich von Radkersburg gelegenen Orte wie Klöch, Grusla, Haseldorf, Diezen, Unter- und Oberpurkla sind nach einem Bericht des Radkersburger Stadtpfarrers aus dem Jahr 1632 in ihrer überwiegenden Mehrzahl protestantisch. Auch in Mureck hielt sich der Protestantismus noch mehrere Jahre, was dazu führte, daß Mureck in Denkschriften an die Regierung immer wieder als »ketzerischer Ort« genannt wird – »in der pharr Mueregg sein nit catholic: Vast alle bürger. Item der pflieger und das ganze hoffgesindt im gschloss Mueregg.«³⁰ Die Folge war, daß im Jahre 1625 und 1628 Religionsreformationskommissionen nach Mureck entsandt wurden, wobei jene 1628 auch nach Radkersburg kam.³¹

Den Rückhalt, den die Protestanten im landständischen Adel hatten, verloren sie nachdem 1628 die Sonderstellung des Adels aufgehoben wurde. Dem Adel war – im Unterschied zu den Bürgern - noch bis zum 1. August 1628 die Gewissensfreiheit geblieben, wobei er jedoch nicht die evangelische Religion ausüben und keine Prädikanten halten durfte, was aber – wie geschildert - keine nennenswerte Beachtung fand. Im Gegenteil hatte er es verstanden, die protestantischen Untertanen zu schützen, so daß eine katholische Reformation sich in diesen Orten nicht hatte durchsetzen können. 1628 stellte sich für den Adel ebenfalls die Wahl zwischen Konversion und Auswanderung³². Rund 800 Personen aus rund 150 Familien in Innerösterreich wählten das Exil; Wilhelm von Radmannsdorf etwa blieb im Land, ging aber über Jahre nicht zur Kommunion und Beichte, was den Verdacht schon damals nahe gelegt hat, daß ihm die Annahme der katholischen Lehre nicht ernst war.³³

Neubeginn: Toleranz und Gleichberechtigung³⁴

Mit der Duldung ihres Glaubens und Bekennens begann für die Protestanten 1781 eine neue Ära. In diesem nunmehr durch das Toleranzpatent Josephs II. entstandenen Freiraum konnten sich vorerst sogenannte »Toleranzgemeinden« in der Obersteiermark und in unmittelbarer Nachbarschaft zu Radkersburg im Prekmurje bilden. Im Übermurgebiet, wo die Gegenreformation nicht ganz so stark gewirkt hatte, wie nur wenige Kilometer westlich davon, wurden 1782 drei Gemeinden – Puconci, Krizevci und Hodos - gegründet. Diese drei, die auch rasch an den Aufbau der evangelischen Grundschule sowie der Kirche schritten, betreuten 1790 bereits 12.000 Protestanten. Allein im Bezirk Murska Sobota war gegen Ende des 18. Jahrhunderts die Hälfte der Bevölkerung protestantisch.³⁵

Diese Toleranz hatte noch keineswegs etwas mit Gleichberechtigung zu tun, was sich unter anderem auch darin zeigte, daß die als »Akatholiken« bezeichneten Protestanten nur dann einen Seelsorger bestellen und ein Bethaus errichten durften, wenn sich mindestens 500 Personen zur Evangelischen Gemeinde bekannten. Auch durften die Bethäuser keinen straßenseitigen Eingang, keinen Turm und keine Glocken haben. Die Amtshandlungen – Taufen, Trauungen, Begräbnisse – mußten zudem weiter in die katholischen Matrikenbücher eingetragen werden.

Auch in Radkersburg und Umgebung finden sich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts etliche »Akatholiken«. Dabei handelte es sich vor allem um ausgediente Soldaten und ungarische Dienstboten (Knechte und Mägde) aus dem Übermurgebiet, die zumeist »nur der windischen Sprache kundig« waren. Viele blieben in Radkersburg und den Umgebungsgemeinden und traten zur römisch-katholischen Kirche über. In den Akten finden sich zwischen 1759 und 1873 über 60 Konvertierte, die mangels seelsorgerischer Betreuung zum Katholizismus übertraten.³⁶

Dieser Mangel sollte Ende des 19. Jahrhunderts behoben werden. Im Zuge der Revolution von 1848 versuchten die Evangelischen vom Kaiser die volle Glaubens- und Gewissensfreiheit sowie die Beseitigung der einschränkenden Bestimmungen der Toleranzverordnung zu erreichen. Während 1849 nur einige Beschränkungen fallen gelassen wurden, konnte durch das Protestantentpatent 1861 die Gleichheit aller anerkannten Konfessionen »nach allen Richtungen des bürgerlichen und staatlichen Lebens« erreicht werden. Der katholische Kaiser blieb aber weiterhin oberster Herr der Evangelischen Kirche und der Oberkirchenrat blieb als staatliche Autorität bis 1961 die oberste Instanz.³⁷

Dennoch sollte es bis zum 16. Juli 1876 dauern, bis in Radkersburg erstmals seit Reformationszeiten ein öffentlicher Gottesdienst abgehalten werden konnte. Die von Marburg an der Drau aus seelsorgerisch betreuten Radkersburger mußten allerdings weitere 30 Jahre warten, ehe von einem geordneten evangelischen Gemeindeleben gesprochen werden konnte.³⁸

Um die Jahrhundertwende trat eine Bewegung auf, die nicht nur für die Evangelischen in Radkersburg entscheidend sein sollte: die »Los von Rom«-Bewegung.³⁹ Die Evangelische Kirche profitierte sehr stark von dieser politisch-nationalen und antikatholischen Strömung, die vor allem durch die Sprachenverordnung des Ministers Graf Badeni 1897 das Deutschtum in der Monarchie benachteiligt und bedroht wähnte. Diese Strömung reichte sehr stark auch in die Evangelische Kirche, war sie doch sehr an Deutschland orientiert und bot deutschnationalen Christen eine neue religiöse Heimat. Der Evangelische Bund, der 1857 als Mahner gegen »römische Übergriffe« gegründet worden war und Pfarrer und Vikare sowie

den Kirchenbau finanzierte, stellte deshalb dem Ruf »Los von Rom« die Losung »Hinein zum Evangelium« zur Seite. Die Folge war eine starke Übertrittsbewegung. So wuchs die Zahl der Gemeindemitglieder von Marburg/Drau mit Radkersburg im Zeitraum von 1898 bis 1908 um das Vierfache. Dies führte dazu, daß in der weitläufigen Pfarrgemeinde Marburg neue Tochtergemeinden gegründet wurden.

Den Grundstein zur Radkersburger Gemeinde legten im Jahre 1897 hierher zugewanderte Protestanten, die sich der Evangelischen in Radkersburg annahmen und den »Verein evangelischer Glaubensgenossen A.B. und H.B. in Radkersburg und Umgebung«⁴⁰ gründeten, der von den Vereinsbehörden am 9. März 1898 genehmigt wurde. Über den Zweck des Vereins informierte der Christliche Alpen-Bote⁴¹:

»In dem einst ganz protestantischen Radkersburg, wo Hunderte von meist sehr armen Glaubensgenossen ansässig sind, hat seit Jahrhunderten kein regelmäßiger evangelischer Gottesdienst mehr stattgefunden. Nun haben sich einige aufopferungsfreudige Leute zusammen gefunden, und einen »Verein der evangelischen Glaubensgenossen A.B. und H.B. in Radkersburg« gegründet, welcher den Zweck hat, dort evangelischen Gottesdienst abhalten zu lassen, für den Religionsunterricht zu sorgen und auf seine Kosten armen verstorbenen Glaubensgenossen ein kirchliches Begräbnis zu verschaffen. Wo möglich sollen auch die Mittel erspart werden, um einst ein einfaches Bethaus errichten zu können, sowie armen Glaubensgenossen aus der Noth zu helfen.«

Im selben Jahr noch wurde um die Errichtung einer Predigtstation ange-sucht. Nachdem im April 1898 vom Triester Seniorat – dem Marburg unter-stand - kund gemacht wurde, daß sich Radkersburg als Predigtstation von Marburg konstituiert habe, wurde erstmals am 30. Juli 1899 am Untergries in Radkersburg in der ehemaligen Lederfabrik Hubmann, die bis 1920 als Got-teshaus für die Evangelischen aus Radkersburg und Umgebung dienen sollte – ein Gottesdienst abgehalten. Mit diesem Bethaus stand seit fast 300 Jahren den Evangelischen in Radkersburg wieder ein eigenes Gebäude zur Verfügung. Doch sollte dies nur ein erster Schritt zu einer eigenen Kirche sein.

Nach der Sammlung der Evangelischen in und um Radkersburg am Ende des 19. Jahrhunderts konnte die evangelische Predigtstation der Ent-wicklung, die sich im Zuge der »Los von Rom«- Bewegung in der Mutter-gemeinde Marburg/Drau im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts ergab, nicht ganz folgen. Während Marburg von der kleinsten Gemeinde Öster-reichs zu jener mit den meisten Übertritten prozentuell und in absoluten Za-hlen nur von Wien übertroffen wurde – so traten allein im Jahr 1905 346 Personen von der katholischen zur evangelischen Kirche über -, war die Si-tuation in Radkersburg eine gänzlich andere. Hier stand einer kleinen

Gruppe von aus Wien, dem Deutschen Reich und Siebenbürgen zugezogenen bürgerlich-städtischen Evangelischen eine große Gruppe von slowenischen Protestanten aus dem Prekmurje – Dienstboten, Knechte, Mägde, Keuschler - gegenüber.⁴² Auch die Zahl der Übertritte im Zuge der »Los von Rom«- Bewegung hielt sich in Radkersburg in bescheidenen Grenzen. Daß Radkersburg eine so gänzlich andere Entwicklung nahm, hatte neben der unterschiedlichen sozialen Zusammensetzung der Bevölkerung aber auch noch personelle Gründe. Zu den Zerwürfnissen zwischen dem ersten Vikar und den führenden Männern der Evangelischen Gemeinde kamen noch lange Zeiten der Vakanz und Einschränkungen der seelsorgerischen Tätigkeiten der vom Evangelischen Bund für die Diaspora zur Verfügung gestellten deutschen Vikare, so daß von einem geregelten Gemeindeleben bis 1907 keine Rede sein konnte.

Nachdem der Vorstand der Predigtstation Radkersburg bereits am 7. September 1902 den Beschluß gefaßt hatte, Filialgemeinde von Marburg zu werden, wurde dieser Schritt nach der Genehmigung des Oberkirchenrates vom 10. Dezember 1906 endlich am 27. Jänner 1907 gesetzt. Parallel dazu wurde Ausschau nach einem Pfarrer gehalten. Am 3. Februar 1907 wurde Heinrich Goschenhofer, der Sohn des emeritierten Marburger Pfarrers, zum ersten evangelischen Pfarrer Radkersburgs seit den Tagen der Reformation gewählt und am 30. Mai in sein Amt eingeführt, das er bis zum 31. Dezember 1954 in Radkersburg ausüben sollte. Damit war es auch in Radkersburg zu einer kontinuierlichen seelsorgerischen Tätigkeit gekommen. Es sollte schließlich jedoch noch bis 1931 dauern, bis die Gemeinde auch wieder eine Kirche, die Christuskirche, ihr Eigen nennen konnte. Die evangelische Gemeinde, die den gesamten Bezirk Radkersburg umfaßt, wuchs bis in die 50-er Jahr kontinuierlich, konnte jedoch nie mehr dort anknüpfen, wo die evangelische Kirche vor 1600 stand. Nie waren mehr als 15 Prozent der Radkersburger evangelisch. Seit Jahrzehnten ist ein Rückgang der Seelenzahl zu verzeichnen, weshalb die evangelische Gemeinde Radkersburg heute die kleinste der Steiermark ist.

Anmerkungen

- ¹ Allgemein zu Radkersburg: Gerhard Dirnberger, *Die Geschichte der landesfürstlichen Stadt Radkersburg vom Beginn der Neuzeit bis zum Regierungsantritt Maria Theresias*. Phil.Diss. Graz 1973. Zur Religionsgeschichte: Karl Amon/Maximilian Liebmann (Hg.), *Kirchengeschichte der Steiermark*, Graz-Wien-Köln 1993; Evangelisch in der Steiermark. Glaubenskampf – Toleranz – Brüderlichkeit. Ausstellungsführer. Graz 1981(=Styriaca. NR 2). Zur Geschichte der Reformation in Radkersburg: Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet*, in: JbGPÖ 54 (1933) – 58 (1937).
- ² Anton Albrecher, *Die Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark*. Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände. Theol. Diss. Graz 1981, 266 ff; Johann Loserth, *Zu den Anfängen der Reformation in Steiermark*. Die Visitation und Inquisition von 1528 und ihre Ergebnisse, in: JbGPÖ 54 (1933), 83-97.
- ³ Leopold Schuster, *Fürstbischof Martin Brenner*. Ein Charakterbild aus der steirischen Reformationsgeschichte, Graz 1898.
- ⁴ *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II.* (1578-1590). Gesammelt und Herausgegeben von Johann Loserth, Wien 1898 (= Fontes Rerum Austriacum. Diplomatria et acta. 50), Nr. 460, 459.(in der Folge: FRA. Nr. S.)
- ⁵ Johann Loserth, *Die Reformationsordnungen der Städte und Märkte Innerösterreichs aus den Jahren 1587-1628*, in: Archiv für österreichische Geschichte 96 (1907).
- ⁶ *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.* Erster Teil. Gesammelt und Herausgegeben von Johann Loserth, Wien 1906 (= Fontes Rerum Austriacum. Diplomatria et acta. 58), Nr. 552, 423 f.
- ⁷ Winkelmann, JbGPÖ 54, 107 f.
- ⁸ Zur Person Pichlmayrs: Johann Loserth, *Zur steiermärkischen Emigration*, in: JbGPÖ 38(1917), 88 ff.
- ⁹ Winkelmann, JbGPÖ 57, 80.
- ¹⁰ Erste allgemeine Reformationsordnung in kirchlichen und politischen Angelegenheiten für die Stadt Radkersburg, Radkersburg 1599, Februar 11. Zitiert in: Loserth, Reformationsordnungen, 142 ff.
- ¹¹ Über diesen Glaubensfeldzug gibt es drei Berichte, einen evangelischen und zwei katholische, die inhaltlich im wesentlichen übereinstimmen und wiedergegeben sind in: *Verzeichnus der Rackelpurgischen Visitation vom 17. Dec. 1599 biss auf den 5 January 1600*, in: Steirische Geschichtsblätter 4 (1883), 48 ff; Christian Meyer, *Gegenreformation in Steiermark*, in: JbGPÖ 17(1896), 97 ff; Franz Ilwof, *Die Gegenreformation in Radkersburg*, in: Tagespost Nr. 293, v. 23.10.1896.
- ¹² *Verzeichnuss was die fürstl. Kriegsleüt für Flecken eingenommen, und Kirchen zerstört und Bücher verbrannt*. 1599, Octob-1600, Febr. Zit. in: Zur Geschichte der Gegenreformation in Steiermark. Actenstücke, betreffend die Durchführung der Gegenreformation, in: Steirische Geschichtsblätter 4 (1883), 58.
- ¹³ *Verzeichnuss derjhenigen Stätt, Märckht und Fleckhen, welche der reinen unverfälschten Augspurgerischen Confession zuegethan gewest sein*. Zit. in: Zur Geschichte der Gegenreformation in Steiermark, in: Steirische Geschichtsblätter 2 (1881), 105.
- ¹⁴ Verzeichnus, Steirische Geschichtsblätter, 50.
- ¹⁵ Winkelmann, JbGPÖ 54, 97.
- ¹⁶ Dirnberger, Radkersburg, 202.
- ¹⁷ Winkelmann, JbGPÖ 54, 103 f.
- ¹⁸ Allgemein: Paul Dedic, *Der Protestantismus in Steiermark im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation*, Leipzig 1930; Walter Brunner, *Glaubenstreu im Untergrund*. Die Bewahrer evangelischen Glaubens in der Steiermark 1600-1781, in: ZHVSt 85 (1994), 7-24.
- ¹⁹ FRA 58; Nr. 492, 365.
- ²⁰ Bretzler stirbt bald darauf. Winkelmann, JbGPÖ 57, 106.
- ²¹ Ebda, 104.
- ²² Ebda, 106.
- ²³ Loserth, *Reformationsordnungen*, 143.
- ²⁴ FRA 60, Nr. 1345, 196 f.

- ²⁵ FRA 60, Nr. 1462, 268; Nr.1560, 336.
- ²⁶ FRA 60, Nr.1683, 414.
- ²⁷ Brunner, *Glaubenstreu*, 11; FRA 60, Nr. 2185, 714; Nr. 2195, 716;
- ²⁸ FRA 60, Nr. 2419 ff, 798 f.
- ²⁹ Winkelmann, *JbGPÖ* 58, 56f.
- ³⁰ FRA 60, Nr. 1633, 387.
- ³¹ Loserth, *Reformationsordnungen*, 128 f.
- ³² Eine Abschrift des Generalmandats Ferdinands II. vom 1. August 1628 findet sich in FRA 60 , Nr. 2466, 814 ff.
- ³³ FRA 60, 888.
- ³⁴ Allgemein dazu: Joseph Desput, *Toleranz im Zeichen der Aufklärung. Zur Durchführung des Toleranzpatentes in der Steiermark*, in: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 31/1981; Grete Sonnek, *Der Protestantismus in der Steiermark vom Toleranzpatent bis zum Protestantenpatent*. Phil.Diss. Graz 1968; *Evangelisch in der Steiermark. Glaubenskampf – Toleranz – Brüderlichkeit*. Ausstellungsführer. Graz 1981(=Styriaca. NR 2).
- ³⁵ Franc Šebjanič, *Die protestantische Bewegung der pannonischen Slovenen*, Murska Sobota 1979.
- ³⁶ Diözesanarchiv Graz (DAG), Pfarrakten Radkersburg, Verschiedenes: Religionsveränderungen 1761 ff.
- ³⁷ Franz Ilwof, *Der Protestantismus in Steiermark, Kärnten und Krain vom 16. Jahrhundert bis in die Gegenwart*, Graz 1900, 273 ff.
- ³⁸ Jahresberichte der evangelischen Kirchengemeinde Marburg-Pettau 1875-1908; Heimo Halbrainer, *Die Evangelischen in Radkersburg*, in: ders., *Auf den Spuren der Protestanten, Juden, Roma und Slowenen in und um Bad Radkersburg*. Ein Rundgangsführer, Graz 1998, 7-36.
- ³⁹ Paul Bräunlich, *Die Los von Rom-Bewegung in Steiermark*, München 1901 (=Berichte über den Fortgang der »Los von Rom-Bewegung« 7).
- ⁴⁰ StLA Sth. 53-36161/1897.
- ⁴¹ Christlicher Alpen-Bote, April 1898, 75.
- ⁴² Archiv der Evangelischen Superintendentur, Akten der Superintendentur Z. 1756/1907. Zustandsbericht des evangelischen Triester Seniorates A.B. für die Zeit vom 27. Mai 1904 bis 7. Juni 1907.

Ausgewählte Publikationen

- Auf den Spuren der Protestanten, Juden, Roma und Slowenen in und um Bad Radkersburg*, Graz 1998.
- »Die andere Seite des Krieges«. Eine historische Spurensuche, in: »Nur Hinsehen macht frei. Vorträge, Kommentare, Analysen zur Ausstellung »Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Zebratl Spezial 1998, 34-35 (gemeinsam mit Joachim Hainzl, Sonja Mittischek).
- Die »Entartung« verhindern. Euthanasie und Zwangssterilisierung in der Steiermark*, in: Lebenshilfe Steiermark: Behinderung im 3.Reich. 3/1997. 5-7.
- »Er hat dem Teufel den Eid nie geschworen«. Franz Dollnig – der steirische Franz Jägerstätter, in: korso 4/1998, 7.
- »Ersuche um Mitteilung, wie ich zu einem jüdischen Geschäft komme«. Arisierung in der Steiermark, in: korso 9/1998, 4-5 (gemeinsam mit Joachim Hainzl).
- Gelegnete Verantwortung. Der Henker von Theresienstadt vor Gericht*, Grünbach 1996. (gemeinsam mit Thomas Karny)
- (Hg.), *Architektur und Widerstand. Herbert Eichholzer 1903-1943*. Katalog zur Ausstellung, Graz 7. 1. - 22. 2. 1998, Graz 1998.
- (Hg.), *Zwei Tage Zeit. Herta Eisler-Reich und die Spuren jüdischen Lebens in Mürz-zuschlag*, Graz 1998.

PROTESTANTI V RADGONI IN NJENI OKOLICI

POVZETEK

Prispevek daje pregled nad protestantizmom v Radgoni in njeni okolici, pri čemer je vsebinsko razdeljen v tri faze. Medtem ko je mesto Radgona v središču pozornosti, so vasi in občine v okolici omenjene le, če se je njihov razvoj razlikoval od razvoja v Radgoni. Pri tem sta podrobno obravnavana predvsem Mureck in Halbenrain. Zaradi obmejne lege Radgone se obravnava tudi cerkev v eksilu na Petanjcih.

Reformacija / Protireformacija

Že v dvajsetih letih 16. stoletja so bili v Radgoni in okoliških občinah registrirani prvi luteranski pridigarji, meščani in mestni svetniki, mesto pa je 1541 spadalo poleg Gradca k prvim mestom na Štajerskem, ki so odkrito priznavala Lutrov nauk. Do 1599 je kljubovalo vsem verskim komisijam. V Karlu von Herberstorffu je našlo mecena in zaščitnika, ki je dal na svojem imetju zunaj mesta zgraditi cerkev in hišo za predikanta. Decembra 1599 je škof Martin Brenner z vsemi sredstvi pridobil Radgono kot prvo mesto ponovno za »staro« cerkev. V okoliških občinah je potekala protire-

formacija dosti manj dosledno, tako da so tam obstajali še do dvajsetih let 17. stoletja protestanti v večini.

Pritajeni protestantizem

V neposredni bližini Radgone na Petanjcih so etablirali cerkev v eksilu, ki je ostala do 1603 pastoralno središče za prebivalce Radgone, ki niso odšli v izgnanstvo. V Murecku in Halbenrainu so se do izгона plemstva 1628 pod njihovo zaščito ohranile protestantske občine. V Radgoni so predvsem ženske še dalj časa zadržale luteransko veroizpoved. V četrtem desetletju 17. stoletja je prišlo skoraj v vseh krajih do začasnega konca evangeličanske vere.

Nov začetek

Ob koncu 19. stoletja so se pričeli v Radgoni zopet zbirati evangeličani, pri čemer je bilo več kot 80% evangeličanov, ki so živeli v Radgoni in njeni okolici, iz Prekmurja. Do petdesetih let 20. stoletja je imela evangeličanska občina trend rasti, ki od takrat upada, in zato je danes Radgona najmanjša občina na Štajerskem.

A PROTESTÁNSOK RADKERSBURGBAN ÉS KÖRNYÉKÉN

ÖSSZEFOGLALÓ

Az előadás tartalmilag három fázisra tagolva, áttekintést ad a protestantizmusról Radkersburgban és annak környékén. Radkersburg város áll a vizsgáldás középpontjában, s a környező településekre akkor történik utalás, ha azokban Radkersburgtól eltérő fejlődés figyelhető meg. Különösen Mureck és Halbenrain településekre tér ki az értekezés. Radkersburg határközeli fekvése

miatt, a határ másik oldalán, Petáncon (Petanjci) lévő exiliumi templomról is szó esik.

Reformáció – ellenreformáció

Miután már a 16. század huszas éveiben kitűnt az iratokból az első luteri hitszónokok, polgárok és tanácsnokok megjelenése Radkersburgban és a környező településeken, Radkersburg 1541-ben,

Graz mellett, Stájerország első olyan városa volt, amely nyíltan vallotta Luther tanait. 1599-ig a város szembeszállt valamennyi vallásbizottsággal. Karl von Herberstorffban támogatóra és védnökre talált a mozgalom, aki a városon kívüli telkén templomot és prédikátori házat építtetett. 1599. decemberében Martin Brenner püspök Radkersburgot első városként minden lehetséges eszközzel újra visszahódította a régi egyház számára. A környező településeken 1599-1600-ban kevésbé következetesen zajlott az ellenreformáció, ezért ott még a 17. század húszas éveiben is protestáns többség létezett.

Titkos protestantizmus

Radkersburg közvetlen közelében, Petáncon száüzetésben működő egyházi élet alakult ki, ahol 1603-ig gondoskodtak a száüzetésbe nem vonuló radkersburgi lakosság lelkipásztori gon-

dozásáról. Mureckben és Halbenrainben a nemesség oltalmában, az 1628-as nemesi kiutasításig fennmaradhattak a protestáns egyházközségek. Radkersburgban főleg nők tartottak ki hosszabb ideig a lutheri hit mellett. A 17. század negyedik évtizedében azonban mindenütt átmenetileg vége szakad az evangélikus hit művelésének.

Új kezdet

A 19. század végén Radkersburgban újraszerveződik az evangélikus egyház, méghozzá oly módon, hogy a Radkersburgban és környékén élő evangélikusok több mint 80%-a a Murán túli területekről származott. A 20. században folyamatosan gyarapodott az evangélikus egyház, mígnem az ötvenes évektől kezdve visszaeső tendenciát mutatott, melynek következtében Radkersburg ma Stájerország legkisebb egyházközsége.

LUTHERANS IN AND AROUND THE TOWN OF RADKERSBURG

SUMMMARY

The article gives a survey of Protestantism in and around the town of Radkersburg in that it has been divided into three phases. While it focuses on Radkersburg, the villages and townships of the area are mentioned only if their respective development has in any way differed from the development of the town itself. The article, however, deals in detail with Mureck and Halbenrain; moreover, according to Radkersburg being located on the border, attention is also paid to the exile church at Petanjci.

Reformation/ Counter-Reformation

Already during the 1620's in Radkersburg and neighbouring townships not only the evangelical priest, but also the townspeople and members of the town

council were of the same faith; in 1541 Radkersburg was among the first Styrian towns, along with Graz, which admitted quite openly its allegiance to Luther's teachings. Up to 1599 Radkersburg was able to resist the pressure of confessional committees, being supported and patronized by Karl von Herberstorff, who had had a church and a house for the preacher built on his property just outside of town.

In December 1599, however, Bishop Martin Brenner of the Roman Catholic Church managed to win Radkersburg back for the old church, sparing no means to do so; in the neighbouring townships, however, the Counter Reformation was not so consistent so that up to the 1620's the majority of their population remained Lutheran.

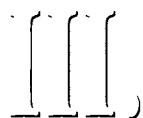
Latent Protestantism

In the immediate neighbourhood of Radkersburg, at Petanjci an exile church was established and up to 1603 it remained a pastoral centre for the people of Radkersburg who had not been exiled. In Mureck and Halbenrain, however, Lutheran parishes persisted under the auspices of the local nobility up to its exile in 1628. In Radkersburg it was the female population that had for quite some time stuck to the Lutheran faith. During the 1640's, however, the Lutheran faith was temporarily disconti-

nued in nearly all towns and settlements in the area.

New Beginning

The Lutherans began to show up in Radkersburg again at the end of the 19th century in that over eighty per cent of the Lutherans living in and around Radkersburg had originated from the Prekmurje region. The growth had continued up to the 1920's when it started to decline so that nowadays Radkersburg is the smallest evangelical parish in Styria.

**PROTESTANTSKO GIBANJE
V PREKMURJU, PORABJU
IN NA GRADIŠČANSKEM
V 16. IN 17. STOLETJU**

Nadaljevanje znanstvenega srečanja na Tišini.
V prvi vrsti od leve proti desni sedijo:
Zita Šifnar, dr. Robert Hajszan in Jože Vugrinec.

PROTESTANTIZEM V PREKMURJU V LETIH 1590 - 1610

Za ozemlje današnjega Prekmurja bi lahko dejali, da je bilo vedno neke na obrobju zanimanja sosedov, kljub temu pa ga niso zaobšli nobeni pomembnejši dogodki in njihovi vplivi, kar velja tudi za reformacijo in za boje proti novemu verskemu učenju.

Neizbrisen pečat razvoju na socialnem, političnem, kulturnem in verskem področju je pokrajini na severovzhodu današnje Slovenije dajala več kot dolgoletna pripadnost Ogrski, pod katere državno upravo je bilo Prekmurje od 10. stoletja in vse do 12. avgusta 1919, ko je bilo priključeno k novi državi Srbov, Hrvatov in Slovencev.

V primerjavi z ostalimi kraji v notranjosti današnje Slovenije so bili prebivalci Prekmurja izpostavljeni odvisnosti različnih tujih vladarjev, katerih vplivov so se uspeli obvarovati ter ohraniti svojo samobitnost predvsem po zaslugi ohranjanja maternega jezika in navezanosti nanj. Upravno je Prekmurje spadalo pod dve županiji: osrednji in severozahodni del Prekmurja (kraji bivše soboške občine) je bil sestavni del Železne županije (Vas vármegye) s sedežem v Vasváru, vzhodni in jugovzhodni del (kraji bivše in sedanje lendavske občine) pa je spadal pod Zalsko županijo (Zala vármegye) s sedežem v Zalavárju, pozneje v Zalaegerszegu; cerkveno je bilo Prekmurje od leta 1094 del zagrebške škofije. Zaradi nenehnih sporov večine župnij v Železni županiji je cerkvena uprava prešla na györsko škofijo, leta 1777 pa je bil katoliški del priključen sombotelski škofiji.

To neenotno razdelitev in negotovost so občutili tudi protestanti, ki so več kot 360 let živeli pod madžarsko cerkveno in upravno oblastjo, ki sta kljub določeni svobodi, če že ne zavirali, pa vsaj po svoje usmerjali vsesplošni razvoj. Razen socialne in gospodarske zaostalosti ter neenakosti z Madžari to pri Slovencih ni pustilo večjih posledic, tako da so bili v danih razmerah le še bolj odprti za sprejemanje novih družbenih in verskih tokov. Tudi za reformacijo.

Začetki reformacije v Prekmurju

Medtem ko so se nove verske ideje v notranjosti današnje Slovenije širile predvsem iz Italije in Nemčije, so v mejne kraje med Ogrri in Nemci, v deželo med Muro in Rabo, prihajale iz obeh smeri: iz Nemčije, predvsem pa iz ogrskega Prekdonavja.

Podobno kot v ostalih krajih so bili nosilci novega učenja tudi v Prekmurju študenti, obrtniki in potujoči trgovci, odločilnega pomena pa so bili brez dvoma tudi številni višji in nižji duhovniki, ki so sprejeli nov verski nauk in izstopili iz katoliške cerkve. Pomen te »reformirane« duhovščine za širjenje reformacije v Prekmurju in drugod mnogi neupravičeno podcenjujejo, čeprav je v večini primerov šlo za visoko izobražene ljudi, ki niso bili zadovoljni s stanjem v takratni cerkvi in so z navdušenjem sprejemali nove ideje ter podpirali spremembe. S svojo izobrazbo in izkušnjami na področju dušnopastirstva, vzgoje in izobraževanja so brez dvoma pritegnili veliko število prebivalstva.

Vpliv političnih dogodkov na širjenje reformacije

Na širjenje reformacije v Prekmurju so zelo vplivali dogodki po 29. avgustu 1526, ko je po bitki s Turki pri Mohaču Ogrska razpadla na naslednje dele: osrednji del so si prilastili Turki, »narodne stranke« na vzhodnem delu pa so si ob podpori nižjega in višjega plemstva, na čelu z dolnjelendavskim grofom Jánosom Bánffyjem, izvolile za kralja erdeljskega velikaša Ivana Zapoljskega. Zahodni del, ob Blatnem jezeru pa vse do Jadranskega morja, ki je imel podporo manjšinske stranke velikašev, si je v Bratislavi izvolil za kralja avstrijskega nadvojvodo Ferdinanda, ki je tako bil 3. novembra 1527 v Székesfehérváru kronan in vladal vse do smrti 1564. Habsburžani so ostali ogrski kralji vse do konca prve svetovne vojne (1918), čeprav so madžarski vodilni krogi ves čas poudarjali, kako Ogrska ni avstrijska dežela, temveč je povsem samostojna.

Med Ferdinandom in Zapoljskim je prišlo do vojne, v kateri je bil Zapoljski 1527 pri Tokaju poražen. Njegov privrženec in pristaš reformacije János Banffy iz Dolnje Lendave je s tem porazom izgubil velik del svojega ozemlja, ki je prešlo v roke Ferenca Batthányja, ki pa je bil na strani Ferdinanda ter katoliške cerkve.

Že po bitki pri Mohaču sta oba kandidata za kraljevsko krono in hkrati medsebojna nasprotnika kot pomoč na pripravljajoči se spopad v pokrajino med Muro in Rabo pritegnila veliko število tujih vojakov, med katerimi so bili mnogi pristaši reformacije in so, še posebej višji vojaški častniki, bili pomembni pri širjenju reformacije, ki se je na ozemlju današnjega Prekmurja nezadržno širila, čeprav je bila pokrajina pod nenehnimi pritiski

s strani ogrskih velikašev, habsburške dinastije in v strahu pred Turki. Novo versko gibanje si je našlo simpatije v vseh plasteh prebivalstva. Nižji sloji so v novi veri videli možnost upora proti izkoriščanju, meščani so se z novimi idejami borili proti fevdalcem, vladajoči višji sloj pa je reformacijsko učenje uporabljal za boj proti sami cerkvi in njeni politični moči.

Povezanost Ogrske s kulturnimi in gospodarskimi središči Evrope (Dunaj, Krakov, Praga), v katera je Lutrovo gibanje hitro našlo pot, je pomagala, da se je reformacija zgodaj pojavila tudi v samem Prekmurju. Po nekaterih podatkih v vasi Boreča že leta 1535, 1540 sta nesporno obstajali protestantski cerkveni občini v Gornjem in Dolnjem Seniku, 1587 pa je v Dolencih bila zelo aktivna protestantska župnija. V sicer redko naseljenih obmejnih krajih na Goričkem se je nova vera širila hitreje in obdržala dalj časa kot na nižje ležečem Ravenskem. Brez jasnejših opredelitev med luteranstvom in kalvinizmom v začetku so na širjenje reformacije odločilno vplivali zemljiški gospodje: Bánffyji v Dolnji Lendavi (današnja Lendava), Széchyji v Gornji Lendavi (današnji Grad) in v Murski Soboti, Nádasdyji na Petanjcih in posredno družina Zrinjski v Medjimurju, na katerih posestvih so se ravnali po načelu augsburškega verskega miru iz leta 1555: »Cuius regio, eius religio!« (Kogar vlada, tega vera!). Po veri zemljiških gospodarjev so se morali ravnati tudi podložniki.

Višek reformacije

Na Ogrskem in v Prekmurju je reformacija dosegla svoj višek v zadnji tretjini 16. stoletja, ko je na tisoč protestantov prišel en katoličan in je novo veroizpoved podpirala večina zemljiških gospodov. Tridentinska katoliška cerkev je kljub protireformacijskim sklepom tridentinskega koncila (1545-1563) in številnim drugim poskusom bila povsem nemočna: večina katoliških škofov je padla v bitki pri Mohaču, nižja duhovščina pa je bila slabo izobražena in gmotno siromašna.

Ugodnejše razmere za širjenje reformacije so nastale v času vladanja Ferdinandovega naslednika Maksimilijana (1564-1576), ki je bil tudi naklonjen novi veroizpovedi. Ta je našla plodna tla tudi na ozemlju, ki so ga zasedali Turki, in zato ukazi ter veroizpoved zemljiških gospodov niso bili odločilni. Poleg meščanstva in nižjih slojev je reformacijo podpiral tudi velik del plemičev, ki so se na ta način želeli otresti nadvlade katoliških Habsburžanov in si prisvojiti njihova posestva.

Sprejemanje nove vere so pospeševale socialne in politične razmere, neenotnost v deželi, strah pred Turki in prepričanje, da je reformacija tista pričakovana rešitev, ki bo odpravila socialne nepravilnosti, zagotovila mir in vzpostavila povsem nove odnose med ljudmi. Nastanek evangeličanskih

verskih skupnosti je vernikom dajal občutek precejšnje demokracije, saj so smeli sami upravljati s svojo gmajno, sami so volili in si izbirali duhovnike ter učitelje, pri bogoslužju pa je bila uvajana raba razumljivega maternega jezika, hkrati pa je bila dana možnost učenja, branja in pisanja, ne le za višje plasti; višje in visoke šole doma in v tujini so lahko obiskovali tudi nadarjeni otroci sicer zapostavljenih nižjih plasti. Vse to je pripomoglo k temu, da je bilo v letih 1590-99 skoraj celotno ozemlje med Muro in Rabo v celoti na strani reformacije. Glede na različne idejne tokove sta se v tem času sočasno razvijali tako luteranska kot kalvinska smer protestantizma in do cerkvenega zbora v Csepregu (1591) še ni zaznati organizacijske ločitve, čeprav so določena trenja obstajala. Kalvinistična smer pa je brez dvoma imela veliko večji pomen in vpliv, kot ji je pripisovan do zdaj – na podlagi ne povsem raziskanega gradiva. Poleg lendavske družine Banffy in ostalih zemljiških gospodarjev je bila za širjenje reformacije v tem času zelo pomembna prisotnost potujočega poljskega tiskarja Rudolfa Hoffhalterja (1573) ter za njim še Janža Mandelca (1587).¹

Dogodki v letih 1590 – 1610

Ob ustanavljanju protestantskih gmajn (evangeličanskih in kalvinskih cerkvenih občin) so pristaši reformacije sočasno skrbeli tudi za razvoj šolstva. Ohranjeni podatki pričajo o delovanju protestantskih učiteljev na gradu Bánffyjevih v Dolnji Lendavi, kjer je v letih 1544-1595 obstajala priznana šola. V tem času je po navedbah zgodovinarja Payra na Ogrskem delovalo še 133 protestantskih šol.² Na tukajšnjem ozemlju so bili omenjeni učitelji György Rácz, András Zuhadoly, Farkás Bakács, še posebej znana pa sta bila György Kulcsár, ki je napisal *Postilo*, ter István Beythe.

Beythe, roj. 1532 v mestu Kö v Baranji (podpisoval se je tudi z imenom »Lapidanus« po rojstnem mestu »Kamen«), je bil po prestopu iz katoliške cerkve organizacijsko in literarno zelo aktiven. Od leta 1576 je bil grajski duhovnik pri Batthyányevih v Németújváru (današnji Güssing v Avstriji). Leta 1585 so ga na sinodi v Hegyfalú izvolili za evangeličanskega superintendenta. Še pred izvolitvijo je leta 1582 izdal *Agendo*, pet let pozneje pa še *Kanon*. Po sporih in polemikah z Pázmanyem in zavračanjem njegovih literarnih del se je Beythe leta 1595 odpovedal »škofovstvu« (superintendenturi) in prestopil h kalvincem. Zato so po njegovem odstopu evangeličani ostali brez cerkvenega voditelja.

Prvi *Slovenski obrednik* Agenda Vandalica, ki naj bi jo 1587 natisnil Janž Mandelc v Monyorókereku (Eberau na Gradiščanskem) in ki se navaja kot delo neznanega avtorja, bi lahko sestavil tudi István Beythe, ki je bil avtor 1582 izdane »Agende« in je v času svojega delovanja v Güssingu prav

gotovo poznal tudi že *Agendo*, ki jo je na prošnjo Hansa Friedricha Hoffmanna iz Strechaua za potrebe Spodnje Štajerske sestavil profesor teologije David Chyträus iz Rostocka.³

Glede na to, da je bila *Agenda Vandalica* kot prvo znano delo, namenjeno evangeličanom med Muro in Rabo (omenja jo Mihael Bakoš v svojih pismih 1783/84 bratislavskemu mecenu Mošonjskemu), uporabljana pri bogoslužju in verouku v šolah, le še potrjuje identičnost z Chyträusovo *Agendo*, ki je razdeljena na poglavja: Učenje evangeličanov; Liturgija pri božjih službah in Organizacija evangeličanske Cerkve od ordinacije duhovnika do šolske ureditve in cerkvenih vizitacij. Lahko bi bila izhodišče Beytheju, ki se je kot superintendent zavzemal za organiziranost cerkve in šolstva.⁴ Za razvoj šolstva v pretežnem delu Prekmurja je bila pomembna tudi evangeličanska deželna šola v Gradcu, ki je (po ustanovitvi v letu 1534) po letu 1568 bila dostopna širšemu krogu dijakov iz nižjih slojev prebivalstva. V letih 1594-1598 je na njej poučeval tudi Johann Kepler.

Na podlagi vizitacijskega zapisnika iz leta 1627 je bila po lendavski ena prvih organiziranih evangeličanskih verskih skupnosti na Goričkem pri sv. Benediktu v Kančevcih, kmalu pa tudi v ostalih krajih, ki so bili v lasti reformaciji naklonjene družine Batthyány in dosegljivi za idejno organizacijske vplive iz Güssinga, kjer je deloval Beythe, čeprav že kot kalvinec.

Po sinodi v Csepregu (1591), ko je prišlo do razkola med evangeličani in kalvinci, je po zaslugi Beytheja v Rogaševcih obstajala močna kalvinska gmajna. Na Goričkem je kalvinizem dosegel svoj višek v času gornjelendavskega velikaša Tamása Széchyja in njegove druge žene Katarine, rojene Batthyány, tako da je bil v letih 1612-1618 pri sv. Juriju celo sedež kalvinskega seniorata. Sicer pa se je kalvinska smer reformacije bolj uveljavila v madžarskih krajih srednjega Prekdonavja in na skrajnem severovzhodu današnjega Prekmurja, torej v obmejnih krajih z Madžarsko. Čeprav so kalvinizem poskušali v poznejšem času uveljaviti tudi z nameščanjem madžarskih duhovnikov, pri večini ni našel zanimanja, še posebej ne takrat, ko je bil v veliki meri istoveten z madžarskim nacionalnim gibanjem.

V boju proti katoliški cerkvi in v sporih s kalvinci so bili v veliko pomoč tudi že prvi domači evangeličanski duhovniki. Iz redko ohranjenih virov se da razbrati, da so še pred vizitacijo (1627) ob nastopu duhovniške službe kot izraz pripadnosti luteranstvu podpisali simbolno knjigo »Formula Concordiae« (izdana 25. 6. 1580) duhovniki Janez Terboč od Grada, Mihael Alodiator s Tišine, Ambrož Brehoci iz Sobote, Tomaž Križan iz Petrovec in Mihael Rakičanski iz Kančevcih.

Iz seznama davkoplačevalcev je razvidno, da so v letih 1599-1601 plačevali davek evangeličanski duhovniki v Soboti, Gornji Lendavi (Grad), v Selu, Petrovcih in Monoštru. Na Tišini je poleg evangeličanskega omenjen tudi katoliški kaplan, v Martjancih ob evangeličanskem še kalvinski duhovnik.⁵

Leta 1593 je v Soboti služboval evangeličanski duhovnik György Szalaszegi, ki je v madžarski jezik prevedel *Molitvenik* profesorja Jochanna Habermanna Avenariususa iz Wittemberga in delo poklonil Magdolni Salm, hčerki soboške graščakinje Margite, rojene Széchy.

Po vizitacijah 1587 in 1593 je 25. oktobra 1597 grofica Magdolna Salm prosila graškega superintendenta dr. Wilhelma Zimmermanna, naj opravi vizitacijo cerkva in šol na njenem ozemlju, ki je zajemalo kraje v okolici Lendave in Sobote, kar potrjuje povezanost v smeri Gradca.

Vizitacija je pokazala, da so z nastajanjem evangeličanskih cerkvenih skupnosti bile v teh krajih sočasno ustanovljane tudi šole. (Za obnovo in organizacijo šolstva se je po tridentskem koncilu, še posebej pa po cerkvenem zboru v Trnavi na Slovaškem (1560), zavzemala tudi katoliška cerkev, še posebej ob pomoči jezuitov, ki so v času protireformacije prevzemali vodenje protestantom odvzetih šol in kot orožje proti protestantom začeli tudi sami uporabljati tisk in razumljiv domači jezik).

Čas vladanja kralja Rudolfa (1576-1608), še posebej pa njegovega namestnika za Doljno Štajersko, nadvojvode Ferdinanda Habsburškega, ki je strl moč deželnih stanov in v septembru ter oktobru 1598 začel z izganjanjem protestantskih duhovnikov in učiteljev iz Štajerske in Kranjske, je v kraje med Muro in Rabo pripeljal veliko število beguncev, ki so našli zavetje pri zemljiški gospodi Nádasdyjev na Petanjcih in Széchyjevih pri Gradu in v Soboti.

V času, ko je bila reformacija v Prekmurju na višku, so se v tej »Slovenski okroglini«, imenovani tudi »Tótság«, ponovno pojavili Turki. Potem ko so 20. oktobra 1600 zavzeli Veliko Kanižo, so ob napadih na Lendavo (1601, 1603 in 1604) ogrozili tudi goričke kraje. Bolj kot Turki so bili za protestante še naprej veliko nevarnejši vse ostrejši napadi katoliških Habsburžanov. Ferdinand je v uresničevanju protireformacijskih sklepov oktobrske konference v Münchnu (1579) sledil svoji napovedi ob prevzemu oblasti, »da bo rajši vladal v puščavi, kot pa v deželi krivovercev!«⁶

Protireformacija

Za Štajersko in obmejne prekmurske kraje se je preganjanje povečalo z ustanovitvijo »reformacijskih komisij« (1587), ko je nadvojvoda Karel postopoma ukinjal privilegije, ki jih je vpričo turške nevarnosti dajal protestantom. »Komisije« so pod vodstvom katoliških duhovnikov in v spremstvu vladnih uslužbencev ter ob zaščiti vojske po vaseh in mestih evangeličanom s silo odvzemale cerkve in šole, požigale knjige; vernike, ki se niso želeli vrniti v katoliško vero, pa so zapirale in izganjale.

Po začetnih neuspehih so »komisije« dosegle svoj višek v času vladanja nadvojvode Ferdinanda, ko je vodenje v štajerskih deželah prevzel se-

kovski škof Martin Brenner, ki je leta 1600 dal požgati Radgono in tamkajšnje cerkev. Na Kranjskem je podobne komisije vodil škof Janez Tavčar (1580-1597), poznejši namestnik nadvojvode v Gradcu. »Obnovo katoliške cerkve« je še temeljiteje opravljal Tavčarjev naslednik, ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je svoje pohode pričel leta 1600 v Velenju. Protireformatorji so imeli močno zaledje v Gradcu, kjer je bil od leta 1580 naprej celo sedež papeške nunciature, že od 1573 pa je tu deloval tudi močan kolegij jezuitov, ki je bil 1585 povzdignjen v univerzo. Prej priznana evangeličanska deželna šola je tako zamrla.

Čeprav so bili na čelu »reformacijskih komisij« škofje in drugi visoki cerkveni dostojanstveniki, pa način, kako so izvajali rekatolizacijo, potrjuje, da še zdaleč ni šlo za resnično potrebo po verski in duhovni obnovi (skesanici in povrnjenci so sicer morali dati prisego zvestobe katoliški cerkvi po predhodnem »prevzganjanju« v zaporih), ampak je šlo za nasilje katoliških deželnih knezov, ki so na ta način želeli uveljaviti svojo absolutistično težnjo po vladi nad mesti in podeželjem.

Ogrsko plemstvo si je uspelo ohraniti sorazmerno več pravic kot deželni stanovni v avstrijskih deželah, zato so ti kraji postali pribežališče pregnanim protestantom iz Kranjske, Koroške in Štajerske, kjer so »komisije« neusmiljeno rušile, požigale in izganjale. Na Petanjcih so poleg Keplerja (prišel 28. 9. 1598 in ostal en mesec) tu našli zatočišče še: Mihael Müller, učitelj iz Radgone, Crainerius iz Wittemberga, duhovnik Hans Walter in številni drugi.

V času, ko je bila reformacija v ostalih krajih Slovenije in Štajerske povsem zatrta, je bila na ogrski strani še živa. Vendar tudi ne za dolgo. Že 8. oktobra 1603 je kralj Rudolf v pismu ponovno ukazal Tamásu Nádasdyju in njegovemu bratu Lászlú, naj takoj prenehata sprejemati izgnane evangeličanske duhovnike in učitelje, ki so se potem tudi umaknili s petanjskega gradu. Nádasdy pa je v pismu 21. septembra 1604 sam prosil štajerske deželne stanovne, naj ga, če bo pretila nevarnost, priporočijo bavarskemu volilnemu knezu.

Odločen boj proti evangeličanom in kalvincem na Ogrskem, in s tem tudi v Prekmurju, je uvedel nadvojvoda Matija, ki je kot Rudolfov kraljevski komisar Ogrske na zasedanju stanovskega zbora v Bratislavi spomladi leta 1604 samovoljno in ob podpori visoke katoliške duhovščine uspel uveljaviti XXII. člen zakona, s katerim je bilo širjenje reformacije odločno prepovedano.

Objava tega odloka je naletela na Ogrskem na velik odpor. Erdeljski velikaš István Bocskay se je povezal s Turki in začel boj s Habsburžani (1604-1606). Z vojaki, ki so se imenovali »kruci« in so katoliško vero zavračali kot tujek, sami pa so se imeli za predstavnike ogskega naroda, so ob pomoči Tamása Széchyja mlajšega (1555-1618), ki je bil lastnik Gornje Lendave (Grad) skupaj s Turki začeli boje na obeh straneh Mure. (Leta

1605 so požgali Soboto, kjer je ostala nepoškodovana edino evangeličanska cerkev.) Večina bojev je potekala v bližini Beltinec in Lendave.⁷

Čeprav je bil pretežen del Železne županije v rokah Habsburžanov, so bili »kruci« vse nevarnejši, kar je spoznal tudi bolni kralj Rudolf, zato je rešitev spora prepustil nadvojvodi Matiji, ki je z Bocskáyem in kruci 23. junija 1606 na Dunaju sklenil premirje. Vzpostavljen mir je zagotavljal versko svobodo plemičem, svobodnim mestom in trgom, ukinjen je bil XXII. člen in ogrski velikaši so dobili vrnjene stanovske pravice, ki so jih lahko uveljavljali, vendar brez škode za katoliško cerkev. Dunajski mir je tako narekoval vrnitev stanja, kot je bilo pred začetkom spopadov.

Kralj Rudolf sklenjenega miru ni želel potrditi, zato ga je brat Matija k temu prisilil z vojsko in se 19. novembra 1608 v Bratislavi dal kronati za ogrsko-hrvaškega kralja. Kot kralj Matija II. (1608-1619) je prevzel vladu v Avstriji, na Ogrskem in Hrvaškem, kjer je verske svoboščine razširil na preostala mesta in vasi, ob tem pa dovolil jezuitom, da so nadaljevali svoj boj proti reformaciji.

Kljub možnosti širjenja reformacije so zemljiški gospodje počasi podlegali pritiskom katoliške cerkve in se skesano vračali nazaj. Že leta 1598 se je pokatoličaniła družina Bánffy, pozneje Nádasdy in postopoma tudi ostali velikaši. (Nádasdy je nasilno rekatoliziral nad štirideset tisoč kmetov v nad dvesto evangeličanskih vaseh.)⁸

Začenjalo se je dolgo časovno obdobje, v katerem protestantizem ni bil več odvisen od volje in vere zemljiške gospode, ki se je pokatoličaniła. Ker ni bilo meščanskega sloja, so nosilci širjenja in ohranjanja nove vere postali redki svobodni kmetje in tlačani. V najtežjih letih protireformacije je bila odločilnega pomena velikokrat podcenjevana »ljudska vernost« in laično duhovništvo, ko so verni starši doma in naskrivaj še naprej učili svoje otroke katekizem, molitve in pesmi. Skrivali so se torej po domovih in gozdovih, kjer so opravljali božjo službo, podeljevali zakramente in čuvali dragocene evangeličanske knjige. (Luthrovo *Hišno postilo* so našli ob vizitaciji 1627 v Petrovcih.) Najzvestejši pripadniki evangeličanstva so vedno našli času in razmeram primerne načine za ohranjanje in širjenje svoje vere, literature ter duhovnih vrednot.

Opombe

¹ Miroslav Kokolj: Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977, str. 18.

² Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron 1924, str. 402.

³ Gerhold/Haditsch, Evangelische Kunst und Kultur in der Steiermark, Graz 1996, str. 16.

⁴ Tam. str. 17.

⁵ M. Kokolj. Prekmursko šolstvo, str. 19.

⁶ Gerhold/Haditsch, Evangelische Kunst und Kultur, str. 19.

⁷ Evangeličanski koledar, 1940.

⁸ Evangeličanski koledari 1928, str. 60.

Literatura

- France Dolinar: *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah*, Mohorjeva družba, 1994.
- Evangeličanski koledarji*, letniki: 1926, 1927, 1928.
- Gerhold/Haditsch: *Evangelische Kunst und Kultur in der Steiermark*, Graz 1996.
- Karl Heussi: *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen 1949.
- Viljem Kerčmar: *Evangeličanska Cerkev na Slovenskem*, M. Sobota 1995.
- Miroslav Kokolj - Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo*, M. Sobota 1977.
- Mihael Mullett: *Protireformacija*, Ljubljana 1995.
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron 1924.
- Reformacija na Slovenskem, interdisciplinarni znanstveni simpozij ob 40-letnici smrti P. Trubarja*, Ljubljana 1987.
- III. Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1996.
- Zbornik Štefana Küzmiča*, M. Sobota 1974.
- Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje 1991.
- Zgodovina cerkve*, 3. zvezek (Reformacija in protireformacija 1500-1715), Ljubljana, 1987.

A PROTESTANTIZMUS A MURÁNTÚLON AZ 1590 - 1610-ES ÉVEKBEN

ÖSSZEFOGLALÓ

A mai Murántúl térsége mindig is peremvidéknek számított, mégsem kerülték el a jelentősebb események - ez vonatkozik a reformációra és az új vallási tanok elleni harcokra is. A térség fejlődésében érezhető volt a Magyarországhoz való tartozás (1919. augusztus 12-ig). Idegen fennhatóság alatt is az itt élők megőrizték anyanyelvüket, identitásukat. A murántúli nyelvjárást, mint beszélt és írott nyelvet a evangélikus lelkészek vezették be az istentiszteleteken és az általuk oly fontosnak tartott oktatásban.

Magyarországon és a Murántúlon a 16. század utolsó harmadában volt a reformáció aranykora, amikor ezer protestánsra egy katolikus jutott, és az új vallást a földesurak többsége is támogatta. A katolikus egyház a tridenti zsinat reformációellenes döntései és számos más kísérlete ellenére teljesen tehetetlen volt. Az új vallási tan a Dunamentérről és német területről érkezett a Murántúlra. A kereskedők és az egyetemi hallgatók mellett a katonák is terjesztették, akik a török elleni harcokban vettek részt, valamint azok a »reformált« papok, akik a katolikus vallásból átléptek a protestánsok közé. 1590-99 között a Mura és a Rába vidékén la-

kosság nagy része a reformáció oldalára állt. Támogatták és terjesztették ezt a helybéli földesurak is, fontos szerepe jutott a vándornyomdászoknak is. A csepregi zsinatig (1591) nem volt nagyobb ellentét a luteránusok és a kálvinisták között, akik akkor veszítették el befolyásukat, amikor a magyar nemzeti mozgalommal azonosultak. Ilymódon csak a Murántúl észak-keleti részén maradtak meg. Az 1590-1610-es időszakból a legtöbb adat az 1627-es vizitációs jegyzőkönyvben maradt meg, de találunk adatokat az 1587-es, 1593-as és az 1597-es vizitációkból is, amelyeket Salm Magdolna grófnő megrendelésére készített Zimmermann grazi szuperintendáns. A Károly főherceg által a reformáció elleni harc érdekében 1587-ben alapított »reformációs bizottságok« Rudolf király és Mátyás főherceg uralkodása idejében teljes egészében megsemmisítették az új vallási mozgalmat a Murántúlon. A földesurak és alattvalóik erőszakos katolizálása után a »népi vallásosságnak« és a »laikus papságnak« jutott döntő szerep a murántúli protestantizmus megőrzésében, mivel a szülők titokban továbbra is az új vallás szellemében nevelték gyerekeiket.

DER PROTESTANTISMUS IM ÜBERMURGEBIET IN DEN JAHREN 1590 - 1610

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gebiet des heutigen Übermurgebietes (Prekmurje) stand immer irgendwo am Rande des öffentlichen Interesse und dennoch gab es kaum ein wichtiges Ereignis, dessen Auswirkungen nicht auch hier spürbar gewesen wären. Das

gilt auch für die Reformation und den Kampf gegen die neue Glaubenslehre. Die gesamte Entwicklung dieses Gebietes war sehr stark von der langen Zugehörigkeit zu Ungarn geprägt, unter dessen Verwaltung das Übermurgebiet

bis 12. August 1919 stand. Die hiesige Bevölkerung aber bewahrte auch unter fremder Herrschaft ihre nationale Eigenart durch die Bindung an ihre Muttersprache. Im Gottesdienst und in den Schulen wurde die Sprache des Übermurgebietes als Umgang- und Schriftsprache von evangelischen Priestern eingeführt, die sich nicht nur um die Verbreitung der neuen Glaubenslehre, sondern auch um den Aufbau des Schulwesens bemühten.

In Ungarn und im Übermurgebiet erreichte die Reformation im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts ihren Höhepunkt, als das Verhältnis von Protestanten und Katholiken tausend zu eins war und auch die meisten Grundherren das neue Religionsbekenntnis unterstützten. Die katholische Kirche war trotz der gegenreformatorischen Beschlüsse des Konzils von Trident und zahlreicher anderer Versuche völlig machtlos. Die neue Glaubenslehre kam aus dem Donaugebiet und von deutscher Seite in diese Gegenden. Deren Verbreitung wurde nicht nur von Händlern und Studenten, sondern auch von Soldaten, die im Kampf gegen die Türken eingesetzt wurden, sowie von »reformierten« Priestern, die vom katholischen zum protestantischen Glauben konvertierten, getragen. In den Jahren 1590 bis 1599 stand fast das gesamte Gebiet zwischen Mur und Raab auf der

Seite der Reformation, die auch von den hiesigen Grundherren unterstützt und verbreitet wurde, wichtig aber war auch die Tätigkeit von Wanderdruckern. Bis zur Synode in Csepreg (1591) gab es keine größeren Differenzen zwischen Lutheranern und Calvinisten, die ihren Einfluß einbüßten, als sie sich mit der ungarischen nationalen Bewegung identifizierten und sich deshalb nur im äußersten Nordosten des heutigen Übermurgebietes erhalten konnten. Die meisten verfügbaren Daten über die Zeit von 1590 bis 1610 entstammen dem Visitationsprotokoll aus dem Jahr 1627, aber auch die in den Jahren 1587, 1593 und 1597 von Gräfin Magdolna Salm beim Grazer Superintendenten Zimmermann in Auftrag gegebenen Visitationen liefern wertvolle Informationen. Den von Erzherzog Karl 1587 im Kampf gegen die Reformation eingesetzten »Reformations-kommissionen« gelang es in der Zeit der Herrschaft König Rudolfs und Erzherzog Matthias, die neue Glaubensbewegung auch im Übermurgebiet fast zur Gänze auszulöschen. Nach der gewaltsamen Rekatholisierung der Grundherren und ihrer Untertanen waren die »Volksgläubigkeit« und das »Laienpriestertum«, als Eltern ihre Kinder im geheimen weiterhin im Geiste des neuen Glaubens erzogen, von ausschlaggebender Bedeutung für die Erhaltung des Protestantismus im Übermurgebiet.

PROTESTANTISM IN THE REGION OF PREKMURJE IN THE TIME PERIOD BETWEEN 1590 AND 1610

SUMMARY

The territory of present day Prekmurje has always been on the margin of interest, although it has not been ignored or spared by any of the important events or at least their influences, including the Reformation and the fight against this new religious doctrine.

The development of the region has always been subject to it having been part of Hungary for centuries on end, up to 12th August 1919. Despite the rule of foreign kings and dukes, the people of the region had been able to maintain their ethnic identity and their mother tongue.

Not only as a spoken language but also as a written language, the Prekmurje language has been introduced into religious services by evangelical priests who have, during the spread of new religious ideas, been very instrumental in the development of schools.

The heyday of the Reformation in Hungary and consequently in Prekmurje too, came in the late 16th Century when out of one thousand believers there was only one Christian, the rest of them being Lutherans in that most of the landlords supported the new faith. The Roman Catholic Church was quite helpless, despite the Counter-Reformation decrees of the Trident Council and several like measures.

The new faith arrived in Prekmurje from Germany and the region on the river Danube; apart from tradespeople and students it were the soldiers, arriving to help fight the Turks, and the 'reformed' priests converted from Christianity, who were the most instrumental in spreading the new faith.

In the period between 1590 and 1599 the population of almost the entire territory between the rivers Raba and Mura was of Lutheran faith; the Reformation was supported by the lo-

cal landlords and further boosted by travelling printers. Up to the Synod of Csepreg in 1591 there were no big differences between Lutherans and Calvinists; the latter, however, had lost their influence for having identified themselves with the Hungarian nationalist movement and were gradually limited to the north-eastern part of present-day Prekmurje.

Most of the information referring to the period between 1590 and 1610 originates from the minutes of the 1627 visitation; some of it originates from the minutes of the visitations in 1587, 1593 and 1597, performed by the Graz superintendent Zimmermann, following the orders on the part of Countess Magdolen Salm.

The so-called 'Reformation Committees', established in 1587 by Archduke Charles in order to fight the Reformation, succeeded in suppressing the new religious movement during the reign of King Rudolf and Archduke Matthias.

Following the violent re-Christianisation of the landlords and their subjects, the 'popular faith' and 'lay clergy' were of vital importance in order for parents to keep on raising their children discreetly, in the spirit of the new faith.

PROTESTANTIZEM NA LENDAJSKEM OBMOČJU

Lendava leži v najvzhodnejšem kotu slovenskega ozemlja in je danes mestece z okrog 3.800 prebivalci. Madžarska meja je od nje oddaljena štiri kilometre, hrvaška pa okrog pet kilometrov. Zaradi ugodne geografske lege je bila nekoč pomembno prometno stičišče. Slikovito podobo ji daje stari grad, obdan z vinogradi, ki se raztezajo po širnem pobočju hriba.

Pod hribom zgrajeno mesto je na drugi strani omejevalo obsežno, zdaj že izsušeno močvirje. To tudi klimatsko ugodno področje je bilo po podatkih novejših arheoloških raziskav že v davnih časih naseljeno. Podatki o rimski dobi so skromni, vendar lahko trdimo, da je bilo tudi v tej dobi širše področje Lendave naseljeno. O tem govori med drugim tudi nagrobni spomenik, najden v Dolgi vasi, ki ga danes lahko vidimo vgrajenega v zidu mursko-soboškega gradu. Tudi najdbe rimskega denarja in raznih drugih predmetov iz tega obdobja govorijo o tem. V času preseljevanja narodov so na to področje vdiral razna germanska plemena, na primer Langobardi in Goti, pozneje Huni. Po izročilu je to področje obiskal tudi hunski kralj Attila.

V šestem stoletju so ta predel naselila slovanska plemena, v času karolinškega cesarstva pa so tu živeli skupaj Slovani in Avari. V času slovanskega kneza Pribine, ki je okrog leta 840 dal zgraditi Blatograd, so bili po mnenju slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev Slovani zvesti vazali Frankov in torej niso bili povsem samostojni. Prav gotovo je vladavina Pribine in njegovega sina Koclja na tem področju bistveno vplivala tudi na poznejšo etnično sestavo pokrajine s prevlado slovanskega življa.

Kršćanstvo je prišlo v te kraje v devetem stoletju. Vpliv karolinškega cesarstva je bil pri tem ključnega pomena. Lendava je v tem času spadala pod salzburško nadškofijo. Obrobje Panonije je bilo mejno področje bavarske kneževine in od tam so prihajali v pokrajino prvi nemški naseljenci. Tako je ta pokrajina dobivala vse bolj nemški značaj. Sam Pribina je mno-

go storil za širitev krščanstva. Po njegovi smrti leta 861 je delo nadaljeval njegov sin Kocelj. Leta 866 sta bila pri njem znana apostola Ciril in Metod. Na prošnjo Cirila je papež ustanovil panonsko nadškofijo z Metodom na čelu. Po mnenju zgodovinarjev ni verjetno, da bi se v tistem času lahko izoblikovali kakršnikoli zametki slovanske države.

Ko so okrog leta 900 Madžari dokončno zavzeli panonsko nižavje, je Lendava prišla pod madžarsko oblast in prebivalstvo je postopno dobivalo vse bolj madžarski značaj. Na obrobju, zahodno od Lendave, je ostala slovanska etnična skupnost ter se ohranila celih tisoč let tudi pod madžarsko upravo, ki se je praktično začela leta 1092 s kraljem Ladislavom. Dolgo časa je Lendava spadala v območje tako imenovane obrambne črte močvirij in gozdov z redko naseljenim prebivalstvom. Ko so Madžari prevzeli krščanstvo, je v enajstem stoletju kralj Ladislav tudi obmejne pokrajine vključil v upravo županij in področje dodelil zagrebški nadškofiji, ker je bilo območje večinoma poseljeno s slovanskim življem. Prvo lendavsko cerkev so verjetno zgradili v severnem delu mesta.

Prvi lendavski grad je bil zgrajen v enajstem stoletju in je spadal med najstarejše gradove na Madžarskem. V tem gradu je prenočil tudi kralj Ladislav. Le-ta je grad leta 1282 podaril Štefanu Haholdu, plemiču iz Turinije iz okolice Wartburga. Tatari so grad na svojem pohodu delno porušili, a Hahold ga je dal obnoviti. Po njegovi smrti ga je podedoval njegov sin Nikolaj, ki se je pozneje preimenoval in prevzel priimek Bánffy. V začetku 14. stoletja je bil na istem mestu zgrajen novi grad. Grad je bil velikega strateškega pomena. V njem je pozneje, leta 1476, prenočeval tudi legendarni kralj Matija Corvin, znameniti kralj Matjaž.

Začetki reformacije v Lendavi segajo v leto 1534, ko je Janeza Bánffyja, Nikolajevega sina, nasledil sin Štefan, rojen 1522. leta. Ta je postal vnet pristaš reformacije. Že Janez Bánffy je dal zgraditi cerkev in samostan. S prestopom Bánffyjev v evangeličansko vero je postala ta cerkev evangeličanska vse do leta 1598. Ta družina si je kupila zgodovinski koledar wittenberškega profesorja Pavla Eberja, kamor je vpisovala družinsko kroniko. Od tod lahko črpamo za družino Bánffy kar bogate podatke. Leta 1544 je dal Štefan Bánffy novorojeno hčerko krstiti po evangeličanskem ritusu (obredu). Njegov sin Nikolaj se je izobraževal v Gradcu in pozneje na cesarskem dvoru na Dunaju. Iz tega časa poznamo v Lendavi prvega evangeličanskega duhovnika Ferenca Tókeja, ki je svoje literarno delo ustvarjal med leti 1553 in 1556, čeprav je bil v Lendavi že prej. Bil je duhovnik družine Bánffy, a tudi duhovnik tedaj nastale lendavske evangeličanske fare, kjer je pridigal ter s petjem in violino bodril ljudi. Za njim je prišel Štefan Beythe kot učitelj, ki je šele pozneje postal duhovnik. Ta je po devetih letih službovanja v Lendavi odšel v Sopron na Madžarskem.

Bánffyjeva družina je imela prijateljske zveze s plemiško družino Nádasdy, člani katere so bili tudi evangeličani. To prijateljstvo je Bánffyjeve še bolj vnemalo za evangeličansko vero. Nikolaj Bánffy se je poročil z najmlajšo hčerko Nikolaja Zrinskega, junaka Sigetvara. Njuno hčerko je že krstil Štefan Beythe, med botri pa se pojavi novo ime: Jurij Kulčar, učitelj, ki se v svoji Postili poimenuje za Lendavčana. V svojem spisu se pritožuje, da morajo pristaši prave vere mnogo trpeti. Prišel je pod zavetje Nikolaja Bánffyja, ki je zaradi tiskanja njegovih slovstvenih del v Lendavo poklical tiskarja Rudolfa Hofhalterja. To je bila prva tiskarna na takratnem madžarskem ozemlju. Kulčar je napisal in dal v tisk tri knjige. Prvo, *A halálra való készületről* (O pripravi na smrt), ki je izšla leta 1573, je posvetil Nikolaju Bánffyju. Druga knjiga ima naslov *Az ördögnek a penitencia tartó bűnösökkel való vetélkedése* (Tekma med spokorjenim grešnikom in hudičem) in je izšla istega leta. To knjigo je Kulčar posvetil Zrinskijem - Juriju, Krištofu in Nikolaju. Tretje njegovo delo je *Postila* iz leta 1574, katero je že kot pridigar posvetil Nikolaju Bánffyju kot županijskemu poglavarju, ko je nastopil službo duhovnika v Lendavi. Kot duhovnik ni dolgo deloval, saj je že leta 1577 umrl. Po Kulčarju poznamo kot evangeličanskega duhovnika samo še Franca Beytheja.

Protestantizem v Lendavi je začel nazadovati v času, ko se je tja preselil Nikolaj Esterházy. Ta je s sabo pripeljal jezuitskega patra Matijo Hajnala, ki je v katoliško vero spreobrnil Krištofa Bánffyja in njegovo ženo. Njuna hčerka je že bila krščena v rimskokatoliški veri. Evangeličanski duhovniki so bili iz Lendave, Dobrovnika, Turnišča, Beltincev in drugod pregnani šele leta 1624. Evangeličansko ljudstvo je moralo v tem času mnogo pretrpeti; odvezli so jim cerkve, šole in ostalo premoženje. A ločitev od evangeličanske vere Bánffyjevim ni prinesla blagoslova. Trije Krištofovi otroci so zgodaj umrli in lendavska veja Bánffyjev je leta 1644 izumrla.

V Medžimurju je bila zavetnica protestantizma družina Zrinski. Med njenimi člani najdemo tudi junaka Sigeta, Nikolaja, rojenega 1510. leta. Bil je prijatelj Tomaža Nádasdyja. Večina njegovih prijateljev, med njimi plemič Ivan Ungnad, je bila evangeličanske vere. Ungnad, ki je zaradi vere moral zapustiti Kranjsko in je odšel na Würtenberško, ga je prosil, naj dá tiskati knjige na svojem posestvu, saj je hrvaška tiskarna v Urachu leta 1565 propadla. V Medžimurju so ostali katoličani le posamezniki v Čakovcu in v samostanu Svete Helene. Leta 1580 so samostan zapustili tudi menihi.

Nikolaj Zrinski je imel iz svojega prvega zakona sina Jurija, ki je postal poglavar družine in patron evangeličanskih far. Njegova poroka je bila 1568. leta v Murški Soboti. Kot dvajsetletni mladenič je odkrito nastopil kot protestant in je pregnal rimskokatoliške duhovnike, preganjane evangeličanske duhovnike pa vzel v svoje zavetje. Iz Lendave je poklical tiskarja Rudolfa Hofhalterja. Tudi Hofhalterjev oče je bil tiskar in je izhajal iz Poljske, od koder

je bil preganjan. Delal je še v Švici, na Nizozemskem, na Dunaju, na Madžarskem, na Sedmograškem med unitarijanci. Hofhalter je prišel leta 1573 v Lendavo, kjer je užival podporo Nikolaja Bánffyja. Tam pa ni ostal dolgo. Odšel je v Nedelišče, kamor ga je povabil Zrinjski, sorodnik Bánffyjev. V Nedelišču so tiskali protestantske knjige, ki jih je napisal Mihajlo Bučić. Ta je začetnik hrvaške književnosti. Leta 1586 je bila tiskarna premeščena v Varaždin, kamor je prišel tiskar Mandelc iz Ljubljane. Varaždinski grad je bil dolgo časa izhodišče reformacije na Hrvaškem. Od tod so se širile protestantske knjige, tiskane tudi v Urachu, od koder jih je pošiljal Krištof Ungnad, sin Ivana Ungnada. Leta 1587 Zrinjski preseli tiskarno na Madžarsko. S tem pa se tudi konča hrvaška protestantska književnost.

Jurij Zrinjski je imel dva sinova. Nikolaj je umrl 1622. leta brez potomstva, kot evangeličan. Mlajši sin Jurij je prišel na dunajski dvor, kjer je leta 1622 postal katoličan. Od tega leta naprej je začel preganjati evangeličane, izgnal je vse pridigarje, leta 1625 tudi iz Turnišča. Njegova vdova je ostala evangeličanka in je tako tudi vzgajala dva svoja otroka. A cesar Ferdinand II. je naročil, da morajo oba sinova vzgajati jezuiti. Sin Jurija Zrinjskega, drugi Nikolaj Zrinjski, je postal veliki državnik, vojskovodja in pesnik. Čeprav katoličan, je bil velik prijatelj protestantov.

A časi so se vendarle spremenili. Prišlo je obdobje po tolerančnem ediktu, ko so se začele ponovno organizirati prve evangeličanske fare. Tako je leta 1783, komaj po dveh letih tolerančnega edikta, nastala v Prekmurju prva fara v Puconcih, pod okrilje katere so spadali tudi verniki iz Lendave, kar jih je še ostalo po težkih časih protireformacije. Na območje Lendave so večinoma prišli evangeličanski verniki iz severnega dela Prekmurja, a tudi iz drugih področij Madžarske.

Začetek organiziranja evangeličanskih vernikov v Lendavi sovпада z duhovniško službo puconskega duhovnika Rudolfa Cipota. Lendavski verniki so se posebej začeli organizirati, ko je v mesto prišel advokat Jurij Petrik. Prve pisne dokumente o želji po ustanovitvi lastne cerkvene občine najdemo v letu 1899. V tem času je lendavske vernike že oskrboval moravski duhovnik Aleksander Hima. Božjo službo so tedaj imeli v meščanski šoli. Prošnjo za lastno cerkveno občino je višja cerkvena oblast uslišala v letu 1902. Dne 29. maja istega leta so se trije seniorji, ki jih je poslala škofija, sestali z verniki. Dogovorili so se, da bodo v danih možnostih začeli z zbiranjem sredstev za zidavo cerkve. Dne 8. septembra istega leta so evangeličanski verniki sklenili, da Lendava postane matična cerkvena občina. Za inšpektorja fare so potrdili advokata Jurija Petrika. Dne 6. junija 1903 je pristojni državni minister dal soglasje k osamosvojitvi lendavske cerkvene občine. Za prvega svojega duhovnika so poklicali Dioniza Tőkeja, ki je bil inštaliran 4. oktobra istega leta. Leta 1906 je fara dala sezidati župnišče in začela zbirati denar za zidavo cerkve. Princ Nikolaj Esterházy je fari poda-

ril zemljišče za cerkev, vendar so tam sezidali šolo in učiteljsko stanovanje. To je bilo v letu 1908. Pred prvo svetovno vojno je fara že zbrala precej sredstev za zidavo cerkve, ki pa so se kot »vojno posojilo« izgubila.

Leta 1919, po priključitvi Prekmurja k nanovo nastali Jugoslaviji, je fara izgubila velik del svojih vernikov, saj so ostali na madžarski strani. Leta 1923 je duhovnik Dioniz Tóke, ki ni znal slovenščine, zapustil duhovniško mesto v Lendavi in odšel na Madžarsko. Tedaj je oskrbovanje fare začasno prevzel Aleksander Hima, pozneje prvi duhovnik nanovo nastale moravske fare. Leta 1925 je fara sklenila, da bo sezidala cerkev, ne pa stolp k že obstoječi šolski zgradbi, kakor je bil prvotni namen. Po kratkem službovanju duhovnika Leopolda Harija je fara izbrala in potrdila za svojega rednega duhovnika Aleksandra Skaliča, ki je bil inštaliran 1928. leta. Pod njegovim vodstvom je fara končno dala sezidati cerkev, čeprav je bilo pri tem veliko težav. A bilo je tudi veliko radostnih trenutkov, na primer ta, ko je družina Vogler, ki je bila rimskokatoliška, darovala denar za ostrešje. Cerkev je posvetil zagrebški škof Filip Popp 16. septembra 1934. Fara je bila maloštevilčna in razpršena, saj se je njeno področje raztezalo od Dobrovnika do hrvaškega Čakovca, od Doline do Kapce.

Po priključitvi Prekmurja k Madžarski leta 1941 so se k fari ponovno priključila naselja, ki so bila prej v sklopu lendavske fare na madžarski strani. Povojni časi, ko je nastala nova Jugoslavija, so ji prinesli mnogo težav, saj je bila državna podpora za plačo duhovnika ukinjena, oblast je celo hotela cerkev zase pod pretvezo, da gre za nemško lastnino. Tako se je moral duhovnik leta 1946 preseliti v izpraznjeno faro v Moravcih, a je ostal administrator za lendavsko vse do leta 1958, ko je prišla po končanem študiju v Nemčiji in Avstriji v Prekmurje generacija duhovnikov. Ti so prevzeli izpraznjene fare, tudi Lendavo. Za krajši čas jo je dobil najprej Ludvik Jošar, ki je sedaj duhovnik v Bodoncih, za njim pa Aleksander Kerčmar, ki je v fari služboval 12 let in bil istočasno senior celotne Evangeličanske cerkve v Sloveniji. Duhovnik Kerčmar je leta 1972 odšel v Avstrijo, tako da od 20. avgusta 1972 naprej opravlja administratorstvo v njej Gustav Skalič, sin Aleksandra, ki je dal cerkev zgraditi. Gustav Skalič to službo opravlja tudi po svoji upokojitvi.

In kako je v lendavski evangeličanski cerkveni občini danes? Ta majhna skupnost, ki šteje okrog 140 članov, ima svojo cerkev, kjer se zbira ob nedeljah pri božji službi. Verniki se čutijo za člane ene družine, ki jih povezuje Kristusov evangelij in pripadnost evangeličanski tradiciji. Fara je vse do danes ohranila dvojezični značaj, čeprav prevladuje madžarščina. Oskrbovanje fare je bilo vse do današnjega dne zagotovljeno v obeh jezikih.

Viri in literatura

- Zvonimir Bartolić: *Sjeverohrvatske teme*, Čakovec (Zrinski), 1980.
- Franjo Bučar: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb (MH), 1910.
- Göncz László: *Fejezetek Lendva történetéből*, Lendva 1996.
- Horváth Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*, Lendva 1942.
- Vili Kerčmar: *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*, 1994 (strani 256-262 avtor Gustav Skalič).
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron 1924.
- Ivan Škafar: *Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev*, ČZN, 1980.

A PROTESTANTIZMUS LENDVA TÉRSÉGÉBEN

ÖSSZEFOGLALÓ

A Szlovénia legkeletibb részében, a Lendva-hegy árnyékában fekvő Lendva térsége már a római kor előtt lakott terület volt. A római korban a Nyugatot és a Keletet összekötő jelentős út vezetett erre. A zlávok a 6. és a 7. században telepedtek le itt. A frank uralom alatt a szláv törzsek átvették a kereszténységet, és a salzburgi főpüspökséghez tartoztak. Pribina és Kocelj szláv kenézek idejében működött itt Ciril és Metód, a két szláv hittérítő. 900. körül érkeztek a térségbe a magyarok. Lendva abban az időszakban az ún. védelmi övezetben volt. A térséget 1092-ben László király csatolta a magyar megyei rendszerbe.

A reformáció kezdeti Lendván 1534-ig nyúlnak vissza, amikor az uradalmat Bánffy István, a reformáció támogatója

vette át. Miklós fia meghívására érkezett az első evangélikus lelkész: Tőke Ferenc. Kulcsár György tanító és lelkész szolgálatának idejében, Bánffy Miklós meghívására Lendván működik Hofhalter Rudolf nyomdája, az akkori magyar terület első nyomdája. Később a nyomdát a muraközi Nedeliščere, a Zrínyi család birtokára költöztették. Amikor Bánffy Kristóf áttért a katolikus hitre, a térségben megkezdődött az ellenreformáció és ezzel az evangélikus lelkészek kiűzése. Az újonnan alakult muraközi parókiák is az ellenreformációs törekvések áldozataivá váltak. A megmaradt protestánsok hosszú üldöztetés után 1781-ben kaptak részleges szabadságot. Lendván 1902-ben alakult meg az önálló evangélikus egyházközség, míg a templom 1934-ben épült.

DER PROTESTANTISMUS IM GEBIET LENDAVA

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gebiet Lendava, das sich im äußersten Osten Sloweniens unter dem Lendaver Berg erstreckt, war bereits vor der Römerzeit besiedelt. In der Römerzeit führte eine wichtige Verbindungsstraße zwischen dem Osten und dem Westen über dieses Gebiet. Die Slawen besiedelten das Gebiet im 6. und 7. Jahrhundert. Unter fränkischer Herrschaft kam es zur Christianisierung der slawischen Stämme, das Gebiet wurde dem Erzbistum Salzburg zugeordnet. In der Zeit der slawischen Fürsten Pribin und später Kocelj (Chozil) wirkten hier die slawischen Missionare Cyrill und Method. Um das Jahr 900 kamen die Ungarn in dieses Gebiet, Lendava lag damals in der sog. Verteidigungszone. König Ladisla-

us verleihte 1092 dieses Gebiet der ungarischen Komitatshoheit ein.

Der Beginn der Reformation in Lendava reicht in das Jahr 1534 zurück, als das Lehen vom Reformanhänger Stefan Bánffy übernommen wurde. Sein Sohn Nikolaus lud den ersten evangelischen Priester Ferenc Tőkej nach Lendava ein. In der Zeit, als Jurij Kulčar auf Einladung von Nikolaus Bánffy hier als Lehrer und Pfarrer tätig war, betrieb Rudolf Hofhalter in Lendava auch eine Druckerei, die erste Druckerei in dem damaligen ungarischen Gebiet. Später übersiedelte die Druckerei nach Nedelišče in Medjimurje auf das Anwesen der Familie Zrinski. Nach dem Übertritt von Christof Bánffy zum katholischen Glauben beginnt in diesem Gebiet die Ge-

genreformation und damit die Vertreibung der evangelischen Pfarrer. Auch die neu entstandenen Pfarren in Medjimurje fallen der Gegenreformation zum Opfer. Den Protestanten, die im Gebiet blei-

ben, wird nach langer Verfolgung im Jahre 1781 eine Teilfreiheit eingeräumt. In Lendava wird im Jahre 1902 eine selbständige evangelische Pfarre gegründet, die Kirche wird 1934 gebaut.

PROTESTANTISM IN THE LENDAVA AREA

SUMMARY

The area around the town of Lendava is located in the easternmost part of Slovenia, at the foot of the Lendava Hill. It was already populated in Roman time period, for a very important road, connecting the East with the West, used to run through the town. The Slavs settled here in 6th and 7th century; under Frankish reign Slavic tribes adopted Christianity and became part of the Salzburg diocese. The two well-known Slavic missionaries, Cyril and Metod were active in the area during the reign of the Slavic Princes Pribina and Kocelj.

Around 900 the Hungarians came to the area; at the time Lendava was part of the so-called defensive zone. In 1092 the area was incorporated into a Hungarian administrative system by King Ladislav.

The beginnings of the Reformation date back to 1534 when the fief was

given to Štefan Banfy who was a supporter of the Reformation; his son Nikolaj invited the first evangelical priest Ferenc Töke. During the service of the priest and teacher Jurij Kulčar, who had been invited by Nikolaj Banfy, a printing works was established by Rudolf Hofhalter, the first printing works in the entire territory of the then Hungary. The said printing works was later moved to Nedelišče, which was part of the landed property of the Zrinski Family.

After Krištof Banfy had turned Christian, the Counter Reformation began in the area and evangelical priests were exiled. The newly established parishes of Medjimurje, too, have fallen prey to the Counter Reformation.

In 1781 the remaining Lutherans were given freedom after having been persecuted for a long time. In 1902 an independent Lutheran parish was established.

PROTESTANTIZEM V PORABJU¹ DO KONCA 17. STOLETJA

Uvod

Pokrajino med Muro in Rabo so Madžari pred trianonsko mirovno pogodbo imenovali »Tótság«, pozneje pa »Vendvidék«. Po l. 1919 je del območja, ki je ostal v Jugoslaviji, ohranil ime Prekmurje (madž. Murántúl).

V fevdalno-pravnem pogledu so prekmurski Slovenci na zahodu in severozahodu s Soboto in Monoštrom spadali pod Železno županijo (madž. Vasvármegye), vzhodni del z Doljno Lendavo pa pod Zalsko županijo (madž. Zalavármegye). Prekmurski Slovenci so od leta 1094 spadali pod zagrebško škofijo, večina prekmurskih župnij, predvsem v Železni županiji, je bila že leta 1176 priključena győrski škofiji, leta 1777 pa je bil celoten katoliški del Prekmurja priključen sombotelski škofiji.

Do konca prve svetovne vojne so bili Slovenci v Porabju politično-pravno, kulturno in gospodarsko povezani s prekmurskimi Slovenci. Šele s podpisom trianonske mirovne pogodbe se je začela ločena zgodovina porabskih Slovencev. Slovence v okolici Monoštra so od konca prve svetovne vojne v slovenskem tisku označevali kot »rabske« Slovence. Izraza »porabski Slovenci« in »Porabje«, »Slovensko Porabje« (v madž. Szlovén-vidék, Rába-vidék) sta se v slovenskem tisku pojavila šele po drugi svetovni vojni.

Porabski Slovenci zase v svojem porabskem narečju pravijo, da so »Slovênge, Slovênje (množina), edn. gê d'â se Slóven, Slovêniec«.²

Zaradi navedenih dejstev se bom v svojem prispevku naslanjala na tiste vire, ki obravnavajo obdobje protestantizma v Prekmurju. Ker je bilo o tem že veliko napisanega in objavljenega tako v Sloveniji kot na Madžarskem (in seveda tudi drugod), se bom omejila na najizrazitejše slovenske in madžarske popisovalce tega obdobja in na njihova dela.

V svojem referatu bom izpostavila tiste podatke, ki konkretno označujejo teritorij današnjega Porabja od druge polovice 16. stoletja do konca 17. stoletja.

Gradivo o bostoju protestantizma³ v (današnjem) Porabju

Prekmurski Slovenci so se že na začetku 16. stoletja začeli seznanjati z reformacijskimi idejami, ki so prihajale z madžarske strani (s Prekodonavja), medtem ko se je v notranjeavstrijskih deželah širila z Nemskega. Reformacijsko gibanje je dobilo močno oporo med madžarskim plemstvom. Od Lutrovega nastopa (1517) in po bitki s Turki pri Mohácsu (1526) do dunajskega miru (1606), je potekalo prvo obdobje širjenja in utrjevanja protestantizma na Ogrskem. Avtorja *Prekmurskega šolstva* navajata, da je »reformacija na Ogrskem dosegla svoj množični višek v zadnji tretjini 16. stoletja; po nekem tajnem poročilu Vatikanu je tedaj na Ogrskem prišel komaj en katoličan na tisoč protestantov.⁴

Podatki potrjujejo, da so že v 16. stoletju nekateri prekmurski in porabski študentje študirali na Lutrovi univerzi v Wittenbergu. V matičnih knjigah te ustanove se l. 1539 omenja »panonec« Gašpar iz S. Gottharda (Monoštra), ki je začel s predikantsko službo leta 1550.⁵

Po dosedanjih zapisih sta že l. 1540 obstajali evangeličanski verski občini na Dolnjem in Gornjem Seniku,⁶ leta 1587 pa v Dolencih.⁷ (Ritkarovci so spadali k verski občini Dolenci, zato omenjam pri podatkih o protestantizmu tudi Dolence, op. avtorja).

O širjenju protestantizma med Muro in Rabo najdemo podatke tudi v Košičevem delu »Starine železnih in salajskih Slovenov«, kjer je omenjen Ivan Drugnič iz Križevske županije. Pisec »Starin« pa je bil mnenja, da je Drugniča poslal med Slovence med Muro in Rabo Tamás Nádasdy, ki je imel posest na Petanjcih. Iz omenjenega dela še zvemo, da so protestantizem na tem področju širili tudi »kranjski kramarji, ki so po hišah ponujali za malo ceno Trubarja in Dalmatina«.⁸

O protestantskem verskem gibanju v Prekmurju govori dejstvo, da so l. 1587 v Monyorókeréku (Eberau na Gradiščanskem) dali tiskati knjigo *Agenda Vandalica* (Slovenski obrednik). Protestantski priročnik je bil nedvomno namenjen utrditvi nove vere med Slovenci v krajini med Muro in Rabo.⁹

Naslednji podatek, ki se navezuje tudi na Porabje, je iz l. 1597. Magdolna Salm (poročena z Lászlóm Lobkowitzem-Poppelom - pospeševalcem protestantizma) je l. 1597 (25. okt.) prosila v pismu iz Dobre (Neuhaus) graškega superintendenta dr. Wilhelma Zimmermana, naj vizitira cerkve in šole na njenem zemljiškem področju.¹⁰ Podatki kažejo, da so na področju Murske Sobotne in Goričkega (in tudi v Porabju) že obstajale evangeličanske cerkvene organizacije.

Vizitacijski zapisnik győrske škofije iz l. 1698 potrjuje, da je val protestantske reforme v 90. letih 16. stoletja v celoti zajel duhovščino v soboški dekaniji. O tem govori podatek, da so bile župnije v soboški dekaniji 80 let v upravi protestantov.¹¹

O razširjenosti in zasidranosti protestantskega gibanja govori seznam davkoplačevalcev v letih 1599 in 1601. Iz tega seznama je razvidno, da so plačevali letni davek evangeličanski pastori pri cerkvah v Murski Soboti,

Gornji Lendavi, na Tišini, v Martjancih, Selu, pri Sv. Trojici (v Gornjih Petrovcih), pri Sv. Juriju in v Monoštru.¹²

Vizitacijski zapisnik iz l. 1627¹³ je najpomembnejši vir za proučevanje reformacijske dobe v Prekmurju (in tudi v Porabju). V njem so navedeni podatki tudi o gornjeseniški cerkvi: dohodki duhovnika, dohodki cerkve in kantorjevi dohodki. Zapisnik je pomemben ne le za poznavanje razmer na cerkvenem področju, temveč tudi za poznavanje razmer v šolstvu; seznanja nas tudi s fevdalnimi družbenimi odnosi, ki so bili značilni za agrarna območja.

O obstoju protestantskih občin med Muro in Rabo govorijo naslednji podatki, ki obenem potrjujejo, da protireformacija v tem delu še dolgo časa ni mogla zatreti verske občine:

L. 1628 se je Mihael Medvedovič (Medvicenus), ev. pastor na Gornjem Seniku, udeležil sinode v Csepregu;

L. 1646 (13. avg.) sta evangeličanska pastorja György Perlaki iz Dolencev in Štefan Černjavič (Cserniavits) iz Bogojine podpisala Liber concordiae;

V letih 1646-1651 je bil Miklós Donkóczy evang. pastor na Gornjem Seniku;

L. 1654 (2. dec.) je Matija Benczak (Bencak), evang. pastor v Dolencih, podpisal Liber concordiae.¹⁴

Podatki v 60-ih letih 17. stoletja dokazujejo, da se število protestantskih občin v tem obdobju še ni zmanjšalo. O tem govori seznam senioratov

Visitatio Ecclesie Sancti Joannis
in Superiori Petrovici, Regni Croatiae
Michaeli Medvedovico Senica 17 Julij.

Proventus Ecclesiae
Aggros et Carradiatos, etc. Pallas, Petrus et alii. Gergelysok,
hoz minni nyolcok, mint solum agaraly. Emlen Duvan, ha ba,
dommal jaxanfolyak, v nagyon sál, feljfel nagy, kagya,

hoz jaxanfolyak egy nagy kastaly folgalom. Ez az Bradiator
mind erolten cettel ten tartotit ut baki. Ezeres ha, hoz, etc.
Kallafon, hona talasoffon, es akas minemio gabona talasoffon
es axonafon nem egy nagy ag hadon. hona mind egy, mint
tast, tartotit az Bradiator dunnalagosa, ved memi, ha karmad
vagy nagy nagy tast is, egy hadon, es, ezemias ha mind egy
nem tartotit ha de akon az Bradiator cettel tartotit, etc.

Oldomek iz prvega znanega vizitacijskega zapisnika (1627)

evang. augs. veroizpovedi, katerega je sestavil superintendent Gergely Musay (1. aprila 1661) v svoji superintendenci v Prekodonavju. Področje Musayeve škofije je obsegalo županije: Šopron, Vas (Železno) in Zala. Na seznamu je bilo navedenih devet občin, med temi je osmi na seznamu soboški seniorat Tomaža Križana (Krisan). Soboški seniorat je obsegal naslednje evangeličanske cerkve: Murska Sobota, Sv. Jurij, Gornja Lendava, Sv. Jelena (Petroča), Sv. Benedikt, Sv. Trojica (Gornji Petrovci), Bogojina, Dolenci, Resznek, Kardonfalva, Gyarmat, Gornji Senik, Martjanci in Tišina.¹⁵

Leta 1670 (14. nov.) je bila partikularna sinoda na Tišini, ob kateri je takratni superintendent István Szency ordiniral dva prekmurska predikanta (Štefana Búkešija za Velike Dolence in Štefana Haleca za Selo).¹⁶ To je bilo zadnje vidnejše dejanje protestantske cerkvene oblasti.

Od leta 1672 je katoliška protireformacija s pomočjo habsburške dinastije na Madžarskem izganjala protestantske pastore in učitelje in jim odvzela cerkve. Leta 1674 je protireformacijsko sodišče v Požunu pozvalo evangeličanske in kalvinske duhovnike in jih prisililo, da so se odpovedali svoji veri, službenim mestom ali pa da se izselijo; večje število duhovnikov je bilo vrženih v ječe ali pa so jih pošiljali v Trst in Neapelj na galeje. Podatki potrjujejo, da zaradi prisotnosti Turkov niso mogli dobiti v roke vseh protestantskih duhovnikov med ogrskimi Slovenci.¹⁷

Leta 1681 je bilo protestantsko bogoslužje med Slovenci med Muro in Rabo omejeno na artikularne kraje zunaj njihovega območja. Z zakonskimi členi so evangeličanom določili kot artikularne kraje Celldömölk in Nemescsö pri Kőszegu v Železni županiji ter Surd v županiji Somogy. Kalvincem so dodelili Felsőőr v Železni županiji.

Protireformacija je v naslednjih dveh desetletjih med Muro in Rabo zelo napredovala, katoliški duhovniki so prevzeli še dolnjeprekmurske župnije: Turnišče, Dobrovnik in Bogojino, na Goričkem pa Gornji Senik (že 1690), Dolence (že pred 1698) in Pertočo (že pred 1698).¹⁸

Zapisnik katoliške vizitacije iz l. 1698 (to nalogo je v župnijah Slovenske krajine – »districtus Tótság« opravila komisija pod vodstvom Štefana Kazója /arhidiakona v Vasváru/) vsebuje podatke o Gornjem Seniku (ima 600 prebivalcev, od teh 187 katoličanov) in o Dolencih (od 258 prebivalcev je 27 katoličanov).¹⁹ Ti podatki potrjujejo, da sta bili omenjeni verski občini konec 17. stoletja že katoliški.

Zaključek

Prve podatke o protestantskem gibanju v Prekmurju (in tudi na območju današnjega Porabja) zasledimo v drugi polovici 16. stoletja. Protestantizem (predvsem v obliki evangeličanstva ali luteranstva, manj pa v obliki kalvinstva) se je zaradi močne podpore ogrskega plemstva (Bánffyjev v Lendavi, Széchyjev pri Gradu, Batthyányjev in Nádasdyjev na Petanjcih) še posebej uveljavil v Prekmurju. K oslABLjenemu vplivu katoliške cerkve v tem obdobju na ozemlju med Muro in Rabo so prispevali še redka naseljenost, ozemlje je

bilo upravno in cerkveno razdeljeno na dva dela, odmaknjenost od cerkvenih središč in pomanjkanje duhovnikov. Poleg grofov so h krepitvi in razširitvi protestantizma pripomogli prvi domači šolani pridigarji. Protireformacija se je tu razvila šele konec 17. stoletja, vendar so prekmurske evangeličanske in kalvinske verske skupnosti kljubovale (ene manj, druge pa dalj časa) pritiškom rekatolizacije. Župnije, ki so vključevale vasi današnjega Porabja (Gornji Senik in Dolenci), so že v devetdesetih letih 17. stoletja prišle v roke katoliških duhovnikov, medtem ko so v drugih krajih protestanti obdržali nekaj cerkva in šol še približno do leta 1733.

Opombe

- ¹ Slovensko Porabje leži ob reki Rabi pri Monoštru (Szentgotthárd) v Železni županiji, stisnjeno med avstrijsko in slovensko mejo. Območje meri 94 km². Na tem območju se nahaja sedem vasi s slovenskim prebivalstvom (na južnem gričevnatem delu so to naselja: Števanovci - Apátis-rvánfalva, Andovci - Orfalu, Verica - Ritkarovci - Kétyölgy in Gornji Senik - Felsőszölnök; na severnem ravninskem delu pa vasi: Dolnji Senik - Alsószölnök, Slovenska ves - Rábatórfalu in Sakalovci - Szakonyfalu. Monošter - Szentgotthárd je gospodarsko in kulturno – v preteklosti tudi upravno – središče Porabja, kjer živi madžarsko in slovensko prebivalstvo. Zunaj Porabja živijo Slovenci v Sombotelu - Szombathely in v drugih krajih Železne županije, v županiji Somogy, Győr-Moson-Sopron in v Budimpešti ter razpršeno po vsej Madžarski. Po raznih ocenah (popisi prebivalstva, podatki poznavalcev tega območja itd.) živi na Madžarskem okrog 4000-5000 Slovencev.
- ² Kozar-Mukič, Marija, *Slovensko Porabje - Szlovénvidék*. – Ljubljana-Szombathely, 1984, 7.
- ³ V prispevku izraz »protestantizem« uporabljam za veroizpovedne skupnosti evangeličani ali luterani in reformirani ali kalvinci.
- ⁴ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, *Prekmursko šolstvo*, Murska Sobota, 1977, 13.
- ⁵ Šebjanič Franc, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*, Pomurska založba, Murska Sobota 1977, 14.
- ⁶ *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, 1898, 301.
- ⁷ *Prim. Prot. vizit. zapisnik iz 1627*; Payr Sándor, *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron, 1924, 268.
- ⁸ Gruden Josip, *Starine železnih in salajških Slovencev*. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev, ČZN, Snopič 2, Let. 11, 1914, 117, 118.
- ⁹ Franc Šebjanič, *Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu-Mošovskemu*. Jezik in slovstvo Ljubljana, 1969/70, XV, št. 2, 58, Isti; *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. stoletja do 18. stoletja*, ČZN (Maribor) 1971, zv. 2, 160.
- ¹⁰ Payr Sándor, 1924, 204, 255, 258.
- ¹¹ Zelko Ivan, *K zgodovini reformacije v Prekmurju*, ČZN, (Maribor), 1. zv. 1937, 114.
- ¹² Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, 19.
- ¹³ Izvirna listina se je ohranila v škofijskem arhivu v Sombotelu. Sestavili so ga protestantski vizitatorji Lutrove reformacijske smeri: Lethenyi István, Zvonarics István in Terbocs János. Vizitacijski zapisnik je bil napisan v madž. jeziku 17. stoletja in z latinskimi izrazi vmes. Poznejši prepis (iz l. 1699) je objavil v originalnem jeziku madž. protestantski pisec Sándor Payr, *Egyházmegyei emlékek*. I. kötet, Sopron, 1910, 102-128. Ivanu Zelku je listino dal na voljo prof. dr. Gyula Géfin, škofijski zgodovinar. Zelko ga je prepisal in prvi objavil v slovenskem jeziku v: *Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju*, ČZN (Maribor), 1973, 100-126. Zelko je pri objavi vizitacijskega zapisnika v opombah navedel razlike med izvirno listino in Payrovo objavo.

- ¹⁴ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, 34, 36, 37.
- ¹⁵ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, 37.
- ¹⁶ Payr, 1924, 262, 268, Zelko, n.d. ČZN, 1937, 116.
- ¹⁷ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, 43, 44; Kuzmič Mihael, *Reformacija pri ogr-*
- skih Slovencih in njena kontinuiteta (posebej v knjižni tvornosti)*. Reformacija na Slovenskem. Ljubljana (Univerza Edvarda Kardelja et. al.) 1987, 55.
- ¹⁸ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, 46.
- ¹⁹ Kokolj Miroslav, Horvat Bela, 1977, n. d. 49.

Literatura

- Gruden, Josip, *Starine železnih in salajskih Slovenov*. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev, ČZN, Snopič 2, Let. 11, 1914, 7-154.
- Kokolj, Miroslav, Horvat Bela, *Prekmursko šolstvo (od začetka reformacije do zloma nacizma)*, Murska Sobota, 1977.
- Kozar-Mukič, Marija, *Slovensko Porabje - Szlovénvidék*. – Ljubljana - Szombathely, 1984.
- Kuzmič, Mihael, *Reformacija pri ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta, (posebej v knjižni tvornosti)*. Reformacija na Slovenskem. Ljubljana (Univerza Edvarda Kardelja et. al.) 1987, 52-62.
- Payr, Sándor, *A Dunántúli evangélikus Egyházkerület története*, Sopron, 1924. Egyház-történeti emlékek, I. kötet, Sopron, 1910.
- Šebjanič, Franc, *Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu-Mošovskemu*. Jezik in slovestvo (Ljubljana) 15 (1969/1970) 2, 54-58.
- Isti, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. stoletja do 18. stoletja*, ČZN (Maribor)1971, zv. 2, 159-165.
- Isti, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*, Murska Sobota (Pomurska založba), 1977.
- Isti, *Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju*, ČZN (Maribor), 1973, 100-126.
- Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, 1898.
- Zelko, Ivan, *K zgodovini reformacije v Prekmurju*, ČZN (Maribor), Snopič 1-4, 1937, 112-122.

A PROTESTANTIZMUS A RÁBAVIDÉKEN A 17. SZÁZAD VÉGÉIG

ÖSSZEFOGLALÓ

Az előadás a Mura és a Rába közötti térségben (beleértve az akkori Murántúl részét képező mai Rába-vidéket is) élő szlovének protestáns mozgalmát taglalja. Az adatok azt bizonyítják, hogy ez a mozgalom fontos részét képezte a történelmi és nemzeti-kulturális szempontból redkívvül jelentős szlovén protestantizmusnak, amely Primož Trubar és társai nevéhez kötődik. A korszak tanulmányozásakor fontos megemlíteni azt a

tényt, hogy a Murántúl 1919-ig nem volt része a többségi szlovén nemzetnek, ezért a források szórványosak, nehezen elérhetőek és bizonyos mértékig feltáratlanok. Függetlenül attól, hogy a szlovén protestantizmus időszakát tudományos szempontból már elég jól feldolgozták – erről tanúskodik a terjedelmes bibliográfia is – van még mit pótolni (figyelembe véve a nyelvészeti, kulturális, nemzetiségi, gazdasági stb. aspektusokat).

DER PROTESTANTISMUS IM RAABGEBIET AM ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Die im Beitrag angeführten Daten über die protestantische Bewegung unter den Slowenen zwischen der Mur und der Raab (einschließlich dem heutigen Raabgebiet, das damals Bestandteil des Übermurgebietes war) bestätigen, daß sie ein Bestandteil des historisch sowie national und kulturell sehr wichtigen Protestantismus von Primož Trubar und seinen Mitarbeitern war. Bei der Erforschung dieser Epoche ist zu beachten, daß das Übermurgebiet bis 1919 abgetrennt war vom Mehrheitsgebiet

des slowenischen Volkes. Die Quellen aus jener Zeit sind daher sehr verstreut, schwer zugänglich und bis zu einem gewissen Maß auch unerforscht. Ungeachtet der reichhaltigen und eingehenden wissenschaftlichen Behandlung des Protestantismus in Slowenien, was auch eine umfassende Bibliographie belegt, sind die bestehenden Lücken zu schließen (unter Berücksichtigung der linguistischen, kulturellen, nationalen, ökonomischen u. a. Aspekte).

PROTESTANTISM IN THE PORABJE REGION UP TO 17TH CENTURY

SUMMARY

The paper gives information on the Protestant movement of the Slovenians in the region between the Raba River and the Mura River, including the present-day region of Porabje, which used to be part of the entire region of

Prekmurje, whereby it is confirmed that Protestantism used to be part of the historically, nationally and culturally very important Slovenian Protestant Movement headed by Primož Trubar and his associates.

One has to point out that up to 1919 the region of Prekmurje used to be separated from the rest of the Slovenian ethnic territory, thus sources originating from the time period before the said year are scattered in many different places. These are not easily accessible and very little research has been done.

Regardless of the Slovenian Protestant Movement being very well researched, which is confirmed by a very extensive bibliography, there are still gaps which will have to be dealt with, from the linguistic, cultural, ethnic and economic aspects.

URKUNDEN ÜBER VERBINDUNGEN DER BURGENLAND-PROTESTANTEN ZU DEN PREKMURJE-PROTESTANTEN

Die Tätigkeit protestantischer Prediger und Buchdrucker ist auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes in der zweiten Hälfte des 16. und im 17. Jahrhundert gut dokumentiert. Im Zuge der Vertreibung von Primož Trubar aus Slowenien und Stipan Konzul Istranin sind sie ins Land gekommen. Franz Probst sagt, dass die Lehre Luthers bereits unter Franz I. Batthyány geduldet und unter seinen Nachfolgern gefördert wurde. Laut Probst soll auch die in vier Distrikte geteilte Batthyánysche Grundherrschaft Güssing (deutscher Distrikt, die »Wart«, Distrikt »Strem« und der kroatische Distrikt) der protestantischen Pastoration zugänglich gemacht worden sein. Was den kroatischen Distrikt betrifft, bezweifle ich die Präsenz evangelischer Prediger zur Zeit des wichtigsten »Kroatenansiedlers« in der Herrschaft Güssing und Rechnitz-Schlaining, da die Kroaten - bis auf wenige Ausnahmen und für eine kurze Dauer - durchwegs dem röm.-katholischen Glauben treu geliebt sind. Ich wage sogar zu behaupten, dass trotz Bemühungen von Seiten protestantischer Buchdrucker und Prediger die Bevölkerung der Burgenland-Kroaten ihrem Grundherrn in der Frage der Religionsausübung nicht immer nachgefolgt ist. Sie hatten ja ihre Priester (popi-glagoljaši), die in der Muttersprache den Glauben verbreiteten und die Liturgie in altkirchenslawischer Sprache ausübten. Ein Beweis dafür ist das Messbuch von Klingenbach aus dem Jahre 1564, in dem auf der Rückseite vom Pfarrer Georg Vukovits das »Vater unser« und ein »Osterlied« in glagolitischer Schrift handschriftlich eingetragen wurden. Es handelt sich um das erste kroatische schriftliche Denkmal der Burgenland-Kroaten überhaupt.

Auch Milan Kruhek ist der gleichen Auffassung, wenn er in seinem Beitrag »Die Kirche bei den südburgenländischen Kroaten« im Katalog für

die Ausstellung »Bauerntum und Kirche bei den südburgenländischen Kroaten« sagt, dass die protestantische Bewegung im südlichen Burgenland bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts auf die Bevölkerung nicht allzu viel Einfluss hatte. Was den Grafen Franz I. Batthyány betrifft, schreibt Kruhek, dass der Güssinger Grundherr bis zu seinem Tod im Jahre 1566 dem katholischen Glauben treu geblieben ist.

Den angesiedelten Kroaten gegenüber war er besonders zugetan. Kruhek zitiert eine Urkunde aus dem Jahre 1559, in der Franz I. Batthyány unter anderem folgendes ausführte: » ... damit die Kroaten ihren katholischen Glauben bewahren können und ihre Kinder in den christlichen Geboten unterrichtet werden können, stellen wir ihnen als Pfarrer den ehrwürdigen Herrn Ivan Barasoviž zur Verfügung. Zu diesem Zweck gründen wir die Pfarre St. Nikolaus hier unter unserer Burg, damit die Kroaten in dieser Kirche die hl. Messe in ihrer Muttersprache feiern können und auch alle anderen liturgischen Verpflichtungen wie Beichte und Taufe ihrer Kinder durchführen können«.

Im nördlichen Burgenland ist folgende Situation dokumentiert. Laut dem Philologen und Linguisten, Alojz Jembrih, haben protestantische Prediger in den Herrschaften der Großgrundbesitzer Maximilian Polheim und Ivan Weispriach in der Umgebung von Eisenstadt Fuß gefasst. Diese Adeligen haben auf ihre Besitzungen auch Stipan Konzul gerufen, damit er zu den kroatischen Einwanderern predige. Weiters sagt Jembrih, dass das Postillenbuch aus dem Jahre 1568 und vor allem die Liederbücher »Dusevne peszne« von Grgur Pythiraeus Mekiniž von den damaligen Kroaten Westungarns benützt wurden. Schließlich führt Jembrih aus, dass Stipan Konzul das oben zitierte Postillenbuch nach Eisenstadt mitgebracht und daraus gelesen habe.

Wenden wir uns nochmals dem südlichen Burgenland zu, für das auch Milan Kruhek einräumt, dass es eine protestantische Bewegung am Ende des 16. und am Beginn des 17. Jahrhunderts gegeben hat, von der auch die Kroaten betroffen gewesen sein müssen. Er führt Prädikanten für St. Nikolaus, Stegersbach, St. Michael, Schandorf, Schachendorf, Dürnbach und Schilding (Felsöcsatár) an. Weiters zitiert er auch die kalvinische Synode in Olbendorf, an der auch kroatischnamige Prediger teilgenommen haben (z. B. Višnjac, Stanšić, Pomperić, Runić ...). Resümierend meint Kruhek, dass Einfluss und Wirkung der Protestanten auf die südburgenländischen Kroaten nicht bedeutend waren, weil sie von den Neuansiedlern entweder vertrieben oder gar nicht in die Dörfer gelassen wurden.

Inwieweit der Buchdrucker Johannes Manlius unter den einst westungarischen Kroaten Fuß gefasst hat, ist heute schwierig nachzuweisen. Tatsache ist, dass Manlius auch mit den Burgenland-Kroaten Kontakt

gehabt haben muss, da er in dem mehrsprachigen Werk von Carolus Clusius *Stirpium nomenclator pannonicus* auch kroatische Begriffe für Pflanzen aufgenommen hat. Der oben zitierte Philologe und Slawist Alojz Jembrih spricht in seinem Buch *Hrvatski filološki aspekti* von ca. 20 kroatischen Bezeichnungen. Bei genauerer Betrachtung muss man allerdings feststellen, dass sich einige der erwähnten Begriffe mit dem ungarischen Namen decken, was auf Interferenzerscheinungen zwischen dem Magyarischen und dem Kroatischen zurückzuführen ist.

Was nun die Urkunden über die protestantische Bewegung betrifft, die von Ivan Škafar ediert wurden, kann man festhalten, dass es Verbindungen zwischen den Burgenland-Protestanten und den Prekmurje-Protestanten gegeben hat.

Einige der überlieferten Urkunden, die die Herrschaften Neuhaus, Güssing, Schlaining und Eberau betreffen, sind sehr aufschlussreich und werden deshalb hier angeführt:

1) Urkunde 13 - Graz, 28. 09. 1598

Die Verordneten bitten Franz II. Batthyány, dass er den aus Graz vertriebenen Kirchen- und Schulpersonen aus christlicher Nächstenliebe für einige Zeit Zuflucht gewähre.

2) Urkunde 60 - Graz, 20. 12. 1599

Die Verordneten bitten die gnädige Frau Poppel in Neuhaus, dass sie Heinrich Osius, der sich in Petanjci nicht mehr sicher fühlt, auf ihrem Besitz Zuflucht gewähre.

3) Urkunde 62 - Radkersburg, 05. 01. 1600

Unter anderem wird Frau Poppel, der Gräfin in Neuhaus, Dank ausgesprochen (»die für die armen vertriebenen Prädikanten das beste tue«).

4) Urkunde 70 - Kaiserhof, 17.05.1600

Kaiser Rudolf II. verbietet Magdalena, der Gemahlin des Herrn Poppel-Lobkowitz in Neuhaus, dass sie aus Radkersburg vertriebene Häretiker/Ketzer auf ihren Besitzungen in der benachbarten Steiermark aufnehme.

5) Urkunde 73 - Graz, 11. 07. 1600

Die Verordneten empfehlen unter anderem auch Frau Poppel den Vertriebenen Schutz zu gewähren.

6) Urkunde 82 - Graz, 16. 07. 1601

Die Verordneten bitten Frau Poppel, dass sie Hans Walther während der Zeit des Soldatenfeldzuges bei sich aufnehme.

7) Urkunde 85 - Graz, 09. 05. 1602

Unter anderem wird auch Frau Poppel ersucht, dass sie die evangelischen Prediger unter ihrem Schutz nehme, ihnen Unterschlupf gewähre und ihnen gute Beförderung erweise.

8) Urkunde 87 - Graz, 23. 05. 1602

Die Verordneten danken Peter Erdődy, dem Grafen von Eberau (Monyorókerék), für die bisherige erwiesene Hilfe, die er ihren Predigern gewährte. Wörtlich heißt es: » . . . er wird gebeten, den Prediger Ivan Doljanski, den Geistlichen des Cillier Adels, in Kaisersberg aufzunehmen.«

9) Urkunde 90 - Petanjci, 31. 01. 1603

Unter anderem wird Oberlimpach (=Oberlimbach) [Steiermark oder Burgenland] erwähnt, wohin sich die Prediger Walther und Goepner heimlich hätten verkriechen sollen.

10) Urkunde 91 - 11.01. - 22. 04. 1603

Aufgrund der Ausgaben der evangelischen Kirchen und Schulen geht hervor, dass Theophil Regius Pfarrer in Neuhaus (Ungarn - weiter oben gehörte Neuhaus zur Steiermark) war und dass er für seine Tätigkeit 40 fl bekam.

11) Urkunde 94 - Graz, 03. 02. 1603

Die Verordneten bitten Tomaz Széch, Adam Eckh und die Herrscherfamilie Poppel, dass sie die evangelischen Prediger Walther und Goepner vor den Türken und Tataren in Sicherheit bringen mögen, die bis (Murska) Sobota vorgedrungen sind und in der ganzen Umgebung schon unzählige Dörfer verwüstet haben.

12) Urkunde 95 - (Petanjci), 17/18. 02. 1603

Unter anderem wird gesagt, dass Frau Poppel ihren eigenen Prediger zu Neuhaus beurlaubt hat. Weiters beschwert sich Johann Goepner, dass sie (die Prediger) bei den Grundherren keinen Schutz und keine Hilfe mehr haben und dass sie bei der dörflichen Bevölkerung unerwünscht sind. Er erwähnt auch den unerhofften Besuch des Bischofs von Zagreb, der auf dem Weg nach Radkersburg ist. Schließlich bittet er um Entlassung, denn er möchte mit Hans Leutner und dessen Bruder nach Plauen im Vogtland gehen und dieses schreckliche Land verlassen.

13) Urkunde 101 - Graz, 06. 03. 1604

Die Verordneten bitten Franz II. Batthyány, dass er die beiden Prediger Walther und Goepner, die auf einen sicheren Ort gehen möchten, in Schlaining aufnehme. Dieser stimmt zu und teilt mit, dass sich die Prediger bei ihm (Batthyány) oder beim Hofrichter melden mögen und dass sie sich still verhalten sollen.

14) Urkunde 103 - Schlaining, 05. 10. 1604

Johann Goepner teilt den Verordneten mit, dass aus seinem Abgang in die Heimat nichts wurde und dass er mit seinem Aufenthalt in Schlaining unzufrieden ist. Weiters betont er, dass dort die Leute mehrheitlich dem evangelischen Glauben gegenüber widerwertig eingestellt sind. Schließlich sagt er, dass er nur ein einziges Mal die Liturgie feiern konnte und dass ihn die Untätigkeit zermürbe.

15) Urkunde 105 - Güns, 21. 02. 1606

Johann Walther wendet sich an die Verordneten Augsburger Confession in der Steiermark. Zuerst spricht er von den schwierigen Verhältnissen, in denen Goepner lebt. Dann bittet er um Entlassung und Empfehlung. Weiters betont er, dass die Leute hier in Güns so wie früher in Schlaining unfreundlich und nicht gut gesinnt sind. Wörtlich heißt es: » ... muss nolens volens unter den untreuen hiesigen und neidigen Ungarn verweilen; es sind nur wenige Deutsche vorhanden, die täglich weniger werden, weil sie wegsterben.«

16) Urkunde 107 - Vöslau, 1607

Aus der Urkunde geht hervor, dass Johann Goepner aus Schlaining abgezogen ist und in Vöslau weilt, wo er im Jahre 1607 von den Landständen eine Abfertigung von 100 Talern bekommen hat.

17) Urkunde 108 - (Ungarn), 06. 03. 1608

Martin Gruel, Prediger in Ungarn, bittet um ein Zehrgeld, da ihm Batthyány in der Nähe der steirischen Grenze die Pfarren Kitzladen und Wolfau übertragen hat.

Er klagt, dass er vor Jahren Kirchenoffizier in Judenburg war und dann durch Schickung Gottes ins betrübte Exil musste und bisher in Ungarn einen kümmerlichen Aufenthalt hatte. In der verflorenen Rebellion fiel er dem Feind in die Hände und mit Gottes Hilfe konnte er sich wieder befreien. Jetzt leidet er an Entbehrung und benötigt die Hilfe des barmherzigen Christen.

18) Urkunde 111 - (), 16. 03. 1619

Die Herren Franz von Herberstorff, Ortolf von Teuffenbach, Sigmund Friedrich von Gleisbach, Otto Friedrich von Langhaim und Erasmus Wagn bitten die Verordneten der Augsburger Confession, dass der Prediger Balthasar Tilisch auf den Besitzungen des Franz Batthyány in Kaltenbrunn (Hidegkút, Cankova) mehr Bezahlung bekomme; soviel wie Joachim Chaericus, der Prediger in Neuhaus erhält.

Diese Hinweise auf Verbindungen zwischen den Prekmurje-Protestanten und den Burgenland-Protestanten zeugen davon, dass es die Prädikanten nach ihrer Vertreibung aus Graz nicht leicht gehabt haben. Zu

den wirtschaftlichen Problemen gesellten sich auch pastorale und religiös-ideologische, da die protestantische Bewegung, vor allem im Burgenland einen schweren Stand gehabt hatte. Die Begeisterung für die neue Lehre war unter der Bevölkerung nicht allzu groß und so konnte die Gegenreformation gerade in unserer Gegend schnell wieder Fuß fassen und den Protestantismus hintanhaltend.

Im südlichen Burgenland gibt es heute noch etliche lutheranische Gemeinden, die ein reges Pfarrleben führen. In einigen davon wie z.B. in Kukmirn und Markt Allhau stellen sie die Mehrheit der Bevölkerung dar. Was die Burgenländischen Kroaten betrifft, wird man heute unter ihnen kaum Angehörige des Protestantismus finden.

Literaturangabe

1. Josip Horvatić: *Najstarija hrvatska tiskara u egzilu*. U: Matica - časopis Hrvatske matice iseljenika, Zagreb, broj 9, 1993, str. 36/37.
2. Alojz Jembrih, *Hrvatski filološki aspekti* (Osijek 1990).
3. Milan Kruhek, *Crikva kod južno-gradišćanskih Hrvatov*. U: Bauerntum und Kirche bei den südburgenländischen Kroaten. Güttenbach/Pinkovac 1990, str. 115-150.
4. Ivan Škafar, *Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592 - 1637*. Acta ecclesiastica Sloveniae 6/1984, str. 155-223.
5. Georg Vuković, *Hvala samomu Bogu*. U: Panonska ljetna knjiga 1999, str. 22-24.

LISTINE O STIKIH MED GRADIŠČANSKIMI IN PREKMURSKIMI PROTESTANTI

POVZETEK

Protestanti so na današnjem Gradiščanskem »manjšina«, ki si prizadeva, da bi si zagotovila svoj nadaljnji obstoj. Konec 16. stoletja je bil protestantizem zelo resno gibanje, ki je povzročalo katoliški cerkvi velike probleme.

Iz publikacije Ivana Škafarja izhaja, da je obstajalo veliko povezav med gra-

diščanskimi in prekmurskimi protestanti, pri čemer se večkrat omenjajo posestva družine Batthyány. Ti plemiči in grofica Poppel v Dobri (Neuhaus) so sprejemali pregnane predikante in jim nudili zavetje. Že v začetku 17. stoletja pa je moč ugotoviti, da so imeli luterani velike težave pri širjenju svoje vere.

LISTINE O VEZAMA IZMEĐU PROTESTANATA U GRADIŠČU I PREKOMURJU

SAŽETAK

Protestanti su danas u Gradišću manjina koja se mora boriti za svoj opstanak. Konec 16. stoljeća bio je protestantizam vrlo ozbiljan pokret koji je ugrožavao katoličansku vjeru. Kako saznajemo iz edicije Ivana Škafara bilo je u to vrijeme dosta veza između protestanata Gradišća i Prekomurja da se u spisima vlastelinstva obitelji Batthyány često

spominju. Citirani plemići i grofica Poppel primili su protjerane propovjednike i uzimali ih u obranu.

Analizom spomenutih edicija možemo ustanoviti da je bilo već početkom 17. stoljeća luteranima vrlo teško proširivati svoju vjeru i da je cijeli pokret nazadovao.

OKMÁNYOK A BURGENLANDI PROTESTÁNSOKNAK A MURAVIDÉKI PROTESTÁNSOKHOZ FÚZŐDŐ KAPCSOLATAIRÓL

ÖSSZEFOGLALÓ

A protestáns mozgalom a mai Burgenlandban olyan „kisebbségnek“ tekintendő, amely igyekszik fennmaradását biztosítani. A 16. század végén a protestantizmus olyan vallási tanokat hirdetett, amely jelentősen megviselte a katolikus egyházat.

Mint Ivan Škafar kiadványából kiderül, számos említésre méltó kapcsolat volt a burgenlandi és a muravidéki pro-

testánsok között, amelynek kapcsán többször említik a Batthyány család birtokait. Az említett nemesi család és Poppel grófnő Neuhausban (Vasdobra) újra és újra befogadtak és védelmet nyújtottak az elűzött hitszónokoknak. A 17. század elején azonban már érezhető volt, hogy a lutheránus tanok terjesztése nehézségekbe ütközött.

DOCUMENTS ON CONTACTS BETWEEN THE BURGENLAND AND PREKMURJE PROTESTANTS

SUMMARY

The protestants of the present-day Burgenland, Austria, are a 'minority' and they are doing their best to make their further existence possible. At the end of the 16th century, however, protestantism was a very serious movement, presenting a serious problem for Roman Catholic Church.

The publication by Ivan Škafar suggests that there used to be numerous contacts between the protestants of

Burgenland and Prekmurje whereby the land estates of the Batthyany noble family are mentioned quite often. The noblemen of the said family and Countess Poppel of Neuhaus used to offer asylum for exiled protestant preachers. Still, already in the beginning of the 17th Century Lutherans started to experience great problems in spreading their faith.

AUFNAHMEN VON DRUCKWERKEN DER MANDELG-DRUCKEREI IN EBERAU

Über die Herkunft des in den 30-iger Jahren des 16. Jahrhunderts geborenen **Hans Mannel** (so seine Bezeichnung in der *Neuen Zeitung aus Ungarn* [1587]) ist sich die Wissenschaft noch nicht im Klaren. Ivan Kukuljević war der Meinung, dass er aus Krain kommt oder von der kroatischen Küstenlandschaft Primorje abstammt. Karl Semmelweis hielt ihn unter anderem für einen Württemberger.

Einig sind sich die Forscher, dass er in Laibach im Jahre 1575 seine typographische Tätigkeit aufnahm, wo er bis zu seiner Vertreibung im Jahre 1582 etwa 30 Bücher gedruckt hatte. Darunter befindet sich auch die Chronik von Vramec (Vramčeva *Kronika* - 1578), eines der ersten und wichtigsten Bücher in kroatisch-kajkavischer Sprache.

Nach seiner Ausweisung suchte er Schutz bei Balthasar Batthyány in der Herrschaft Güssing. Hier entstanden laut Alojz Jembrih 16 Werke in ungarischer, lateinischer und deutscher Sprache. Um nicht entdeckt zu werden, veröffentlichte er den Druckort anfangs noch unter einem Decknamen. Nicht so bei einer seiner wichtigsten Produktion *Stirpium nomenclator Pannonicus* (1583) des berühmten Botanikers Karl Clusius. Nach Gedeon Borsa sind auf dem Güssinger Herrschaftssitz noch zwei weitere Arbeiten entstanden, nämlich das Postillenbuch von Beythe Stephan und das Krankengebetbuch von Gergely Frankovics.

Von Güssing führte ihn der Weg nach Varaždin, wo er 1586 das Postillenbuch von Vramec herstellte. Auch ein Werk von Ivan Pergošić soll er hier laut Gedeon Borsa gedruckt haben.

Hans Mannel, ein Wanderbuchdrucker im wahrsten Sinn des Wortes, siedelte sich in der zweiten Hälfte des Jahres 1587 auf dem Herrschaftssitz Eberau an, wo er für die Zrinyi/Zrinski gearbeitet hatte.

Der Ort Eberau wird zum ersten Mal in einer Schenkungsurkunde aus dem Jahre 1221 mit der Bezeichnung Monyorókerék schriftlich erwähnt. Damals gehörte der Besitz zum Herrschaftsbereich der Herren von Ják.

Im Jahre 1292 taucht der Name Graf Bernhard aus dem Geschlecht der Chem auf, der als Kastellan bezeichnet wird. Das weist eindeutig auf das Vorhandensein einer Burg hin. Möglicherweise befand sie sich an der Stelle des heutigen »Kutscherhofes«.

Als im 14. Jahrhundert Eberau dem Geschlecht der Ellerbacher zufiel, ist die Bezeichnung castrum Monyorókerék entstanden, woraus abgeleitet werden kann, dass es sich um eine Festungsanlage handelt. Das Wasserschloss und die Wehranlagen wurden vermutlich um das Jahr 1400 von einem Ellerbacher errichtet.

Weitere Besitzer der Burg waren die Adelige Bakocz und die Familie Erdödy, die Eberau in einem Tauschverfahren im Jahre 1556 dem Grafen Nikolaus Zrinyi/Nikola Zrinski (er ist der berühmte Verteidiger der Festung Szigetvár, bei dessen Abwehr der Adelige im Jahre 1566 ums Leben kam) überließen. Die Nachkommen des genannten Helden blieben bis zum Jahre 1613 im Besitz von Eberau.

Um die Mitte des 16. Jahrhunderts - zur Zeit der Herrschergeschlechter Erdödy und Zrínyi - muss die Kroatenzuwanderung auf dieses Territorium erfolgt sein. Durch die Kolonisation von kroatischen Zuesiedlern wurde das Herrschaftsgebiet Eberau mehrsprachig. Obwohl die Kroatischnamigen erst im 17. Jahrhundert in den Urbaren aufscheinen, weisen entsprechende Eintragungen in den Dica-Konskriptionen auf die Existenz des kroatischen Elementes in dieser Region hin.

Hier in Eberau entstanden zahlreiche Druckwerke von Johann Manlius, die Karl Semmelweis in den *BURGENLÄNDISCHEN FORSCHUNGEN* unter dem Titel *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts* (1582-1823), Eisenstadt 1972, edierte.

Folgende Editionen von Semmelweis, die Eberau betreffen, seien nun angeführt:

1) Eberau 1587

Creutzer Georg: Sendbrieff

Evangelische Streitschrift gegen den Kryptokalvinisten Sebastian Lam, Pfarrer in Käsmark.

Georg Creutzer, gebürtig aus Käsmark, kam auf Einladung Franz Nádasdys als Prädikant nach Csepreg, damit er hier die schon ins Wanken geratene orthodoxe evangelische Lehre wieder festige. Gemeinsam mit Gabelmann nahm er sich auch des Schulwesens an. Später kehrte er wieder in seine Heimat zurück.

2) Ebrerau 1587

Pöckhl Erhard: Neue Zeitung ausz Vngern

Neue zeitung ausz Vngern / Auch
gründtlicher vnd warhaffter bericht:
Welcher massen der Saswar Bascha von
Siget / sambt andern dreyen Beegen / den
9. Augusti dises 1587. Jars / vber die fünff Tausendt
starck herauß gefallen / vnnd bey Sibenychen Dörfer
verbrennet vnd verheret / auch ein guete anzal Christen
auffgehebt / gefenglichen mit sich gefürt / aber in jrem zu
ruckziehen bey Sarkan Zigeche / vngefahr zwo Meyl wegs
von Kanischa / von den vnsern angetroffen / vnd vermi-
tels Göttlicher hülff Ritterlichen seind erlegt
worden / mit allen circumstantijs auffß
fleissigist beschriben.

Gedruckt zu Eberaw in Vngern durch

Hansen Mannel

Anno M. D. LXXXVII. (=1587)

Erste im Burgenland gedruckte Zeitung. Titelblatt mit Zierrahmen, gotische Lettern. Auf dem zweiten Blatt Widmung »Dem Erbarn vnnd wolgeachten Hansen Mannel Buchdrucker zu Eberau / Meinem günstigen herrn vnd gueten Freundt«. Auf der letzten Seite: »Geben zu Tschakathurn den Neüntzenhenden tag ermeltes Monats Augusti / Anno 1587. Ewr allzeit Dienstwilliger Erhard Pöckhl / des vilgedachten Herrn Georgen Grafen von Serin [Zrinyi/Zrinski] / u. Secretarius.« Mit Schlussverzierung.

Erhard Pöckhl, Sekretär des Grafen Zrinyi, berichtet, wie Saswar Bascha von Sziget am 9. August 1587 mit 5000 Mann 17 Dörfer niedergebrannt und viele Christen gefangen genommen hat, am Rückweg aber bei Sárkánysziget mit Gottes Hilfe von den Unsrigen geschlagen wurde.

3) Eberau 1588

Frankovith Gergely: Haznos es // fölötte szik // seges könyv, az Isten

Evangelisch-religiöse Meditationen mit ärztlichen Ratschlägen. Es ist das erste Ärztebuch, das in ungarischer Sprache gedruckt wurde. Titelblatt mit gleichem Zierrahmen wie Nr. 10, 11 und 12, im Text erstmals Kupferstiche. Am Anfang Empfehlung an den Grafen Franz Nádasdy sowie an die Adeligen und an den Vizegespan des Komitates Ödenburg Imre Megyery, datiert mit 16. Juli 1588, hierauf folgen der Streit mit zwei neidischen #Ärzten, dann Gebete und Lieder sowie am Schluss die Beschreibung der Arzneien, wobei auch 60 ungarische Namen von Pflanzen erwähnt werden. - Frankovith wirkte in jener Zeit als Arzt in Sopron (Ödenburg). Biograp-

hische Daten über ihn siehe in »Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1956/3, 133-140, von Gedeon Borsa.

4) Eberau 1588

**Gabelmann Nicolaus: Monomachia Hvnga-//ro tvrcica.//
Dvobvs carminvm//libris conscripta, . . .**

Historisches Lied über das Duell des Burghauptmannes von Léva mit dem türkischen Beg von Gran (Esztergom) im Jahre 1581. - Der Verfasser, der aus Mecklenburg stammende Nikolaus Gabelmann, stand als Kriegsberichterstatter im Dienste Franz Nádasdys. Im Jahre 1588 war er Schulmeister in Csepeg, 1589 studierte er in Padua Jus und unterrichtete in Graz. Schließlich begleitete er wieder Franz Nádasdy auf seinen Kriegszügen gegen die Türken und verlor 1596 dabei sein Leben. - Titel und Inhalt sind aus einer 1590 in Padua erschienen Ausgabe bekannt.

5) Eberau 1589

Az evan-//geliomoc // es az epistolak . . .

(Evangelien und Episteln, die das Jahr hindurch in den christlichen Gemeinden vorgelesen und verkündet werden. Gedruckt zu Eberau durch Johann manlius 1589.)

Evangelisches Perikopenbuch mit Gebeten. Die 1., 2., 9. und 12. Zeile in Rotdruck.

6) Eberau 1590

**Christlicher vnd // kurtzer Bericht / von dem // hochwirdigen Sacra-
ment // deß Altars . . .**

Evangelische Lehre über das Sakrament des Altars. Mit einer Vorrede von M. Johannes Hartlieb. Die 1., 2., 10. und 13. Zeile des Titels in Rotdruck.

Unikat in der Univ. Bibl. zu Budapest.

7) Eberau ca. 1590

Beythe István: [Énekeskönyv]

(Ein Liederbuch, Manlius, Eberau).

Nur 2 unvollständige Exemplare sind vorhanden: Budapest Széchényi Bibl. 1 und Ung. Akad. d. Wiss. Budapest 1.

8) Eberau 1591

**Dragonus Casparus: Speculum theologicum et
concionatorium ex S. Pauli epistolis . . .**

Evangelische Glaubenslehre. Der volle Titel ist nur durch die Handschrift von Serpilius zu Czwingingers Specimen bekannt. Caspar Dragonus war von 1576-1582 ungarisch-kroatischer Prädikant in Sopron (Ödenburg). Da er gegen den neuen Kalender gepredigt hat, musste er 1582 Sopron verlassen, anschließend war er Kanzler beim Bischof Graf Draskovich. Von

1586-1588 war er Prädikant in Körmend und von 1591 bis etwa 1596 Prädikant in Rechnitz, Burgenland.

9) Eberau 1591

Salamon // kiralyinak, az // David kiraly fianak: // Markalffal valo trefa beszedekek rö- // uid könyue.

(Kleines Buch der Scherzreden König Salomons, des Sohnes König Davids, mit Markalf. Alles wird schließlich nur deshalb geschrieben, damit wir Gutes daraus lernen. Gedruckt zu Eberau durch Johann Manlius im Jahre 1591.)

Eine Sammlung von unterhaltsamen Erzählungen und Scherzen. - Ein Nachdruck der 1577 in Klausenburg (Kolozsvár, Cluj) erschienenen Erstausgabe.

10) Eberau 1592

Enyedi György: Jeles szép Historia a Tancredus királynak Leányáról, Gismundáról és Gisquardusról . . .

(Sehr schöne Geschichte von Gismunda, der Tochter des Königs Tankred, und von Gisquard, dem Kanzler des Königs, sowie über den entsetzlichen Tod der beiden wegen ihrer Liebe.)

Eine Liebesgeschichte in Versen. - Ebenfalls ein Nachdruck, wahrscheinlich der Ausgabe von Klausenburg (Kolozsvár, Cluj), wo der Druck im vorigen Jahrhundert in einem Kolligatband in der Bibliothek des reformierten Kollegiums noch vorhanden war. - Enyedi war unitarischer Bischof, übersetzte Boccaccios Erzählungen. Gestorben 1592.

11) Eberau 1592

Laskai János: Az Aesopus Életéről, Erköltéséről, Minden Földolgoiról, és Haláláról való Historia.

(Wahre Geschichte von Aesop, von seiner Moral, von allen seinen wichtigen Taten und von seinem Tod, welche Johann Laskai, Schulmeister aus Debreczin, aus dem Griechischen und Lateinischen in die ungarische Sprache übersetzt hat.)

Unterhaltsame Erzählung in Verbindung mit der Biographie Aesops. - Ein Nachdruck des im selben Jahr in Debrecen erschienenen Originals. - Laskai war reformierter Bischof von Baranya 1613-1629.

12) Eberau 1592

Tinódi Sebestyén: Buda városának veszedelméről és Török Bálint fogságáról való Historia.

(Geschichte von der Gefahr der Stadt Ofen und von der Gefangenschaft des Bálint Török.)

Ein historisches Lied. Vermutlich aus dem Jahre 1592, da es sich einst in einem Kolligatband des Michael Pap neben anderen Manlius-Drucken aus demselben Jahre befand. - Tinódi, ungarischer Epiker, lebte am Hofe des Bálint Török in Szigetvár und nahm an den größeren Kämpfen jener Zeit teil; 1556 gestorben.

Abschließend sei Borsa Gedeon zitiert, der betont, dass Manlius mit seinen Druckwerken »einen wertvollen Dienst für die slowenische, für die kroatische und für die ungarische Literatur geleistet hat«. Was die deutsche Literatur betrifft, sagt Borsa, dass die Tätigkeit unseres Buchdruckers »nur eine Episodenerscheinung am Rande des deutschen Sprachgebietes war«.

Schließlich sei noch der Aufenthalt von Manlius in Deutschkreuz erwähnt, wo er für die Burgenländischen Kroaten (damals westungarischen) eine nicht zu unterschätzende Vorarbeit geleistet hat. Seine Offizin kam nämlich nach seinem Tod (1605) durch seine Witwe in die Hände des Typographen Emmerich Farkas, der die ersten Liederbücher für die im 16. Jahrhundert aus ihrer Heimat ausgewanderten Kroaten mit dem Titel »Duševne peszne psalmi ter hvale vzdania diachke..« (1609 und 1611) von Grgur Pythiraeus Mekiniž gedruckt hat. Es ist das erste kroatisch gedruckte Buch auf dem Boden des heutigen Burgenlandes.

Literaturangabe

Borsa Gedeon, *Joannes Manlius - Ein pan-
nonischer Buchdrucker (1575-1605)*

Jembrih Alojz, *Hrvatski filološki aspekti*
(Osijek 1990).

Mekinič Grgur, *Duševne pesme*. Reprintaus-
gabe von Alojz Jembrih (Zagreb 1990).

Probst Franz, *Die burgenländischen Drucke-
reizentren im 16. und 17. Jahrhundert und
ihre Einflüsse auf die pannonische Kultur*.

Semmelweis Karl, *Der Buchdruck auf dem
Gebiet des Burgenlandes bis zu Beginn des
19. Jahrhunderts (1582-1853)*. Burgen-
ländische Forschungen (Eisenstadt 1972).

*Tragom hrvatskokajkavske pisane i tiskane
riječi* (Golubovec 1990).

PREGLED NATISNJNIH DEL TISKARNE MANDELČ V EBERAUU

POVTETEK

Tiskar Johann Manlius je deloval v drugi polovici 16. stoletja predvsem v panonskem prostoru. V njegovi tiskarni so nastala številna dela v nemščini, madžarščini in latinščini.

Če upoštevamo vključevanje hrvaških pojmov v knjigi *Stirpium nomenclator Pannonicus*, ga lahko označimo tudi

kot prvega »hrvaškega tiskarja« na območju današnjega Gradiščanskega.

V Eberauu samem je nastalo 12 tiskanih del, ki jih je izdal Karl Semmelweis. Eno najpomembnejših je zagotovo *Neue Zeitung aus Vngern* iz leta 1587. Označujejo ga kot »prvi gradiščanski časopis«.

PREGLED ŠTAMPANIH DJELA ŠTAMPARIJE MANDELČ U EBERAVI

SAŽETAK

Tiskar Ivan Manlius bio je u drugoj polovici 16. stoljeća prije svega djelatnik u panonskoj regiji. U njegovoj tiskarni nastalo je puno radova na njemačkom, mađarskom i latinskom jeziku. Ako uzmemo u obzir uvrštavanje hrvatskih pojmova u knjigu *Stirpium nomenclator Pannonicus*, onda ga možemo smatrati

prvim »hrvatskim štamparom« na tlu današnjeg Gradišća.

U samoj Eberavi nastalo je 12 djela koja je edirao Karl Semmelweis. Jedno od najzanimljivijih su možda »prve gradišćanske novine *Neue Zeitung aus Vngern* 1587 godine.

AZ EBERAUI MANDELČ-NYOMDA NYOMTATVÁNYAINAK ÁTTEKINTÉSE

ÖSSZEFOGLALÓ

Johann Manlius nyomdász a 16. század második felében főleg a pannon térségben tevékenykedett. Könyvnyomdájából számos német, magyar és latin nyelvű mű került ki.

Ha figyelembe vesszük a horvát fogalmak felvételét a *Stirpium nomenclator Pannonicus* könyvbe, akkor az első »horvát könyvnyomtatónak« is tekintetjük őt a mai Burgenland területén.

Eberauban (Monyorókeréken) 12 nyomdai termék készült, melyeket Semmelweis Károly adott ki. Egyik legjelentősebb kiadvány bizonyára az 1587-ben megjelent *Neue Zeitung aus Vngern*, melyet az »első burgenlandi újságként« tartanak számon.

SURVEY OF THE WORKS PRINTED BY THE 'MANDELČ' PRINTING WORKS OF EBERAU

SUMMARY

Printer Johann Manlius was active in the latter half of the 16th century covering the region of Pannonia in that numerous works in German, Hungarian and Latin were published by his printing works.

Due to the inclusion of Croatian words in the book entitled *Stirpium nomenclator Pannonicus* he should be con-

sidered the first 'Croatian printer' in the territory of present-day Burgenland.

Twelve works were printed in Eberau by Karl Semmelweiß, the most important among them being *Neue Zeitung ausz unger* (1587) which is considered to be the 'first Burgenland newspaper'.

KÍSÉRLET EGY MENEKÜLŐ NÉPCSOPORT REFORMÁCIÓJÁRA

Ellentétes vélemények a horvátok reformációjáról

Érdekes, hogy a történeti Nyugat-Magyarországra menekült horvát népcsoport reformációjáról milyen végletesen ellentétes vélemények születtek, főleg a burgenlandi történetírásban. Ezen a helyen nincs mód arra, hogy a horvát reformáció történeti irodalmát teljes egészében áttekintsük. Ezt megtette 1950-ben Bernhard Hans Zimmermann,¹ 1953-ban Josef Rittsteuer,² valamint 1957-ben Fred Sinowatz.³ Magyar részről valamennyi munkánál jóval korábban, még 1924-ben Payr Sándor,⁴ akinek óriási érdemei vannak az ágostai hitvallású reformáció történetének feltárásában. Legutóbb Nikolaus Bencsics és Felix Tobler szóltak hozzá a kérdéskörhöz.⁵ A szerzőpáros nagy érdeme, hogy ők publikálták először a Consul-ügy leveleit, még hozzá német és horvát nyelven. Érdekes, hogy a burgenlandi horvátok migrációjára vonatkozó forrásgyűjteményébe egyetlen olyan forrás sem került bele, amely a menekülő horvát népesség reformációjára vonatkozott volna.⁶

Itt nyomban meg kell jegyeznünk valamit. A magyar történetkutatás nem használja az olyan toposzokat Burgenland 1919-1922 előtti történetére mint »az österreichisch-ungarischer Grenzraum«, »burgenländisch-westungarischer Raum«, »burgenländisches Gebiet«. Ezek a burgenlandi hivatalos szakzsargon kifejezései az egykori Nyugat-Magyarországra, amelyeket a burgenlandi régió történetírása is átvett. A Párizs környéki béke előtti időszakra azonban teljességgel anakronisztikusak. Amikor a Nyugat-Magyarországra menekülő horvát népcsoport reformációjának kísérletéről beszélünk, közjogi szempontból a Magyar Koronához tartozó országrészről van szó. Még akkor is, ha tudjuk, hogy Nyugat-Magyarország jelentős része 1491-1647 között magánjogi szempontból zálogjogon Alsó-Ausztriához tartozott.⁷

Valóban igaz, hogy a Nyugat-Magyarországra menekülő horvátok 16. századi reformációjáról egymással homlokegyenest ellenkező álláspontok születtek? Úgy tűnik, igen. Erre igen jó példa Zimmermann és Rittsteuer kutatásainak szembesítése.

Zimmermann azt mondja: "Das mehr oder minder summarische Urteil dieser verschiedenen Arbeiten fasst der lapidar klingende Satz zusammen: »Die Kroaten blieben der katholischen Kirche treu«. Zu dieser wie ein unumstössliches Axiom klingenden Behauptung gesellt sich jene andere, der zufolge die Lutheranisierung der Kroaten unbedingt ihre Entnationalisierung herbeigeführt hätte".⁸ Ez a mondat azt sejteti, mintha a horvátok kollektive ellenálltak volna a reformációnak. Sőt azt is, hogy a reformáció nemzeti jellegének elvesztését okozta volna. Zimmermann világoosan leszögezi, hogy sem az egyik, sem a másik állítás nem igaz.

Rittsteuer csak a Kismarton, Magyaróvár uradalmait, illetve Fraknó grófságát kutatta. Azt állítja, hogy »Burgenland« északi és középső részén nem talált példát a horvátok áttérésére. Ezt azzal magyarázza, hogy mögöttük a katolikus tartományúr (Landesherr) állt, aki mgvédte őket a kiszolgáltatottságtól. A Landesherr (Landesfürst) természetesen valamely főherceg, adott esetben pedig maga az uralkodó. Rittsteuer szerint a horvátok katolikusként vándoroltak be I. Ferdinánd alatt. Papjaik választásához olyan jogokat kaptak, amelyekkel még a német parasztok sem rendelkeztek. Rittsteuer ezt Mohl Adolfra hivatkozva mondja.⁹ Hozzáteszi, hogy eme joguk gyakorlásában nem függtek sem a kegyúrtól, sem a püspöktől. Tehát a birtokosok, a várkapitányok sem gyakorolhatták a horvát alattvalókkal szemben a *ciuis regio, eius religio* ausburgi tételét. Nem állítja, hogy kivételek nem voltak ez alól, de szerinte ez a gyakorlat a 16. század közepére általánossá vált. Ez a *praxis* tartotta meg tehát az említett uradalmak és grófság horvát alattvalóit a katolikus hiten.

Lényegében erre a következtetésre jut Sinowatz is: »Es kann aber hier gleich festgestellt werden, dass der grösste Teil der Kroaten dem Protestantismus nicht zugetan und im Gegensatz zu den einheimischen Deutschen eine Stütze des Katholizismus in dessen Krisenjahren geblieben war«. ¹⁰ Sinowatz tehát arra a következtetésre jut, hogy a német ajkúakkal szemben a horvátok többsége a katolicizmus támaszai maradtak. Szerinte a Regensburgból meghívott horvát prédikátor és Hans von Weispriach »nagy szabású kísérlete« mint kivétel is csak »a szabályt« erősítette. Túlságosan közvetlen célzatú következtetések ezek. Maga az érvelés nem nélkülöz bizonyos aktuálpolitikai megfontolásokat sem, amelyhez a történeti anyagot szemléltetésre használja. Számos kérdés maradt nyitva, de úgy tűnik, hogy ez a kép általánosító és anakronisztikus is egyben.

Források és főszereplők a Weispriach-Consul levelezésben

A Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltárában több, mint egy évtizeddel ezelőtt eddig ismeretlen levelek kerültek elő. A levelekről először Felix Tobler értekezett a Kalendar Gradišće hasábjain.¹¹ Kérdés, hogy milyen levelekről van szó. Kérdés továbbá, hogy mi a jelentőségük.

A kőszegi források voltaképpen nyolc levelet tartalmaznak. Négy Consul-, kettő Weispriach-, továbbá egy-egy Reuter – illetve Dürrenbach-levelet. A levelek 1567 októbere és 1568 júniusa között íródtak. A források lényegében Stephan Consul meghívásáról szólnak. Annak előkészítéséről, hogy milyen feltételekkel jön át Stephan Consul Weispriach birtokaira. Természetesen azért, hogy Weispriach horvát alattvalóit a lutheri reformáció hitére vezesse.¹²

Nézzük meg közelebbről a levélváltás szereplőit. Mindenekelőtt Hans von Weispriach személyét. Először is a rokonságra kell felhívni a figyelmet, hiszen a Weispriach-Teuffl-Choron család közvetlen rokonságban voltak. Érdekeltsegi tehát nagyobb területre terjedtek ki, mint amekkorák Weispriach alanyi vagy zálogjogon lévő birtokai. Délről észak felé haladva kőszegi uradalom (1547-1556) kaboldi (1493-1572) és lánzséri (1506-1548) uradalom, fraknói grófság (1546-1572) és a kismartoni (1553-1572) uradalom voltak. Pedig ezek a családi szövetség 16. századi adatai, azon belül is Hans von Weispriach halálával bezáróan.¹³ A Weispriach-klán tehát 1493-1572 között öt uradalomban, összesen 73 helységben kezelte a jövedelmeket. Ennek a családnak a kezében volt a koronazálog uradalmak helységeinek 57%-a.¹⁴ Koronazálogon az 1463-as sopron/bécsújhelyi, Corvin Mátyás és III. Frigyes között kötött béke jogkövetkezményeit értjük. Mátyás csak úgy kapta vissza a magyar történelemben közjogi szerepkört is betöltő Szent Koronát, hogy III. Frigyes császár zálogán hagyta Kismarton, Szarvkő, Fraknó, Kabold, Lánzsér, Borostyánkő, Kőszeg és Rohonc uradalmait. Ebből négy uradalom Szarvkő, Kabold, Borostyánkő és Kőszeg csak 1647-ben került vissza a Magyar Korona országa közjogi testéhez. A szerződés egy lényeges elemét ki kell még emelni. 1491-ben Pozsonyban mindezt megerősítették, de a győri püspökség egyházjogait épségben hagyták.¹⁵

Ezt azért kellett előrebocsátani, mert mind Zimmermann és Rittsteuer, mind pedig Sinowatz elmulasztotta a koronazálog magánjogi következményeit, valamint a Weispriach klán meglétét elemezni. Enélkül érthetatlenné válik a bécsi udvar és az Alsó-Ausztria Kamara kezelésében lévő zálogbirtokok, továbbá az ide menekült horvátság sajtáságos helyzete. Módszertanilag hibás az a kiindulás, hogy a horvátság és a reformáció viszonyát csak azokon a birtokokon elemzi, ahol az bécsi udvar befolyása erősebb volt. A Batthyány-

vagy az Erdődy birtok nem kerülnek az elemzés látószögébe. Azok sem, amelyek nem közvetlenül, de a Weispriach klán közvetett befolyása alatt álltak. Példának okáért a kőszegi uradalom, amelyben pedig voltak olyan újonnan betelepített porták, amelyekre horvát alattvalók ültek. Jellemző, hogy Weispriach egyik veje, Christoph Teuffl (1550-1556) és az őt követő neuhofi Nikolau Jurišić (1556-1572) is határozott patrónusa volt a protestáns prédikátoroknak. Abban a kőszegi uradalomban, ahol pedig horvátok betelepülte falvak sora mutatható ki (pl. Szabadbáránd, Tömörd stb.).¹⁶ Egyáltalán nem véletlen, hogy Isztriai Consul István és Hans von Weispriach 1567-1568 közötti levelezése éppen neuhofi Nikola Jurišić kőszegi uradalma levéltárából Kőszeg városa archívumába került.

Egyetlen dolgot nem szabad elfelejteni. Kismarton uradalmának és Fraknó grófságának státuszát az udvar már az 1564 után minden eszközzel meg akarta változtatni. Ez Weispriach helyzetét kritikussá tette. Az udvar főhercegi apanázsirtokká kívánta átminősíteni ezeket az uradalmakat. Ez a tendencia segítette elő a katolikus lelkészek beiktatásának uralkodói engedményét a horvát betelepülők számára is. Arról nem beszélve, hogy II. Miksa 1568-ban, tehát Consul áttelepülésekor felállíttatta a Kolsterrat-ot, amely többek között éppen az udvar által visszaváltott Weispriach-féle zálogbirtokokon gyakorolta a kegyúri jogokat.¹⁷ 1572-től a kismartoni uradalom és a fraknói grófság uradalmának kezelését az Alsó-Ausztriai Kamara vette át. A közvetlen udvari befolyás így korábban éreztethette a befolyását. Ez az udvari akarat találkozott az említett uradalmakba települt horvátok hozott papjaikkal és tradícióival.

A levelezés másik főszereplője kétségtelenül Isztriai Stephan Consul. Nevét nem horvátul Stipan Konzulnak írjuk, hanem humanista alakjával, úgy ahogy a levélben ő maga is írta. Payr Sándor egyháztörténész 1924-ban azt írta róla, hogy Weispriach báró 1567-ben hívta meg Consult Kismartonba (Eisenstadt), méghozzá Anton Dalmatával együtt. Dalmatával együtt horvát nyelvre lefordították a Brenz-féle postillát, de Dalmata valamilyen okból nem jött el Regensburgból.¹⁸ Stephan Consul 1521-ben született,¹⁹ valahol a Isztriában, de közelebből maga sem határozta meg a szülőhelyét. Levelezésében gyakran némi humanista öntudattal hivatkozott arra, hogy ő »isztriai«: »Stephanus Consul Istrianus«. ²⁰ Anyanyelve horvát volt. Az első levél írója, Christoph Reuter, az ausztriai Stein prédikátora volt. Szerinte Consult először Christoph Teufel, Weispriach veje, a kőszegi uradalom zálogbirtokosa akarta elhozni Regensburgból. Reuter úgy ajánlotta Consult Weispriachnak, hogy az »németül, latinul, olaszul, horvátul és görögül tud«. ²¹

Consul tehát képzett ember volt. Lefordította horvát nyelvre a biblia újszövetségi részét, Luther kátéját és az augsburgi (ágostai) hitvallást. Életrajzírói szerint több helyen is szolgált. Így az osztrák örökös tartományok-

ban is, de végül a bajor Regensburgba jutott. Fordításainak egy része Hans Ungnad von Sonnegg, egykori stájer főkapitány nyomdájában jelent meg. Ungnad egyébként éppen evangélikus hite miatt kényszerült Württembergbe emigrálni.²² Ungnad, aki varasdi főispánként jól ismerte a horvát-szlavón viszonyokat, 1569-től Urachban és Tübingenben állította fel nyomdáját, ahol sok vallásos tartalmú könyvet nyomtatott délszláv nyelven.²³ Amikor Consul Weispriach meghívását megkapta, éppen az említett postilafordításon dolgozott. Valójában a svábok reformátorának, Johannes Brenznek a prédikáció-gyűjteményét fordította horvatra. Brenz latin nyelvű postillája 1568-ban jelent meg Regensburgban.²⁴ Ez volt az utolsó Németországban megjelent horvát nyelvű protestáns munka, amelyet Consul Weispriachnak, illetve vejének Maximilan von Polheim bárónak ajánlott. Ráadásul egy megjegyzésében Consul azt mondja, hogy a prédikációkat horvát fordítása latin, glagolita és cirill betűkkel nyomtatták ki.

Az utolsó levelet Johannes Dürrenbach, Consul regensburgi utódja írta.²⁵ Ennek azonban lényegében Consul ügyéhez már nem sok köze volt.

A levelezés tartalmi elemzése

Meg kell mondani, hogy a megtalált nyolc levélből csak hét érdemli ki az érdeklődésünket. Mert csak az első hét foglalkozik Consul meghívásával. Az 1567 októbere és 1568 februárja között keletkezett levelek tartalma lényegében a következőkben foglalható össze. A steini prédikátor, Christoph Reuter 1567 októberében kelt levele lényegében Consul ajánlásával foglalkozik. S még valamivel. Azzal, hogy Consul karácsonyra kész lesz Benz-féle prédikáció-gyűjtemény, a postillák horvát fordításával. Annak az 50 rajnai aranynak az ügye, amellyel Weispriachnak a kiadást támogatnia kell, mindvégig tárgya maradt a levélváltásoknak. Reuter ezért 200 példány postillát ígért Consul nevében a leendő patrónusnak. Ezt Consul a novemberi levelében meg is ismételte. Azzal a kiegészítéssel, hogy Anton Dalmatának még külön 20 aranyforintot kért. A pénzt azonban még 1568 januárjában sem kapta meg. Nem tudni miért, de ekkor ugyanazért az összegért Consul már csak 100 példányt ígért Weispriachnak. Úgy tűnik, ennél a darabszámnál maradtak, mert Consul 1568 februárjában, jó egy hónappal az indulása előtt ugyancsak 100 példányt lehozataláról értesítette Weispriachot. A levélváltás világosan érzékelteti, hogy Consul működése elképzelhetetlen a prédikáció-gyűjtemény kinyomtatása nélkül. Úttörő munkáról van tehát szó, amely az egyik legfontosabb alapja lett a Weispriach-birtokokon élő horvát népesség számára szóló igehirdetésnek.

Weispriach 1567 decemberében 300 aranyforintot ajánlott a Consulnak és Dalmatának. A levélváltásból kiderül, hogy Consul voltaképpen a re-

gensburgi feltételeket kérte a kaboldi bárótól. Ezt Weispriach el is fogadta, hovatovább abba is belement, hogy kötelezvényt adjon Consul felesége és gyermeke érdekében arra az esetre, ha Consul meghalna. Consul olyannyira biztos a dolgában, hogy az 1568. január 28-án írt levelében mindehhez természetbeni járandóságot is kért. »10 vödör bort és kenyeret«, ahogy azt Regensburgban is megkapta.²⁶ A levelezésnek eme fejezetei azt igazolják, hogy bizonyos fokig Consul diktálta a feltételeket. Méghozzá a regensburgi járandóságai szerint. Nem átalotta ezért ugyanebben a levélben megállapítani, hogy »sokan azt mondják, hogy 1000 aranyforintért sem mennének le arra a veszedelmes helyre«. Nos, Dalmata valóban nem ment le, Consul viszont tartani akarta ígéretét. Van a levelezésnek még két érdekes vonulata. Az egyik a horvátokról szól, a másik pedig a lelkeszi hivatásról. Weispriach még 1567 novemberében levelet írt a regensburgi tanácsnak, hogy értsenek egyet Consul kikérésével. Ebben a kaboldi báró leírta, hogy Consul »már beszélt a horvátoknak, prédikált is neki és nagy szeretettel viseltetett irántuk«.²⁷

Van Consul meghívásának egy a levélváltásokban is vissza-visszatérő érvelése. Azért kell lejönnie, a regensburgi tanácsnak azért kell Consult elengednie, »hogy a szegény horvátok megismerhessék Isten napját«. A »szegény horvátok« toposz majd minden levélben előfordul. Ott van Reuter, Weispriach, Consul – egy kivételével – valamennyi írásában. Elgondolkodtató. Mert benne egyfajta küldetéstudat fejeződik ki. A horvátok nem azért »szegények«, mert nyomorúságos a sorsuk. A menekülés és a megtelepedés viszontagságain túl ezen »a veszedelmes helyen« mi más juthatott volna nekik, mint másoknak. A »szegény horvátok« visszatérő megszólítás ugyanis arra vonatkozik, hogy nem az igaz hitben élnek. Ezért Weispriach is, Consul is egyfajta küldetéstudatot érez, hogy arra őket rávezesse. Hiszen ezen a ők mindenekelőtt lelkiekben szegény horvátokat értenek.

Erre utal Consul legfontosabb levele is, amit az utolsó, amit 1568. február 21-én írt Weispriachnak.²⁸ Valójában a lelkeszi hivatás dogmatikai értékelése ez. A levél kettős címzésű, Consul ugyanis nem tudja, hogy Bécsben vagy Kismartonban találja Weispriachot, de nem is ez az érdekes. Az már korábban is feltűnt, hogy a levelek címsorába vagy egy-egy bekezdésébe Consul belefoglalta Weispriach »feleségét és háza népét« is. Ismeretes, hogy Weispriach azért volt »persona grata« I. Ferdinánd környezetében, mert felesége társalkodó- és nevelőnő volt az udvarban. Levelői arról tanúskodnak, hogy ahogy közeledett a szolgálat kezdésének pillanata, Szent György napja, úgy terjesztette ki jókívánóságait az új patrónus egész családjára. Ebben az utolsó levelében nyugtalanul reagált ugyan arra, hogy egy hónapja semmi hírt nem kapott Weispriach felől, részletezi, hogy például Linzig hajóval érkezik és hogy viszi magával a 100 példány prédikáció-gyűjteményt stb. Mégis, mintha mindez csak ürügy lett volna arra, hogy három pontban meg-

írhasa felfogását a prédikátor igehirdetéséről, életmintájáról és háza népének vezetéséről.

Idézzük: »A régi írástudók azt írják, hogy ha az ember valamit eltervez, azt Isten iránti félelemből tegye, úgy is kezdjen neki és igaz keresztényi hitben fejezze be. Ahogy Szent Pál írja a Rómaiakhoz írt levelében (Róm. 14): Ami nem hitből van, az bűn, hit nélkül lehetetlen Istennek tetszeni... A hit azonban Isten iránti kötelességből fakad (Róm. 10.). Ez pedig kiváltképpen vonatkozik a prédikátorokra és a lelkészekre, hiszen ez az állásuk és hivataluk, amelyre meghívást kapnak.

Először: Tanítsák tisztán és hangosan Isten igéjét és prédikáljanak a próféták, Krisztus és az apostolok tanítása szerint. A keresztény gyülekezetben sem kell mást, csak Isten tiszta igéjét hirdetni. Ez a törvény és a szent evangélium, vagy amiként Krisztus urunk még világosabban értésünkre adja, fényeskedjék az utolsó ítélet és a bűnök megbocsátásának napján, tanítsák és hidessék ezt Isten iránti félelemből és komolysággal.

Másodszor: az igazi prédikátor élete olyan legyen mint tanítása, amit tanít és hirdet, azt igazolja és bizonyítsa cselekedettel is, és ezt kövesse. Ha a tanítást nem igazolja a tett, akkor megtörténhet, hogy amit egyik kezünkkel felépítünk, a másikkal ismét leromboljuk. Ezért a prédikátor gonosz élete Isten egyházát is végletesen megrontja. Ezért mondja Szent Pál, hogy a prédikátoroknak és lelkészeknek kerülni kell a bűnt, menekülni kell tőlük. A Timoteushoz írt levelében, Kap. 1. fej. 3: A prédikátor és a lelkész legyen feddhetetlen, legyen Isten házának őrzője és ne kerüljön gonosz cselekedetek miatt a törvény elé és ne lehessen őt valóban vádolni, ne legyen önféjű, haragos, ne legyen iszákos és veszekedős, hanem legyen vendégszerető, jóságos, szelíd, mértékletes, igazságos, jámbor és szűzies. Olyan legyen az ő egész élete, hogy senkinek se legyen oka mellette és környezetében megbotránkozni, hanem olyannak lássa, miként a szószéken.

Harmadszor: a prédikátor és lelkész háza békés kell legyen, vezesse házát tisztességesen, legyenek gyermekei jólneveltek és felettebb tiszteletudók: hiszen aki saját házát nem képes jól vezetni, vajon hogyan gondoskodhat Isten gyülekezetéről? Ezért a keresztény prédikátor oly módon vezesse házát, hogy ő maga a tanításával és keresztényi magatartásával segítse felépíteni Isten egyházát. Amikor a hívek a prédikátorra, tanítására és életére figyelnek, lehetetlen, hogy ne tiszteljék őket, lehetetlen, hogy ne tanúsítsanak hűséget és szeretetet, mert ez kedves Krisztusnak is, miként Szent Pál írja a Tesszalonikiakhoz (Tess. 1:5) Kérünk titeket, kedves testvérek, hogy tiszteljétek azokat, akik értetek dolgoznak és az Istenben nektek előljáróitokat. És intelkek benneteket, legyetek minél kedvesebbek az ő műve érdekében«.

Consul nem is tagadta, hogy ezzel a három, részleteiben is kifejtett, mindenekelőtt Szent Pál tanításaira hivatkozó elmélkedés jegyében érkezik Kismartonba, ennek jegyében kéri Jézus Krisztust, hogy tiszta tanítását és ke-

resztényi életét bizonyíthassa. A levél eme részletének hosszas idézésével nekünk más szándékunk is van. Igazolni szeretnénk, hogy az a magatartás, amit Consul ajánlott prédikátorként Weispriachnak, az minden tekintetben jóhiszemű és példaszerű volt. Nagyon is érződik, hogy Consul még mindig a Brenz-féle prédikációk világában élt. Hogy mi fogadta ideleenn, az más kérdés. Consul képzettségéhez kétség nem fér. Az Újszövetség (1561, 1563), az ágostai hitvallás (1563), Luther kátéja (1564), Brenz postilláinak (1568) jobbára Dalmatával közös fordítása kétségtelenül a legkiemelkedőbb horvát írástudók közé emeli. Tény az is, hogy a horvát vármegyékbe a reformációnak nem a magyarországi hullámai csaptak át a zálogbirtokokra, hanem az osztrák örökös tartományokból és az onnan Németországba emigráltaktól.

Weispriach tehát ebből a körből választotta embereit. S amint leveleiből kitűnik, azt egyértelműen felismerte, hogy a írni-olvasni nem tudók közé a szó erejével kell eljutni. Innen érthető, hogy ekkora hangsúlyt helyezett Dalmatával a prédikációk fordítására. Innen érthető, hogy – hiszen próbapredikálása alkalmával már találkozott leendő híveivel – hogy meggyőző erővel szállt síkra a prédikátorok és lelkészek tanítása és élete tisztaságáért, a személyes példamutatás páli tétéleiről.

Innen magyarázható, hogy olyan fontosnak tartotta a prédikátorok és a lelkészek házában a békét és vezetését, mondván, csak az ilyen ember képes »Isten gyülekezetéről« is gondoskodni. Az Ungnad-Weispriach-féle főúri körből így jut el Consul a horvátság plebejus rétegéhez. Mintha magát Weispriachot is figyelmeztetni akarná előre, hogy nem alkalmas a meggyőzésre az erőszak – amiről pedig új patrónusa maga is híres volt – hanem csak a példamutatás. Weispriach nem is volt olyan helyzetben, mint Zrínyi György, aki földesúri hatalmának minden eszközét bevetette a reformáció érdekében.²⁹

Összefoglalás

E rövid értekezés mindenekelőtt egy kivételes képességű horvát humanista prédikátor kitüntetett szerepét kívánta elemezni a nyugat-magyarországi osztrák zálogbirtokokra menekült horvát népesség reformációja történetében. Consul 1568-1579 között működött meghívása területén, tehát 1571 után is, amikor már meghívó patrónusa nem élt. Leányát Consul Annát a híres soproni polgármester, Lackner Kristóf apja veszi feleségül. Annát műveltségéért és életpéldájáért különösen tisztelték a soproni polgárok.³⁰ A Consul leány tehát szószerint teljesítette a prédikátor-apa által megkövetelt erkölcsöcs életmintát. Nyilván, mert az apa is azt tette. A levelek pedig arra is választ adtak, amit eddig nem tudtunk, hogy Weispriach milyen kondíciókat ígért arra az esetre, ha Consul elhagyja Regensburgot.³¹ Ezek pedig a regensburgi feltételek voltak. Lehet mondani, hogy a legmagasabb járadékok közé tartoztak az egész térségben.

Felfogásunk szerint Weispriach és Consul levelezése árnyaltabban mutatja a nyugat-magyarországi zálogterületekre menekülő horvát népesség reformációjának problémáját. Többek között azért, mert Consul működésének sikerét nem immanens, belső, hanem nagyon is prózai, külső akadályok hiúsították meg. Consul rossz időpontban érkezett. Az udvar már elhatározta, hogy a Weispriach záloguradalmakat visszaváltja és hogy Weispriach helyett az 1568-ban felállított Klosterraton keresztül gyakorolja a kegyúri jogokat. Weispriach 1571-es halála tehát azt is megakadályozta, hogy mint földesúr az augsburgi vallásbéke alapelveit alattvalóitól kikövetelje. Pedig az kétségtelen, hogy a reformáció tanainak hirdetésére a legnagyobb formátumú prédikátort hívta meg birtokaira. A horvát népességnek a reformációt elutasító hajlamát a szakirodalom egy része egyszerűen rosszul állította be. Nem számolt a zálogbirtokok összességén élő horvátsággal, nem számolt a nyugat-magyarországi főurak birtokain élőkkel sem. De még kevésbé elemezte annak hatását, hogy II. Miksa alatt a Klosterrat felállításával, Weispriach halálával, valamint az egykori két legnagyobb egykori Weispriach zálogbirtok visszaváltásával gyakorlatilag lehetetlenné vált Consul tartósan sikeres működése.

Jegyzetek

- ¹ Dr. Bernhard Hans Zimmermann: Reformation und Gegenreformation bei den Kroaten im österreichisch-ungarischen Raum, In: Burgenländische Forschungen (továbbiakban: Bgld. Forsch.), Heft 8, Eisenstadt 1950, 6-12. o.
- ² Josef Rittsteuer: Über die konfessionelle Zugehörigkeit unserer Kroaten zur Zeit der Reformation. In: *Burgenländische Heimatblätter*, Eisenstadt 1953, Heft Nr. 1, 19-33. o.
- ³ Fred Sinowatz: *Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt*, In: BF Heft 35, Eisenstadt 1957, 23-28. o.
- ⁴ Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron 1924, I. köt. 24-30., 160-161., 168-169., valamint 570-579. o.
- ⁵ Nikola Benčić - Feliks Tobler: *O konzulovim pisma*, In: Fluminensia, Časopis za filološka istraživanja, br. 1-2, Rijeka 1996, 113-143. o.
- ⁶ Géza Pálffy - Miljenko Pandžić - Felix Tobler: *Ausgewählte Dokumente zur Migration der burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert*, Eisenstadt 1999, 316 o.
- ⁷ Bariska István: *Küzdelem az ausztriai zálogon lévő Kőszeg városa és az uradalom között a 16. század derekán*, In: *Vas megye múltjából* '76, Levéltári Évkönyv 1. Szombathely, 1976, 61-94. o.
- ⁸ Zimmermann, mint az 1. sz. , 6. o.
- ⁹ Rittsteuer: mint a 2. sz. jegyzet, 21. o.: Mohl Adolf: *Die burgenländischen Kroaten*, Burgenländische Heimatblätter, 2. Jg. 189.
- ¹⁰ Sinowatz: mint a 3. sz. jegyzet: 25. o.
- ¹¹ F(eliks) T(obler): *Novi izvorni materijal o Štefanu Konzulu*, Kalendar Gradišće 1987, 80-83. o.
- ¹² 1567. dec. 6., 6. Stephan Consul Hans von Weispriachhoz, Regensburg, 1568. jan. 28., 7. Stephan Consul Hans von Weispriachhoz, Regensburg, 1568. febr. 21. és 8. Hans Dürrenbach Hans von Weispriachhoz, Regensburg 1568. jún. 8.
- ¹³ August Ernst: *Die verpfändeten Herrschaften Westungarns unter österreichischen Verwaltung. Bericht über den siebenten österreichischen Historikertag in Eisenstadt 1962*, hely nélkül, 1963, 13-25. o.
- ¹⁴ Bariska István: *Történeti kérdések a 16. századi Nyugat-Magyarországon*, In: Ná-

- dasdy Tamás (1498-1562), Tudományos emlékülés: Sárvár 1998. szeptember 10-11., Sárvár 1999, 67-86. o.
- ¹⁵ Otto Aull: *Friedensverträge, die das Burgenland betreffen*, Burgenland 1930, Heft 2. 50-52., Heft 3. 90-91. o.
- ¹⁶ Robert Hajszan: *Die Herrschaft Güns im 15- und 16. Jahrhundert*, Güttenbach 1993, 202. o.
- ¹⁷ Joseph Rittsteuer: *Patronatsrecht an der St. Martinskirche in Eisenstadt*, In: Eisenstadt – Bausteine zur Geschichte (a továbbiakban: Eisenstadt), Eisenstadt 1998, 394. o.
- ¹⁸ Payr: mint a 4. sz. jegyzet, 26. o.
- ¹⁹ Karl Fiedler: *Pfarrer, Lehrer und Förderer der ev. Kirche A.u. H.B. im Burgenlande*, in: Bgld. Forsch. Heft 40., Eisenstadt 1959, 23. o.
- ²⁰ Mint a 12/3., a 12/6. és 12/7.sz. jegyzet
- ²¹ Reuter levele Weispriachhoz, mint a 12/1. sz. jegyzet.
- ²² Sinowatz: mint a 3.sz. jegyzet, 26. o.
- ²³ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-1600-ig*, Budapest 1977, 316. o.
- ²⁴ Zimmermann: mint az 1.sz. jegyzet, 8. o.
- ²⁵ Dürrenbach levele Weispriachhoz, mint a 12/8.sz. jegyzet
- ²⁶ Consul levele Weispriachhoz, mint a 12/6. sz. jegyzet.
- ²⁷ Weispriach levele Regensburg tanácsának, mint a 12/2. sz. jegyzet
- ²⁸ Consul levele Weispriachnak, mint a 12/7. sz.
- ²⁹ Zoványi mint a 22. sz. jegyzet, 319. o.
- ³⁰ Payr, mint a 4.sz. jegyzet 896..o.
- ³¹ Gustav Reingrabner: *Evangelisch in Eisenstadt – Zur Geschichte des Protestantismus und seiner Institutionen*, In: Eisenstadt, 351.o.

POSKUS REFORMACIJE NAD BEGUNSKO ETNIČNO SKUPINO

POVZETKI

V referatu bi rad opozoril na to, da k razpravam o reformaciji pri Hrvatih, ki so kot begunci prišli na avstrijske zastavne posesti zgodovinske Zahodne Madžarske, v veliki meri prispeva dopisovanje (1567-1568) med Hansom von Weispriachom kot pridigarjem gostiteljem in Stephanom Consulom Istriansom kot povabljenim pridigarjem, ki je shranjeno v arhivu v Kőszegu. O reformaciji pri Gradiščanskih Hrvatih, ki so se umaknili na Weispriachove posesti v Eisenstadtu in Forchtensteinu, obstajata dve nasprotujoči si mnenji.

Po mnenju Bernharda Zimmermanna ni mogoče sprejeti trditve, da so Hrvati ostali zvesti katoliški cerkvi. Sam je tolerantnejši od Josefa Rittsteuerja, saj je poskušal zvedeti resnico. Napačno razumevanje Josefa Rittsteuerja je v tem, da so na Weispriachove posesti prebegli Hrvati zavračali reformacijo »ab ovo«. Tudi Sinowatz se strinja s to trditvijo. Zmota raziskovalcev o tem vprašanju je, da so zadevo hrvaške reformacije omejili na ozko področje. Zgodovina posesti in arhiv-

ski viri iz Kőszega pa pozornost usmerjajo v niansirano obravnavo vprašanja. Dopisovanje med Weispriachom in Consulom namreč potrjuje, da je baron Weispriach za versko prevzgojo Hrvatov, ki so prebegnili na njegove posesti, povabil humanističnega pridigarja največjega formata. Tudi njegovo dopisovanje potrjuje, da je Consula izbral kot najprimernejšega človeka za to nalogo. Sodeč po zgodovinskih analizah neuspela reformacija na posesti prebeglih Hrvatov ni bila odvisna od Consulove pripravljenosti in dobronamernosti. Pa tudi ne zaradi odpora Hrvatov. To potrjuje tudi dopisovanje. Razlog končnega neuspeha je bil v tem, da je vabilo Consulju prišlo v nepravem času. Maksimilijan II. je namreč sočasno (1568) ustanovil svet za izvajanje pravic katoliških patronatov, Klosterrat. Weispriach pa je leta 1571 umrl. Smrt veleposestnika s patronske pravicami ter neposredno vmešavanje dunajskega dvora sta prekinila proces reformacije, čeprav lahko Consulovo dejavnost v tem prostoru zasledimo vse do leta 1579.

VERSUCH ZUR REFORMATION DER AUF DER FLUCHT BEFINDLICHEN VOLKSGRUPPE

ZUSAMMENFASSUNG

In meinem Referat möchte ich darauf hinweisen, daß der Briefwechsel in den Jahren 1567 bis 1568 zwischen dem Gastgeber Prediger Hans von Weispriach und dem Gastprediger Stephan Consul Istrianus, der im Archiv von Kőszeg aufbewahrt wird, zur Diskussion über die Reformation bei den Croaten sehr viel beiträgt. Über die Reformation bei den Burgenland-Croaten, die sich auf die Weispriach Landbesitze in Eisenstadt und Forchtenstein zurückgezogen hatten, gibt es jedoch zwei gegensätzliche Stellungnahmen.

Laut Bernhard Zimmermann kann man die Behauptung nicht annehmen,

daß die Croaten der römisch-katholischen Kirche Treu geblieben waren, wobei Zimmermann toleranter ist als Josef Rittsteuer, weil er darum bemüht war, die Wahrheit zu erforschen. Josef Rittsteuer hat falsch behauptet, daß die Croaten, die nach Eisenstadt und Forchtenstein geflüchtet waren, die Reformation 'ab ovo' zurückgewiesen hatten. Auch Sinowatz ist mit dieser Behauptung einverstanden.

Die Forscher, die diese Frage erforscht haben, haben sich geirrt indem sie die Frage kroatischer Reformation auf ein enges Gebiet beschränkt haben. Die

Geschichte der oben angeführten Landbesitze als auch die Archivquellen von Kőszeg richten die Aufmerksamkeit jedoch in die Richtung einer nuancenreichen Behandlung der Frage.

Der Briefwechsel zwischen Weispriach und Consul bezeugt nämlich, daß Baron Weispriach wegen der Konfessionsumerziehung der Croaten, die auf seine Landbesitze geflüchtet waren, den humanistischen Prediger größten Formats eingeladen hatte. Ferner bezeugt der Briefwechsel, daß er den Prediger Consul dazu erwählt hatte.

Laut historischer Analysen war die mißlungene Reformation von Croaten weder von seiner Bereitschaft, bzw. seine guten Willen, noch vom Widerstand von

der Seite der Croaten abhängig, was vom Briefwechsel bestätigt wird. Der wahre Grund war die Tatsache, daß die Einladung an Consul zu einer falschen Zeit kam. Zur gleichen Zeit, in 1568, hat Maximillian der Zweite nämlich einen Rat zur Durchführung von Rechten katholischer Schutzherrschaften gegründet, den sogenannten 'Klosterrat'.

Weispriach starb in 1571. Der Tod dieses Großgrundbesitzers mit Schutzherrschaftsrechten, als auch die unmittelbare Einmischung von der Seite des Wiener Hofes, haben den Prozeß der Reformation unterbrochen, obwohl man Consuls Tätigkeit in diesem Gebiet bis zum Jahr 1579 aufspüren kann.

ATTEMPT AT REFORMATION OF A REFUGEE ETHNIC GROUP

SUMMARY

In my paper I would like to point to the fact that the correspondence in the years 1567 through 1568 between host preacher Hans von Weispriach and guest preacher Stephan Consul Istrianus, preserved in the archives of Kőszeg, has contributed a great deal to the discussion on Reformation of the Croats who had fled to Austrian hypothecary landed property of historical Western Hungary. There are, however, two contradictory hypotheses as regards Reformation of Burgenland Croats who had fled to landed property of Baron Weispriach at Eisenstadt and Forchtenstein.

According to Bernhard Zimmermann it is not correct to assume that the Croats had stayed loyal to Roman Catholic Church in that Zimmermann is more tolerant than Josef Rittsteuer for he has tried to find the truth. Josef Rittsteuer is wrong when he maintains that the Croats who had fled to the said Weispriach landed property had rejected Reformation 'ab ovo'. Sinowatz, too, goes along with his assumption. The common mistake on the part of the researchers is the fact that they have limited Croatian Reformation to a small area.

The history of the said landed property as wells as the archives of Kőszeg,

however, tend to focus one's attention to a very detailed treatment of the matter. The correspondence between Weispriach and Consul offers evidence to suggest that Baron Weispriach, in order for the Croats who had fled to his landed property to be confessionally re-educated, invited a humanist preacher of the greatest caliber; the corresponse further on confirms that he had chosen the best man for the job.

According to historical sources the failure to reform the said Croats did not have to do with neither the commitment and effort on the part of Consul nor the resistance on the part of the Croats. The correspondence suggests the real reason to be the fact that the invitation had come at the wrong time. In 1568, which means at the same time, Maximillian II established a council for realisation of the rights of Catholic patronages, the so-called 'Klosterrat'.

Weispriach died in 1571 and the death of this big landowner with patronage rights on the one hand and the direct meddling on the part of the Viense Court on the other hand interrupted the process of Reformation although Consul's activity in the said area can be traced up to 1579.

DRUŽBENE IN POLITIČNE RAZMERE V ZAHODNEM DELU OGRSKE V 16. STOLETJU

Dne 29. avgusta 1526 so Turki porazili ogrsko vojsko pri Mohácsu. Turki so si tako odprli pot v srednje Prekodonavje, do ogrske prestolnice Požuna (Bratislava) in do Dunaja. Ogrska je razpadla na tri dele. Srednji del so si prilastili Turki, v vzhodnem delu je bil izvoljen za kralja erdeljski velikaš János Szapolyai, v zahodnem delu Ogrske pa za vladarja avstrijski nadvojvoda Ferdinand Habsburški.

Med Ferdinandom in Szapolyaijem je kmalu prišlo do vojne, v kateri je bil Szapolyai pri Tokaju poražen. Zmagoviti privrženci Habsburžanov so 3. novembra 1527 v Székesfehérváru kronali Ferdinanda za ogrskega kralja. Habsburžani so bili poslej ogrski kralji vse do konca prve svetovne vojne (1918).

Ferdinand I. in njegovi nasledniki so v zahodnem delu Ogrske za protiturško obrambo ustvarili – od zdajšnje južne Slovaške in Češke preko zahodne Ogrske do Jadrana – kompleks trdnjav, utrjenih naselij z vojnimi posadkami, imenovan Vojna krajina (Granitz).

Na zahodnem delu Ogrske so se v 16. stoletju razprostirale županije Moson, Győr, Sopron, Vas in Zala. Glede uprave in lastništva je bilo to območje razdeljeno sredi 16. stoletja med Madžarsko kraljevstvo in Avstrijsko Vojvodino (Erzherzogtum Österreich). Ta razdeljenost je nastala na podlagi pogodb iz 15. stoletja. Friderik III. je Matiji Korvinu prepustil mesto Sopron in predal Sveto krono za dohodke večino gospostev in mest (- Eisenstadt-Kismarton, Hornstein-Szarvkő, Landsee-Lánzsér, Kobersdorf-Kabold, Kőszeg, Bernstein-Borostyánkő, Rechnitz-Rohonc) – vsega skupaj 127 krajev – na območju zahodne Ogrske. Zaradi tega se je znatni del dohodka usmerjal drugam.

V omenjenih županijah zahodne Ogrske je bilo 25 velikih in srednjih posestnikov, ki so razpolagali z več kot 50 kmetijami. Največji posestniki so bili: Tamás Nádasdy, Miklós Zrinyi, Miklós Salm, Ferenc Batthyány, László

in István Bánffy, Marija Habsburška, András Csoron in Magdolna Székely. Njihova posest je združevala od 400 do 900 kmetij. Obstoj tako velikih posestev je pomenil, da je bil v 16. stoletju družbeni, gospodarski in politični položaj zahodne Ogrske stabilen.¹

Dolnjelendavski velikaš János Bánffy je ostal privrženec Szapolyaija tudi po 1527, zato je izgubil pol posesti. To je potem prejel Ferenc Batt-hyány, ki je bil zvest kralju Ferdinandu I.

Turki so pod vodstvom Sulejmana tretjič vdrli na Ogrsko in preko županije Zala in Vas prodrli do Kószega. Tu jih je leta 1532 ustavil Nikola Jurišič, hrvaški velikaš in kranjski deželni glavar.

Leta 1541 je sultan zasedel Budim, ki je ostal odslej 145 let v turški oblasti (do 1686). Turki so si uredili poseben Budimski ejalet, ki je obsegal območje med Tiso na vzhodu in vzhodnim bregom Blatnega jezera na zahodu. Vzhodno od Tise je bila vazalna Erdeljska kneževina v upravi Szapolyijevega sina Jánosa Zsigmonda, zahodna Ogrska pa je ostala v rokah Habsburžanov.²

V tem času, v prvi polovici 16. stoletja, se je začelo širiti na Ogrskem reformacijsko gibanje, ki je dobilo močno oporo med ogrskimi velikaši kot nasprotniki katoliških Habsburžanov. Lutrove nauke so širili na Ogrskem najprej z Dunaja pregnani profesorji, nato pa priseljeni nemški trgovci in študentje iz nemških mest. Razen meščanstva se je tudi večina ogrskega plemstva navdušila za novo vero. Želela si je prisvojiti katoliška cerkvena posestva in se otresti katoliških Habsburžanov. Svojevrstnost verskih bojev na Madžarskem je povezovanje boja za svobodo vere z borbo proti Habsburžanom. Nosilci reformacije so bili predvsem zemljiški gospodje. Zemljiški gospod pa je določal vero tudi svojim podložnikom.

Na Ogrskem je prvo obdobje širjenja protestantizma potekalo od 1526 (poraz pri Mohácsu) do 1606 (dunajski mir). Evangeličanske verske skupnosti so nudile svojim članom tudi demokratične pravice. Verniki so sami upravljali svojo versko občino, sami volili predikante in učitelje. Kot cerkveni obredni jezik so lahko uporabljali svojo materinščino, lahko so se učili brati in pisati. Otroke so lahko pošiljali tudi v visoke šole v tujino. V zadnji četrtini 16. stoletja je bilo na Ogrskem več protestantov kot katoličanov.

Kralj Ferdinand I. je sicer že s 5. zakonskim členom iz 1548 ukazal, da se ljudje morajo vrniti h katoliški veri, toda ta ukaz ni bil učinkovit. Ferdinandov naslednik Maksimilijan (1564-1576) je bil naklonjen protestantom. Njegov naslednik kralj Rudolf (1576-1608) pa je podpiral katoliško cerkev v boju proti reformaciji.

Središče reformacijskega gibanja za županijo Vas in Sopron je bilo posestvo Tamása Nádasdyja Újsziget pri Sárváru. Tamás Nádasdy je bil veliki župan Železne županije, hrvaški ban in 1554 izvoljen palatin. V Sárváru je deloval in se sem zatekel (1538-1541) eden glavnih organizatorjev protestan-

tizma v Prekodonavju Mátyás Bíró Dévai (»madžarski Luther«) od pomladi 1535 do jeseni 1536. V Sárváru je napisal *Disputatio*, delo, ki je izšlo potem v Nürnbergu (1536).³

Na protestantski šoli v Sárvár-Újszigetu je poučeval János Sylvester; tu je napisal prvo slovnico madžarskega jezika v latinščini (1539) ter prevedel Novi zakon v madžarščino (1541).⁴ Obe deli sta bili natisnjeni v tamkajšnji tiskarni. Kot tiskar je deloval v Sárváru tudi *Janez Mandelc* (l. 1600, 1602), iz Ljubljane pregnan protestantski potujoči tiskar. Pred tem je tiskal in vezal knjige v Német Újváru (Güssing 1582-1584/85), Varaždinu (1586), Monyorókeréku (Eberau 1587), spet v Német Újváru (Güssing 1588-1592, 1595-1597), Siczu (Deutsch Schützen 1593) in Keresztúru (1598-1601).

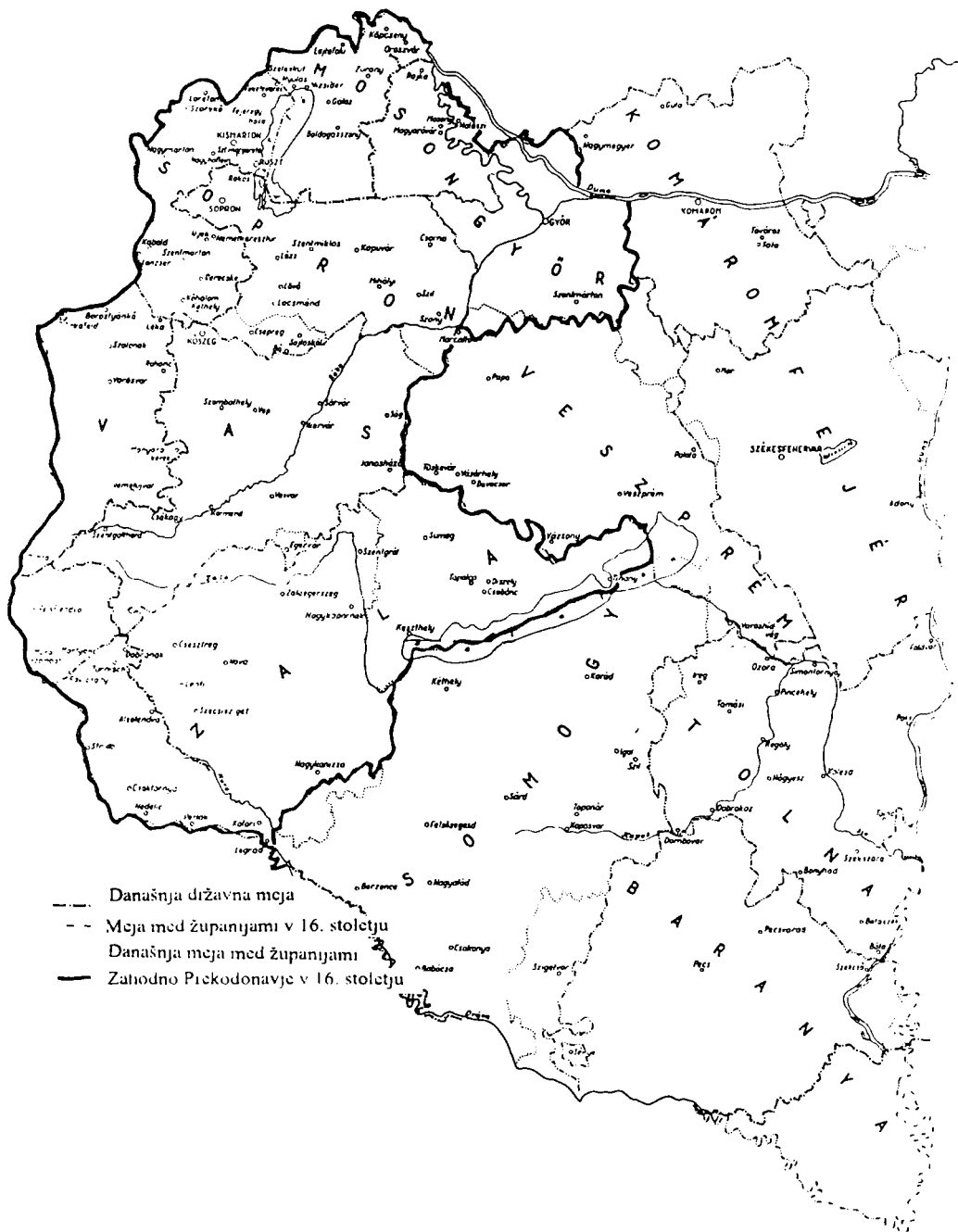
V Monyorókeréku (Eberau) je leta 1587 natisnil tudi prvo slovensko knjigo na Ogrskem, obredik *Agendo Vandalico*.⁵ V kraju Sicz (Deutsch Schützen) pa je l. 1593 izdal v madžarščino preveden molitvenik evenageličanskega dunovnika v Soboti Györgya Szalaszegija, ki ga je le-ta posvetil Magdalení Salm. Salmova je bila lastnica veleposesti Dobra, kamor je spadal tudi Gornji Senik iz današnjega Porabja.⁶

Proti koncu 16. stoletja je protestantizem segel tudi med Slovence v Železni in Zalski županiji, kjer so imeli zemljiško posest velikaši Széchyji, Batthyányji in Bánffyji. Slovenci na Ogrskem niso imeli svojih fevdalnih veljakov, niti svojega meščanstva. Po nekaterih podatkih sta že l. 1540 obstajali evangeličanski verski občini na Dolnjem in Gornjem Seniku, leta 1587 pa v Dolencih.⁷ V to krajino je reformacija prihajala iz ogrskega Prekodonavja, v notranjeavstrijskih deželah pa se je širila z Nemškega.

Za protestantizem se je sredi 16. stoletja prva opredelila lendavska grofovsko družina Bánffy. V Dolnji Lendavi je kot prvi evangeličanski predikant med 1553-1556 služboval Ferenc Tóke in napisal knjigi *O strašni jezi božji* (1553) in *Obleganje Sigeta* (1556).⁸

Grajski učitelj Bánffyjevih je bil pet let István Beythe, nato je odšel v Sárvár in se je vrnil kot pastor (do 1574). V Dolnji Lendavi je bila tudi tiskarna Rudolfa Hoffhalterja, kjer so bila natisnjena tri dela učitelja Györgya Kulcsárja. Hoffhalter se je potem odselil s svojo tiskarno na posestvo Zrinskih v Nedelišče v Medžimurje, kjer je izdal hrvaški prevod Verböczyjevega pravniškega dela *Decretum tripartitium*.⁹

Nadvojvoda Ferdinand Habsburški je septembra in oktobra 1598 izgnal protestantske predikante in učitelje iz Štajerske in Kranjske. Številni med njimi so se zatekli k ogrskim fevdalcem. Tako so Nádasdyji dajali pregnancem zatočišče na Petanjcih, György Széchy pa v Gornji Lendavi in Soboti. Tamás Széchy, prejšnji zemljiški gospod Gornje Lendave in veliki župan Železne županije, je padel v bitki pri Mohácsu.

ZAHODNO PREKODONAVJE
V 16. STOLETJU

Ko je reformacija zajela pokrajino med Muro in Rabo, so se pojavili Turki v Kaniži. Dne 20. oktobra 1600 je veliki vezir Damad Ibrahim zavzel Veliko Kanižo, ki je postala središče 4. turškega vilajeta na Ogrskem. Od tu je pretila turška nevarnost prebivalcem zahodnega Prekodonavja. Z dejstvom, da je Kaniža prišla v roke Turkov, je dobila Raba vojaški pomen. Takrat se je začelo obdobje Monoštra kot obmejne utrdbe. Od konca 16. stoletja je na zahodnem Ogrskem turška nevarnost omejevala razvoj meščanstva, kar je krepilo moč fevdalizma in utrdilo tlačanstvo.

Opombe

- ¹ Bariska István, *Történeti kérdések a 16. századi Nyugat-Magyarországon*. (Zgodovinska vprašanja na zahodnem Ogrskem v 16. stoletju.). In: Nádasdy Tamás (1498-1562). Tudományos emlékülés: Sárovar, 1998. szeptember 10-11. Sárovar, 1999, 69-71.
- ² Benda Kálmán (ur.): *Magyarország történeti kronológiája*. II. 1526-1848. Budapest 1983 (Kronologija zgodovine Madžarske).
- ³ Dévai Bíró Mátyás: *Disputatio de statu, quo sint beatorum animae, post hanc vitam ante ultimi iudicii diem*. Nürnberg 1537.
- ⁴ Sylvester János: *Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum*. Sárovar 1539 in isti, *Újtestamentum*. Sárovar 1541.
- ⁵ Šebjanič, Franc: *Agenda Vandalica - prekmurski tisk iz 16. stoletja*. ČZN 1969.
- ⁶ Szalaszegi György (prev.): *Hetetszaka minden napra magirattatott Imádságok, kik ösvöszerezettének Avenarius János doctor által*. Sicz 1593, (Molitve za vsak dan v tednu). Prim: Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. Sopron 1924, 843.
- ⁷ *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest 1898, 301.
- ⁸ Tőke Ferenc: *Az Istennek röttenetes haragjáról*. In: *Historia obsidionis insulae Sziget*. Prim.: Payr, n. d. 405.
- ⁹ Prim.: Payr, n. d., 408.

TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYOK NYUGAT-MAGYARORSZÁGON A 16. SZÁZADBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

A történeti Nyugat-Magyarországhoz a 16. században Moson, Győr, Sopron, Vas és Zala megyék tartoztak. Közigazgatási és tulajdonjogi tekintetben ez a terület a 16. század közepén a Magyar Királysághoz és az Osztrák Főhercegséghez is tartozott. Ezen a vidéken 25 olyan nagy- és középbirtokos volt, akiknek több mint 50 portát befogadó

birtoka volt. Ez azt jelentette, hogy Nyugat-Magyarország társadalmi, gazdasági és politikai helyzete a 16. században stabil volt. A legnagyobb birtokosok közül a Bánffy, Batthyány és Nádasdy család lett a 16. században a reformáció híve, s jobbágyaiknak is át kellett térniük az evangélikus vagy református hitre.

GESELLSCHAFTLICHE UND POLITISCHE VERHÄLTNISSE IN WEST-UNGARN IM 16. JH.

ZUSAMMENFASSUNG

Zum historischen West-Ungarn gehörten im 16. Jahrhundert die Komitate Moson, Győr, Sopron, Vas und Zala. Verwaltungsmäßig und nach dem Eigentumsrecht gehörte dieses Gebiet in der Mitte des 16. Jahrhunderts dem Königreich Ungarn und auch dem Österreichischem Erzherzogtum an. Auf diesem Gebiet lebten 25 Mittel- und Großgrundbesitzer, deren Besitzer sich jeweils auf mehr als 50

Höfe erstreckten. Das bedeutete, daß die gesellschaftliche, wirtschaftliche und politische Lage West-Ungarns im 16. Jahrhundert stabil war. Das Adelsgeschlecht der bedeutendsten Großgrundbesitzer die Bánffy, Batthyány und Nádasdy wurde im 16. Jahrhundert zum Anhänger der Reformation, und auch ihre Leibeigenen mußten zur evangelischen oder reformierten Kirche hinüberwechseln.

SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL RELATIONS IN THE WESTERN HUNGARY OF 16TH CENTURY

SUMMARY

The Western Hungary of 16th century was comprised of the counties as follows, Moson, Győr, Sopron, Zala and Vas in that statewise the region was part of Hungarian Monarchy and Principality of Austria. The region was home for twenty-five medium estate owners and big estate owners comprised of more than fifty households.

Thus one can maintain that the socio-economic and political situation of the Western Hungary of 16th century was solid and stable.

The biggest noble families (Bánffy, Batthyány, Nádasdy), the biggest estate owners of the region, supported Reformation thus their subjects were obliged to adopt Lutheran or Calvinist faith.

IV,

POMEN PROTESTANTIZMA
ZA OBLIKOVANJE KNJIŽNEGA JEZIKA
IN NARODNE ZAVESTI. VERSKA
IN KULTURNA PESTROST TER SOŽITJE
NA OBMOČJU MURE, RABE, ZALE

Otroški pevski zborček Osnovne šole Tišina,
ki je pod vodstvom zborovodkinje *Alenke Brulc Šiplič*
sodeloval v kulturnem programu
ob zaključku znanstvenega srečanja na Tišini.

VLOGA PROTESTANTIZMA PRI OBLIKOVANJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Tema o vlogi protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika ni nova in vloga ni sporna. V referatu bo šlo za razčlenitev te vloge na posamezne sestavine. Slika o celotnem dogajanju bi bila jasnejša, če bi bile vse ravnine bolje, natančneje in bolj uravnoteženo raziskane; čeprav so danes že dokaj dobro raziskane, tako stanje še ni doseženo. Poskušal bom v splošnih potezah popisati, kaj so naši protestantje jezikoslovnega morali narediti, ko so slovenščino začeli uporabljati v knjigi, in zakaj.

V bistvu gre za dva sklopa vprašanj. Prvi vključuje vprašanja, ki so povezana s povzdigom slovenščine v knjižni jezik, drugi pa vprašanja o uporabi tega jezika v besedilih. Prva so predvsem sistemska, druga pa slogovna oz. uporabnostna. Zdi se, da potrebujemo obravnavo po sklopih, ker je knjižni jezik tako zapleten pojav, da ga z enega samega stališča ni mogoče strokovno poglobljeno obravnavati. Pri povzdigu jezika v knjižni jezik gre za izbor oziroma izoblikovanje sistema na glasovni, naglasni, oblikoslovni, besedotvorni, skladijski, besedni in pravopisni ravnini. Sredstva in kategorije, ki so tako ustoličene, se uporabljajo v besedilih, a uporabo tega sistema je pri raziskavah vsaj deloma treba ločiti od popisov in raziskovanja sistema, vsaj toliko, da smo si na jasnem, kaj je sistem in kaj uporaba sistema. Naše protestantsko obdobje je že dolgo toliko raziskano, da je, brez novih metod ali analize večjega popolnejšega gradiva, težko priti do novih in natančnejših spoznanj. Vrhu tega so posamezne ravnine tako zelo zapletene, da mora biti raziskovalec specialist na področju, na katerem hoče povedati kaj novega.¹

Posebnost tega sestavka je tudi v tem, da dodaja razpravljanju o 16. stoletju, ko so nastopili Trubar in njegovi sodelavci, tudi opozorila na začetke stare knjižne prekmurščine, ko so prvi prekmurski protestantski pisci v

18. stoletju vpeljali prekmurščino v knjigo. Po eni strani je med tema dvema dejanjema razlika, ki je povezana z različnima obdobjema, različnimi družbeno-političnimi razmerami, pa tudi drugačno jezikovno situacijo, veliko lastnosti je pa zelo podobnih, zlasti v drugem sklopu vprašanj, ko gre za uporabo jezika v besedilih.

Predstavitev problematike bo shematična. Posamezne ravnine v sklopih bodo predstavljene samo z nekaj trditvami ali zgledi, in sicer toliko, da bo vidno, kakšno delo so pisci morali opraviti. Za celovito predstavitev vprašanja je referat preskopa oblika, saj gre za več sicer povezanih, toda relativno samostojnih vej jezikoslovja in terja posebne specialiste. Raziskovalci velikokrat poudarjajo, kako potrebne so natančnejše raziskave.

1

Najprej se ustavimo pri povzdigu slovenščine v knjižni jezik. V 16. stoletju, ko so protestantje začeli slovenski jezik tiskati, so morali reševati vprašanja pravopisa, glasovja, besedorvorja, oblikovja, skladnje in besedja. Treba je bilo napraviti celo vrsto postopkov, da je bilo to delo opravljeno. Protestantski pisci so se teže in pomembnosti tega dela zavedali. O značaju dejavnosti, ki jih je bilo treba narediti ob povzdigu slovenščine v knjižnost, je govoril na več mestih v predgovorih zlasti Trubar. Kakšen je bil obseg dela, se lahko danes zamislimo, toda resnično količino lahko odkrivamo samo z natančnimi analizami.

Pri povzdigu jezika v knjižnost se je pred protestante postavilo najprej vprašanje **pisave**. Kot kažejo starejši pisni spomeniki, se je slovenščina večkrat zapisovala od Brižinskih spomenikov naprej, ni pa daljše tradicije in ni se tiskala v knjigah. Protestantski pisci verjetno teh pisnih spomenikov niso poznali. Zato so orali ledino. Imamo več pričevanj, kako so o teh stvareh temeljito razmišljali. Najprej se je postavljalo vprašanje črkopisa. Na razpolago so imeli zlasti nemško in latinsko pisavo; ti dve sta bili v deželi najbolj znani. S. Krelj je razmišljal tudi o *starih Slovenskih* črkah: *Inu so edni navaieni na to staro Slovensko, Hèrvatško tèr Churilško Pismo* (KPo 1567, VII). V prvih dveh knjigah (TC 1550 in TA 1550) se je P. Trubar odločil za gotico. Kasneje je na to opozoril tudi sam: *MI ueimo, de sta poprei dua Slouenska Catehisma fnemskimi puhstabi drukana* (TC 1555, A2a). Kmalu se je, deloma pod vplivom Petra Pavla Vergerija, oprijel latinice, in sicer od leta 1555 dalje. Pravi: *Inu nom fe tudi sdy, de ta nasha slouenska beffeda steimi latinskimi puhstabi fe lepshe inu lashei pishe tar bere* (TC 1555, A2b). Latinsko pisavo so prevzeli tudi drugi pisci. Gotica je ostala poslej samo še na drugem mestu, in sicer ob latinici, ko je bilo treba uporabljati drugačen tisk, na primer tu in tam v robnih opombah.

Problematičnih je bilo nekaj glasov, ki jih latinščina ali nemščina nista poznali ali jih je nemščina zapisovala z več črkami. P. Trubar se je hotel izog-

niti kopičenju črk za posamezne glasove: *Mi fmo, Bug uei, dofti fmishlouali, skakouimi puhstabi to nasho beffedo bi mogli prou, po tei Orthography, shtaltinu inu fastopnu piffati, de bi preueliku puhstaboutou oli Confonantou kani fillabi ne iemali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu uiditi* (TE 1555, B3a). Za č je predlagal *zh*, za š *fh*, za ž *sh*, žal je zadnja dva znaka uporabljal nedosledno. Ker ima slovenščina samo en h, je namesto nemškega *ch* vpeljal samo *h*. Od samoglasnikov je delal protestantskim piscem največ težav jat, ki se je v številnih narečjih izgovarjal dvoglasniško, in polglasnik. Tudi *j* in *hiat* sta jim delala veliko težav. *J*-ja se je predvsem izogibal Trubar. Vendar so te stvari dokaj strpno in uspešno reševali.

Pravopisnemu vprašanju je dal osnovno smer Trubar. Največji njen spreminjevalec je bil Sebastijan Krelj. Uvedel je dosledno razločevanje med *s* in *f*. Polglasnik je zapisoval s krativcem (*è* in *à*). Poznal je poleg *zh* = č tudi *ch* = ć. Dokončno se je črkopis protestantskih piscev, ki je kasneje dobil ime bohoričica, ker je v Bohoričevi slovnici doživel slovnični popis, razvil v Dalmatinovi Bibliji iz 1584, v kateri je bilo upoštevanih kar nekaj Kreljevih izboljšav. Prim. Toporišič 1986, 271–305.

Razumljivo je, da so bila aktualna tudi druga pravopisna vprašanja. Če pravopis primerjamo z današnjim, je precej drugačen. Velika začetnica se zapisuje drugače kot danes, npr. z veliko se zapisujejo tudi besede za pomembnejše pojave. Vejica poleg današnjih nalog ločuje tudi posamezne sintagme (dele povedi, ki se izgovarjajo brez pavze), kar je pomembno za govorni jezik.

Tudi prekmurščino so povzdignili v tiskane knjige evangeličani, in sicer v 18. stoletju. Prevzeli so madžarsko grafiko, ki se je uporabljala tudi v kajkavskih knjigah in rokopisnih pesmaricah in ki je bila v rabi potem 200 let. Prvi jo je uporabil v tisku Franc Temlin v TF 1715, s časom se je nekoliko spreminjala (V. Novak 1976, 43).

V **glasovju**, ki je temelj jezikovnega sestava, so bili protestantje pred eno najpomembnejših odločitev, kolikor se ni Trubarju že sama po sebi ponujala na podlagi govornega jezika dosežena enotnost pred knjižnostjo jezika, ki jo je spoznal in soustvarjal, ko je deloval po raznih krajih dežele. Ta del knjižnega jezika je tudi najbolj raziskovan, saj je ves čas zanimal raziskovalce. Do dilem je prihajalo zaradi razlik v posameznih narečjih, pa tudi zaradi razmerja do drugih jezikov. O teh vprašanjih je spregovoril P. Trubar že leta 1550 in potem še večkrat: *Vy Shulmaftri pag inu vy vfi kir fnate poprei brati, famerkaite inu druge vuzhite de ta V. fkorai vselei vfazhetki inu na konzu vfake befede fa an F. inu ta H. fa ch. inu ta L. debellu, inu te stymouce po tei fhegi nathiga Jefiga se nauadite ifrezhi, Vy veifte de te stymouce vfag Jefig oli delhella dregaci ifgouori* (TA 1550, AIIIa). Pri samoglasnikih je Trubar večkrat poudarjal, da se izgovarjajo po šegi našega jezi-

ka, kar kaže na zavestno občutenje razlik v primerjavi s sosednjimi jeziki. Samoglasniški sestav, ki ga je Trubar uveljavil, je raziskovalce najbolj pritegoval. J. Rigler, ki je samoglasniški sestav monografsko analiziral, je ugotovil, da je Trubar povzdignil v knjižni samoglasniški sestav ljubljanskega govora, kar je dokazal zlasti s tem, da je za dolgi jat ta takrat že imel monoftong in da je za zgodaj podaljšani *o* imel dolgi *u*,² kar je bilo zaradi središčnosti Ljubljane zelo pomembno dejanje. Polglasnik so zapisovali z *a*-jem in *e*-jem. Pri Krelju in v DB 1584 je praviloma označen s krativcem. Zlasti Trubar je bil pozoren tudi na izgovor; izrecno omenja izgovor glasov *v*, *h*, *l*; o njih govori na več mestih. Glej zgornji citat!

Fonološki sistem, ki je narejen na podlagi popolnih izpisov dovolj reprezentančnih del, po eni strani razmeroma dobro potrjuje ustaljenost sistema, po drugi strani pa kaže tudi točke, na katerih je opazno nihanje. Pri razlikah gre velikokrat za odkrivanje pravega sistema, deloma pa gre tudi za boj med posameznimi smermi sistema. Preglednica črkovnih znamenj za glasove knjižnega jezika slovenskih protestantov lepo kaže nekatere pisne stvari, kot so zapisovanje premen po zvonečnosti, hiperkorekture in drugo.³

Pomembno je bilo vprašanje glasovnih premen, to so spremembe posameznih glasov, ki so nastale zaradi stika z nekaterimi drugimi glasovi, kot so premene po zvonečnosti oz. nezvonečnosti in druge asimilacije, jotacije, mehčanja, preglasi ipd. Pri pregibnih besedah so take spremembe v pisavi opuščali, da ni prihajalo do prevelikih razlik med oblikami iste besede. Pri nepregibnih besedah je zapisanih več takih premen, ker se ni bilo mogoče na hitro prepričati o izhodiščni obliki. Pri nepregibnih besedah, zlasti pri prislovih, je prihajalo pogosto do hiperkorektur, kar kaže na to, da so premene pri pregibnih besedah zavestno odpravljali.

Razlike med pisci so bile največje pri *u*-ju, ki je nastal iz padajoče naglašene *o*-ja, in *u*-ju iz *o*-ja v izglasju. S. Krelj je ta dva pojavi zapisoval, a ne dosledno: *bog*, *noch*, *dobrò*. Trubar in drugi: *bug*, *nuzh*, *dobru*.

V posameznostih so poleg glavnih izpričani tudi obrobni glasovni pojavi, ki so rezultat različnih glasovnih razvojev in jih kasnejši razvoj knjižnega jezika ni prevzel, vendar je to razumljivo in zaradi tega ne smemo ocenjevati, da je bil prenos glasovja v knjigo neprimeren. Stanje v glasovju kaže, da je bilo pri oblikovanju sistema in prepoznavanju posameznih sistemskih elementov veliko dela in tudi nekaj nasprotij. Ta proces je tekkel do DB 1584, v kateri je bil izpričan že usklajen sistem, ki je tudi učinkoval na naslednja obdobja.

Čeprav je osnova stare knjižne prekmurščine narečna in je v glasovnem sistemu naslonitev na narečje največja, je v tiskani besedi glasovje do neke mere nadnarečno, kar posredno ugotavljajo številni raziskovalci (Orožen 1974, 114). To dokazuje že pisanje *h*-ja, ki ga v narečju ni več (V. Novak 1976), ali pa etimologizacija v pisavi (Vratuša 1974, 67).

Oblikoslovje je že zelo utrjeno. Res je še veliko dvojnic, med njimi tudi nekaj arhaizmov. Menimo, da je sistem zelo popolno, dobro povzet po živem jeziku, in če jih je v slovnici še motil latinski oblikoslovni sistem,⁴ je v besedilih slovenski sistem zelo jasno prikazan. V besedilih je orodnik, ki v BH 1584 pri sklanjatvah ni izkazan, povsem normalno rabljen. Dvojnice kažejo po eni strani na ostanke sistema, ki je že zastarel, po drugi strani pa na procese, ki so takrat potekali. Tako je veliko dvojnic pri sklanjatvah, ko so posamezne stare sklanjatve prehajale v nove; npr. stare *u*-jevske osnove so dobivale končnice *o*-jevske sklanjatve.

Spregatveni sestav je bil prav tako že zelo trden, saj je bilo nekaj arhaizmov, npr. 1. os. ed. na *-o*: *Jeft veryo Vbuga* (TC 1550, 16), močna je bila kratka oblika 3. os. mn. (*govore*), smer razvoja, ki je pripeljala do današnjega stanja, je bila pa zelo vidna.

Tudi v oblikoslovju je veliko pojavov, ki so posledica procesov v glasovju in naglasu, vendar nas tudi to ne moti, raziskovalci smo kvečjemu veseli, da jih srečujemo, ker po njih sklepamo na glasovni razvoj. V oblikoslovju je zelo močna usmerjenost v nekakšno paradigmatično poenotenost, tako imamo k im. *'bu:g* v rod. poleg *bo'ga*: tudi *bu'ga*: po analogiji na imenovalnik.

Neprestano spoznavamo, da je že v 16. stoletju oblikoslovni sistem zelo trden. Na to kažejo zlasti raziskave, ki so posamezna vprašanja obdelale monografsko, kot je npr. monografija M. Merše *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana 1995. Monografska raziskava kaže poleg temeljnih lastnosti sistema tudi procese, ki so značilni za zgodnjo razvojno fazo jezika in ki tečejo v času pospešenega normativnega ustaljevanja; hkrati pa je očitnih tudi nekaj sistemskih odklonov, ki so praviloma individualnega značaja ali pa rezultat vplivov prevodnih predlog.

Besedotvorni sistem je predstavljen zelo bogato, kar je razumljivo spričo bogate rabe jezika, saj v besedilih nastopa nekaj nad 3 milijone in sto tisoč besednih uporab.⁵ Res je, da so nekateri besedotvorni tipi manj frekventni, kot bi pričakovali, vendar je to lahko posledica tematike in funkcijske zvrstnosti. Drži pa ugotovitev, da je sedanji besedotvorni sestav že takrat zelo lepo razviden. Med besedotvornimi tipi sta na primer v tem času postali zelo močni tvorbi na *-ik* in *-ost*: *besednik*, *zanikrnost*.

Prekmurski pisci se v oblikovju v glavnem držijo narečja, vendar so vsaj v začetku pod vplivom kajkavskih zgledov, npr. *grejšnici* (V. Novak 1976, 51), ali pa končni *-l* (*bil*, *prišel*) pri M. Severju (V. Novak 1976, 47), medtem ko so deležniki in deležja, ki so splošno znani zlasti po KŠ 1771, tudi knjižni (Jesenšek 1998, 283).

Pisci 16. stol. so se v oblikoslovju morali odločati med starejšimi in mlajšimi oblikami, ki so bile po narečjih različno porazdeljene.

Skladenjski sistem je zaradi bogate rabe jezika bogato izpričan. Predstavljene so tako rekoč vse pomembnejše kategorije. Skladnja, ki jo lahko povzemamo iz besedil, ima veliko elementov, ki so knjižni ali pa so značilnost posameznih piscev, zlasti Trubarja, Krelja in Dalmatina, vendar je celota očitno naslonjena na živi jezik, na kar kažejo enake rešitve pri posameznih piscih, vendar pa tudi razlike med njimi, ki so narečne narave, zakaj pri zgradbi stavkov se uporabljajo vezniške besede (vezniki, zaimki in prislovi), te pa se v posameznih narečjih večkrat različno glasijo.

Dobro so predstavljene vse skladenjske kategorije, od besednih zvez, s katerimi oblikujejo tako imenovane razširjene stavčne člene, mimo stavkov, polstavkov in pastavkov, zloženih stavkov oz. povedi do zapleteno zloženih stavkov oz. povedi.

Težko je brez natančnejših analiz ugotoviti, kaj je bilo živo že v narečju in kaj je knjižnega nastanka. Daljše zapletene povedi so prav gotovo knjižna stvar. Teže se je odločiti, koliko je na primer pri Trubarjevem naštevanju ljudskega in koliko je že stvar govorniške izobrazbe in spretnosti.

Treba je povedati, da je v okviru teh delnih sistemov poleg glavnih veliko elementov, ki so nekako na obrobju sistema, vendar je to razumljivo za tisti čas. V skladnji so pogostne tudi kalkirane zveze, vendar je to že vprašanje stilistike.

Tudi v začetkih stare knjižne prekmurščine je skladnja v podobnem položaju. Iz živega jezika je prevzeto skladenjsko ogrodje, zapletenejše povedi so pa že stvar prevajanja, prirejanja ali pisanja besedil.

Besedni zaklad, ki je od vseh jezikovnih ravnin najbolj odvisen od okolja in družbenega razvoja, ima več sestavnih elementov kot npr. glasovni ali oblikovni sestav. Vendar ta trditev ne velja toliko za sam splošen leksikalni sestav, ampak predvsem za konkretno besedje. Tako je v besednem zakladu protestantskih piscev prevladujoče živo in uveljavljeno besedje, poleg tega je pa veliko novih tvorb, ki so bile potrebne zaradi novih besedil in z njimi novih pojmov. Med njimi je veliko prevzetih besed; te so različnih vrst: prevzem tujega izraza s prevzemom kulturne dobrine, kalkirani izrazi, kalkirane zveze. Veliko je sinonimnih dvojic, kar je za začetek knjižnega jezika najbrž splošna značilnost. V poimenovalnem sistemu je veliko tujih, zlasti nemških vplivov.

Trubar se je razlik v besednem zakladu posameznih narečij zavedal, na kar še posebno opozarja z besedami: *Kadar ta Slouenski le ig fe poufod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore sdoftimi beffedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaijerji inu Dolenci tar Befiaki, drigazhi Krashouci inu Istriani, drigazhi Crouati* (TE 1555, A 2b). Tudi Krelj opozarja na besedne razlike med narečji, ko govori o nemčizmih: *Inu spomiflili tudi na vezh nashiga imena inu iesika Lüdy kijr fo okuli naf, Dolence,*

Isriane, Vipavce, &c. Kateri skorai povsod zhištéshi slovenski govore, kakòr mi po Kranju inu Koroski desheli, do polu nembski (KPo 1567, VIb–VIIa). Tako je besedni zaklad bolj kot Trubar naslonil na druge slovanske jezike. Za vse protestante velja, da so se naslonili na živi besedni zaklad. Občutek, da slovenščina še nima dovolj izrazov oziroma da jih pisec ne pozna, je bil na začetku kar prevladujoč.

Stari prekmurski pisci so poleg narečnih besed uporabljali v prvih knjigah tudi kajkavske besede, ki so prišle v njihovo rabo prek kajkavskih verskih besedil.

Dejanje, da je bila slovenščina povzdignjena v knjižni jezik, je za Slovence bilo in je izredno pomembno. Protestantizem je dal pobudo zanj zlasti z načelom, ki ga nekoliko poenostavljeno lahko predstavimo, da naj vsak vernik opravlja verske obrede in bere biblijo v svojem jeziku. To načelo je zlasti pomembno pri manjših narodih, ko na primer politično ali gospodarsko življenje ni bilo tako močno in samostojno, da bi vzbudilo potrebo po pisanih besedilih v domačem jeziku. Slovenci smo takrat bili v takem položaju, saj so se uradovalna in poslovalna besedila pisala v latinščini in nemščini pa tudi v italijanščini.

Važna je pa tudi vloga piscev, saj gre pri njih za visoko versko, jezikovno in narodnostno zavest. S tem lahko računamo pri obeh skupinah. Pri prekmurskih piscih gre za posebno potezo te rešitve, ko je izredno pomembna prvina razumljivost, zato so uporabili krajevni govor. Tako pri prekmurskih piscih ne bi imenoval te jezikovne oblike s terminom jezik kot sistem, temveč samo eno izmed oblik sistema.

Ker smo v protestantizmu dobili tudi prvo slovnico slovenskega jezika, je zelo zanimivo vprašanje, na kaj so se takratni pisci pri obravnavi slovničnih vprašanj naslanjali. Bohoričeva slovnica je narejena na podlagi Melanchthonove latinske slovnice. Poleg tega, da je v latinski slovnični sistem poskušal Bohorič spraviti slovenščino, je očitno tudi prizadevanje, da se v formulacijah, ki so zlasti v zadnjem delu, Bohorič prizadeva približati latinščini. Že po tem vidimo, da je imela latinščina pomemben vpliv na slovenščino pri oblikovanju povedi in besedil sploh. Tudi Trubar je velikokrat govoril o vprašanjih, ki bi jih lahko imenovali slovnična. Pri tem se je skliceval zlasti na nemščino, latinščino, češčino, hebrejščino, grščino in kajkavščino.

Omeniti je treba tudi poučevanje jezika. Če so protestantje hoteli uresničevati svojo temeljno idejo, je bilo ljudi treba naučiti predvsem branja in pisanja. Naši protestantje so posvečali veliko pozornosti tudi šolstvu. Za učenje branja so priskrbeli tudi pomagala, saj so abecednike, katekizme in posamezna besedila iz biblije izdajali v taki obliki, da so bila primerna tudi za šolo (Kidrič 1978,136). Trubarjevo razpravljanje o glasovih se praviloma nanaša na branje.

Pri povzdigu slovenščine v knjižni jezik so morali protestantski pisci sprejeti pomembne odločitve zlasti o pisavi, glasovju in oblikovju. Te tri ravnine so jih v začetku tudi najbolj zaposlovale, na njih je bilo razmeroma največ gibanja in dodelovanja in ta proces se je nekako zaključil z Dalmatinovo Biblijo iz leta 1584, ki je bila vrh protestantskega pisanja. Druge ravnine so imele približno ravno tako problematiko, vendar so za sistem manj vidne, saj smo besedje in skladnjo bolj kot sistemu navajeni pripisovati avtorjem in vrsti besedil.

Pri povzdigu prekmurščine v knjižnost je šlo za zelo podoben motiv kot pri protestantskih piscih 16. stoletja, t. j. uporaba biblije in drugih verskih besedil v domačem jeziku, kar lepo dokazuje, da hrvaške kajkavščine niso čutili kot svoj jezik, tudi osrednja slovenščina je bila takrat toliko oddaljena, da je niso dovolj razumeli.

2

Tako pridemo do druge dejavnosti, ki so jo protestantje opravili v knjižnem jeziku, to je prilagajanje tega sistema uporabnostnim področjem, šlo je za uporabo jezika v posameznih besedilih. Pri uporabi sistema za ustvarjanje besedil, so morali reševati številna uporabnostna vprašanja, lahko bi jim rekli slogovna. Gre v bistvu za stilistiko v širšem smislu.

Te lastnosti jezika se vedno razvijajo ob nalogah, ki jih mora jezik opravljati. Te pa so odvisne od besedil, ki so lahko raznovrstna po tematiki in tudi po zvrsteh. Ker je bil repertoar protestantskih knjig 16. stoletja zelo raznovrsten kljub pretežno religiozni vsebini, so bile naloge, ki jih je moral jezik ubesediti, zelo številne. Besedila so bila: abecedniki (za učenje branja in pisanja), katekizmi, biblijska besedila (bodi v odlomkih ali cele knjige), razlage teh besedil v izdajah katekizmov ali delov biblije, pridige (postile), duhovne pesmi, molitveniki, obredniki, teološke razprave, predgovori in druga. To je bilo razmeroma široko področje in je dajalo ustvarjalcem veliko možnosti za uporabo številnih jezikovnih sredstev in kategorij.

Evangeličanski pisci, ki so v 18. stoletju izdali prve knjige v stari knjižni prekmurščini, so imeli v temelju podoben repertoar: katekizem (TF 1715), abecednik (ABC 1725) in biblijska besedila (KŠ 1771), molitve in pesmi.

Pri vseh teh besedilih ne gre več za narečni jezik. Če omenjamo v zvezi z njimi narečje, mislimo praviloma samo na jezikovni sestav, zlasti glasovni in oblikoslovni. Uporaba sistema je pa pri nenarečnih besedilih praviloma nadnarečna. Zakaj? Tukaj gre za drugačne vsebine, kot smo jih vajeni v narečjih. Večinoma gre za zelo zapletena in premišljena besedila.

Protestantje, ki so pisali, prevajali ali prirejali verska besedila, so v okviru teh besedil ali pa ob njih pisali tudi besedila ali odlomke besedil, ki tematsko presegajo versko področje. Tudi v povsem verskih besedilih so

razvijali in preskušali ubesedovalne in slogovne postopke, ki so nekako lastni vsem besedilom.

Ob prevajanju Biblije, prevajanju, prirejanju in ustvarjanju pesmi in drugih besedil so morali protestantje rešiti celo vrsto ubesedovalnih vprašanj. Biblija je bila najpomembnejše besedilo, ki je imela tudi zelo veliko ubesedovalnih problemov. Jasno je, da so rešitev za številna vprašanja v živem jeziku že obstajala, toda treba jih je bilo odkriti. Veliko rešitev je bilo treba na novo ustvariti po naliki že obstoječih vzorcev v besedilih iz ustnega izročila. Poleg tega pa je bilo treba številne rešitve prevzeti iz jezikov prevodnih predlog in jih nekako posvojiti.

Če se vprašamo, katere stvari so bile do takrat v slovenščini že razvite in kje, moremo s precejšnjo gotovostjo omeniti ljudsko pesem, prejšnja verska obredna besedila, besedila, ki so se uporabljala v pomembnih ljudskih šegah in običajih. Gre pa še za druga besedila, tako verska kot posvetna, ki so se uporabljala na raznih področjih življenja in ki so bila v ustnem izročilu nekako ustaljena. Samo z obstojem precejšnje ustaljenosti na tem področju lahko razlagamo jezikovno izdelanost pri protestantih, čeprav ne smemo pozabljati, da je ubesedovalno področje pri prevodih že po svoji naravi tako, da je prevzemanje potrebno, saj gre za prenos miselnih sistemov in slogovnih svojevrstnosti.

Če bi zdaj ubeseditvena prizadevanja razčlenili na posamezne ravnine, bi lahko prišla delna prizadevanja nekoliko jasneje do izraza in slika celotne dejavnosti bi bila natančnejša.

Veliko novosti je bilo v **besedju**. Predvsem so se povečale naloge, ki jih je moral besedni zaklad pokriti. Potrebno je bilo uporabiti vse poimevalne možnosti. Tu gre najprej za večpomenskost, ko se je na podlagi pomenskih zakonov širila izrazna moč besede. Seveda je jezik poznal večpomenskostni sistem že prej, ampak tu je šlo za večjo številčnost prenosov, poleg tega je šlo tudi za značilne prenose, na katere prej niti niso bili navedeni (F. Novak 1984). Zelo pogostni so pa tudi umetnostni enkratni prenosi, zlasti v pesniških delih.

Nadaljna pomembna stvar, kjer je novosti veliko, je izrazje iz več besed, in sicer frazemi, ko gre za besedne zveze, ki so prenesene na drugo področje, zlasti po kaki podobnosti, in večbesedni strokovni izrazi. Frazemi so naslonjeni na drugačen stvaren in duhoven svet, zlasti biblije, in velikokrat pomenijo znatno obogatitev jezika.

Veliko je novih strokovnih izrazov. Največ novega izrazja je bilo na verskem področju, bodi da so protestantje dali znanim izrazom terminološki pomen, bodi da so ustvarili nov izraz z opisom ali z besedo, bodi da so prevzeli tuj izraz. Najbolje je raziskano teološko izrazje (Rajhman 1977; Rajhman 1986).

Pri uporabi besedja opažamo, da je v tem času nastalo veliko novih zvez, ki so sicer povsem normalne, vendar so nastale zaradi ubeseditev novih resničnosti. To pomeni, da se je uporabnost znanih besed zelo obogatila. Poleg tega se pri tem vprašanju velikokrat srečujemo s pojavom, ko se prevajalcu ne posreči najti najprimernejšega izraza in zato izbere bližnji izraz, ki kasneje takega pomena ni obdržal. To iskanje pravega izraza je prevajalce zelo močno zaposlovalo.

Šlo je pa tudi za ustaljevanje posameznih izrazov. Tukaj imamo zelo živahno gibanje. Mislim, da je kar razumljivo, da imamo na tem področju številne dvojnice. Danes kažejo na to, kako je za poimenovanje kake stvari možnih več virov oz. motivacij. Iskanje najboljše možnosti je vedno aktualno. M. Orožen, ki je najpomembnejša raziskovalka protestantskega besedja po izvorni in stilistični strani, je opozorila, kako živijo nekatere skupine besed v protestantskem obdobju, npr. kako se arhaizmi, ki so zlasti pogosti pri Trubarju, zamenjujejo pri Dalmatinu z izvirnimi ustrezniki, sodobnimi papčenkami itd. (Orožen 1996,130 d.).

Poimenovanje še nepoimenovanih pojavov je bila izredno pomembna naloga. O tem vprašanju zlasti Trubar večkrat govori. V nemškem predgovoru TT 1557, bIIIb, pravi, da »*bi vendar rad videl in slišal človeka, ki bi pristno slovensko prevedel samo tele navadne latinske besede, salutatio, exultatio, iubilatio, laetitia, hilaritas, iucunditas...*«⁶ itd. Vsega skupaj našteje 38 latinskih besed.

Na besedni ravnini je ogromno stilnih pojavov. Že v sami Bibliji jih je zelo veliko. Poleg tega so pa še v drugih besedilih. Za vse te stileme so morali najti ali ustvariti primeren slovenski ustreznik, pa naj gre za merizme v Bibliji ali dvojno formulo, ko se s sopomensko dvojico opazneje poudarja vsebina, kar je zelo rad uporabljal Trubar.

Pri oblikovanju besednega zaklada za potrebe besedil, ki so jih prevajali, prirejali in pisali, so protestantski pisci razvili vse možne dejavnosti: uporabljali so znane domače izraze; če jih je bilo več, so jih uporabljali kot sopomenke; po večpomenskostnem sistemu so večali pomensko moč že znanih besed. Znane besede so dobile nove pomene, tako se je pri pridevnikih močno razvila samostalniška raba, osrednje besede so dobile drugotne pomene, npr. *brat, pravica*, ki sta dobila vrsto verskih pomenov, kot npr. *brat* »pripadnik krščanske verske skupnosti«, *pravica* »pravičnost«.

Poleg uporabe že znanega besednega zaklada so morali napraviti veliko novih izrazov, ker je v tem času bilo napisanih ali pa prevedenih veliko novih besedil, zlasti celotna Biblija. Tako da lahko računamo s tem, da se je v tem času naš besedni zaklad zelo obogatil. Dobili smo veliko novih besed. Zlasti na strokovnem področju, ko je že šlo za urejevalno dejavnost, so zelo uveljavili opisovalni način tvorbe novih izrazov, prevzemanje izrazov

iz drugih jezikov in kalkiranje izrazov. Že Trubar je na veliko odprl proces, da je zbiral, ustvarjal ter prevzemal nove izraze.

Prvi prekmurski pisci, zlasti Števan Küzmič v prevodu Nove zaveze (KŠ 1771), ki je najpomembnejše besedilo stare knjižne prekmurščine, so morali ravno tako bogatiti in razvijati besedni zaklad.

Na **oblikoslovni ravnini** je bilo v besedilih postavljenih vrsta stilotvornih postopkov, ki jih danes lahko slutimo in v glavnih obrisih tudi definiramo, vendar bodo za natančnejšo sliko potrebne nadrobnejše raziskave. P. Trubar uporablja starinske in narečne oblike poleg prevladujočih za ustvarjanje posebnega ritma, ki je zlasti značilen za govorništvo (Orožen 1996, 144). Nekateri Trubarjevi arhaizmi so iz starih obrednih besedil (Orožen 1996, 133).

M. Orožen, ki je tudi najpomembnejša raziskovalka oblikoslovja 16. stoletja, je opozorila, da je med posameznimi pisci razmeroma veliko razlik v rabi časov, npr. Trubar opravlja veliko nalog s sedanjikom, medtem ko Dalmatin na ustreznih mestih uporablja prihodnjik in preteklik (Orožen 1996, 134).

M. Orožen 1996, 178, opozarja na veliko število deležnikov pri Krelju. V *Alfabetariju Kreljeve Postille slovenske iz leta 1567*, Ljubljana 1983, ki je delovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik F. Ramovša, je nad 50 deležnikov tipa *gledajoč, goreč, govoreč*.

Prvi prekmurski evangeličanski pisci iz 18. stoletja so v oblikoslovju v znatni meri uporabljali deležja in deležnike, kar spravljajo raziskovalci po eni strani v zvezo s prevodnim zgledom, ki je bil grški, deloma pa s staro-cerkvenoslovansko tradicijo (Vratuša 1974, 60; Jesenšek 1998, 283)

Podobno se je dogajalo na **skladenjski ravnini**. Tudi tu je bilo treba ustvariti veliko novosti. Rešitve so pogosto značilnost pisnega jezika in so izpostavljene hoteni gospodarnosti. Pri zapletenih zloženih povedih je vpliv prevodnih predlog velik oz. največji. Zakaj? Ta rešitev ni več predvsem stvar jezikovnega sistema, temveč stvar besedila, to je pa že stvaritev, ki je narejena iz elementov sistema, sama stvaritev pa ni več element sistema.

Povedi iz prevodnih zgledov niso vplivale samo na konkretne rešitve v besedilih, ampak so vplivale tudi na razvoj skladenjskega sistema. Posamezni avtorji imajo tudi zelo očitne individualne poteze, npr. Trubar ima izrazito razvit stilem naštevanja in velik smisel za zgradbo besedila. Posamezni tipi povedi so za posamezne avtorje bolj značilni kot za druge. Tudi funkcijskozvrstne lastnosti so v skladnji zelo vidne. Na srečo imamo veliko besedilnih zvrsti, tako da so dokumentirani stilemi za posamezne naloge. Za posamezne stileme iz vsakdanjega življenja izvemo največ iz Trubarjevih besedil, ker je v komentarjih oz. *izlagah* navajal zgleds iz vsakdanjega življenja. V celoti vzeto je skladnja še precej neraziskana, čeprav imamo že veliko dobrih raziskav.

B. Pogorelec 1972, 315 je raziskovala Trubarjev stavek in opozorila na to, da je zajemal »iz bogatega repertoarja renesančne poetike« (Pogorelec 1972, 315). Tako je v povedih protestantskih besedil veliko rešitev, ki so na sočasni evropski ravni, toda izražene slovensko.

Zakladnica **slogovnih možnosti** jezika je pri protestantih zelo bogata prav zaradi raznovrstnosti besedil, čeprav seveda zelo prevladujejo verska besedila.

V pesniških besedilih, tako v biblijskih pesemskih delih, zlasti v Psalmih in Visoki pesmi, kot v drugih pesmih so številni stilemi pesniškega jezika. Tu je očitno šlo za nekatere bistvene poteze pesniškega jezika, in sicer lepoto, enkratnost in zgoščenost izraza, primere in skrbno zgradbo sestavnih delov. Pri Trubarju in Dalmatinu so bile te sestavine zelo razvidne. Ko je J. Pogačnik stilistično raziskoval Dalmatinova besedila, je posebej opozoril na estetskost njegovih formulacij (Pogačnik 1976, 87).

Pri prevajanju so protestantje naleteli na celo vrsto ubeseditvenih vprašanj, ki še niso bila zadovoljivo rešena, zato je bilo potrebno veliko ustvarjalnih dejanj. Prek Biblije so prišli močno do izraza nekateri stilemi in posej veljajo kot biblijski, npr. prilike. Te stvari so zelo vplivale na besedila v nadaljnjem razvoju jezika in književnosti.

Čeprav so bili nekateri stilemi znani že v ustaljenih besedilih izročila, je bilo pomembno, da so v tem času dobili pomembnejšo vlogo, da se je zvečala njihova pogostnost in da so jih tako lahko ljudje uporabljali v drugih besedilih.

Protestantje so posvečali veliko pozornosti zgradbi besedil. Če moramo zgradbo v prevodih pripisati že originalu, lahko zgradbo originalnih besedil ali pa priredb pripišemo sposobnostim naših piscev. V takratnem izobraževanju je bilo zgradbi besedil posvečeno pomembno mesto.

Škoda, da te smeri kasnejše šole niso nadaljevale. J. Pogačnik, najpomembnejši raziskovalec stilističnih vprašanj protestantskih besedil, je proučeval kompozicijske elemente in razčlenjenost besedila pri P. Trubarju in opozoril na prvine osebne izkušnje, ki jih je Trubar vpletal v besedilo (Pogačnik 1963, 49; Pogačnik 1976, 41).

S temi kratkimi opombami smo poskušali opozoriti na veliko ustvarjalno delo, ki so ga naredili pisci 16. stoletja. To so bila ustvarjalna dejanja na podlagi sistema, ki so ga iz ljudstva povzdignili v knjižni jezik.

Pisci iz Prekmurja so v 18. stoletju reševali ta vprašanja v nekoliko drugačnih okoliščinah, pisali so kasneje, okrog njih je bilo že nekaj sorodnih knjižnih jezikov, po drugi strani je pa šlo za podobna vprašanja. Šlo je spet za iskanje v jeziku obstoječih elementov, ki jih je bilo treba nadalje razvijati, in ustvarjati nova izrazna sredstva ali jih prevzeti.

Katerokoli od teh dejavnosti opazujemo, ugotavljamo, da so bila dela, ki so jih morali protestantski pisci 16. stoletja opraviti, razmeroma zapletena in za razvoj našega knjižnega jezika izredno pomembna. Opravili so ga dobro, ker so bili kot ljudje izredno ustvarjalni, ker je bilo njihovo versko prepričanje zelo močno, ker so čutili tesno povezanost s svojimi rojaki in ker je bila tudi splošna zavest naših prednikov toliko izoblikovana, da se je knjižni jezik prijel. Delovali so kljub vsem sopojavom, o katerih smo tu in tam kaj omenjali, zelo popolno. Ob besedilih iz 16. stoletja se skoraj čudimo, da je jezikovni sistem že takrat tako popoln. Na vseh ravninah opažamo razvoj, vendar to ne pomeni, da ni bil že začetek veličasten. Ščasoma so se vse ravnine nekoliko izpopolnile, tako da so z DB 1584 dosegle v vseh pogledih vrh. Treba je poudariti, da je v prevodu, ki ga je opravil J. Dalmatin, pri reviziji je pa sodelovala posebna komisija (Ramovš 1971, 140 d.), povzeto praktično vse, kar se je oblikovalo od začetka.

Stara knjižna prekmurščina, ki so jo začeli pisati protestantje, je združevala ljudi, jih ohranjala slovenstvu in imela pomembno vlogo pri razvoju slovenskega knjižnega jezika.

Opombe

- ¹ Po mojem so problematične tudi kritike posameznih raziskav, če ne upoštevajo v zadostni meri samega gradiva tiste ravnine.
- ² Jakob Rigler, *Osnove Trubarjevega jezika*, Jezik in slovstvo 10, 1965, 161–171; Isti, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968. Polemika, ki jo je začel leta 1993 Igor Grdina v prispevku *Začetki slovenske književnosti med protestantsko in karoliško reformacijo*, Slavistična revija 41, 1993, zlasti od str. 100 dalje, Riglerjeve teze ni ovrgla, saj se je ni lotila z analizami samoglasniškega sistema, ki je predmet Riglerjeve raziskave.
- ³ M. Merše, F. Jakopin, F. Novak, *Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov*, Slavistična revija 40/4, 1992, 321–340.
- ⁴ BH 1584.
- ⁵ Tako številko daje kartoteka, ki jo ima Sekcija za zgodovino slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- ⁶ Prevod M. Rupla v knjigi *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, 79.

Literatura

- Alfabetarij Kreljeve Postille slovenske iz leta 1567*. Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU. Ljubljana 1983.
- Igor Grdina, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor.
- Marko Jesenšek, 1998: *Deležniki in deležja na -či in -ši*. Maribor.
- France Kidrič, 1978: *Izbrani spisi*. Prva knjiga. Ljubljana

- Majda Merše, Franc Jakopin, France Novak, 1992: Fonološki siste knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija* 40/4, 321–340.
- Majda Merše, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana.
- France Novak, 1984: Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. *XX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 285–304.
- Vilko Novak, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*, Ljubljana.
- Martina Orožen, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota, 114–122.
- Martina Orožen, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana; zlasti Obdobje protestantizma in Obdobje baroka, 113–380.
- Jože Pogačnik, 1963: *Čas v besedi*. Maribor.
- Jože Pogačnik, 1976: *Teze in sinteze*. Maribor.
- Breda Pogorelec, 1972: Trubarjev stavek. VIII. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 305–323.
- Jože Rajhman, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana.
- Jože Rajhman, 1986: *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana.
- Fran Ramovš, 1971: Delo revizije za Dalmatino biblijo. *Zbrano delo 1*. Ljubljana, 140–174.
- Mirko Rupel, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana.
- Jože Toporišič, 1986: Bohoričica 16. stoletja. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana, 271–305.
- Anton Vratuša, 1974: Jezik «Nouvoga zákona» in »Svéti evangyelionov«. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota, 54–75.

Viri

- ABC 1725 – *Abecedarium szlowenszko*. 1725.
- BH 1584 – Adam Bohorič, *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg 1584.
- DB 1584 – Jurij Dalmatin, *BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg 1584.
- KPo 1567 – Sebastijan Krelj, *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg 1567.
- KŠ 1771 – Števan Küzmič, *NOUI ZÁKON*. Halle 1771.
- TA 1550 – Primož Trubar, *Abecedarium*. Tübingen 1550.
- TA 1555 – Primož Trubar, *ABACEDARIVM*. Tübingen 1555.
- TC 1550 – Primož Trubar, *Catechismus*. Tübingen 1550.
- TC 1555 – Primož Trubar, *CATECHISMVS*. Tübingen 1555.
- TE 1555 – Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen 1555.
- TF 1715 – Ferenc Temlin, *MALI KATECHISMUS*. Halle 1715.
- TT 1557 – Primož Trubar, *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen 1557.

A PROTESTANTIZMUS SZEREPE A SZLOVÉN IRODALMI NYELV KIALAKULÁSÁBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozatban a címben megadott téma két részre van osztva, amely választ keres azon kérdésre, hogy mi mindent kellett a protestáns íróinknak tenni, amikor a 16. század közepén a szlovén nyelvet irodalmi nyelvvé avatták, majd egy sorozat könyvet adtak ki. Az első rész azon döntéseket és törekvéseket taglalja, amelyek szükségesek voltak a szlovén nyelv irodalmi nyelvvé való formálásánál. A döntések arra vonatkoztak, hogy milyen legyen az irodalmi nyelv rendszere hangtani, alaktani, mondattani, szókészleti és helyesírási szinten. A második részben azokat a problémákat mutatja be, amelyek közrejátszóak a gyakorlatban a nyelvtani rendszer megírásánál és fordításánál. Mindkét esetben nagy és nehéz munkáról volt szó, hiszen számos döntést kellett elfogadni. Az első részhez tartozó döntéshozatal mintájára az élő nyelvben és a szájhagyományban találtak, de mindennek ellenére ez gondos mérlegelés tárgya volt és mint ilyen

szilárd alapja lett az irodalmi nyelv további fejlődésének. A második részben, amikor a stilisztikailag különböző szövegek gazdag tartalmának a megfogalmazásáról, szóval ezen rendszer életképességének a kipróbálásáról volt szó, több példán bemutatták, hogy milyen magas fokú nyelvi alkotóképességet bizonyítottak, ha az élő nyelv mintáinak a felhasználásáról vagy a fordított alapok nyelvi megoldásainak az átvételéről volt szó idegen nyelvekből. Az elfogadott döntések és a tetteik kiválóak voltak, ezért az általuk használt szlovén nyelv kezdetleges irodalmisága ellenére mind rendszerbelileg, mind stilisztikailag viszonylag igen rendezett és mint ilyen alkalmas a legkülönbözőbb tartalmak kifejezésére. A tanulmányban a 18. századi muravidéki protestáns írók is szerepelnek, hiszen tevékenységük több vonásban hasonlít Trubar és munkatársa alkotásához, mindannak ellenére, hogy a körülmények lényegesen eltértek egymástól.

DIE ROLLE DES PROTESTANTISMUS BEI DER GESTALTUNG SLOWENISCHER SCHRIFTSPRACHE

ZUSAMMENFASSUNG

Im Referat, das die Frage zu erläutern versucht, was unsere protestantischen Autoren alles vollbringen mußten, um im 16. Jahrhundert die slowenische Sprache zur Schriftsprache machen zu können, woraufhin sie zahlreiche Bücher herausgeben konnten, wird die Problematik in zwei Teile aufgeteilt.

Der erste Teil befaßt sich mit den Entscheidungen und Handlungen, die

dazu notwendig waren, Slowenisch zur Schriftsprache zu machen. Man mußte Entscheidungen darüber treffen, wie das Schriftsprachensystem auf verschiedenen Ebenen aussehen sollte, wie zum Beispiel hinsichtlich der Laute, Morphologie, Syntax, Rechtschreibung und des Wortschatzes.

Der zweite Teil erörtert einige Fragen hinsichtlich der praktischen An-

wendung des Systems im Laufe der Verfassung, Bearbeitung und Übersetzung von Texten.

In beiden Fällen hatte man sehr viel zu tun, da man zahlreiche Entscheidungen zu treffen hatte. Die lebendige Sprache und die mündliche Überlieferung bildeten das Muster für den ersten Teil; trotzdem mußte man jede Entscheidung reiflich überlegen damit sie zur soliden Grundlage für die weitere Entwicklung der Schriftsprache geworden sind.

Im zweiten Teil wo es darum ging, den reichhaltigen Inhalt stilistisch verschiedenartiger Texte in Worte zu fassen - das System im wirklichen Leben zu prüfen - konnte man an einigen Beispielen erkennen, durch was für einen hohen Grad sprachlicher Kreativität sie sich ausgezeichnet hatten,

abgesehen davon, ob es sich dabei um Anwendung von Mustern aus der lebendigen Sprache oder um die Übertragung von sprachlichen Lösungen aus den Übersetzungsvorlagen, bzw. aus den Fremdsprachen handelte

Die Entscheidungen, die getroffen, bzw. die Handlungen die realisiert wurden, waren vorzüglich so daß ihre slowenische Sprache mit Bezug auf das System und den Stil verhältnißmäßig wohlgeordnet und für verschiedenartige Inhalte geeignet ist.

Das Referat erörtert auch die Rolle von protestantischen Autoren des 18. Jahrhunderts aus der Region von Prekmurje, da ihr Schaffen in einer Reihe von Aspekten dem Schaffen von Trubar und seinen Mitarbeitern sehr nahe steht, obwohl die Umstände völlig anders waren.

THE ROLE OF PROTESTANTISM IN THE CREATION OF THE SLOVENIAN WRITTEN LANGUAGE

SUMMARY

The paper, which tries to state all the activities that Slovenian Protestant authors had to undertake in the middle of 16th century in order to elevate the Slovenian language into a written language, whereupon they were able to publish a number of books, has been divided in two parts.

The first part deals with the decisions and activities necessary for the language to become a written language; the decisions had to do with establishing a system of written language as regards different aspects from phonetics, morphology, syntax, glossary and spelling.

The second part deals with a few questions as regards practical application of the language system in writing, processing and translating texts.

All along Slovenian Protestant authors had their hands full for they had

to make a lot of decisions. Living language and word of mouth had served as a model when making decisions; still, they had to think twice before making them in order for the decisions to serve as a solid groundwork for further development of the language.

The second part, where the authors had to find words for the rich content of stylistically very varied texts, when they had to, so to speak, test the language they were trying to create in a real situation, gives instances which show what a high degree of linguistic creativity they had been able to come up with, from the application of patterns of living language to transfer of linguistic solutions when translating texts from foreign languages.

The decisions they had made and the work they had accomplished were

really remarkable thus their language - despite its early development stage - as regards the system and style really stands out as being in a very good order and suitable to express a variety of subjects matters.

The paper also deals with the role of Protestant authors of the 18th Cen-

tury in the region of Prekmurje for their work, according to a number of aspects, is very similar to the work of Primož Trubar and his associates despite the fact that the conditions were far from being the same.

Akademik dr. Anton Vratuša
odpira dugi del znanstvenega srečanja na Tišini.
Ob njem sedi tišinski župan Alojz Flegar.

POMEN PRVIH PREKMURSKIH EVANGELIČANSKIH PISCEV PRI ISTOVETENJU OGRSKIH SLOVENCEV Z OSREDNJESLOVENSKIMI

Človekov identifikacijski znak, naj bo posameznikov ali določene skupnosti, pri čemer v našem drugem primeru mislimo na narod oziroma nacionalno manjšino, je kultura v vseh njenih oblikah, a tudi samoopredeljevanje, poudarjanje pripadnosti nekemu narodu, torej poudarjanje t. i. nacionalne pripadnosti, medsebojno druženje, podobno obnašanje, enako čutenje, ohranjanje skupnih navad, običajev, zavest o skupni tradiciji in drugo. Toda prvo, največje in najpomembnejše ohranitveno, duhovno in identifikacijsko sredstvo za nek narod ali za neko etnično skupino je jezik, materni jezik. Ta že sam po sebi ustvarja identiteto! V našem primeru je bil to slovenski jezik oziroma njegova narečna inačica, prekmurski dialekt s svojimi govori, ki je zaradi bogate knjižne prevodne tvornosti naših prednikov prerasel v knjižno prekmurščino in to ostal približno dvesto let (od prve tiskane knjige v letu 1715 do nekako I. svetovne vojne oziroma prvih let po njej, ko začnejo uredniki prekmurskih narečnih periodičnih publikacij opuščati madžarski črkopis, ko v te publikacije že začne prodirati slovenski knjižni jezik in ko Prekmurje tudi ozemeljsko postane del Slovenije, ko ga torej po trianonski pogodbi tudi uradno priključijo k Jugoslaviji).

Namen referata, ki bi lahko nosil tudi naslov *Pomen prvih prekmurskih evangeličanskih piscev pri istovetenju Prekmurcev in Porabcev s Slovenci*, je poudariti velik prispevek, ki so ga prekmurski protestantski pisci s svojim ustvarjalnim delom zmogli dati k slovenski narodni identiteti prekmurskega in porabskega človeka in k njegovemu obstanku, k njegovi ohranitvi na tem koščku slovenske zemlje, kjer živi še danes.¹ Seveda ga »pri življenju« nista ohranjala le govorjena in pisana /tiskana/ beseda, ne le slovenska pesem in molitev, ljudsko slovstvo, kulturna dediščina, kultura bivanja z vsemi domačimi, slovenskimi običaji in navadami, sosedstvo z matico in njen vpliv na svojo manjšino onstran državne meje, ne le življenje manjšine

kot neke vrste skupnosti, sicer sorazmerno majhne celote, ki podobno čuti, živi in čustvuje, temveč v določenih obdobjih tudi ne preveč agresivna asimilacija večinskega madžarskega naroda nad to skupnostjo, potem neke vrste posebno veselje do bivanja naših prednikov na tem geografsko in politično izpostavljenem, revnem območju med rekama Muro in Rabo, neka posebna radost do življenja, dela in ustvarjanja in pa seveda močno podarjanje rabe domačega, ljudstvu razumljivega jezika pri verskih obredih, kar je bila sploh ena od osnovnih zahtev protestantizma, predana ljubezen do tega samosvojega jezika in nenazadnje mednarodne politične rzsodbe v dobro te po številu sorazmerno majhne skupnosti ob koncu I. in II. svetovne vojne /z že omenjeno izjemo za porabske Slovence/.

Z izdajanjem knjig v svojem narečju se ogrski Slovenci 18. in 19. stoletja niso samo istovetili z osrednjeslovenskimi, temveč jih je domača tiskana beseda tudi vzgajala, izobraževala, kultivirala, ob njej in z njo so moralno, etično in versko rasli in na ta način postajali nacionalno vedno bolj osveščeni, domoljubni, samosvoji, kar je povzročilo, da so se sčasoma začeli zavedati svojega porekla, svojega nacionalnega izvora, svoje narodne pripadnosti.

Glede na to, da je o jeziku prekmurskega slovstva že veliko znanega, veliko dognanega, posebej o jeziku Štefana Küzmiča,² in glede na to, da je jezik prekmurskih piscev že sam po sebi pomembno identifikacijsko sredstvo, kot smo prej že naglasili, skuša referat v tekstih prvih evageličanskih piscev iskati predvsem tista neposredna mesta, kjer ti avtorji govorijo o slovenskem jeziku, o slovenskem narodu, o Slovenih, Slovencih ipd., skratka, ko smelo zapisujejo, da je njihov materni jezik slovenski in da so oni sami, skupaj s tistimi, ki njihove knjige uporabljajo, Slovenci. Take besede, besedne zveze in stavke išče le v prvotiskih, in to le v tistih iz 18. stol., medtem ko ponatisov ali novih, prirejenih izdaj ne upošteva. Razen tega se v 2. pol. 18. stol. pojavi tudi zelo plodovit katoliški pisec Mikloš Küzmič,³ ki enako kot protestantski pisci vidi v verski in šolski knjigi pomembno ohranitveno sredstvo za svojega človeka in enako močno identifikacijsko noto.

Eden prvih, ki je kot materni jezik svojih rojakov omenjal slovenščino, vendar posredno, ko je navajal pomanjkanje knjig v »lastnem domačem jeziku«, je bil začetnik književnega dela v prekmurskem narečju in utemeljitelj prekmurskega knjižnega jezika Franc Temlin. To se je zgodilo v nedatiranem pismu, verjetno najstarejšem nam znanem pismu kakšnega našega rojaka, ki ga je poslal nemškimi pietistom.⁴ Razen prošnje za denar, ki naj bi pripomogel k izidu prve njegove oziroma prve prekmurske tiskane knjige, je v njem še nekaj pomembnih misli, predvsem z gorečo zavzetostjo izražena potreba po protestantskih knjigah na območju, »ki leži ob meji spodnje Ogrske proti zahodu, med Štajersko in Ogrsko«. Tako avtor pisma naslovníkom v začetku razloži, kje je njegova rodna pokrajina, v

kateri živi »skupina ljudi, nemajhna po številu, ki je predana evangeličanski veri«, potem pa nadaljuje: »Moj Bog, če bi hotel podrobno naštet, v kako goste oblake teme so ti ljudje zagrjeni v duhovnem pogledu, bi mi zmanjkalo besed. Ta zмотa pa se bohotno razrašča zaradi velikega pomanjkanja knjig v lastnem domačem jeziku, ko hočejo ljudje spoznati temelje svojega verovanja iz knjig v drugem narečju, pa zaradi nevednosti drsijo v najgloblje labirinte zablod. Deloma pa je temu krivo tudi pomanjkanje učenih mož, ki bi si jih ljudstvo v nauku in v življenju jemalo za vzor.«⁵

Prva prekmurska tiskana knjiga, ki naj bi bila prav Temlinov *Mali katechismus*,⁶ saj drugega ohranjenega tiska do nje ni najdenega, je torej nastala z gmotno pomočjo (ali pa celo na pobudo) nemških pietistov, prevajalec pa v njej že v naslovu omenja slovenski jezik, nato pa še trikrat. Nastala je na osnovi madžarske predloge, iz katere je Temlin vzel tudi predgovor, ki pa ga je nekoliko priredil. V njem so med spremembami najpomembnejše tiste, ko ob koncu dvakrat zapiše sintagmo »naš slovenski jezik«, enkrat pa celo »čisti slovenski jezik:«: »Dabi biu pak vpamet vzeu ino dobro znao, kai vu **naffem szlovenszkom jeziki** (podčrtal J. V., tu in v drugih citatih), nei-li leprai drügi nábosni knig, nego efche i ete mále ino nai potrebneiffé knifícze, velikaje szükésina, ftimau szem, kaibi nebilo brezi vfzega hafzka, akobifze katechismus nemfski na **naff szlovenszki jezik** oberno; ftero szkerb szem jafz na fzébe gori vzéu, inofzem katechismus vkristuffi počsivajécfege D. M. L. kfteromifzeje vecs nikeliko hafznoviti, naime pak máloi Deczi potreibni redóv priverglo, fztákfov páfzkov, zkákfov szem naibole mogao, na **csifzti szlovenszki jezik prelofo**«. ⁷ Kaj mu je v zadnji sintagmi pomenila beseda »čisti«, lahko le ugibamo. Morda to, da se je pri prestavljanju teksta v prekmurščino svojega časa skušal izogibati tujim izrazom in oblikam, kar pa se mu seveda docela ni posrečilo. Pa to sploh ni pomembno; pomembno je, da je Temlinova knjiga prva, ki nas je Prekmurce z narečnim jezikom, v katerega je bila prestavljena iz madžarske predloge ali celo iz več predlog, posredno identificirala s Slovenci, ki so živeli onstran Mure. A tudi citirani poudarki so bili za knjigo, ki je izšla v začetku 18. stoletja, in za tiste, katerim je bila namenjena, izredno pomembni.

Tudi v vseh naslednjih treh knjigah, ki so nastale v času med prvo Temlinovo in najpomembnejšo knjigo prekmurskega protestantskega slovstva – *Nouvim zákonom* Štefana Küzmiča, in se tudi ohranile,⁸ najdemo podobne poudarke, s kakršnimi smo se srečali v *Malem katechismusu*. Te knjižice so: prva *Abecedarium szlowenzsko*, za *Drobno Detzo, von fzpüscheno*. V-leti MDCCXXV, druga *Réd zvelicsánsztva*. *Poleg ednoga znamenüvanya toga nai poglaviteifega recsenya jedro fsvétoga píszma, vu kterom te yöre nai vékfi artikulusi grüntani jefzo, ravno i tak níftere kratke molítve, i pefzmi von dán záto, dabi nei li fszamo drobna decza zetoga fspoznanya bosjega, i Jesussa Kristussa za-*

imati mogli, szebé vu vöri pokreipiti, vu nevoljái trostati, nego i sztareísi bi mogli szvoje, efche i vsza brátja vu Kristussi, poleg etoga rouké pelanya, vucsiti opominati, ino troustati. Stámpano v-Halli Saxonfzkoí, v-leti 1747, in tretja Vöre krsztsánszke krátki návuk csízste rejcsi bo'ze vözebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákóm szküsványi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu szmrti na troust, ino potomtoga na vekivecsno zvelicsanye. Pouleg nísteri szem szpodobni molitev ino pejszen, nazáj gori poczimprani. V Halli MDCCLIV.

Knjižica *Abecedarium szlowenszko...* iz leta 1725 je ohranjena le v nekaj primerkih na tujem, na Slovenskem pa imata fotokopije tega evangeličanskega dela le NUK v Ljubljani in Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti. Je brez kakršnega koli predgovora ali uvoda, zato tudi besedo »slovenski« najdemo le v njenem naslovu. Avtor dela je neznan, delni ponatis pa je izšel v Posonu (Požun, danes Bratislava) 1786 pod naslovom *Szlowenszki abeczedár za drouvno deczo vö stampani*. Za objavo ga je pripravil Mihal Bakoš.

V *Rédu zvelicsánsztva ...* iz leta 1747, knjige, ki jo je priredil in prevedel Mihael Sever, ta prvi od prekmurskih avtorjev zelo ljubeznivo nagovori svoje rojake – imenuje jih Slovence - v nekakšnem uvodu, ki je eden od najboljših v prekmurskih protestantskih knjigah 18. stoletja, a tudi najkrajši, saj v njem svoje evangeličanske vernike najprej lepo pozdravi, kliče nanje božji blagoslov z željo po svetem življenju, ne prevelikem trpljenju in srečni smrti. Zato ga v celoti citirajmo: »**Lüblenomi szlovenfzkomi Národí**, steri Evangelicsánfzko Vöro vadlüe, poglavitim ino postenim dobro delnikom, ino delinczam, všem bratom ino sfesztram, velikim i malim, Milofcso nafsega Gofzpodna IESUSSA KRISTUSSA; szlatko lübeznofzt Ocsé Nebefzkgoga, ino milofztivno Obsövanye szvétoga Dühá, na pravo vörvanye, ino vřzamo v Kristusveo Vreidnofzt vüpanye szvoje polofejoucšim, Na szvéto sívlenye, Na vezélnó terpleinye, Na blafero szmert feleim.« V Severjevem *Redu zveličánstva* tako prvič zasledimo za tisti čas pogumno in samozavestno zapisano sintagmo »slovenski narod«, s posebnim poudarkom pripadnosti temu narodu, ki ga prinaša pojem »ljubljenemu«. V tekstih, ki uvodu sledijo (to so v obliki vprašanj in odgovorov povedane nekatere verske resnice, molitve, precej pesmi in nekaj psalmov), kakršnihkoli drugih omemb v zvezi s slovenstvom ni.

Vöre krsztsánszke krátki návuk... iz leta 1754, ki je prvo ohranjeno delo najpomembnejšega prekmurskega protestantskega pisca Štefana Küzmiča, pa v *Predgovoru*, ki je sicer podpisan z inicialkama V. J., je pa za tisti čas in prekmurske razmere prava mala Küzmičeva umetnina v jezikovnem in vsebinskem pogledu, po svoje predhodnica njegovega znamenitega *Predgovora v Nouvi zákon*, avtor nekako po vzoru iz *Reda zveličánstva* kar na treh mestih nadaljuje z istovetenjem naših ljudi s Slovenci (ali celo s

ABECEDARIUM
SZLOWENSZKO,

za

Drobno Detzo,

võn szpűscheno.

C. VII. B. a. 3.

Vleti M DCC XXV.

Druga ohranjena evangeličanska knjiga iz leta 1725.

Slovani). Najprej namreč spregovori o pomanjkanju zapisanih božjih resnic med rojaki, ki do njegovega časa premorejo le dva pisca (Franc Temlin in Mihael Sever), zato je bil vzrok, »šteri me je na píszanje i vö stámpanye eti máli, ali dönok z velikim dugovýem puni, kní'zicz podigno, csi gli bi zvrjednim tálom mogao biti zmenkanye **Szlovenszkoga düsevnoga píszma**«, nato opozarja ljudi, da preveč mislijo le na zemljskost, na gmotne dobrine, zanemarjajo pa duhovne, zato jim skuša on s svojo knjigo odpomoči: »Dabi fze záto tá nevola med **nássim Szlovenszkim národom** fzkáksim tálom zvrácfiti mogla«. In končno, ko razlaga sestavo, razpored poglavij v knjigi, ki je priredba predlog, med temi posebej poudari, da je »Moj'zesovim petéram knjigam nouva iména dáo i Jánosa Ivana zváo tam Grke, eti pa **fztáre práve Szlovene** nazledüvajúoucfi«, s čimer neposredno poudari svojo ustvarjalno samostojnost in posredno svoj etnični izvor.

Najpomembnejše, najobširnejše in najvrednejše delo prekmurske protestantske književnosti, pa ne samo te, temveč nasploh prekmurskega slovstva prejšnjih dveh stoletij, pa je že prej omenjeni Küzmičev prevod celotne *Nove zaveze svetega pisma*, ki nosi naslov *Nouvi zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi surdánszkom. F.* v Halli Saxonskoj MDCCLXXI. V obsežnem *Predgovoru* v knjigo – že pravi literarni in jezikovni mojstrovini – v katerem se najprej dotakne stare zaveze in nato razlaga novo, predvsem pa utemeljuje eno od osnovnih zahtev protestantske vere, to je posredovati verske resnice ljudem v njihovem lastnem, maternem jeziku, pri čemer omenja tudi Trubarjeve, Dalmatinove prevode svetega pisma in še nekatere pred njim – kar sedemkrat (če upoštevamo tudi naslov, pa kar osemkrat) neposredno omenja Slovence in slovenski jezik, to je največkrat do tega časa, torej od prve prekmurske knjige v letu 1715 pa do te iz leta 1771. V naslovu s sintagmo »stari slovenski jezik« hoče poudariti arhaičnost svojega jezika v primerjavi z osrednjeslovenskimi dialekti, arhaičnost, ki jo je povzročila politična in zemljepisna večstoletna odtrganost prekmurščine od ostalih slovenskih govorov. Brez dvoma pa je prav ta arhaičnost prekmurskega narečja v mnogočem pripomogla tudi k ohranitvi slovenskega jezika na področju, na katerem se je uporabljal. Ta pomembna podrobnost, pravzaprav jezikovna posebnost v zvezi z ohranjanjem slovenskega jezika med Muro in Rabo in v tej zvezi tudi slovenstva na območju, o katerem govorimo, je v našem jezikoslovju in v zgodovini premalo poudarjena, je pa zelo bistvena za eksistenco te etnične skupine in njenega istovetenja s kulturno, duhovno in gospodarsko veliko razvitejšo, predvsem pa tudi številčno dosti močnejšo matico z onstran meje med Ogrsko in Avstrijo.

Ostale besedne zveze ali stavki z navedbo avtorjeve pripadnosti in pripadnosti njegovih rojakov slovenskemu narodu /ali ponekod celo širše -

Slovanom! in jeziku so naslednje: »Vtom táli fzo naj prednyeji Vlahi, ali Taliánje (Itali): ki fzo nafzkori po fzmrti Apostolov, neznamo od koga, dobili Vlasko, ali, kak **zdaj nafi Szlovenye gucsíjo**, Deacsko czejlo Biblio« (§ 12); »Meo je i má efce Gofzpodin Boug vřzigdár, kakti na vefz cslovecsanfzki, tak i na **vefz Szlovenfzki národ** vu etom fzvojo Bo'zánfzko fzkrb« (§ 13); »cři fze fzpomenémo fz Krájnczov i zdolnyi Stajerczov; ki fzo, kak řtímamo **znafimi Vogrfzskimi** vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczí bodoucfimi **fzloveni vrét ofztánki ovi Vandalufov**; koteri fzo...« (§ 13); »Hvale je vrejden i Franczel Mihao: ka je vu Luzátzii **bodoucfim Szlovenom**, ali Vandalufom, Evagyeliom fz. Mataja i Marka ... darüvao...« (§ 13); »řto de tak kráto **nafim med Mürom i Rábom prebívajoucfim fzlovenom** te fz. Bo'ze knige **na fzvoj jezik**, po řterom fzamom li vu fzvoji Prorokov i Apostolov pířzmej gucsécega Bogá razmijo, obracsati?« (§ 14); »Ár tej **nafi Vogrfzki fzlovenov jezik** od vřzej drügi dofzta tühoga i fzebi lařztivnoga má« (§ 14); »Obszlejdnym razmisli eto; kí ete Nouvoga Zákona **fz. Szlovenfzke knige vtvojem maternom jeziki řtés**, ali řteo

PREDGOVOR.

je 1563. Dalmata Antoni, Stevan Iřtviánfzki i řiri řurjavics, dájo řtámpati znouvcis vtom jeziki, vednom táli řtiri Evagyeliřte, vóřugom pa Apostolov Djánje zLířtmi i fz. Ivana Oznanofřtjom vrét v Tibingí z Glagolřkimi i Czyrulřkimi pířzmi, kak nafi exempláře ká'zejo, in 4to. Po eti ide Dalmatina řiri i czejlo Biblio, tou je, řtářoga i Nouvoga Zákona vřzo pířzmo, obrné na Stajerskí jezik zvelikim, kak právi, řródom; i dájo vř řtámpati vu Wittebergi v. 1584. řeti zVlaskimi, ali ři bojdi zDeacskimi pířzmi in folio. Hvále je vrejden i Franczel Mihao: ka je vu Luzátzii bodoucfim Szlovenom, ali Vandalufom, Evagyeliom fz. Mataja i Marka 1670. fz. Pavla kŘimlanczom i Galatšnczom lířt pa 1693. i potom czejli Nouvi Zákoni 1706. darüvao vřdúři in 8vo. Koteroga fzo nafzledřvali drügi řtirje moudri vucřitelje rejclí Bo'ze vu nafem vrejmení: i vř řzo dšři vřře řtářoga i Nouvoga Zákona knige vřeti 1728. vu Budíři in 4to. a)

§. 14.

a) Melchior Junius tum ob alias virtutes, ministro Ecclesie dignus, tum ob extimam linguę Vandalicę cognitionem iudicio & consilio D. Lutheri ad Ecclesie Senſitbergerienſis, quę multas, ut dici ſolet, filias, řtu ſuboppidanę Parochias habet, ſolus illius lingue peritus, gubernationem eſt adhibitus. Quia in ſuſcriptione ita ſeſe geſſit: ut non modo viva voce řtus -

PREDGOVOR.

§. 14. řto de tak kráto nafim med Mürom i Rábom prebívajoucfim fzlovenom tē fz. Bo'ze knige na fzvoj jezik, po řterom fzamom li vu fzvoji Prorokov i Apostolov pířzmej gucsécega Bogá razmijo, obracsati? řeto je i nym zapovídava Gofzpodin Boug řeti; da je moudre vřřinjo na zvelicřanye po vřri vu Jezui Kriřřtufi; tou pa ni řzTruberovdga, ni Dalmatinovoga, ni Frenzelovoga, ni řnikaklega drüggoga obracsanya (vřřio) cřakati nemorejo. Ár tej nafi Vogrfzki fzlovenov jezik od vřřej drügi dofzta tühoga i fzebi lařztivnoga má. Kakti i vu naprej zracřinani fze vřřiki rázloccek nahářu. řáto je potrejbno bilou tákřimi cřloveki napřej řtoupiti: kíbl vřetom delao Bougi na dřko, a' fzvojemí národí pa na zvelicřanye. Líki je i Gofzpodin Boug na ton nářdigno Likan Křizmicu řurđánřtoga Farara: kí je zGrcřkoga pouleg přemoucfi i pomáganya Dřřhá řvětóga zvelikom gyednořřtjom na ete, káklęga řtes i cřřales, jezik czejli Nouvi Zákoni obrnyeni i řtřroskom vnougi vřřni dšřec vř zofřámpani i tebi řávno

prodeřet; řed etiam converřis in liogvam illam partibus quibusdam librorum ſacrorum & Eccleřialicę cantionibus, laudabilem poř ře reliquerit memoriam, ait Job. Pappus in invitatione ad Exequias Melch. Junii filii, quę eř přehřa defunđi Orat. T. III.

Del Predgovora iz Nouvega zákona řtefana Křizmicę.

bodeš: fzkak veliko hválo-dávanyem tvojega Bogá dobrouto czilou nez-racsúnano mores zvifávati i csefztiti» (§ 16). Seveda je v *Predgovoru*, pod katerega pa se ni podpisal prevajalec *Novega zakona*, ampak »prednyeifi Farar Sopronfzki« M. Torkos Jo'zef, čeprav je Küzmič najmanj soavtor tega pisanja, če ne celo pisec vseh uvodnih misli, je še vse polno takih zvez, v katerih avtor ne omenja Slovencev in slovenskega jezika konkretno s temi poimenovanji, temveč se iz njih samih dá razbrati, da ima v mislih svoje rojake in materin, slovenski jezik.

Tudi prva tiskana evangeličanska pesmarica v prekmurščini, to je knjiga z naslovom *Nouvi Gráduvál, vu sterom sze vö zebráne, pobougsane, i zdaj vete nouvi red posztavlene dühovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na díko vö dáni*. Stanpani v-Soproni po Siesz Jou'zefi. Vleti 1789, prinaša – tako kot že omenjene tiskane prekmurske knjige pred njo – prav tako kar nekaj poudarkov v zvezi z našim, slovenskim jezikom; na nekem mestu omenja slovenski narod, na drugem Slovence, ipd. Knjigo je priredil in pesmi zbral Mihal Bakoš, ki se je tudi podpisal pod predgovor vanjo.⁹

V predgovoru z zvalnikom v ednini »Lübleni moj Priáteo« najprej nagovori svoje rojake in nato nadaljuje: »Ovo v rouke ti dam knige, ftere fzi trno 'zelo **v tvojem jeziki**: Nouvi Gráduvál, zové se tak, ár je do eti mao pobo'zne pesmi, ftere se eti nahájajo, nifcse v ete red fzprávlene ne dao ftámpati. Meli so ifztina nasi fztariske dofzta pejfszen doli fzipifzani, z fterimi so Bogá dicsili pri obcsinfzkoi Bo'zoi slüzbii, i pouleg toga hvale vrejdnii, ki fzo je **v tom jeziki** nigda vküp fzprávlali, i doli fzipisane do nasega vrejmena varvali« /str. 2/. Ne pozabi pa Bakoš omeniti tudi svojega predhodnika, Štefana Küzmiča, ki »zacsnoje vleti 1771 pobogsávati, i vréd fzprávlati **Szlovenszke peszmi**, ftere je i z-fzvojimi rokami malo pred fzvojov fzmrtjov doli fzipifzao« /str. 3/. In še: »Kak je Boug mené, vu etom veszelejsem vrejmeni z-Surdánfzke Fare, med **moj szlovenski národ** pouzvo, preczi fzam ... eto delo zacsínyao...« /str. 3-4/. Svojega predhodnika imenuje »postüvani Küzmič Stevan«, v opombi pod črto pa o njegovem delu med drugim pravi, da je on »vu fzvojem Katekizmusii, **niftere fzlov. peszmi** vö dao stámpati...« /str. 4/.

Ko še naprej razpreda o svoji pesmarici, na nekem mestu pravi, da jih je, namreč pesmi v njej, »**pouleg lafztivnofzti nafega jezika** pobougso« /str. 5/. Nekatere, ki jih je prevajal, so stare, nekatere pa nove, »**zdaj obrnyene na nas jezik**« /str. 6/. Za primer, kako s pesmimi Boga hvalijo nekateri drugi narodi, le-te navaja in k enakemu petju spodbuja tudi svojega, rekoč: »Nafzledüjte eto lejpo návado **fzlovenye**...« /str. 8-9/.

Prva tiskana evangeličanska mrliška pesmarica, ki je od prejšnje le sedem let mlajša, pa nosi naslov *Mrtvecsne peszmi, stere szo szti sztári píszm vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoaga národa* (podčrtal J.

V.) *zdaj oprvics na szvetloſzt dane, po, S. S. P. S.* Stampane v-Szomboteli, pri Sziesz Antoni vu leti 1796. Iz starejših prekmurskih rokopisnih pesmaric jih je izbral, izboljšal in »v korist slovenskega naroda zdaj prvič dal na svetlo« učitelj Štefan Sijarto.¹⁰ Zbirka je brez posebnega uvoda ali predgovora, tako da le v naslovu poudarja, da želi služiti slovenskemu narodu, se pravi prekmurskemu vernemu človeku. Bila je veliko uporabljana, zato je doživela tudi dva ponatisa (v Soboti 1887 in 1910), iz zbirke pa so prevzemali pesmi tudi kasnejši evangeličanski sestavljalci podobnih knjig.

Leto dni za pesmarico naj bi Sijarto izdal tudi prvi molitvenik za evangeličane z naslovom *Molitvi na ſztári ſzlovenſzki jezik obrnyene, ino na haszek ſzlovenſzkoga národa vö dane po Szijárto Stevani püczonſzkom szolszkom vucsiteli*. Stampane v-Soproni, pri Sziesz Anni Klari vu leti, 1797. Avtor *Bibliografije prekmurskih tiskov od 1715 do 1919* Ivan Škafar v le-tej navaja, da je videl to knjižico v Puconcih, da naj bi bila last pokojnega Adama Lutharja,¹¹ da pa danes primerek ni več v razvidu. Če je molitvenik res obstajal, je v naslovu tudi ta (po Škafarjevem zapisu naslova sodeč) poudarjal, da je knjižica namenjena prekmurskemu slovenskemu verniku (»na hassek slovenskoga naroda vö dane«) in tiskana v prekmurščini, saj pove, da so »molitvi na stari slovenski jezik obrnjene«, se pravi na živi, govoreči, uporabljani jezik njegove rodne pokrajine.

Sicer pa ustvarjalno prevodno slovstveno delo prekmurskih evangeličanskih piscev začne v naslednjem, to je v 19. stoletju, usihati, posebej v 2. polovici tega stoletja, ko v glavnem le še ponatiskujejo ali za tisk prirejajo starejše knjige svojih predhodnikov, tako rekoč popolnoma ugasnilo pa je ob koncu prejšnjega stoletja. Razen tega se v 80. letih istega obdobja pojavi zelo ustvarjalen in zelo delaven katoliški pisec, to je Mikloš Küzmič, ki je z moralno in gmotno pomočjo prvega sombotelskega škofa - prekmurskemu katoliškemu prebivalstvu zelo naklonjenega - Jánosa Szilyja (1735 - 1799), lahko priredil in izdal kar sedem ali osem knjig, z nič koliko ponatisi, v katerih je prav tako kot pred njim evangeličanski pisatelji z jezikom, v katerem jih je dal tiskati, in s poudarki, da so namenjene slovenskemu človeku za rabo v cerkvi, v šoli in doma, opravil podobno veliko delo v narodnostnem pogledu, v identifikacijskem pomenu in v vseh drugih vidikih, kot so ga opravili prekmurski evangeličanski /protestantski/ pisci pred njim z nepopovnljivim Štefanom Küzmičem na čelu. Tudi teorije in najrazličnejše domneve o tem, kakšnega izvora je peščica ljudi, ki se je ohranjevala skozi deset stoletij na najbolj izpostavljenem koščku slovenske zemlje med rekama Muro na jugu in Rabo na severu, ohranjala in identificirala s Slovenci predvsem s svojim jezikom v tiskani besedi, ta pa se je skozi nekaj več kot dve stoletji izoblikoval kot prekmurski knjižni jezik, kot neke vrste nadnarečni jezik ene od slovenskih pokrajin, in kot tak v 20. stoletju vsaj deloma vplil

val na oblikovanje in nastanek slovenskega knjižnega jezika, dvomi, da naj prekmurski dialekt ne bi bil eno od narečij slovenskega jezika, poimenovanje našega jezika z »vendski«, »vendslovenski« ali s še kakšnimi hujšimi izrazi, ter mnoga druga namigovanja, so neresna, mlajšega datuma, kot ga obravnava naš referat, in ne dovolj argumentirana; so neutemeljena in zategadelj ne vredna, da jih sploh navajamo.

Zato bi bilo tudi nesmiselno, da bi s podrobnejšimi dokazovanji zgubljali ob njih čas, moč in energijo. Slovenski človek se je na ozemlju, ki ga danes v grobem postavljamo med obe že prej večkrat omenjeni reki in ki ga determinira večji slovenski in manjši madžarski /porabski/ del – tako smo prepričani, v tem našem prepričanju pa nas potrjuje tudi ljudsko slovstvo z nekaj stoletij starimi rokopisnimi pesmaricami, drugim gradivom in ljudskimi motivi – najbrž že od nekdaj istovetil s Slovenci (in širše Slovani), posebej načrtno pa je to delal v minulih dveh stoletjih z bogato knjižno protestantsko in katoliško kulturno ustvarjalnostjo, prevodno in lastno knjižno produkcijo, ki ji v nobeni od ostalih slovenskih obrobni pokrajin skoraj ni primere.

In še: Da se je na sorazmerno majhnem področju med rekama Muro in Rabo razvila tako bogata literarna ustvarjalnost, s tako arhaičnim narečnim jezikom, sploh pa, da se je kljub tisočletni odrezanosti od matičnega naroda tu zmožni ohraniti naš človek, je slovenski fenomen svoje vrste, je pravi pravcati čudež, ki ga v domačem zgodovinsko-literarni zgodovini in jezikoslovlju še premalo poudarjamo, premalo proučujemo in premalo cenimo.

Naši prekmurski predniki, evangeličani in katoličani, so z občudovanja vredno tvornostjo na področju slovstvene dejavnosti za obstoj slovenskega jezika in slovenskega človeka na levem bregu Mure veliko naredili, prekmurskega in porabskega (nekdaj: ogrskega) Slovenca so skoraj ves čas istovetili s Slovencem na desnem bregu, skratka – ohranili so ta geografski predel slovenski. Prvi, ki so se lotili tega težkega dela, so bili protestanti oziroma luterani, nadaljevali so ga družno s katoličani, ti drugi pa so ga s Kleklom in prekmurskim periodičnim narečnim tiskom nekako tudi sklenili. Oboji so bili dovtetni za tuje, iz tujega tudi sprejemali, kar je bilo v njem vrednega, dobrega, uporabnega, dodajali pa svoje, prirejali, vzgajali, učili in budili. Bili so delavni, ustvarjalni in samozavestni. In so uspeli.

Ne bi bilo odveč, če bi se na njihovi vztrajnosti, ustvarjalnosti in samozavesti učile tudi današnje generacije Prekmurcev. Več skupne in subjektivne samozavesti, več skupnega in subjektivnega samospoštovanja, več skupne in posameznikove ustvarjalnosti na vseh področjih našega življenja, pogostejše poudarjanje nacionalne identitete bi v tej pokrajini rabili tudi za današnji čas... In več spoštovanja namenjali slovenskemu jeziku – domači narečni govorici in knjižnemu slovenskemu jeziku.

Prikaz pogostnosti sintagem, ki kažejo na istovetenje med ogrskimi in ostalimi Slovenci (ali celo Slovani).

Zap. št.	Avtor	Delo	Beseda, besedna zveza	Skupaj
1.	Franc Temlin	Mali katechizmus... 1715	– na slovenski jezik prelošeni – v naffemfzlovenfzkom jeziki – na naff fzlovenfzki jezik oberno – na cssifzfzfzlovenfzki jezik prelofo	4
2.	NN	Abecedarium szlovenszko... 1725	– szlovenszko	1
3.	Mihael Sever	Réd zvelicsánszta... 1747	– lüblenomi fzlovenfzkomi národí	1
4.	Štefan Kúzmíč	Vöre krsztsánszke krátíki návuk... 1754	– zmenkanye Szlovenfzkoga düsevnoga píszma – med naffim szlovenszkim národóm – fztáre práve Szlovene	3
		Nouvi zákón ali testamentóm... 1771	– na sztári szlovenszki jezik obrnyeni – zdaj nafi Szlovenye gucsjo – vezf fzlovenfzki naród – znafimi Vogrfzkimi fzloveni vrét – bodoucfim Szlovenóm – nafim med Mürom i Rábóm prebívajoucfim fzlovenóm – na fzvoj jezik – nafi Vogrfzki fzlovenov jezik – fzlovenfzke knige vtvojem maternóm jeziki	9
5.	Mihal Bakoš	Nouvi Grádúval	– v tvojem jeziki – v tom jeziki – fzlovenfzke pefzmi – moj fzlovenfzki národ – nístere fzlov. pefzmi – pouleg lafztivnofzti nafega jezika – zdaj obrnyene na nas jezik – fzlovenye	8
6.	Štefan Sijarto	Mrtvecsne peszmi 1796	– na haszek szlovenszkoga národa	1
		Molítvi na fztári fzlovenfzki jezik obrnyene... 1797	– na fztári fzlovenfzki jezik obrnyene – na haszek szlovenfzkoga národa vö dane	2
Skupaj	6	8		29

- ¹ Porabje je po trianonski rzsodbi žal ostalo pod Madžarsko in vse do začetka 90. let bilo z železno zavoso ločeno od Prekmurja oziroma od Slovenije.
- ² Štefan Küzmič je bil rojen 1723 v Strukovcih na Ravenskem, umrl 1779 v v Šurdu na Madžarskem. Šolal se je pri Sv. Benediktu v Kančevcih, v Radgoni, Šopronu, v Győru in v Bratislavi. Najprej je delal kot učitelj v Nemescsőju, najdlje pa kot pastor v Šurdu. Je najpomembnejši in najplodovitejši pisatelj prekmurskih evangeličanov.
- ³ Mikloš Küzmič se je rodil 1737. leta v Dolnjih Slavecih na Goričkem, umrl pa pri Sv. Benediktu v Kančevcih 1804. V Győru je študiral bogoslovje, po končanem študiju je nekaj mesecev kaplanoval pri Gradu (takrat Gornja Lendava), nato pa od 1763 pa vse do smrti župnikoval v Kančevcih. Bil je najpomembnejši in najplodovitejši pisatelj prekmurskih katoličanov.
- ⁴ Vilko Novak: *Izbor prekmurskega slovstva*, Ljubljana 1976, str. 41.
- ⁵ Franc Temlin: *Mali katechismus...* (Faksimile po izvodu iz Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftung v Halle), Pomurska založba Murska Sobota, Ljubljana 1986; priložba: Temlinovo pismo nemškim pietistom v prevodu Kajetana Gantarja, str. I in IV.
- ⁶ Popoln naslov knjige je: *Mali Katechismus, touje tou krátky návuk věre kerlichánzke dávno nigda, po D. Luther Martonni z fzvetoga pířzma vkúp zebráni ino za drouvne Deczé volo řzpířzani. Zdaí pak na szlovenszki jezik prelofeni* (podčrtal J. V.). *Stampano v-Saxonii v-mezsti Halla imenúvanom po Zeitler Andrasi. Anno 1715.*
- ⁷ *Mali katechismus...* str. 8-9.
- ⁸ Ivan Škafar v svoji *Bibliografiji prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, SAZU, Ljubljana 1978, str. 16, navaja – sklicujoč se na rokopis Jurija Hrabowskega *Presbyteriologia*, ki je shranjen v arhivu evangeličanske cerkvene občine v Sopronu na Madžarskem – še dve knjigi Štefana Küzmiča, in sicer *Mali katekizem* (1752) in *Abeceďnik* (1753), vendar naslova knjig in primerka nista znana, knjigi sta še neznani.
- ⁹ Mihal Bakoš se je rodil okrog leta 1742 v Šalovcih na Goričkem v Prekmurju, umrl pa v Šurdu na Madžarskem 1803. leta. Tu je študiral v Sopronu in nato v Požunu (današnja Bratislava na Slovaškem), postal leta 1780 naslednik Štefana Küzmiča v Šurdu, vmes bil nekaj let pastor v goriških Križevcih, nato pa do smrti zopet evangeličanski duhovnik v Šurdu.
- ¹⁰ Iz zapisanih velikih začetnic v naslovu se da razbrati, da je knjigo za natis pripravil res on, saj inicialke pomenijo: «po Š(ijarto) S(tevani) P(üconskom) S(kolniki)». Sijarto je bil rojen 1765 v Večeslavcih na Goričkem, umrl pa v Domanjševcih leta 1833. Šolal se je v madžarskih mestih Nemescsőju in v Sopronu, po končanem študiju pa opravljal učiteljsko službo najprej v Puconcih, najdlje pa v Domanjševcih, kjer je poleg učiteljevanja delal tudi kot duhovnik – licenciat.
- ¹¹ Adam Luthar je bil rojen 1886 v Sebeborcih, umrl 1972 v Mariboru; evangeličanski duhovnik, ki je službo pastorja kar 68 let opravljal v Puconcih. Bil je urednik evangeličanskega periodičnega tiska (*Düřevni list, Evangelicsánszki kalendári*), skupaj z učiteljem Janošem Flisarjem (r. 1856 v Šalamencih, u. 1947 v M. Soboti), ob Lutharju enem od najznamenitejših evangeličanskih ustvarjalcev v prvih desetletjih našega stoletja, izdal zanimivo knjižico z naslovom *Prekmurja znameniti evangeličanski mo'zje* (1926).

1. *Abecedarium szlowenzko, za Drobnó Detzo, vön šzpüscheno.* Vleti MDCCXXV.
2. *Mali katechismus, touje tou krátkei návük vöre keršchánzke dávno nigda, po D. Luther Martonni z zvetoga pířzma vküp zebrańi ino za droune Deczé volo šzpířzani. Zdaj pak na szlovenszki jezík prelořeni. FINNI vitéz chriřtus ta nebeřzka virtus gda bou řzodecz justus, nébo ZEMLO mourje c pro o i kai vu nyih boude vřze doli po TERE. Stámpano vSaxonii vMelzti Halla imenüvanom po Zeitler Andrasi. Anno 1715.*
3. *Mrtvecsne peřzmi, stere szo sźti sźtári pířzma vküp pobráne, pobougsane, ino, na řaszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics na řzvetlořt dáne, po, S. S. P. ř. Stámpane v-Szomboteli, pri řziesz Antoni vu leti 1796.*
4. *Nouvi Gráduvál, vu sterom sze vö zebrańe, pobougsane, i zdaj vete nouvi řéd pořztařlne dühovne peřzmi nahájajo řzamomi Bougi na díko vö dáni. Stámpani v Soproni po řiesz Jou'zeři. Vleti 1789.*
5. *Nouvi zákón ali testamentom řoszpodna nasega řezusa řrisřtusa zdaj oprvics z greřskoga na sźtari szlovenszki jezík obrnyeni po řtevan řüzmiři řurdánřzkom ř. V Halli řaxonřkoi MDCCCLXXI.*
6. *Řéd řzveličánřřtva. řoleg ednoga řznamenüvanya řoga nai poglaviteřřega řecřeny ředro řzvetoga pířzma, vu kterom te řöre nai véřli artikulusi grüntani řelzo, řavno i tak niřtere krátke molitve, i peřzmi, vön dán záo, dabi nei li řzamo drobna decza řetoga mleiko řzpoznanya řošřega, i řezusa řristussa řzaimati mogli, řzebé vu řori pokreipiti, vu nevoljái řrouřtati, nego i řztařeři bi mogli řzvoje, eřche i vřza řrátja vu řristussi, řoleg etoga řouké pelanya, vucřiti opominati, ino řrouřtati. Stámpano V-Halli řaxonřzkoi, v-leti 1747.*
7. *řöre řrisřtánřřke krátkei návük cřisřte řeješ i řo'ze vözebrani i na nyou vřřejm vernim vu vřlákóm řküsavanyi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu řzmrti na řrouřt, ino potomřoga na vekivecsno řzveličsanye. řouleg niřteri řzem řzřodobni molitv ino peřřzen, nazáj gori pocřimřrani. V Halli MDCCCLIV.*
8. *Vilko řovak: řzbor prekmurskega řlovřtva. řjubljana 1976*
9. *Ivan řkafar: řibliografija prekmurskih řisřkov od 1715 do 1919. řjubljana 1978.*

AZ ELSŐ MURAVIDÉKI EVANGÉLIKUS ÍRÓK JELENTŐSÉGE A MURAVIDÉKI ÉS A RÁBAVIDÉKI SZLOVÉNEK IDENTITÁSTUDATA ÖSSZEHASONLÍTÁSÁBAN A KÖZÉP-SZLOVÉNIAI SZLOVÉNEKKEL

ÖSSZEFOGLALÓ

A szövegek elsősorban a korabeli evangélikus kiadványok bevezetőinek és előszavainak pontos elemzése által az előadás megpróbálja bizonyítani az idősebb protestáns írók szerepét a murántúliaknak a szlovénokkal való azonosulása szempontjából. Elemzése által a szerző megállapítja, hogy a murántúli nyomtatott szónak és a szerzőknek rendkívül nagy szerepe volt ebben a kérdésben.

Bármelyik etnikai csoport számára a legnagyobb és legfontosabb megmaradási, szellemi és azonosulási eszköz ugyanis maga a nyelv, az anyanyelv. A mi esetünkben ez a szlovén nyelv volt, illetve ennek nyelvjárási változata, azaz a murántúli dialektus különböző beszélt formái, amely éppen az evangélikus (és valamivel később a katolikus) őseink gazdag fordítói tevékenysége következtében nőtte ki magát és irodalmi murántúli nyelvvé, és megmaradt annak közel kétszáz éven keresztül (az 1715-ben nyomtatott első könyvtől az első világháború utáni évekig, amikor a murántúli nyelvjárásban megjelenő kiadványok szerzői elhagyják a magyar írásmódot, amikor ezekbe a kiadványokba is kezd betörni a szlovén irodalmi nyelv – vagyis amikor a

Murántúli területileg is Szlovéniához, illetve Jugoszláviához kerül.

Maga a tény, hogy irodalom jelent meg szlovén nyelvjárásban, hogy ezt az irodalmat és a murántúli nyelvjárást alkalmazták a vallási szertartásoknál, a gyermek-nevelésben, a családban, rendkívüli jelentőséggel bír abban a térségben való megmaradásunk szempontjából, amelyet ma murántúlinak nevezünk. Emellett a 18. században megjelent evangélikus könyvek és a 19. század evangélikus és katolikus könyveinek nagy része a »mi« »szlovén« nyelvünknek nevezi az itt beszédben és írásban használt nyelvet, a nyelvet beszélőket pedig »Slovenci«-nek illetve »Slovenje«-nek, ami azt bizonyítja, hogy itt a szlovén nemzethez, nyelvhez és kultúrához tartozó emberek éltek.

A murántúli protestáns írók gazdag alkotómunkájukkal lényegesen hozzájárultak a murántúli ember szlovén nemzeti identitása megőrzéséhez. Vagyis: nekik is köszönhető, hogy az anyanemzettől ezer éven át elszakított közösség a Mura és a Rába között megőrizte szlovén nyelvét, és megmaradt szlovénnek, amit a szlovén történetírásban túl ritkán hangsúlyozunk.

DIE BEDEUTUNG DER ERSTEN EVANGELISCHEN AUTOREN FÜR DIE IDENTIFIKATION DER BEWOHNER DES ÜBERMURGEBIETES MIT DEN SLOWENEN

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag wird versucht, anhand einer genauen Durchsicht der Texte, insbesondere natürlich der Einleitungen und

Vorworte zu den ersten evangelischen Drucken, die Bedeutung der protestantischen Autoren für die Identifikation

der Bewohner des Übermurgebietes mit den Slowenen zu beleuchten. Der Autor stellt dabei fest, daß die Bedeutung des gedruckten Wortes in der Sprache des Übermurgebietes und damit die Bedeutung der Autoren für die Identifikation sehr groß war.

Das wichtigste und größte erhaltende, geistige und identitätsstiftende Instrument einer ethnischen Gruppe ist nämlich die Sprache, die Muttersprache. In unserem Fall war dies die slowenische Sprache bzw. seine dialektale Variante, d. h. der Dialekt des Übermurgebietes mit seinen Idiomen, der gerade wegen der großen Übersetzungsleistung unserer evangelischen /und etwas später auch der katholischen/ Vorfahren zur Schriftsprache wurde. Die Sprache des Übermurgebietes blieb ungefähr 200 Jahre Schriftsprache (vom ersten gedruckten Buch im Jahre 1715 bis etwa zum 1. Weltkrieg bzw. die ersten Jahre nach dem Weltkrieg, als die Redakteure der in Dialekt erscheinenden Publikationen im Übermurgebiet die ungarische Schrift aufzugeben beginnen, die slowenische Schriftsprache in diese Publikationen vordringt und das Übermurgebiet auch territorial ein Teil Sloweniens bzw. Jugoslawiens wird). Schon allein die Herausgabe von Literatur im slowenischen Dialekt, die Verwendung dieser Li-

teratur und des Dialektes in der Kirche, in der Erziehung der Kinder, in den Familien etc. ist von außerordentlicher Bedeutung für die Erhaltung der Slowenen in dem Raum, der heute als Übermurgebiet bezeichnet wird. Außerdem wird in allen evangelischen Büchern des 18. Jahrhunderts und auch in den meisten – auch katholischen – des 19. Jahrhunderts die Sprache, die in diesem Gebiet gesprochen und geschrieben wird, als »unsere«, »Slowenisch« bezeichnet und die Menschen, die sie sprechen und schreiben, werden »Slowenen« genannt etc., was alles beweist, daß hier Angehörige des slowenischen Volkes, der slowenischen Sprache lebten.

Die protestantischen Autoren des Übermurgebietes leisteten also durch ihre Schaffenskraft einen großen Beitrag zur slowenischen nationalen Identität der Menschen im Übermurgebiet in jener Zeit. Oder anders ausgedrückt: sie trugen viel dazu bei, daß sich auf einem relativ kleinen geographischen Gebiet zwischen der Mur und der Raab trotz tausendjähriger Abgeschnittenheit vom Muttervolk die slowenische Sprache und das slowenische Volk erhalten konnten, was eigentlich ein Phänomen ist, das aber in der slowenischen Historiographie zu wenig Beachtung findet.

SIGNIFICANCE OF THE FIRST LUTHERAN WRITERS AS REGARDS IDENTIFICATION OF THE PREKMURJE-POPULATION WITH SLOVENIANS

SUMMARY

Through a careful survey of the texts, introductions and prefaces to the first Prekmurje evangelical publications, the paper tries to define the significance of ancient evangelical writers regarding identification of the Prekmurje people with Slovenians, arriving at the conclusion that the printed

Prekmurje word and its authors were of extraordinary significance.

The first, foremost and most important means of preseveration, identification and the spirit of an ethnic community is its language, its mother tongue. In this case, it was the Sloveni-

an language, its dialectal version, the Prekmurje dialect, including all its many local variants, which had later on, due to extensive translating creativeness of our evangelical and, a bit later, also catholic ancestors, turned into literary Prekmurje language, remaining in official use for nearly two hundred years - from the first printed book in 1715 and up to a few years after World War One, whereupon the editors of Prekmurje dialect publications started to abandon the Hungarian spelling; additionally the Slovenian literary language started to mix with the Prekmurje dialect and, last but not least, the region of Prekmurje became part of Slovenia and Yugoslavia.

The publication of literature in the Prekmurje dialect, the use of this literature and Prekmurje word in religious services, in families, in upbringing of children, etc. have played an extremely important role in perseverance of the Prekmurje people in the region called Prekmurje. Thus all evangelical books

of 18th Century and most of the books, including catholic books of 19th Century tell of the language which was spoken and written in the region, referring to it as 'our language' and 'Slovenian language', calling the people speaking it 'Slovenians', thereby confirming that the region of Prekmurje was populated by members of the Slovenian nation and culture, speaking Slovenian.

In conclusion one can maintain that Prekmurje evangelical writers have, through their extensive creative output, contributed a great deal to Slovenian ethnic identity of the Prekmurje population of the time, making it possible for the Slovenian language and Slovenian people to persevere in a relatively small geographical area between the Raba River and the Mura River, despite their having been separated from Slovenia proper for thousand years; the author feels that this feat has largely been ignored in Slovenian historiography.

VERSKE SKUPNOSTI V PREKMURJU DANES

Uvod

Leta 1929 je o verskih razmerah v Prekmurju Franc Bajlec zapisal: *»Kdor ne upošteva različnosti verstev in vseh njihovih posledic, o čemer bi človek lahko cele knjige napisal, tudi ne more prav spoznati naše krajin«*.¹ Miško Kranjec je v romanu *Rdeči gardist* o Prekmurju razmišljal takole: *»Kot da niti dve veri, dva boga nista dovolj – še kalvinci so občepeli v treh vaseh, Židje pa povsod. Pa tudi baptisti si bodo tu našli varno zatočišče, pa niti za vernike ne bodo v skrbeh – ljudstvo je v položaju, ko mu lahko le še bog pomaga«* (Kranjec 1964: 19).

Od takrat, ko so bile zapisane te besede, pa do danes se je marsikaj spremenilo, toda multikonfesionalna podoba Prekmurja je ostala enaka do današnjega dne. Vzroki za to so tako zgodovinski kot kulturni, predvsem pa gre zahvala za tako stanje na verskem področju Prekmurcem in njihovi odprtosti, tolerantnosti in sprejemljivosti do drugačnega in drugačnih.

Referat bo prikazal delovanje najpomembnejših verskih skupnosti na področju Prekmurja danes. Tako se bom posebej ustavila pri katoličanih, evangeličanih, reformiranih, baptistih, binkoštnih ter omenila še judovsko skupnost, ki je bila v Prekmurju zastopana v preteklosti. Pri iskanju podatkov so mi pomagali podatki Urada Vlade Republike Slovenije za verske skupnosti ter ostala verska in zgodovinska literatura, ki govori o Prekmurju.

Rimskokatoliška cerkev

O nauku rimskokatoliške cerkve ne bom podrobneje govorila, pač pa bom na kratko predstavila zgradbo in dejavnost te cerkve v Sloveniji oz. v Prekmurju in njeno upravno ureditev.

Temeljna organizacijska enota v rimskokatoliški cerkvi je župnija. Vodi jo od škofa postavljeni župnik, ki »ponavzočuje« škofa. V večjih žup-

nijah župniku pomaga eden ali več kaplanov. Vendar je nosilec odrešenjskega poslanstva vsa župnijska skupnost. Župnije so povezane v dekanije, ki jih vodijo dekani.

Kakor je župnija temeljna enota v rimskokatoliški cerkvi, tako je škofija samostojna upravna celota, ki predstavlja delno ali krajevno cerkev, vodi pa jo škof.

Vodstvo Cerkve je centralizirano v Rimu. Vrhovno oblast ima rimski škof ali papež, pri vodenju Cerkve pa mu pomagajo organi njegove kurije. To sestavljajo: državno tajništvo, kardinalski zbor, škofovska sinoda, 9 kongregacij, 3 papeška sodišča, 12 papeških svetov, papeški uradi, komisije in odbori ter razne ustanove.²

Katoliška cerkev v Sloveniji je danes upravno razdeljena na tri škofije: ljubljansko nadškofijo, mariborsko škofijo in koprsko škofijo. Župnije na področju Prekmurja so vključene v mariborsko škofijo in so organizirane v okviru lendavske in murskosoboške dekanije. V zadnjem času se govori tudi o ustanovitvi nove pomurske škofije s svojim škofom na čelu.

Po statističnih podatkih znaša število katoličanov dobro tretjino prebivalstva, vendar pa je potrebno opozoriti, »da se ta statistični podatek opira na krščene v rimskokatoliški cerkvi. Ker mnogi Cerkev zapustijo, ne da bi formalno iz nje izstopili, je dejansko število katoličanov nekoliko manjše«.³ Potrebno je še omeniti, da znotraj Cerkve delujejo številni moški in ženski redovi in družbe; redovnice in redovnike najdemo tudi v mnogih prekmurskih župnijah.

Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi (AV)

Evangeličanska AV cerkev⁴ je edina avtohtona protestantska Cerkev pri nas in edina naslednica Trubarjeve reformacijske ideje.⁵ Leta 1978 je Franc Perko v svoji knjigi zapisal: »*Evangeličanska verska skupnost na robu slovenskega narodnostnega ozemlja na poseben način bogati naš slovenski krščanski svet, zato je vredna posebne pozornosti slovenskih katoličanov*«.⁶

Protestantizem je na Slovenskem kmalu po svojem nastanku in razcvetu v 16. stol. zaradi nasilne protireformacije skoraj povsod izumrl. Najbolj živ je ostal prav v Prekmurju, kjer se je slovensko luteranstvo razmahnilo in utrdilo posebno v 17. stol., ohranilo pa vse v današnji čas. V težkem obdobju sredi 18. stol. mu je vlil novih moči Števan Küzmič s svojim prevodom svetega pisma v prekmurščino (1771). Ponovno svobodo delovanja pa je prekmurskim protestantom prinesel leta 1781 tolerančni edikt avstro-ogrskega cesarja Jožefa II. Začeli so ustanavljati cerkvene občine in zidati svoje cerkve.

Dne 7. oktobra 1919. leta je sombotelski evangeličanski škof Bela Kapi, v katerega škofijo so takrat spadali tudi prekmurski evangeličani, poslal soboškem duhovniku Štefanu Kovaču dopis, v katerem mu je zaupal 10

cerkva (gmajn)⁷ in dolžnosti seniora, vse dokler se uradno ne ustanovi in potrdi seniorat.⁸ Do ustanovitve in potrditve »Prekmurske evangelicsanske sinyorie« je prišlo 2. februarja 1922 v Murski Soboti.⁹ Z ustanovitvijo seniorata se je versko življenje evangeličanskih cerkvenih občin v Prekmurju precej utrdilo in okrepilo.

Povsem samostojna je luteranska ali evangeličanska cerkev v Prekmurju postala po drugi svetovni vojni, ko je bila leta 1954 uzakonjena prva cerkvena ustava. Po drugi ustavi in statutu, ki sta bila sprejeta leta 1977, se Cerkev uradno imenuje »Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi v Republiki Sloveniji«. Šteje okoli 20.000 članov in je razdeljena v 13 cerkvenih občin, od katerih so vse, razen treh (Apače, Maribor in Ljubljana), na ozemlju Prekmurja.⁹

Pri vodstvu Cerkve sodelujejo predsedstvo (senior in inšpektor-laik), zbor duhovnikov, prezbiterij Cerkve (predsedstva posameznih cerkvenih občin) ter občni zbor, najvišje cerkveno telo (prezbiterij in delegati posameznih cerkvenih občin). Poleg Slovencev spada v evangeličansko cerkev tudi nekaj prekmurskih Madžarov in Nemcev.

V preteklosti so slovenski evangeličani v Prekmurju uporabljali prekmursko narečje in v ta namen tudi slovstveno delovali. Štefan Küzmič je leta 1771 izdal celotni prevod svetega pisma nove zaveze. Uporabljali so madžarski črkopis in svoj jezik označevali z »vend-slovenski«. Na slovenski črkopis so prešli v letih 1931 do 1934. Še danes pa se uporablja pri bogoslužjih bolj ali manj prekmurski jezik.

Redno izhaja mesečnik *Evangeličanski list*, vsako leto izide *Evangeličanski koledar*, omeniti pa je potrebno knjigo *Evangeličanska cerkev na Slovenskem* avtorja Vilija Kerčmarja (duhovnik na Hodošu) ter prevod nemškega *Evangelischer Gemeinde Katechismus - Protestantski katekizem* (obe izšli leta 1995). Ne smemo pa spregledati največje prekmurske evangeličanske »književnike«: Bakoša, Berkeja, Temlina, Kardoša in seveda nenazadnje Štefana Küzmiča.

Evangeličanska cerkev danes redno sodeluje v verskih oddajah tako na lokalnih kot na nacionalnih radiih in televizijah.

Reformirana krščanska cerkev v Sloveniji

Ena od cerkva, nastalih po reformaciji, je reformirana (reformatorska) krščanska ali kalvinska cerkev. To je švicarska protestantska cerkev; njen ustanovitelj je bil Jean Calvin (1509-1564), francoski reformator. Jedro kalvinizma je predestinacija oz. nauk, da posameznik je ali pa ni izvoljen od Boga že od rojstva, kar se kaže v delovnih uspehih, bogastvu in podobnem.

Prekmurski kalvinci, pripadniki madžarske narodne manjšine, so v avstro-ogrski monarhiji spadali v madžarsko kalvinsko škofijo v Szent-

györgyvölgyju, po prvi svetovni vojni pa so se priključili jugoslovanski škofiji v Pačirju v Bački.

Po osamosvojitvi Slovenije je reformirana krščanska cerkev ostala brez svoje matice in se je leta 1993 registrirala pri Uradu Vlade Republike Slovenije za verske skupnosti. Največ pripadnikov z območja Slovenije je v Motvarjevcih, so pa še v Središču, Krplivniku, Čikeški vasi in na Hodošu.

Po 2. svetovni vojni jih je duhovnik Károly Pótha iz Subotice zapustil in od takrat so zanje skrbeli gostujoči duhovniki iz Bačke ali pa kar sosednji evangeličanski duhovniki, zlasti za krstne in pogrebne obrede. Zdaj k njim prihaja duhovnik iz Madžarske. Pri obredih največ uporabljajo madžarski jezik. Od zakramentov, tako kot evangeličani-luterani, poznajo le dva: krst in Gospodovo večerjo. Krst je zanje znamenje zaveze z Bogom. Živi Bog se razodeva po svetem pismu. Človek po svetem pismu sprejema božjo besedo z vero in se tako opravičuje oz. zveličuje... Reformirana krščanska cerkev v Sloveniji šteje približno 600 članov.

»V obdobju pred drugo svetovno vojno so v mestu (Murska Sobota, op. p.) že živeli nekateri pripadniki Kristusove binškošne cerkve in Baptistične cerkve, ki pa v mestu niso imeli svojih matičnih verskih občin. Te ni uspelo ustanoviti niti pravoslavni verski skupnosti v mestu, čeprav so imeli organiziran pravoslavni ve-rouk in so se po pripovedovanjih že pripravljali na izgradnjo svoje cerkve.«¹⁰

Binškošna cerkev

Predstavniki binškošne cerkve v Republiki Sloveniji trdijo, da spada njihova Cerkev v okvir protestantskih cerkva. Po svoji vsebini je evangelijska, po biblični usmeritvi fundamentalistična, po teološki naravnosti kristocentrična. Po lastnem prepričanju izhaja iz ranega krščanstva (Binškošni praznik – praznik sv. Duha); v zgodovini je bil nauk o sv. Duhu močno zane-marjen in tako se je binškošno gibanje, ki je sicer nekako navzoče v vseh krščanskih cerkvah, v 19. stol. množično obnovilo predvsem v protestantskih cerkvah v Ameriki. Na začetku 20. stol. je tako nastala današnja verska skupnost binškošnih kristjanov.

Slovenski protestantski izseljenci iz Prekmurja so prišli v stik z binškošniki v Ameriki že na začetku 20. stol. Leta 1933 se je v Veščico pri Murski Soboti vrnila na obisk Marija Banfi, poročena z Ernestom Mihokom, misijonarjem madžarskega rodu. Med vaščani se je začelo binškošno gibanje in se je razširilo še po nekaterih drugih prekmurskih vaseh. Kot samostojna verska skupnost je bila binškošna cerkev v Sloveniji prijavljena leta 1946; v nekdanji Jugoslaviji je bila del binškošne cerkve v SFR Jugoslaviji. Po osamosvojitvi je postala samostojna binškošna cerkev v Republiki Sloveniji, ki je del svetovne binškošne skupnosti. Vsako krajevno binškošno

cerkev, ki je avtonomna in sočasno povezana z drugimi krajevnimi binškoštnimi cerkvami na svojem območju, vodi pastor. Pastorji s svojimi pomožnimi pridigarji iz vseh krajevnih cerkva sestavljajo sinodo, s starešinstvom vseh cerkvenih občin pa skupščino. Sinoda izvoli za dobo treh let predstojništvo, to pa iz svojih članov superintendenta ali predstojnika. Binkoštna cerkev v Republiki Sloveniji danes deluje v sedmih območnih središčih z okoliškimi cerkvami in podružnicami.¹¹ Eno izmed središč je tudi Murska Sobota, kamor spadajo Veščica, Nuskova, Ženavlje, Vadarci in Fokovci v Prekmurju. V Murski Soboti poteka tudi književna dejavnost v okviru založniških programov Zarje.

Binkoštniki sodelujejo z mednarodnimi društvi interdenominacijskega delovanja, npr. z mednarodnim društvom za razdeljevanje svetega pisma Gideon, in so udeleženi pri Svetopisemski družbi Slovenje.

Binkoštniki, podobno kot baptisti, krstijo samo odrasle ljudi in ne priznavajo krsta otrok, zato tiste, ki so bili kot otroci krščeni v evangeličanski, katoliški ali pravoslavni cerkvi, krstijo še enkrat s potapljanjem v vodo.

Večkrat se predstavljajo kot evangelijska cerkev in evangelijski kristjani, h katerim poleg sebe prištevajo še baptiste in skupnost krščanskih bratov (Kristusovo cerkev bratov). Radi tudi poudarjajo, da so evangelijske cerkve v Slovenji avtohtone, ker imajo svoje teološke, eklesiološke in zgodovinske korenine v anabaptističnem (prekrščevalskem) gibanju iz 16. stol., ki naj bi bilo v začetku bolj številno od gibanja luteranov.

Biblično in teološko izobrazbo verski delavci lahko dobijo z izrednim študijem na Višji teološki fakulteti doma (Ljubljana) in na tujem.

Zveza baptističnih cerkva v Republiki Sloveniji

Baptisti sami se prištevajo za eno izmed tistih smeri v protestantizmu, ki se je odločila za radikalen pristop k svetemu pismu. Za svoje prednike štejejo, enako kot binkoštniki, anabaptiste.

Ker baptisti močno poudarjajo svetopisemski krst verujočih, se jih je tudi prijel vzdevek »baptisti«, ki prihaja iz latinske besede »baptisere«, kar pomeni »krstiti se«. Krščujejo namreč, tako kot binkoštniki, s potapljanjem v vodo, in sicer samo tiste, ki »sprejmejo vero v Gospoda Jezusa Kristusa«, tj. samo odrasle.

Baptistično gibanje se je pri nas zares začelo širiti šele v 20. stol.¹² V Prekmurju se je gibanje začelo v 70. letih z delovanjem Jožeta Časarja v Murski Soboti.

Podobno kot adventisti imajo tudi baptisti organizirano dopisno svetopisemsko izobraževanje Evangelij v vsak dom. So člani evropske in svetovne Zveze baptistov.

Organizirani so v svojih lokalih – mestnih cerkvah. Vsaka lokalna cerkvena občina deluje avtonomno in se lahko priključi v zvezo na državnem oz. meddržavnem nivoju. Lokalna cerkvena občina je »*svobodno bratsko združenje, v katerem vsak član deluje v skladu s sposobnostmi in darovi, ki mu jih je podaril sam Jezus Kristus po sv. Duhu*«. Vsaka lokalna cerkvena občina ima svoje pastore, starešine, učitelje in evangeliste, ki skrbijo za njeno aktivno duhovno življenje. Pastorji – pridigarji oz. starešine – opravljajo krst, delijo Gospodovo večerjo in opravljajo cerkvene poroke. Za to službo so posvečeni s polaganjem rok starejših voditeljev. V lokalni cerkvi obstajajo tudi službe učiteljev verskega pouka. Vsi člani lokalne cerkvene občine so dolžni gojiti medsebojno ljubezen, se udeleževati bogoslužja in s pričevanjem pridobivati nove člane. Vsak član je dolžan v okviru svojih finančnih zmožnosti podpirati razvoj lokalne cerkve. Vsako lokalno občino vodi cerkveni odbor – starešinstvo, s pastorem ali starešino na čelu. Člani odbora so starejši člani cerkvene občine, ki imajo zgledno življenje v družini, cerkvi in tudi v sekularnem svetu.

Kar se tiče njihovega verskega delovanja in sožitja z ostalimi verskimi skupnostmi, so katoliški duhovniki v Prekmurju v svojem občasnem glasilu *Poti k Bogu* protestirali, ker je baptistična cerkev za božič leta 1995 obdarjala otroke na osnovnih šolah v izrazito katoliških župnijah Beltinci, Turnišče, Odranci, Črenšovci in Bakovci. Po »božičnih darilih za otroke iz Amerike«, kot je bila vodilna misel, so zbranim staršem in šolarjem poleg drugih daril delili sveto pismo in še nekaj svoje literature. »*Povsod so navezovali tudi nekaj osebnih poznanstev in zdaj počasi misijonarijo naprej. Cilj so dosegli. V mirno duhovno pripravo družin pred božičem so s pomočjo daril vnesli malo zmede in nemira. Zdaj po prijateljskih zvezah misijonarijo naprej.*«¹³ Lojze Kozar je ob tej priložnosti zapisal: »*Že več stoletij v naši pokrajini živimo člani Katoliške in Evangeličanske cerkve v lepem miru in slogi, posebno pa še zdaj, v dobi ekumenizma, ko ni čas, da bi spreobračali drug drugega, ampak se eni in drugi trudimo živeti čim bolj vsak po svoji veri in tako priti do tiste edinosti, ki jo je imel v mislih naš Gospod, ko je molil, da bi bili vsi eno. Vsak prestop iz vere v vero se sme vršiti samo iz trdnega prepričanja in ravnanja po vesti, ne pa iz kakršnegakoli postranskega vzroka.*«¹⁴

V državi Sloveniji baptistične občine, ki so združene v Zvezo baptističnih cerkva, delujejo na naslednjih skupnih projektih: organiziranje skupnih evangelizacijskih shodov; področje literature in obveščanja v vseh množičnih medijih; skupne akcije pomoči ljudem v stiski; medsebojni obiski; izobraževanje in verouk otrok, mladine in odraslih.

Judovska skupnost

Od nekristjanov je posebej pomembno omeniti judovsko skupnost, katere delovanje v Prekmurju pa je danes skoraj povsem izumrlo.

Judovska skupnost izpričuje svojo navzočnost na sedanjem slovenskem ozemlju še iz rimskih časov, kar potrjujejo tudi arheološke najdbe. Po izgonu Judov iz notranjeavstrijskih dežel (1496) Habsburžani dopuščajo judovsko navzočnost na Goriškem in v Prekmurju.

Po nekaterih virih naj bi »prvi judje v Murski Soboti živeli že v začetku 17. stol. S tolerančnim patentom cesarja Jožefa II., s katerim je bila leta 1781 razglašena verska strpnost in so v Prekmurju zaradi njegove specifične verske zgodovine ponovno oživele evangeličanske skupnosti, so se v Prekmurje pričeli priseljevati s Poljske (prek Madžarske) in Nemčije tudi judje.

»Po letu 1848, ko so se zaradi sodelovanja v revolucionarnih dogajanjih v Budimpešti pričeli pogromi nad judi, se njihovo število v Prekmurju še poveča. Leta 1853 je po virih Ivana Zelka v mestu živelo 180 judov in takrat je tudi prvič omenjena sinagoga (Zelko 1972: 61). V Prekmurje so se v tem obdobju pričeli priseljevati tudi judje iz Avstrije, predvsem s Štajerskega in z Gradiščanskega (Kosch 1968: 33).¹⁵ Že v sredini prejšnjega stoletja je grof Szapáry judom »podaril zemljišče na Lendavski cesti v Murski Soboti, kjer so tudi postavili svojo prvo sinagogo še pred letom 1860. V letih 1907-1908 so na istem mestu zgradili po načrtu Lipota Baumhorna novo izraelsko sinagogo in zgradbo rabinata z učilnico ter s stanovanjem za kantorja.«¹⁶ Ivan Zelko je zapisal, da je največ judov živelo v Prekmurju leta 1889, in sicer 1107, od tega v Murski Soboti 313. Na podlagi ljudskega štetja iz leta 1921 bi naj v mestu živelo le še 179 judov.

»Pri vseh drugih religioznih skupnostih, razen judih, beležimo rast članov posameznih verskih skupnosti. Nazadovanje števila judov moramo pripisati predvsem pogromom nad judi v času Madžarske sovjetske republike leta 1919 in njihovem sodelovanju v Tkalčevi Murski republiki, zaradi česar se je iz Sobote in Prekmurja izselilo večje število judovskih družin, nekaj pa jih je izgnala tudi nova jugoslovanska oblast v letih 1919 in 1920. O judih je leta 1929 Sušnik zapisal, da »je kakih 35 družin v Soboti in 25 v sobočki okolici (Sušnik 1929: 23).«¹⁷ Leta 1931 se ponovno beleži padec števila judov; omenjajo jih 149.¹⁸ Poroke sta npr. prihajala opravljat rabin iz Lendave in Čakovca. Po tem versko življenje judov ni nikoli več prav oživelo. Do leta 1941 se je število judov še naprej zmanjševalo, saj so iz strahu pred nacističnimi pogromi nad judi proti koncu 30. let pričeli množično vstopati v evangeličansko in katoliško Cerkev in zamenjevati judovske priimke s »krščanskimi«.

Samo v Prekmurju lahko naštejemo 387 judovskih žrtev nacističnega holokavsta. Tako so v vihri 2. svetovne vojne ugasnile judovske občine v Murski Soboti (1954) in Lendavi (in tudi v - danes italijanski - Gorici). Po vojni je dejavnost obnovila samo novoustanovljena občina v Ljubljani, vendar z malo člani. Leta 1994 je štela judovska skupnost 73 članov v vsej Sloveniji. Le nekaj judov s področja Prekmurja danes bolj ali manj redno vzdržuje stike z ljubljansko Judovsko občino, katero oskrbuje rabin iz Trsta.

Kar se tiče ostalih »verskih« skupnosti v Prekmurju, je v zadnjem času opaziti delovanje Jehovovih prič, ki so pred nekaj leti v Murski Soboti sezidale tudi svojo Kraljevsko dvorano Jehovovih prič.

Podatkov o številu pripadnikov pravoslavne cerkve in muslimanov nimamo; ti verniki odhajajo na verska srečanja v Maribor, Ljubljano ali drugam.

Zaključek

O sožitju različnih verskih skupnosti v mestu Murska Sobota v času med 1919 in 1941 najdemo zapisano: »Verniki vseh veroizpovedi, kot tudi njihovi lokalni cerkveni voditelji, so skrbeli za dobre medkonfesionalne odnose. Najpomembnejši elementi teh dobrih odnosov so bili nedotakljivost verske skupnosti in nevmešavanje v njihove verske zadeve, spoštovanje drugih, ki naj bi se odražalo predvsem v medsebojnem pozdravljanju, ... za dobre medkonfesionalne odnose pa se je bilo potrebno tudi izogibati vsem konfliktnim situacijam.«¹⁹ *»Za to so vsaj na zunaj skrbeli vodje vseh verskih skupnosti v mestu in so se zaradi tega radi kazali skupaj v javnosti. Katoliški dekan Janoš Slepcec in evangeličanski senior Števan Kovač sta bila zato v dvajsetih letih vsakodnevna sprehajalca po soboški Glavni ulici... Slepcecu in Kovaču se je na sprehodih konec leta 1926, po pripovedovanjih samo v začetku, pridružil tudi novi soboški rabin dr. Lazar Roth...«²⁰*

Leta 1977 je na ekumenskem srečanju v Bodoncih evangeličanski duhovnik Gustav Skalič med drugim v svojem predavanju povedal: »Vsi kristjani smo edini v želji po takšni situaciji, kjer bi vse cerkve lahko položile skupno veroizpoved in bi lahko slavile edinega Boga...Vsi živimo v upanju, da bodo moči, ki povzročajo toliko gorja, tudi bolezen in smrt, premagane po božji moči, ki je v Jezusu Kristusu. Mi smo zadolženi, da se trudimo za vzpostavitev prave edinosti Cerkve (Ef 4,11). Ta osnovna odgovornost nas zavezuje, da skušamo odpraviti vse, kar preprečuje to edinost....Cerkve ima univerzalni značaj. Znamenje tega je, da prestopi vse nacionalne, kulturne in konfesionalne meje... Pri vseh naših ekumenskih pogovorih moramo stalno misliti na to, da je lahko vsako srečanje z drugimi cerkvami obogatitev lastnega spoznanja in prepričanja. Vsaka konfesionalna enosmernost gre v napačno smer. Konstruktivna samokritika na podlagi kritike pa je vedno dobra. Ker je Sveto pismo last vseh krščanskih cerkva - mi evangeličani posebno podčrtujemo pomembnost Biblije, ki je brezpogojno osnova naše vere - zato mora biti ona stičišče vseh ekumenskih prizadevanj.«²¹

Kristjani danes večinoma le čutijo, kako potrebno je, da se med seboj zbližajo. K temu so jih gotovo prisilile tudi razmere, deloma pa globlja spoznanja o bistvu krščanstva. Pojavil se je ekumenizem. Če pa hočemo delati za resničen in pristen ekumenizem, potem si predvsem ne smemo postavljati

napačnih ciljev, »ne smemo se predajati praznim utvaram unionističnih teženj, da bi hoteli zabrisati vse razlike«.22 Kajti »Cerkev je božje-človeška ustanova, sveta in hkrati grešna. Svojo popolnost bo dosegla šele ob dopolnitvi časov, v večnosti«.23

Vsekakor pa je na področju tako Prekmurja kot celotne Slovenije in tudi v svetovnem merilu potrebna nenehna prenova, prenova tudi glede ekumenizma, tj. edinosti, ob tem pa se ne smejo zanemariti tudi interkonfesionalni odnosi.

Opombe

- 1 *Naše posebne razmere*, Novine XVI/1929, št. 33, Murska Sobota, 18. 8. 1929, str. 2.
- 2 Prim. F. Perko, *Verstva v Jugoslaviji*, Mohorjeva družba, Celje 1978, 30; Vinko Škafar, *Verstva, sekte, novodobna gibanja*, MD, Celje 1998, str. 301.
- 3 F. Perko, str. 39.
- 4 »Evangeličanska«, ker je glavni temelj njenega nauka evangelij Jezusa Kristusa, ki oznanja božjo ljubezen, Jezus Kristus pa je edini gospod; »augsburške veroizpovedi«, ker so veroizpovedni spisi, imenovani *Confessio Augustana*, bili leta 1530 v Augsburgu javno prebrani. V teh spisih je zajet osnovni nauk Evangeličanske cerkve. Prim. V. Kerčmar, *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*, Pomurski tisk, Murska Sobota 1995.
- 5 Naziv »protestanti« so evangeličani dobili leta 1529 v Speyerju, ko so protestirali proti deželnemu knezu za priznanje vere. Cerkev danes uporablja naziv »evangeličanska«. V novjšem času pa se imajo za »protestante« tudi nekatera, v tem stoletju nastala gibanja, ki pa imajo z reformacijo 16. stol. bolj malo povezave.
- 6 F. Perko, str. 149.
- 7 Prim. *Napisznik od prekmurszke evangeličanske sinjorie 1922-toga leta februar meseca 2-ga dneva v M. Szoboti drzsanoga osznovnoga gyülésa*, Murska Sobota 1922, str. 30.
- 8 Prim. F. Küzmič, *Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS*, ČZN 2/1989, Murska Sobota 1989, str. 150.
- 9 Prim. *Napisznik od prekmurszke...*, str. 21.
- 10 Evangeličanske cerkvene občine v Sloveniji: Puconci, Križevci, Hodoš (vse tri ustanovljene leta 1783), Bodonci (1792), Gor. Petrovci (1821), Ljubljana (1850), Maribor (1862), Domanjševci (1870), M. Sobota (1890), Moravci (1893), Lendava (1902), G. Slaveči (1918), Apače (1929) ter štiri podružnice (filiale: Selo, Pečarovci, Lemerje, Prosenjakovci).
- 11 B. Brumen, *Na robu zgodovine in spomina*, Pomurska založba, Murska Sobota 1995, str. 48.
- 12 To so: Ljubljana, Maribor (Voličina pri Lenartu), Murska Sobota, Novo mesto, Koper-Izola, Bled in Velenje. V. Škafar, *Verstva, sekte in novodobna gibanja*, Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 302-303.
- 13 Prva baptistična občina je bila ustanovljena leta 1923 v Trbovljah. Znani pridigarji so bili Jurij Čater iz Hrastnika, Martin Hlastan iz Trbovelj in Vekoslav Korošec iz Ljubljane. Danes v Sloveniji obstajajo baptistične cerkvene občine na Jesenicah, v Kranju, Ljubljani, Trbovljah, Celju, Murski Soboti in skupine v Mariboru, Velenju, Kamniku in Mengšu. Prim. prav tam, str. 311.
- 14 L. Ratnik, *Misijonarski nastop prve baptistične cerkve iz Murske Sobotice*. Prim. Poti k Bogu, 1996, št. 13, 2.
- 15 L. Kozar, *Darila*, prim. n. d., str. 3-4.
- 16 B. Brumen, str. 43.
- 17 Prim. prav tam, str. 45.
- 18 Prim. prav tam, str. 46.
- 19 »Vzrok za to lahko iščemo predusem v dejstvu, da judovska skupnost od leta 1921 do

1926 ni imela svojega rabina in se je v ljudskem štetju leta 1931 veliko judov opredelilo za ateiste.« Isto, str. 47

²⁰ Prim. F. Sušnik, 1929: *Prekmurški profili*, str. 17.

²¹ Prim. prav tam, str. 50.

²² Prim. G. Skalič, *Razsežnosti nove skupnosti*

v Kristusu, V edinosti, Ljubljana – Maribor 1978, str. 63-64.

²³ Prim. prav tam, str. 8.

²⁴ Prim. S. Janežič, *Začetki ekumenskega gibanja*, V edinosti, Ljubljana – Maribor 1992, str. 67.

Viri in literatura

1. B. Brumen, *Na robu zgodovine in spomina*, Pomurska založba, Murska Sobota 1995, str. 48.
2. S. Janežič, *Začetki ekumenskega gibanja*, V edinosti, Ljubljana – Maribor 1992, str. 67.
3. V. Kerčmar, *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*, Pomurski tisk, Murska Sobota 1995.
4. L. Kozar, *Darila*, v: n. d., str. 3-4.
5. F. Kuzmič, *Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS*, ČZN 2/1989, Murska Sobota 1989, str. 150.
6. *Napisnik od prekmurszke evangelicsanszke sinyorie 1922-toga leta februar meszeca 2-ga dneva v M. Szoboti drzsanoga osznovno-ga gyűlésa*, Murska Sobota 1922, str. 30.
7. *Naše posebne razmere*, Novine XVI/1929, št. 33, Murska Sobota, 18. 8. 1929, str. 2.
8. F. Perko, *Verstva v Jugoslaviji*, Mohorjeva družba, Celje 1978, 30; Vinko Škafar, *Verstva, sekte, novodobna gibanja*, MD, Celje 1998, str. 301.
9. L. Ratnik, *Misionarski nastop prve baptistične cerkve iz Murske Sobote*. Prim. Potik Bogu, 1996, št. 13, 2.
10. G. Skalič, *Razsežnosti nove skupnosti v Kristusu*, V edinosti, Ljubljana – Maribor 1978, str. 63-64.
11. F. Sušnik, 1929: *Prekmurški profili*, str. 17.
12. Škafar, *Verstva, sekte in novodobna gibanja*, Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 302-303.
13. *Verske skupnosti v Sloveniji*, Urad Vlade RS za verske skupnosti, Ljubljana 1994.

A MURÁNTÚLI VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK MA

ÖSSZEFOGLALÓ

Az előadás bemutatja a Murántúl jelenleg működő vallási közösségeit. Szól a római katolikusokról, az evangélikusokról, a reformátusokról, a pünkösdistákról és a baptistákról. A Murántúl legfontosabb keresztény vallási közösségei mellett külön szól a zsidókról, akik a második világháború végéig igen tevékenyek voltak Murántúlon.

A vallási közösségek áttekintése keretében rövid összefoglalót találunk történetükről, tevékenységük múltbeli és jelenlegi helyzetéről, valamint röviden szól egyes vallási közösségek struktúrájáról és tevékenységéről.

GLAUBENSGEMEINSCHAFTEN IM ÜBERMURGEBIET HEUTE

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag werden die Religionsgemeinschaften, die heute im Übermurgebiet aktiv sind, vorgestellt. Sie sind der Reihe nach, auf der Basis ihrer zahlenmäßigen Stärke in diesem Gebiet aufgezählt: römisch-katholische Kirche, evangelische Kirche, Reformierte, Pfingstbewegung und Baptisten. Neben den wichtigsten christlichen Glaubensgemeinschaften werden auch die Juden behan-

delt, die bis zum 2. Weltkrieg in diesem Gebiet ziemlich aktiv waren.

Der Überblick liefert eine kurze Entstehungsgeschichte der einzelnen Glaubensgemeinschaften, die Situation, in der sie in der jüngsten Geschichte tätig waren, deren heutige Situation, sowie eine kurze Beschreibung ihrer Strukturen und Aktivitäten.

CONFESSIONAL COMMUNITIES OF THE PRESENT-DAY PREKMURJE

SUMMARY

The paper gives a survey of the confessional communities, active in the region of Prekmurje; they are given in descending order, according to how many members they have: Roman Catholic, Lutheran, Reformist, Pentecostal, Baptist. Further on it gives a survey of not only the major Christian religious communities but also of the Jewish com-

munity, which has, up to World War Two, been very active.

The survey of individual confessional communities includes their short history and background, the conditions they had to face in the recent past, the conditions they have to face at present plus a short outline of the structure and activity of respective confessional community.

REFORMACIJA IN SLOVENSKI PROTESTANTI V DELIH MARTINA BAVČERJA

Pater Martin Bavčer je med Slovenci bolj malo znan, čeprav je prvi o njem pisal že Valvasor v 6. zvezku *Slave Vojvodine Kranjske*, nato obširneje goriški zgodovinar Carlo Morelli di Schenfeld v *Istoria della Contea di Gorizia*, kasneje pa še zgodovinarji Vinko Klun, Viktor Steška, Josip Gruden, Josip Glonar in Francesco Spessot. Največ pa je o njem pisal nedavno umrli zgodovinar Valentin-Zdravko Jelinčič, ki je živel v Kanadi in 1958 objavil študijo o Bavčerju ter njegovo glavno delo prevedel iz latinščine v slovenščino v Torontu 1975. V Ljubljani je bilo to delo natisnjeno v slovenščini 1991 pod naslovom *Zgodovina Norika in Furlanije*.

Delo, kateremu bi lahko pripisali naslov letopis, vsebuje vse značilnosti tedanjih zgodovinskih kronik: nepravilnost v povezavi dogodkov in nepravilno ocenjevanje teh ter neobjektivnost v mnogih detajlih. Mnoga poglavja so zaradi množice nepotrebnih in neinteresantnih detajlov balast. Kljub temu pa je treba priznati, da predstavlja pomemben dokument naše kulture in zgodovine. Res je bilo Bavčerjevo delo pisano pred približno 350 leti, vendar nam je njegov svet tako drugačen od tega, v katerem živimo danes, kot da je od tedaj minilo že 1000 let. Čeprav je bil Slovenec (na Vipavskem še danes naletimo na priimek Bavčar ali Bavčer), latinski spisi navajajo njegovo ime kot Bavcer.

Živel je v času največjega zmagoslavja protireformacije v naših krajih. Slovenski jezik, katerega so protestanti uvedli v svoje šole in cerkev, je bil skoraj popolnoma zavržen. Uveljavila se je zopet latinščina v zameno za »barbarske« krajevne govore. To je Bavčerja navdajalo z občutkom sramežljivosti, če že ne kar manjvrednosti. V nekaterih pogledih na zgodovinska dogajanja je bil iskren in se ni bal kritizirati, celo samega papeža, ali pohvaliti Turke, medtem ko v zadnjih poglavjih, kjer na široko opisuje spreobračanje luteranov po Koroškem in Štajerskem, kot da namenoma izpušča dogajanja

v svojih krajih. Trubarja in Dalmatina ne omenja, čeprav ju je moral poznati, vsaj po njunih delih. Luteransko gibanje na Vipavskem, ki je povzročalo toliko preglavic beneškim in rimskim vizitatorjem, je opisano mimogrede, kot da ne bi imelo nobenega pomena. Prav tako samo mimogrede omenja tudi Ljubljano. V poplavi katoliške protireformacije je poskušal svoje ljudstvo prikazati kot vedno »pravoverno«. Njegovo končno mišljenje je bilo, da je reformacijsko gibanje v slovenskih krajih nastalo pod pritiskom plemstva in – deloma – duhovščine. Bavčer ni mogel dojeti pomena prve tiskane knjige za slovenski narod.

Kot že omenjeno, je od zaključka pisanja te njegove zgodovine minilo skoraj 350 let, zato je to prvo delo te vrste, nastalo izpod peresa Slovenca, pa čeprav ni bilo napisano v slovenščini.

Pater Martin Bavčer (1595–1668) se je verjetno rodil v vasi Selo na Vipavskem. Leta 1616 je vstopil v jezuitski red v Ljubljani, šolanje pa nadaljeval v Brnu na Moravskem, kjer je končal srednjo šolo in študij filozofije z doktoratom. Študiral je tudi teologijo ter 1626 bral novo mašo. Imenovan je bil za šolskega prefekta pri jezuitih na Reki, a je kmalu odšel v Gorico. Dalj časa je v Ljubljani predaval moralno teologijo, nato pa postal rektor jezuitske gimnazije v Gradcu. Zadnjih deset let svojega življenja je preživel zopet v Gorici, kjer se je v glavnem ukvarjal s pisanjem zgodovine. Njegovo glavno delo je bilo v latinščini napisana *Historia rerum Noricarum et Forojuliensium*. Gradivo za to knjigo je začel zbirati že 1630, z redakcijo pa je končal okoli 1660, torej po 30 letih. Izpod njegovega peresa je izšla tudi knjiga *Sylabus ducalium Sacri Romani Imperii Goritiae Comitum*, ki zajema spisek vseh goriških grofov, oglejskih patriarhov in tržaških škofov. Še neka druga manjša njegova dela pa so se žal izgubila. Njegovo glavno delo je bilo večkrat prepisano in ohranjeno v nekaterih samostanskih knjižnicah, sicer danes o vsebini ne bi vedeli ničesar.

Historia rerum Noricarum et Forojuliensium obsega 10 knjig, v katerih pojasnjuje kronološki potek zgodovine Norika in Furlanije. K Noriku prišteva Bavarsko, Tirolsko, Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Koroško, Kranjsko, Štajersko, Istro in Trst, medtem ko Furlanija ostaja v svojih zgodovinskih mejah. Njegova zgodovina se pričinja z vesoljnim potopom in končuje z letom 1660, torej zajema kar 3780 let.

Slovenski dramatik in zgodovinar Anton Tomaž Linhart (1756–1795), ki je napisal prvo kritično zgodovino Slovencev, *Versuch einer Geschichte von Krain* (Poskus zgodovine Kranjske), tiskano v dveh delih, 1788 in 1791, katere prevod v slovenščino je izšel šele po 190 letih, je bil prvi ocenjevalec Bavčerjeve knjige. Do nje je bil zelo kritičen. Linhart je bil namreč velik ljubitelj Voltaira in svobodomislec, zato zgodovine ni delil po vladarjih ali verah, pač pa po ljudeh, ki so določeno zemljo naseljevali. O tej

Bavčerjevi knjigi je napisal: »Mož je pisal brez načrta in povezave med dogodki, razen časovne, brez kritike, z za njegov čas in poklic značilnim nagljenjem do vsega, kar je bilo čudežno ali kar je sodilo na versko področje. Vse drugo se mu je zdelo nepomembno, vendar pa je za bodočega zgodovinarja le izbral gradivo«.

Bavčer je bil kot jezuit ekstremno netoleranten do vseh ver, razen do katoliške, netoleranten predvsem do reformatorskih cerkva in židovske vere. Tako najslabše piše o luteranih, o Židih, o njihovih grehih in krivdah pa je navajal stvari, ki se današnjemu človeku ob koncu 20. stoletja zdijo grozljive in neverjetne. Na posameznih straneh od 6. do 9. knjige ne nava-ja samo grehe Židov, temveč tudi zločine, katere bi po njegovem kristijani morali kaznovati, konec 9. knjige in 10. knjiga pa sta polni obtožb proti luteranom. Navedene kronološko so to naslednje stvari:

1558 Urban Tekstor je bil 1543 imenovan za ljubljanskega škofa. (Trubar ga imenuje Tkalec ali Kalec, ker naj bi svoje slovensko ime polatinil.) Bil je odličen pridigar, spovednik kralja Ferdinanda, s svojo besedo je močno nasprotoval Lutrovim naukom. Po petnajstih letih duhovniškega službovanja je 1558 umrl kot mučenik. Umorila ga je sekta Donaberta. Razširjevalci novih naukov niso več mogli prenašati njegovih ostrih besed in zaničevanja njihovih naukov, zato so ga zahrbtno napadli, da je padel vznak po stopnicah. Potomci so zato menili, da je bil umorjen, in so ga imeli za mučenika.

Bavčer je mnoge stvari opisal neresnično in neobjektivno. Slovenski zgodovinar Josip Gruden (1869-1922), pisec *Zgodovine slovenskega naroda*, namreč piše o smrti škofa Tekstorja mnogo bolj razumljivo in logično. Tekstor naj bi se 1558 s cesarjem vračal z državnega zbora v Frankfurtu in prišel v mesto Donauwörth. Na poti v cerkev ga je na hišnih stopnicah zadela kap, padel je ter ranjen po glavi in obrazu obležal mrtev. Katoličani so razlagali, da so protestanti ponoči z vodo polili stopnice, poledenelost teh pa naj bi povzročila padec in smrt. Protestanti pa so škofovo smrt tolmačili kot božjo kazen. Matija Vlačić - Flacius Illyricus, pomemben protestantski teolog in cerkveni zgodovinar, je baje napisal stramotilne verze v zvezi s smrtjo škofa Urbana. Iz Donauwörtha so škofovo truplo prenesli v Gornji Grad v Sloveniji in ga pokopali v tamkajšnji cerkvi. Pozneje mu je škof Tomaž Hren postavil skromen spomenik. Po mnenju Josipa Grudna spada Urban Tekstor med najbolj znamenite osebe te dobe, saj je njegovo načrtovanje katoliške reforme nastalo že pred največjim vzponom luteranstva pri nas. O sekti Donaberti, ki naj bi Tekstorja umorila, zgodovinarjem ni nič znanega; verjetno je kraj smrti Donauwörth Bavčer zamenjal z Donaberti.

1560 Bavčer piše o naglem širjenju verskih naukov, kajti vladarji, ki so se ukvarjali z drugimi, nepotrebniimi stvarmi, so bili premalo energični v bor-

bi proti prodiranju novih verskih nauk. Tudi deželni upravitelji in magistrati so raje skrbeli za svoje koristi in zaradi teh dopuščali širjenje nove vere. Plemiči so izstopali iz katoliške vere, mnogi so se pustili podkupiti, zapeljevala sta jih nauk o svobodi vesti in pohlep. Zapirali so cerkve, da bi se tako polastili ozemelj in dohodkov beneficij. Oznanjevalci so zavajali narod s sladkimi besedami in raznimi zvijačami. Govorili so o nepotrebnosti pokore in dobrih del, oboževali pa so spolne strasti in nauk o svobodi vesti. Mnogi višji cerkveni predstojniki, župniki in redovniki so prestopili v novo vero zato, da so lahko živeli v razuzdanosti, v javnem konkubinatu in sploh življenju, nedostojnem za duhovniški stan. Delili so zakrament evharistije pod obema podobama. Nova vera je hitro prevzela ljudi na področju Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške, zlasti pa njihovo plemstvo.

1565 V tem letu je umrl koprski škof Peter Pavel Vergerij ml. Prav njega je papež Pavel III. poslal v Nemčijo, da bi spreobrnil Lutra. Vergerij pa je 1548 izstopil iz katoliške vere in postal luteran. Prav tako kot njegov brat Ivan Krstnik, škof iz Pule.

1567 Veliki knez Karel je poslal upravitelju, škofu in magistratu Trsta ukaz, da se mesto očisti luteranov in živi v »čisti« katoliški veri.

1569 Knez Karel je po naročilu cesarja Maksimilijana odpotoval v Španijo, da bi posredoval pri sklenitvi miru med španskim in francoskim kraljem. Luterani so v Gradcu ustanovili svojo gimnazijo, in to z denarjem, katerega so katoličani darovali kot pomoč domovini za boj proti Turkom. Podobno gimnazijo so luterani ustanovili tudi v Celovcu, kjer so učitelji že imeli fakultetno izobrazbo.

1575 Knez Karel je poslal v Gorico ljubljanskega škofa in s Koroške gosposvetskega prepozita z zahtevo, da predvsem veljaki opuste novo vero in se vrnejo h katoličanstvu. Večina veljakov in ostalih prebivalcev se je povrnila k »pravi« veri, tisti pa, ki so vztrajali, so morali deželo zapustiti.

1578 Tega leta je bil v Brucku shod katoliške duhovščine s škofom ter višjim klerom in veljaki luteranov. Prvi so terjali zaščito cerkvene nedotakljivosti, luterani pa priznanje in potrditev nove vere. Takratna politična situacija je kneza Karla prisilila, da je dovolil svobodno augsburško veroizpoved v Gradcu, Judenburgu, Celovcu in Ljubljani, vendar samo za plemstvo in le do njegove smrti. Katoliška vera mora ostati nedotaknjena. Svoboda za luterane ni veljala za noben drugi kraj, trg ali vas, kakor tudi ne za ljudstvo nasploh. Toda luteranski veljaki so kmalu pozabili na te pogoje in začeli delati po svoje. Katoličanom so odvzeli mnogo župnij in postavili svoje predikante. Z denarjem, ki je bil zbran za boj proti Turkom, so sezidali nove cerkve v Gradcu, Mariboru, Radgoni, Lipnici, Celovcu, Gmündu, Sv. Križu pri Kamniku, Radovljici, Kropi, Feldachu in Neumarktu. Veljaki so svoje sinove pošiljali v nekatoliške zavode, kjer naj bi s splošnim znanjem dobili

tudi verski poduk. V različne jezike so prevedli sveto pismo, pesmi in druge verske knjige in jih prenesli med ljudi. V javne službe so sprejemali samo protestante, katoličane pa odpuščali, s tem da niso mogli dobiti nove službe. Noben katolik si ni več smel kupiti hiše. Če se je kdo vrnil k katoliški veri, je postal tarča psovka, ovir in zasmehovanja, tako da so mnogi raje zapuščali domovino, kot da bi prenašali tako trpljenje. Mnogi redovniki in duhovniki so opuščali samski stan in se z nunami ženili. Gonjo so usmerili tudi proti papežu, škofom in pošteni dohovščini, spoštovali pa niso niti kneza niti deželnega glavarja. Skrunili so zakramente katoliške cerkve, onečastili službo božjo, preklicali so čaščenje svetnikov, post in odpuščanje grehov. Mnogi redovniki so začeli zapuščati samostane, ki so ostali prazni, kot npr. frančiškanski v Ljubljani in Gradcu. Vanje so se naselili reveži. Nekatoliški veljaki so z zvijačami začeli siliti v novo vero vse ljudi. Kmetom, utrujenim od težkega dela, so ob postnih dneh dajali mesno hrano. V cerkvah in kapelah so prepovedali katoliške obrede, katoliškim kmetom so nalagali nove davke za vzdrževanje protestantskih duhovnikov in cerkva. Štajerski protestantski veljaki so z orožjem preprečili, da bi sekovski škof namestil katoliške duhovnike v svoje župnije. Župnike so ti veljaki sramotili, preganjali in pretepali, nasilno so onemogočali procesije. Katoličani so vso to nasilje prenašali, da ne bi prišlo do ljudskih nemirov ali uporov.

1581 V Trstu so zopet začele vznikat tajne skupine novovercev. Slišati je bilo mogoče protestantske pridige. Ko je umrl verni katoliški Tržačan Carar, se njegovi sinovi luterani niso hoteli udeležiti katoliškega pogreba. Knez Karel je 1581 ukazal izgon vseh razkolnikov, ki se niso hoteli vrniti v katoliško vero; in nekaj jih je bilo res izgnanih. V tem času so obmejne dežele ropali Turki, notranjost pa so uničevali razširjevalci nove vere. Zato je knez Karel v Gradcu imenoval katoliškega namestnika, ki je meščanom prepovedal obiskovati luteranske templje. K službi božji so smeli zahajati le v svoje župne cerkve. Otroci so se smeli šolati le v katoliških šolah. Odrejeno je bilo tudi, da morajo protestantski magistrati in sodniki svoje položaje predati katoličanom, vendar protestantski veljaki meščanom niso dopustili izpolniti Karlovih ukazov. Zato je ta poslal državnega tajnika Jechlingerja in poslanca Primoža Vancija ter Krištofa Erbharda v Gröbning. Ti naj bi iz župnije izgnali luteranskega duhovnika in vrnil katoliškega. Luteranska množica pa je duhovnika na silo odslovila iz cerkve. Rešil se je z begom, enako kot knezovi poslanci, ki so se le tako rešili smrtne nevarnosti.

1588 Pojavila se je nova sekta zamaknjenci (danes imenovani prekrščevalci). Ti so se umikali v gore in hribe, lahkoverni ljudje, ki so prihajali k njim, pa so jim v hribih zidali cerkve. Tega leta je umrl knez Karel, star komaj 50 let, in nasledil ga je knez Ferdinand, ki se je bojeval s Turki okoli Siska, Petrinje in Karlovca.

1597 Ferdinand je kot verni katolik kmalu opazil verski razkol in zato odšel po nasvet k papežu v Rim. Pri papežu je dosegel, da je prišel v Gradec apostolski nuncij in se tam naselil. Ferdinand se je z veliko vnemo lotil preganjanja nove vere v svojih deželah in njegovi poslanci so pri tem doživeli pravo nasilje v vasi Aussee in trgih Eisenerz ter v Radgoni na Štajerskem, kjer jih je množica ljudi nagnala z vzdevki »papistični tatovi« in »mešetarji« ter grožnjami, da jih bodo pobili. Vendar Ferdinand ni odnehal, kajti po sklepu v Brucku 1578 je svobodna augsburška veroizpoved veljala le za kneze in plemiče, ne pa za njihove podložnike, in to samo za življenje kneza Karla, ne pa tudi njegovih naslednikov. Vzpostavitev katoliške vere med plemstvom je bila sicer odložena na primernejši čas, vendar je bilo knezom prepovedano vzdrževati stike s protestantskimi duhovniki in opravljanje augsburških verskih obredov.

1598 Ferdinand je deželni poslanec Štajerske ukazal, da morajo v dveh tednih Gradec, Judenburg, Ljubljano in še nekatere štajerske kraje in trge zapustiti vsi protestantski duhovniki in učitelji. Res so izvršili Ferdinandovo odredbo, v Gradcu pa je bila za posredovanje pripravljena celo dobro oborožena vojaška enota pod vodstvom Krištofa Paradeiserja.

1599 Za pokatoličevanje Radgone so bili zadolženi sekovski škof Martin Brenner, baron Andrej Herbersdorf in Friderik Paar kot poveljnik manjše vojaške enote. Ko so prišli v Mureck, je protestantski duhovnik zbežal, župnijo v Radgoni pa je prevzel katoliški duhovnik.

Sestavljen je bil novi svet iz samih katolikov; sploh so na vsa javna mesta bili nameščeni samo katoličani. Ljudstvo, ki je bilo pod kontrolo dobro oboroženih vojakov, je prosilo škofa za milost in odpuščanje. Škof jim je pojasnil katoliške nauke in mnogi so se povrnili h katoliški veri, ubežnikom, ki se niso hoteli vrniti, pa so sodniki in mestni svet zaplenili imetje.

1600 Tega leta se je Ferdinand odločil pregnati protestantizem tudi s Kranjskega. To nalogo je zaupal ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu, upravitelju Kranjske Juriju Lenkoviču, namestniku Jožefu Rabatti in Filipu Kobenzlu. Spreobračanje se je v Ljubljani začelo s slovenskimi škofovimi pridigami, za nemško govoreče ljudi pa je pridigal predstojnik jezuitov pater Henrik. Njuna govorniška sposobnost je privedla večino meščanov do spreobrnjenja, le 16 ljudi je bilo izgnanih iz dežele, prav tako tudi protestantski duhovnik. Vrnjene so bile tudi cerkve in zavetišča, protestantsko pokopališče pa je bilo uničeno. Tudi tempelj, katerega je pri trdnjavi sv. Križa sezidal turjaški grof, je dal škof do tal porušiti. V spreobrnjenih mestih Škofja Loka, Kranj, Kamnik in Radovljica so bile porušene protestantske cerkve. Spreobrnjene so bile tudi Višnja Gora, Kostanjevica, Novo mesto, Črnomelj, Krško, Krupa in Metlika. Po zaslugi škofa Hrena se je spreobrnilo tudi mnogo kranjskega plemstva. Te uspehe si je v Ljubljano prišel

ogledat sam knez Ferdinand. Že prej je vanjo naselil jezuite, ki so na starem mestnem trgu ustanovili kolegij, dobili pa so cerkev sv. Jakoba z zavetiščem, iz katerega so bili reveži premeščeni drugam.

Na Štajerskem je spreobračanje nadaljeval škof Martin Brenner, ki je prišel v vas Sent Lenart in tam dal porušiti cerkev, ki so jo na bližnjem hribu postavili »skakači«. To je bila posebna sekta ljudi, ki so skakali in se zvijali, nato pa spali. Ko so se prebudili, so govorili o čudovitih stvareh, ki naj bi jih videli: Boga na nebeškem prestolu, blaženo Devico Marijo in apostole. Iz nebes naj bi jim bilo ukazano, da se bodo ljudem zgodile vse mogoče nesreče, če se na mestu njihovega skakanja ne zgradi cerkev, v katero bi potem angeli prenesli Kristusov grob iz Palestine.

V Betnavi pri Mariboru je škof Martin dal porušiti cerkev, pokopališče in šole, katere so zgradili protestanti. V Ptujju je bilo spreobrnjenecv okrog 60, nekaj ljudi je bilo izgnanih, vse protestantske knjige pa sežgane. Tudi iz Celja je bilo izgnanih 5 ljudi, medtem ko je vse ljudstvo iz Žalca priseglo zvestobo svojemu knezu. Čudoviti tempelj v Govčah je bil do tal porušen. Spreobrnilo so se tudi v Dravogradu, Slovenj Gradcu in Radljah. Uničena sta bila protestantska cerkev in pokopališče pri gradu Krotendorf (Žabjek). Spreobrnjena sta bila tudi St. Gallen in Schladming. V Gornji Štajerski so prisegli zvestobo knezu Ferdinandu meščani iz Brucka na Muri, Leobna, Knittfelda, Judenburga, Obdacha, Weisskirchna in Zieriga. Zasluge za to je imel predvsem škof Martin, ki je boj proti protestantom vodil tudi na Koroškem, kjer so mu pomagali grof Ivan, Angel Kostedi in Kristofor Prank. Tudi tu je večina ljudi sprejela katoliško vero. V Kremsburgu in Gmündu so bile porušene protestantske cerkve in izgnani protestantski duhovniki. Vendar je bil v nekaterih krajih organiziran tudi upor proti škofovemu prihodu. Tako se je v kraju Trebinji zbralo okoli 500 obroženih kmetov, ki so postavili straže po okoliških hribih. Meščani iz Beljaka so jim poslali nekaj orožja in municije, pa tudi sami so se pridružili kmetom iz okolice in prisegli, da se bodo proti katoličanom upirali do zadnje kaplje krvi. Podobno so tudi Celovčani pripravljali orožje in utrdili mestna vrata ter imeli 600 oboroženih mož. Iz Celovca so odšli v Spittal k škofu trije poslanci s pojasnilom, da je pokatoličevanje za vso deželo težka in neljuba stvar zaradi zahtevane neobičajne prisege, predvsem pa pregona ljudi iz dežele. Zato naj se preneha z neobičajnimi procesi, tako da se bo ljudstvo lahko umirjeno vrnilo k svojim opravičilo. Odgovor škofa je bil, da je pokatoličevanje zahteval knez, in to ne v škodo, temveč v korist dežele. Seveda je o tem obvestil Ferdinanda, ki je poslal še ostrejša ukaza in zapretil neposlušnežem z izgubo premoženja, pravic in privilegijev.

Kraji Šent Vid, Breže, Velikovec, Št. Andraž in Volšprek so se vrnili h katoliški veri brez težav. Vse protestantske cerkve in pokopališča so bila

porušena in sežgane protestantske knjige. V Beljaku je prišlo do borbe med oboroženimi meščani in številnejšo knezovo vojsko, ki je seveda zmagala. Sledilo je prisilno spreobračanje; mnogo ljudi se je vrnilo k »pravi« verji, ostali pa so zbežali iz mesta. Tudi v Celovcu je bilo močno negodovanje, zato je knez Ferdinand zapretil z ostro in celo smrtno kaznijo ter izgubo časti in imetja. Rok za spreobrnitev sta bila dva meseca. Protestantske duhovnike so izgnali, novo protestantsko cerkev pa zaprli in ključke shranili, kajti zadnja beseda je pripadala knezu. Da bi se katoliška vera še okrepila, so oglejski, salzburski, krški in labodski ahidiakonati prejeli od Ferdinanda ukaze glede življenja in obnašanja duhovnikov. Izšle so tudi odredbe proti protestantom in njihovim duhovnikom, po katerih jih čaka smrtna kazen, če se vrnejo. Le spreobrnitev plemstva je bila odložena na poznejši čas.

1627 V prejšnjih letih je Ferdinand zatrl protestantizem na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. S pregonom protestantskih duhovnikov in prepovedjo njihovih obredov je privedel meščanstvo in preprosto ljudstvo nazaj k »pravi« verji. V tem letu pa je augsburško veroizpoved prepovedal tudi za plemstvo, vendar z nedoločenim rokom za povrnitev k »pravi« verji. Tako so se tudi mnogi plemiči kmalu vrnili h katoliški verji.

1629 V tem letu oziroma do konca tega leta je bil postavljen tudi rok za plemstvo, da se spreobrne ali pa odide iz dežele s svojimi premičninami vred. Nekaj plemstva je pristopilo h katoliški verji, ostalo pa je zapustilo domača tla.

Zgodovinar Josip Gruden v svoji *Zgodovini slovenskega naroda* omenja Bavčerja le z naslovoma njegovih dveh knjig in s kratkim življenjepisom. Iz vsebine teh knjig, natisnjenih tudi v slovenskem jeziku, smo izvedeli do sedaj neznane stvari.

Janko Kos v svoji knjigi *Duhovna zgodovina Slovencev* obdobje, opisano v Bavčerjevi X. knjigi, opisuje nekoliko drugače. Po njegovem so se morali do 1590 izseliti iz slovenskih dežel protestantski pridigarji in meščani ter na koncu še plemiči. Večina njih je bila nemškega rodu. Izgon ni bil nasilen, ker je potekal brez inkvizicijskega nasilja in smrtnih obsodb. Imeli naj bi možnost prodaje nepremičnin in nekaj premoženja vzeti tudi s seboj. Iz tega njegovega pisanja je razvidno, da je izgon lahko tudi nenasilen. Na koncu pa nas preseneti še zaključek te knjige, da slovenski protestantski eksodus ob koncu 16. stol. in v začetku 17. ni bil ne po obsegu in ne po pomenu enak katoliškemu eksodusu leta 1945.

Vzporejanje teh dveh eksodusov se človeku zdi neokusno in nesprijemljivo.

A REFORMÁCIEÓ ÉS A SZLOVÉN PROTESTÁNSOK MARTIN BAVČER

ÖSSZEFOGLALÓ

A reformáció és a szlovén protestánsok Martin Bavčer, az első szlovén történetíró műveiben című előadásában a *Historia rerum Noricarum et Forojulienisium* c. latin nyelven írott fő művét ismerteti. A mű még eddig nem jelent meg nyomtatásban csak egyes kolostori könyvtárakban maradt fenn kéziratként. Valentin – Zdravko Jelinčič szlovén történész Kanadában írt egy tanulmányt Bavčerről 1958-ban, amit 1975-ben szlovén nyelvre is lefordított. A Szlovén Bibliofil Egyesület Ljubljánában ezt csak 1991-ben nyomtatta ki. A mű, amelyet nevezhetnénk évkönyvnek is, tartalmazza az egykori történelmi krónikák valamennyi jellegzetességét: az események téves társítását, a részletek helytelen és elfogult értékelését. Számos fejezete érdektelen, de be kell ismerni, hogy a szöveg mégis a szlovén kultúra és történelem jelenős dokumentuma.

Bavčer (1595-1668) az ellenreformáció legnagyobb győzedelme idején élt.

Trubart és Dalmatint szinte nem is említi, valószínűleg nem tudta felmérni, hogy mit jelentenek a szlovén nemzetnek az első nyomtatott könyvek. Bavčer könyvének első kritikus elemzője Anton Tomaž Linhart (1756-1795) drámaíró és történész volt, aki 130 év után írt róla a *Versuch einer Geschichte von Krain* című művében. Megállapította, hogy Bavčer – az idő tényezőjén kívül - nem vette figyelembe az események közötti összefüggéseket és nem volt kritikái hozzáállása. Őt csak a vallási kérdések foglalkoztatták, a katolikus kivételével, minden vallással szemben ellenséges volt. Számára minden más jelentéktelen volt, ennek ellenére a jövőbeni történészek számára igen sok érdekes anyagot gyűjtött össze. Bavčer műveiben részletesen foglalkozik az 1558-1629 közötti idősakkal, a reformáció és az ellenreformáció időszakával. A könyvet tanulmányozni kellene mindenkinek, aki a történelem e korszakával foglalkozik.

DIE REFORMATION UND DIE SLOWENISCHEN PROTESTANTEN IN DEN WERKEN MARTIN BAVČER

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor befaßt sich mit dem in lateinischer Sprache verfaßten Hauptwerk des Paters Martin Bavčer mit dem Titel *Historia rerum Noricarum et Forojulienisium*. Das Werk, das nie gedruckt wurde, wurde in Abschriften in einigen Klosterbibliotheken erhalten. Erst 1958 veröffentlichte der slowenische Historiker Valentin-Zdravko Jelinčič in Kanada eine Studie über Bavčer, die er 1975 ins Slowenische übersetzte. Das Werk erschien in Laibach erst 1991 im Verlag des Slowenischen Vereines für

Bibliophilie. Das Werk könnte auch als Jahrbuch bezeichnet werden und es weist alle Merkmale der damaligen Geschichtschroniken auf, d. h. unkorrekte Bezüge zwischen bestimmten Ereignissen, falsche Einschätzungen und mangelnde Objektivität in zahlreichen Details. Viele Kapitel sind kaum interessant, dennoch stellt der Text ein wichtiges Dokument der slowenischen Kultur und Geschichte dar.

Bavčer (1595-1668) lebte in der Zeit des Siegeszuges der Gegenreformation

in diesem Gebiet. Trubar und Dalmatin werden von ihm fast nicht erwähnt, weil der Autor die Bedeutung des gedruckten Wortes für das slowenische Volk wahrscheinlich nicht begriff. Der erste Kritiker von Bavčers Werk war 130 Jahre später der Dramatiker und Historiker Anton Tomaž Linhart (1756-1795) in seinem Werk *Versuch einer Geschichte von Krain*. Linhart wirft Bavčer vor, er erkenne keine Bezüge zwischen den Ereignissen, mit Ausnahme der zeitlichen, und er schreibe unkritisch. Wichtig sei

ihm nur die Glaubensproblematik. Die Intoleranz gegenüber anderen Religionen außer der katholischen komme sehr stark zum Ausdruck. Alles andere betrachtete Linhart als unbedeutend, obwohl für künftige Historiker durchaus recht viel interessantes Material zusammengetragen wurde. Bavčer beschreibt in seinem Werk detailreich die Ereignisse von 1558 bis 1629, also die Reformation und die Gegenreformation. Das Buch ist jedem, der sich mit dieser historischen Epoche befaßt, zu empfehlen.

REFORMATION AND SLOVENIAN LUTHERANS IN THE WORKS OF MARTIN BAVČER

SUMMARY

In the paper of the above said title the author deals, mainly with Bavčer's most important work *Historia rerum Noricarum et Forojuliensum*, written in Latin. The manuscripts of the work, which has never been published, has been preserved in some monastic libraries.

It was only in 1958 in Canada that the Slovenian historian Valentin Zdravko Jelinčič published a study on Bavčer whereupon he translated the study into the Slovenian language and in 1991 it was published in Ljubljana by the Slovenian Bibliophilic Society.

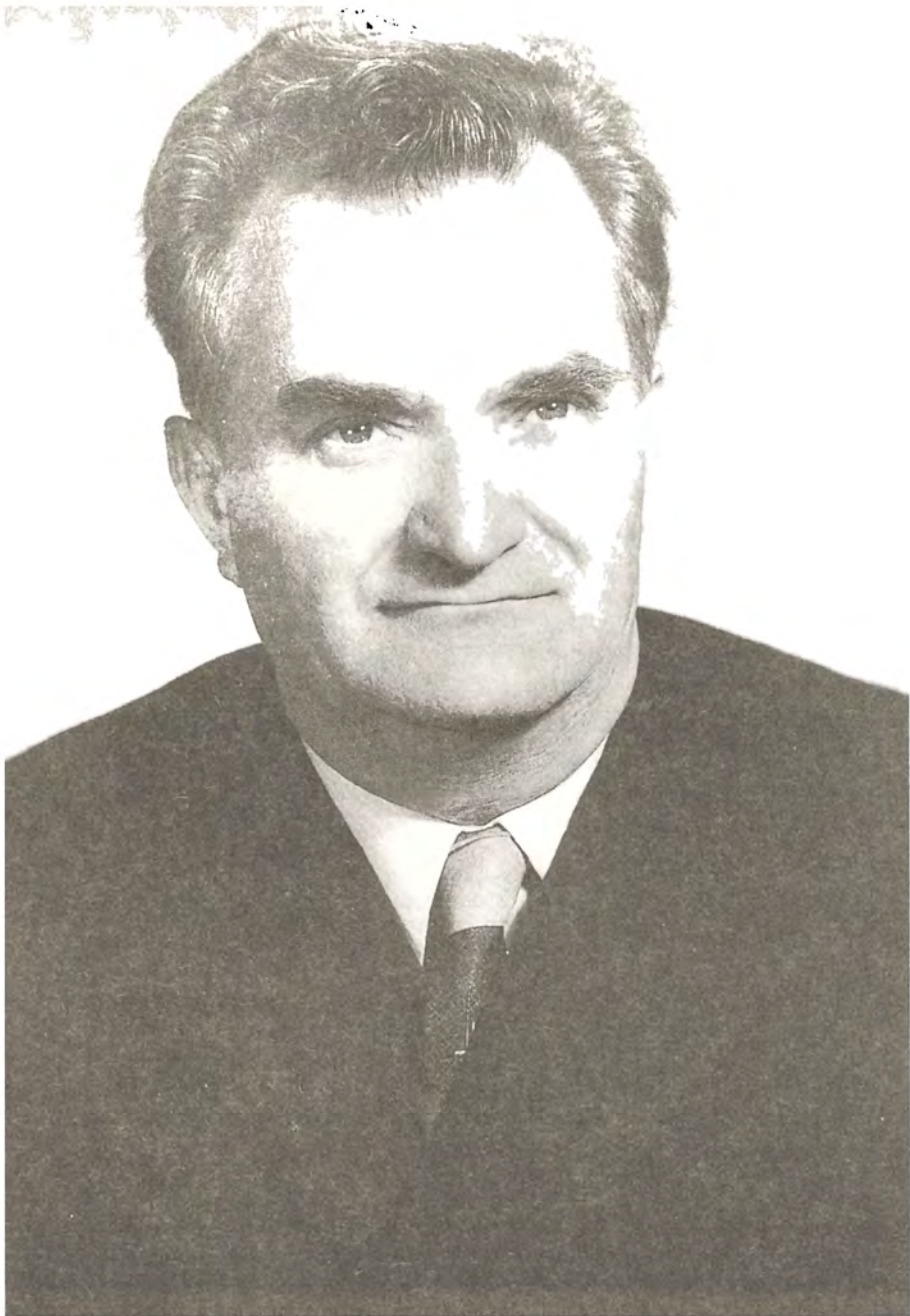
The work, which can be characterized as a chronicle, features all the characteristics of a yearbook of its time, like incorrectness in linking certain events to one another, false assessment of events and lack of objectivity as regards a lot of details. Many chapters are quite uninteresting; nevertheless one has to point out that the work stands out as an important document of our culture and history.

Bavčer (1595 – 1668) lived in the time period of the great victory of the Counter-Reformation in the territory of the present-day Slovenia. In the

above said work of his he makes no mention of Primož Trubar and Jurij Dalmatin which makes one think that he has not comprehended the importance of the first published books for the Slovenian people.

Slovenian historian and playwright Anton Tomaž Linhart (1756 – 1795) was the first to give a critical evaluation of Bavčer's work in his book entitled *Versuch einer Geschichte von Krain*. In the said work Linhart maintains that Bavčer used to write without linking events and occurrences and, more importantly, without a critical view. For Bavčer the most important issue seems to be religion and his intolerance of any other faith but Christianity is more than obvious thus everything else is of minor importance. He has, nevertheless, proved to be very useful for future historians for he had collected a great deal of interesting material, dealing in detail with the events in the time period between 1558 and 1629 which means Reformation and Counter-Reformation and his work is a must for everybody involved with history.

IN MEMORIAM

Zaslužni profesor Univerze v Mariboru dr. Vanek Šiftar

IN MEMORIAM

*(govor rektorja Univerze v Mariboru na žalni seji senata
ob smrti dr. Vaneka Šiftarja 11. 11. 1999)*

V imenu Univerze v Mariboru mi je naloženo, da se ob tej boleči priložnosti poslovim od zaslužnega profesorja Univerze v Mariboru, rednega profesorja, velikega učitelja, znanstvenika, pravnika, politika, humanista, urednika, vrtnarja, pesnika dr. Vaneka Šiftarja.

Malo je takih, ki so s tako širino, človekoljubjem znali in zmogli tako tenkočutno boriti se za Rome, delavce in kmete v Prekmurju, za študij prava in Univerzo v Mariboru, za pravico uporabe slovenskega jezika in enakopravno zastopanost narodov in narodnosti v zvezni skupščini v Beogradu, kot je znal prav on. Bil je človek, ki je pisal pesmi, obdeloval vrt, učil ustavno pravo ter nastopal v takratni republiški skupščini in v zvezni skupščini s pozicije svojega poslanstva.

V imenu Univerze v Mariboru iskrena hvala zaslužnemu prof. dr. Vaneku Šiftarju!

Ob tem slovesu od njega ne morem preko najinega osebnega odnosa. Sprejel me je v službo s srcem, zato mi je bil predstojnik in prijatelj.

Nepozabni so spomini na srečanja v njegovi delovni sobi na Petanjcih, v njegovem Vrtnu spominov in tovarištva, tukaj na Univerzi v Mariboru in v zvezni skupščini. Vedno je bil poln izvirnih idej, ki so bogatile razum in plemenitile srca. Njegovo delo ostaja in nas bogati in plemeniti naprej.

Svojcem se želim zahvaliti za vse, kar so storili za tudi našega Vaneka v času njegove boleznin in jim izrekam iskreno sožalje.

Slava mu!

IN MEMORIAM

(Eulogy on the part of the Chancellor of the University of Maribor at the memorial meeting of the Senate commemorating the death of Dr. Vanek Šiftar, 11th November 1999)

On this sad occasion I have been asked to take leave, on behalf of the University of Maribor, of Dr. Vanek Šiftar, meritorious professor of the University of Maribor, a scholar, great educator, scientist, lawyer, politician, humanist, editor, gardener and poet.

There are very few people who have been able, with such great depth and human kindness, to intercede not only on behalf of the Gypsy population and the farmers and workers of Prekmurje, but also on behalf of the legal studies and the University itself, of the right for the Slovenian language to be used and the nationalities and ethnic groups to be equally represented in the (Yugoslav) Federal Parliament of Belgrade. He was a man who wrote poems, worked in his garden, taught constitutional law and performed his job as a deputy of the then Republic and Federal Parliament.

Sincere thanks to the meritorious professor Dr. Vanek Šiftar on behalf of the University of Maribor.

On this occasion I cannot but say a few words as regards our personal relationship. It was he who gave me a job with kindness and sincerity so he was not only my superior but also my friend.

I shall never forget our many meetings in his study at Petanjci, in his garden called 'The Garden of Memory and Comradeship', here at the university and on the premises of the Federal Parliament. He was always full of original ideas which he shared with us thus making our minds richer and our hearts nobler. His opus remains to make us richer and nobler in the days to come.

My sincere thanks go to the members of his family who have stood by him in the days of his suffering and illness, and to them I offer my sympathy. May he rest in peace.

IN MEMORIAM

(Anrede des Rektors der Universität von Maribor auf der Gedenksitzung des Senats anlässlich des Todes von Dr. Vanek Šiftar am 11. November 1999)

Im Namen der Universität von Maribor bin ich damit beauftragt worden, mich bei dieser schmerzhaften Angelegenheit vom verdienstvollen Professor der Universität von Maribor, vom regulären Professor, großen Lehrer, Wissenschaftler, Juristen, Politiker, Humanisten, Redakteur, Gärtner und Dichter Dr. Vanek Šiftar zu verabschieden.

Es gibt wenige Leute, die mit einer derartigen Breite und Menschenliebe verstanden haben, sich feinfühlig nicht nur für die Roma die Bauer und die Arbeiter von Prekmurje einzusetzen, sondern auch fürs Jurastudium, für die Universität von Maribor, fürs Recht, die slowenische Sprache und die Völker, bzw. Völkerschaften in der Bundesversammlung von Belgrad gleichberechtigt anzuwenden, bzw. vertreten zu können. Er war ein Mensch, der Lieder geschrieben, im Garten gearbeitet

und das Verfassungsrecht unterrichtet hat; er war in der damaligen Republik- und Bundesversammlung als Abgeordnete tätig.

Im Namen der Universität von Maribor herzlichen Dank dem verdienstvollen Professor Dr. Vanek Šiftar.

Bei diesem Abschied möchte ich ein Paar Worte auch über unsere persönliche Beziehung sagen. Er hat mich mit offenem Herz fest angestellt und war nicht nur mein Vorsteher sondern auch mein Freund.

Unvergeßlich bleiben unsere Begegnungen in seinem Arbeitszimmer in Petanjci, in seinem Garten von Erinnerungen und Kameradschaft, hier an der Universität von Maribor und im Gebäude der Bundesversammlung. Er war immer voll von Originalideen, die den Verstand anreichert, bzw. die Herzen veredelt haben. Sein Werk bleibt und wird uns auch in der Zukunft anreichern und veredeln.

Mein herzlicher Dank geht an seine Familienangehörigen, die für ihren als auch unseren Vanek während seiner Krankheit sehr viel getan haben. Ich spreche ihnen mein aufrichtiges Beileid aus.

IN MEMORIAM

(a Maribori Egyetem rektorának beszéde dr. Vanek Šiftar halálakor megtartott gyászülésein 1999. november 11-én)

A Maribori Egyetem nevében ezen fájdalmas pillanatban elbúcsúzom a Maribori Egyetem címzetes és rendes professzorától, a nagy tanítótól, tudóstól, jogásztól, politikustól, humanistától, szerkesztőtől, kertésztől és költőtől, dr. Vanek Šiftartól.

Csak kevesen tudnak és képesek olyan érzékenyen harcolni a romákért, a muravidéki munkásokért és földművesekért, a jog oktatásáért és a Maribori Egyetemért, a szlovén nyelv használatának jogáért, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogú képviseletéért a szövetségi képviselőházban Belgrádban, mint ahogy ezt ő tette. Verset írt, a kertjében dolgozott, alkotmányjogot adott elő és mint képviselő részt vett az akkori köztársasági és szövetségi képviselőház munkájában.

A Maribori Egyetem nevében őszinte köszönet dr. Vanek Šiftar érdembeli professzornak!

Az utolsó búcsú alkalmával nem feledkezhetek meg személyes kapcsolatunkról sem. Szívből fogadott munkaviszonyba, ezért főnököm és barátom volt.

Felejtethetlenné az emlékek a találkozásainkra petanjci dolgozószobájában, a Barátság Parkjában, itt a Maribori Egyetemen, valamint a községi közgyűlésben. Mindig számtalan eredeti ötlete volt, amelyek gazdagították az értelmet és nemesítették a szívet. Munkája megmarad és továbbra is gazdagít és nemesít bennünket.

A hozzátartozóinak szeretném megköszönni mindazt, amit a mi Vanekunkért tettek betegsége idején és őszinte részvéteimet fejezem ki.

Béke hamvaira!

Franc PERNEK

PROFESOR DR. IVAN VANEK ŠIFTAR

V četrtek 11. novembra 1999 smo se na pokopališču na Petanjcih poslovili od zaslužnega profesorja Univerze v Mariboru, prof. dr. Ivana Vaneka Šiftarja, ki je po dolgi, težki bolezni umrl v murskosoboški bolnišnici v ponedeljek, 8. novembra 1999.

Dr. Vanek Šiftar je bil človek bogatih življenjskih izkušenj in vsestranskega znanja. Njegovi interesi so segali daleč čez okvire strokovnega pravnega znanja. Bil je znanstvenik, predan pravni stroki z izredno življenjsko energijo, odprt do okolja in na novo porajajočih se problemov v naši družbi. Bil je urednik, pesnik in častilec vsega lepega in vrednega. Predvsem pa je bil velik humanist, človek, ki ga je odlikovala ljubezen do sočloveka; človek, ki nikoli ni znal biti brezbrizen in neprizadeto stati ob strani, temveč je bil vselej pripravljen priskočiti na pomoč.

Dr. Ivan Vanek Šiftar se je rodil 26. maja 1919 na Petanjcih. Osnovno šolo je obiskoval na bližnji Tišini, gimnazijo pa v Murški Soboti in na Ptujju, kjer je leta 1938 maturiral. Že kot gimnazijec se je v drugi polovici tridesetih let ustvarjalno vključil med snovalce in pisce napredne mladinske revije Mladi Prekmurec, ki je bila od leta 1936 zbirališče mladih prekmurskih intelektualcev. Prekmurje je v kulturnem in splošnem razvoju zaostajalo za drugimi pokrajinami na Slovenskem. Prvi rod tamkajšnje inteligence je po letu 1918, po združitvi z narodno matico, moral nadoknaditi zamujeno. Kot odraz tega hotenja je verjetno razumeti tudi spodbuden pojav Mladega Prekmurca. Revija je pritegnila prekmursko mlado razumništvo, tudi mladega Vaneka, ki je sprva v njej le objavljal lastne pesniške stvaritve, od leta 1938 dalje pa je revijo tudi urejal. Zbral je gradivo tudi za peti letnik, a je njegovo objavo preprečila vojna.

Po maturi se je Vanek Šiftar vpisal na Pravno fakulteto v Ljubljani. Študij prava je moral prekiniti zaradi druge svetovne vojne. Med 2. svetovno vojno je bilo Prekmurje ponovno odtrgano od Slovenije in prav Šiftarjevi rojstni Petanjci so zaradi svoje obmejne lege na Muri imeli pomembno vlogo v povezovanju narodnoosvobodilnega gibanja na obeh bregovih Mure. Tako so na Šiftarjevi domačiji našli zavetišče številni ilegalci, tu so se shranjevala in posredovala poročila in partizanski tisk. O tem priča tudi marmorna plošča, ki stoji ob pragu domačije in seznanja obiskovalca s prostorom, v katerega vstopa, vanjo pa je vklesan napis:

»Tukaj je bilo od 1939 - 1941 uredništvo Mladega Prekmurca. Semkaj so se poleti 1941 zatekli ilegalci Mirko Bagar, Evgen Kardoš, Štefan Kuhar in drugi. Spomladi 1945 med 5-tedensko fronto na Muri je bilo tu oporišče vojakom RA.« Dokler je bil na svobodi, je tudi mladi Vanek opravljal kurirske in druge posle, sicer pa so ga vojne vihre nosile skozi odporniško gibanje, ilegalno, prisilno mobilizacijo v madžarsko vojsko, prebeg na rusko stran in raznotero vojno trpljenje.

Po koncu vojne je Vanek Šiftar nadaljeval študij prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in leta 1953 kot študent ob delu tudi diplomiral. Po osvoboditvi domovine je bil izredno družbenopolitično aktiven, opravljal je naloge in dela na več področjih in ravneh. Med drugim je bil okrajni in okrožni javni tožilec v Murški Soboti in Ljutomeru, tajnik Vrhovnega sodišča takratne SR Slovenije, sodnik okrožnega sodišča v Murški Soboti, poklicni poslanec skupščine Republike Slovenije in Zvezne ljudske skupščine Jugoslavije, svetnik glavnega odbora SZDL Slovenije, predsednik komisije za družbeno samoupravljanje na okrajnem sindikalnem svetu v Mariboru in še bi lahko naštevali. Bil pa je tudi zavzet kulturni delavec, ki je med drugim v petdesetih letih pomagal ustanoviti Pokrajinsko in študijsko knjižnico v Murški Soboti. Pomemben je tudi njegov prispevek pri ustanavljanju prekmurskega tiska ter drugih kulturnih dejavnosti v pokrajini ob Muri, kjer je bil tudi pobudnik številnih izdajateljskih dejavnosti.

Čeprav je bil za doktorja znanosti na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani promoviran šele leta 1965, je bil zaradi obsežnega znanstveno-raziskovalnega dela že leta 1958 habilitiran v docenta za družbenopolitični sistem SFR Jugoslavije, leta 1974 pa v izrednega profesorja za isti predmet. Leta 1991 je bil na Univerzi v Mariboru izvoljen v naziv rednega univerzitetnega profesorja za predmet ustavno pravo SFRJ. Leta 1983 mu je Univerza v Mariboru podelila naziv zaslužni profesor.

Leta 1965 se je dr. Vanek Šiftar zaposlil na tedanji VPŠ v Mariboru, kjer je predaval o družbenopolitičnem sistemu SFRJ in osnovah delovnega prava in socialne varnosti. Kot predavatelja so ga vabili tudi v Ljubljano, predaval je na podiplomskem študiju v Zagrebu, na mariborskem oddelku Teološke fakultete Univerze v Ljubljani in drugod. Sodeloval je tudi na številnih kongresih in posvetovanjih doma in v tujini z referati in drugimi prispevki, ki so bili ocenjevani kot bistveni prispevek k teoriji in praksi pravnih disciplin.

Dr. Vanek Šiftar je bil prvi iz vrst pedagoških in znanstvenih delavcev nekdanje Višje pravne šole, ki ji je poskušal pridobiti mednarodni znanstveni ugled in s tem pospešiti izpolnjevanje pogojev za njeno preoblikovanje. Glede na ožje okolje Slovenije, v katerem je živel in ustvarjal, se je že pred več kot tridesetimi leti vključil v realizacijo pobude deželne vlade Gradiščanske in Inštituta za mednarodne kulturne odnose v Budimpešti, da se takratno mariborsko višje šolstvo in Slovenija kot celota s podpisom pogodbe leta 1970 pridružita ustanovitvi mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci (Mogersdorf). V Avstriji je bil aktiven član organizacijskega odbora pri organiziranju simpozijev Modinci v 70. in 80. letih, kjer je nastopal tudi kot referent in kot sourednik treh zbornikov. Modinski simpozij, ena najstarejših oblik sodelovanja strokovnjakov ob meji, je še danes vzorec regionalnega sodelovanja v Evropi. Na simpozijih v Modincih so bile skozi četrto stoletja sistematično raziskovane in prikazovane vse razsežnosti življenja in sožitja na tromeji, kjer že stoletja kot sosede živijo Madžari, Slovenci in Nemci. Teme za posamezne vsebinske sklope je dr. Šiftar premišljeno izbiral glede na ak-

tualne družbenopolitične razmere, ki so v času organiziranja simpozija vladale v Sloveniji (oz. SFRJ), Avstriji in na Madžarskem. Navedem naj le nekaj tematskih sklopov iz obdobja petindvajsetih let simpozija: *Položaj kmeta in kmečki upori od 15. do 19. st. (l. 1973)*, *Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do leta 1918 (l. 1977)*, *Panonski prostor med tradicijo in napredkom (l. 1982)*, *Vpliv in učinki tiskarstva in tiskov v panonskem prostoru do jožefinskih reform (l. 1986)*, *Meščanski svet na panonskem območju med 1830-1867 (l. 1990)* itd. Vsebina simpozijev je, skratka, bila zgodovina treh narodov na panonskem prostoru, njihova kultura, šolstvo, jezik, promet, naselja, trgovina, medsebojni vplivi. V novejšem času so prišla na vrsto tudi manjšinska vprašanja in okolje.

Dr. Šiftar je bil vedno poln novih idej ... Ni še dolgo tega, kar se je zavzelo, kot vedno, lotil novega projekta, ki ga je želel predstaviti na dvodnevnem znanstvenem srečanju Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih. Pripravil je idejni koncept znanstvenega srečanja, pridobil referente med znanstveniki in družbenimi delavci v Sloveniji, na Madžarskem in v Avstriji, sam pa se je ponovno lotil raziskave rojstnih Petanjec »skozi stoletja«. Žal je njegovo delo ostalo nedokončano, pretrgala ga je smrt.

Šiftarjevo znanstveno-raziskovalno delo je bogato in tematsko raznoliko. V grobem bi ga lahko strnili v naslednje 3 znanstvene sklope:

- 1) V raziskovalnem delu na področju samoupravljanja se pri dr. Šiftarju kaže kontinuiteta od raziskovanja delavskega soodločanja po oktobrski revoluciji v raznih evropskih državah, in v tej zvezi raziskovanja delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji, do raziskovanja delegatskega in skupščinskega sistema.
- 2) Njegovo zanimanje je segalo na številna področja družbenopolitičnega sistema nekdanje skupne države, od razvoja ustavnega prava pa do delovnega prava, kar je na Višji pravni šoli v Mariboru več let tudi predaval. Posebno zanimanje je kazal za vprašanje položaja delavcev, zaposlenih v takratni družbeni ureditvi, ter za reševanje delovnih sporov. Sodeloval je tudi v prvi meddržavni raziskavi delavskih stavk. Kot eden vidnejših teoretikov ustavnega in delovnega prava je bistveno prispeval k izgrajevanju obeh pravnih panog.
- 3) V Šiftarjevi bibliografiji so pomembno zastopana tudi dela, namenjena proučevanju narodnostnih in etničnih skupin, pri čemer izrazito izstopa problematika Romov (Ciganov). O romski problematiki je napisal in objavil številne strokovne članke, aktivno je sodeloval na več simpozijih o romski problematiki doma in v tujini (predvsem na Madžarskem), leta 1970 pa je objavil tudi eno od najbolj temeljitih monografij o Romih (Ciganih) pri nas z naslovom *Cigani - minulost v sedanosti*. V njej si je prizadeval povedati vse tisto, do česar se je bil dokopal pri zgodovinskem, demografskem, etnološkem, sociološkem in socialnopolitičnem proučevanju problema, s katerim je bil dobro seznanjen že od mladih let, saj je izhajal iz kraja, kateremu je tudi romski živelj dal neko čisto posebno, svojsko etnično in celo pokrajinsko barvitost. Na področju manjšinske problematike je bil dr. Šiftar odlično seznanjen z razmerami med porabskimi Slovenci, bil pa je tudi eden prvih strokovnjakov, ki so se zanimali za Slovence v avstrijski zvezni deželi Štajerski. Sodeloval je tudi s kolegi med gradiščanskimi Hrvati, zlasti v njihovem zborniku *Panonska ljetna knjiga*.

Dr. Šiftar se je poglobljeno ukvarjal tudi z raziskovanjem urbarjev in urbarialnega prava v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem ter družbenimi razmerami na tem območju v posameznih časovnih obdobjih od 6. stol. do novejšje dobe. V sklop teh raziskav sodi tudi obravnavanje problematike cehov v Prekmurju. V njegovi bogati dokumentaciji bo lahko marsikateri raziskovalec naše družbene in kulturne preteklosti in sodobnosti našel spodbudo za nadaljnje raziskovanje.

Prof. dr. Vanek Šiftar je veljal za odličnega pedagoga. Bil je zelo iskan mentor kandidatom pri številnih seminarjskih in diplomskih nalogah, kakor tudi magistrskih nalogah in doktorskih disertacijah. Študentom je želel in znal na zanimiv način posredovati snov, nanje prenesti svoje bogato teoretično znanje, obogateno z dolgoletno družbenopolitično prakso. Študentje so ga izjemno cenili in ga imeli radi, saj je bil dober profesor, ki jih je veliko naučil in jih usposabljal za poklicno življenje z večnim iskanjem odgovorov na nova in nova vprašanja.

Zaradi vesplošne priljubljenosti in široke razgledanosti ter preudarnosti, s(m)o se k prof. dr. Vaneku Šiftarju radi zatekali nekdanji sodelavci, študentje, prijatelji in drugi tudi po njegovi upokojitvi leta 1979. Z veseljem nam je prisluhnil in nam po potrebi svetoval, nas tudi grajal, če smo si to zaslužili, vsekoli pa odseval izjemno notranjo duhovno moč in pokončno držo, ki sta ju nenehno krepili tudi njegova gostoljubna soproga Zita in domačija, obdana z Vrtom spominov in tovarništva, naravnim in kulturnim parkom, nastalim po njegovi zamisli. Z Vrtom je udeležil svojo silno ljubezen do narave in ga tako vztrajno in skrbno negoval več kot 50 let.

Zbiranje naravnega in kulturnega bogastva, ki ga danes občudujemo v Vrtu spominov in tovarništva na Petanjcih, je zahtevalo izjemen napor. Zmogel ga je lahko le človek, ki je imel dovolj vztrajnosti, poguma in kljubovalnosti, da ni obupal zaradi nerazumevanja nekaterih ljudi ter drugih nevšečnosti, ki so ga spremljale pri uresničitvi zastavljenega cilja. Začetki Vrta spominov in tovarništva segajo v leto 1945. Tedaj je Vanekova mati Apolonija, potem ko je ostala brez slehernega upanja, da se bosta domov med drugimi preživeli borci, interniranci, zaporniki in izgnanci vrnila tudi njena sinova, ob vhodnih vratih, ki so vodila na domačijo, v traten spomin zasadila vrbi žalujki, za vsakega sina po eno. Teh vrb danes ni več, Vrt pa se je do tega časa močno razvil in (p)ostal veličasten spomenik zmagi nad fašizmom v 2. svetovni vojni. Hkrati pomeni spomin na grozote in žrtve 2. svetovne vojne ter opomin novim generacijam, naj ne dovolijo, da bi se takšne grozote še kdaj ponovile. Podobno misel zasledimo v besedah ene od obiskovalk Vrta, ki jih je zapisala v knjigo vtisov: »Ponos preteklosti in optimizem bodočnosti izžareva ta svojstven spominski vrt.« Rastline in drevnine v Vrtu so predvsem žive priče boja proti nasilju, priče gorja in trpljenja in boja za človekovo dostojanstvo. Z enako ali morda celo še večjo vneto kot pravu se je Vanek posvečal svojim več sto vrstam dreves in grmovnic, prinesenim z vseh koncev sveta in skrbno razporejenim na površini 1,5 ha. Med bogato rastlinje so uvrščene umetnine, skulpture, predmeti mrtve narave, ki pričajo o strahotah vojne, nasilju in trpljenju, o množičnih pobojih in streljanju nedolžnih ljudi. Vsa živa in neživa narava v Vrtu spominov in tovarništva tako skupaj tvorita izjemno zakladnico naravne in kulturne dediščine neprecenljivega pomena, zanimiv memorialni park, ki ponuja svojevrsten kulturni užitek.

Med svoje velike ustvarjalne uspehe je dr. Šiftar prav v zadnjem letu prispeval še en projekt, morda enega največjih. Na Petanjcih je iz Vrta spominov in tova-

rištva nastala Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, ki jo je pod svoje moralno, statusno in gmotno okrilje vzel Znanstveno-raziskovalni center pri SAZU in iz katere bi naj ob pomoči ustanoviteljev, sponzorjev ter donatorjev zrasla institucija, ki utegne postati, tako kot nekoč Mladi Prekmurec, zbirališče prekmurskih intelektualcev, in ki naj bi prispevala k še večjemu duhovnemu ter gmotnemu bogastvu pokrajine ob Muri.

Profesor dr. Vanek Šiftar ima izjemne zasluge za razvoj mariborske Univerze ter naše in njegove Pravne fakultete. Še kot pedagoški vodja Višje pravne šole si je prizadeval za celoviti študij prava v Mariboru in konstituiranje Združenja visokošolskih zavodov v Univerzo v Mariboru. Kot dekan VPŠ je v letih 1965 – 1973 pripomogel, da se je število zaposlenih profesorjev močno povečalo – s prvotnih 8 na 17 redno zaposlenih profesorjev, tiste, ki magisterija ali doktorata znanosti še niso imeli, je spodbujal, da bi si ga čimprej pridobili bodisi doma, bodisi v tujini. Bil je med prvimi, ki so se zavzemali, da se tudi tedanjim višjim šolam v Mariboru dodeli pravica (in dolžnost) do znanstveno-raziskovalnega dela, njihovim učiteljem pa možnost izvolitve v univerzitetne nazive. Leta 1976 je tako pod vodstvom dekana prof. dr. Vaneka Šiftarja nastal prvi elaborat o prehodu VPŠ v Visoko pravno šolo, ki pa kljub dobro zastavljenemu programu visokošolskega študija v Sloveniji takrat ni dobil širše podpore. Veliko mnenj, obrazložitev in predlogov je bilo predstavljenih, a žal brez uspeha. Dr. Vanek Šiftar pa je ostal poln optimizma in neomajne vere v upravičenost visokošolskega študija prava v Mariboru in je nadaljeval s prizadevanji, brez katerih se tedanja Višja pravna šola ne bi obdržala. Končno je VPŠ leta 1990 prerasla v Visoko pravno šolo in tri leta pozneje v Pravno fakulteto Univerze v Mariboru.

V kolikšni meri je dr. Vanek Šiftar živel in dihal s svojo fakulteto ter želel čutiti in poznati njen utrip, je razvidno tako iz številnih objavljenih razgovorov z novinari, v katerih je rad omenjal Fakulteto, kot tudi iz pisem, ki nam jih je pisal. V svojem zadnjem pismu meni, ki sem ga prejel 12. septembra 1999, mi med drugim piše: »Dragi Franci, pošiljam Ti, kar sem zmogel napisati. Prosim, preberi, in s svojim mnenjem izroči razmišljujočemu študentu; ne pozabite nanj... Svoje mnenje o Brezovnikovi nalogi mi, prosim, sporoči, skupaj z mnenjem o mojih pripombah«. Žal je dr. Vanek Šiftar za vedno odšel, predno smo mu mogli sporočiti svoje mnenje. Ostaja nam torej dolg do njega in študentov, ki jim je vedno želel pomagati.

Zaslужni prof. dr. Vanek Šiftar je prejel več odlikovanj in priznanj, in sicer: red dela tretje stopnje, red dela z zlatim vencem (1971), red dela z rdečo zastavo, red republike z bronastim vencem, plaketo varnosti Zveznega izvršnega sveta (1976), srebrno plaketo Univerze v Mariboru (1979), srebrni znak OF, zlati znak sindikatov Slovenije (1977), naziv zaslužnega profesorja Univerze v Mariboru (1983). Na predlog Pravne fakultete in Univerze v Mariboru je leta 1999 prejel srebrni častni znak Republike Slovenije in zlati znak Univerze v Mariboru, ki smo mu ga, žal, podelili posmrtno. Od tujih priznanj je med drugimi prejel veliki križ časti dežele Gradiščanske.

Ob vstopu dr. Vaneka Šiftarja v osemdeseto leto življenja smo njegovi nekdanji sodelavci s Pravne fakultete odkrili tudi nove humanistične širine avtorja, našega učitelja in vzgojitelja, ki so nam bile neznane vsa desetletja njegovega plodovitega pravniškega, znanstvenega in družbenega delovanja. Gre za njegove tihe ustvarjalne vzgibe, saj je od mladeniških let pa vse do jeseni življenja občasno, a zavzeto pisal pesmi, nastale iz potrebe po »(samo)spoznanju in izpovedovanju sveta in lastne eksistence v njem.« Kljub svoji »ljubiteljski naravi« te pesmi da-

nes predstavljajo dragoceno osebno kroniko iz življenja razumnika med njegovimi rojaki v severovzhodni Sloveniji in naši osamosvojeni deželi. Pravna fakulteta je imela čast in zadovoljstvo izdati zbirko njegovih pesmi, ki jo je poimenoval *Pobiram orumenele liste* in ki jo dejansko smemo in moremo razumeti kot avtorjev kulturnometniški dnevnik, napisan v verzih. V začetnih, predvojnih letih, so v njegovih pesmih prevladovala teme o lepotah (prekmurske) pokrajine, ljubezenskem hrepenenju, o težkem življenju in socialnih stiskah prekmurskega človeka, povojne pesmi, zlasti iz zadnjih let (sklepne pesmi v zbirki nosijo letnico 1995) pa odkrivajo modreca, ki vidi življenje in človeka zunaj pravniške odtujenosti, relativizma in formalizma. Akademik Franc Zdravca je v recenziji med drugim zapisal: »Pesmi označujejo Šiftarjevo duhovno in čustveno popotovanje skozi desetletja, od zanosnega mladeniškega sprejemanja življenja, lepotnih stvari pokrajine in veselja, do duhovnih, naravnih in socialnih zapletov v sebi in družbi«. Nam pravnikom pa se zdi zanimiva še ena misel akademika Zdravca, ko ob koncu recenzije med ostalim ocenjuje dr. Šiftarja, ki se je v svojih pesmih ukvarjal zlasti z besedama resnica in pravica. Navajam: »Zakonodaja« – kaj je to drugega kot mešalnica velikih in malih črk, kot odmevnica družbenega kaosa. Zakonodaja - pomešane besede in njihovi pomeni, zlasti pomešani sta besedi »pravica in resnica«.

Dr. Vaneka Šiftarja, tega vsestransko radovednega, neutrudno iščočega in pošteno izpovedujočega prekmurskega razumnika, ni več med nami, ostajajo pa njegova dela in upanje, da bo kdo nadaljeval to delo z enako zavzetostjo in enako intelektualno poštenostjo.

Nekdo je dejal:

»Ljudi srečujemo, spoznavamo, vzljubimo in se na koncu z njimi razidemo. A nekaterih med njimi nikoli ne pozabimo.« Naš Vanek prav gotovo sodi med tiste, ki jih nikoli ne bomo pozabili ...

Viri

- Brigita Bavčar: *In memoriam dr. Vanek Šiftar*. Soboške novine, Murska Sobota, št. 14, 20. 11. 1999.
- Ivanjko Šime: *Vanek Šiftar – petinsedemdesetletnik*. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 30(1994) 1, str. 10-12.
- Iz recenzij akademika dr. Franca Zdravca, akademika dr. Jožeta Pogačnika in Franca Forstneriča k zbirki »*Pobiram orumenele liste*«.
- Pernek Franc: *In memoriam prof. dr. Ivan Vanek Šiftar – žalna seja na Pravni fakulteti Univerze v Mariboru* (11. 11. 1999).
- Pernek Franc: *Dr. Ivan Vanek Šiftar 1919-1999*. Večer, 1. 12.1999.
- Ružič Ernest: *Prof. dr. Ivan Vanek Šiftar 1919-1999*. Porabje, 18. 11. 1999.
- Toplak Ludvik: *Predlog za dodelitev državnega odlikovanja dr. Ivanu Vaneku Šiftarju, zaslužnemu profesorju Univerze v Mariboru*.
- Vratuša Anton: *Petdeset let Vrta spominov in tovarištva*. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 32(1996)1, str. 85-93.
- Vugrinec Jože: *In memoriam dr. Vanek Šiftar (1919-1999)*. Vestnik, 11. 11. 1999, str. 3.
- Žunec Branko: *Umrli je prof. dr. Vanek Šiftar*. Večer, 9. 11. 1999.

DR. IVAN VANEK ŠIFTAR PROFESSZOR

ÖSSZEFOGLALÓ

A felszólalás dr. Ivan Vanek Šiftar címzetes professzor emlékének van szentelve, ennek a sokoldalúan kíváncsi, fáradhatatlan kutató és becsületos valamású muravidéki értelmiséginek, aki 1999. november 8-án halt meg. Egy olyan ember emlékének van szánva, aki jogász, tudós, egyetemi tanár, szerkesztő, költő volt, a szép és az értékes tisztelője, de főleg nagy humanista volt, olyan ember, aki emberszeretetéről volt ismert és aki sosem tudott nemtörődomségből és közömbösen lemaradni, hanem mindig segítőkész volt.

Dr. Šiftar rendkívüli szaktudással rendelkező jogász volt, akinek a tudományos és kutatómunkája gazdag és tartalmilag szerteágazó volt. Kitűnő ta-

nár és rendkívüli pedagógus volt, akit a hallgatói tiszteltek és szerettek. Azok közé tartozott, akik becsülik a szép frott szlovén szót. Már fiatalkorában aktívan közreműködött a *Mladi Prekmurec* (Fiatal Muravidéki) c. haladó szellemű ifjúsági folyóirat szerkesztésében. Egészen élete őszéig időnként, de buzgón verseket is írt, amelyek a *Pobiram porumenele liste* (Szedegetem a megsárgult leveleket) című kötetben láttak napvilágot. Dr. Šiftar nagyon szerette a természetet, amit a Barátság Kertje gondozásával valósfított meg, amely számára több mint ötven éven át gyűjtötte a természeti és kulturális kincset. Az utóbbi időben részben ebből a kincsből létrejött a dr. Šiftar Alapítvány Intézete.

PROFESSOR DR. IVAN VANEK ŠIFTAR

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag ist zum Gedenken an den Emeritus Dr. Ivan Vanek Šiftar, den vielseitig neugierigen, den unermüdetlich suchenden und anständig bekennenden Prekmurje-Intellektuellen, gewidmet, der am 8. November 1999 gestorben ist; gewidmet ist er zum Andenken an einen Menschen, der nicht nur Jurist, Wissenschaftler, Professor, Redakteur, Dichter und Verehrer des Schönen und Wertvollen, sondern auch ein großer Humanist und Mensch war, der sich durch wahre Liebe zum Mitmenschen ausgezeichnet hat, und niemals gleichgültig und unbetroffen zur Seite stehen konnte, sondern war immer dazu bereit, Hilfe zu leisten.

Dr. Šiftar war Jurist mit ausgezeichneten Fachkenntnissen, dessen Forschungsarbeit sehr umfangreich und thematisch sehr vielfältig war. Er galt als ein ausgezeichneter Professor und Pädagoge, der

bei den Studenten hochgeachtet und populär war; darüberhinaus war er ein Mensch, der die schöne slowenische Schriftsprache sehr hoch schätzte. Schon während seiner Jugendjahre hat er sehr aktiv bei der Schaffung der fortschrittlichen Jugendzeitschrift *Mladi Prekmurec* (Der junge Prekmurje-Mensch) mitgewirkt; sein ganzes Leben lang, bis zu seinen Spätjahren hat er eifrig Gedichte geschrieben, die in der Liedersammlung *Pobiram orumenele liste* ('Ich sammle vergilbte Blätter auf') erschienen sind. Er wurde für seine große Naturliebe bekannt, die er durch den 'Garten der Erinnerungen und Kameradschaft' zum Ausdruck bringen konnte; über fünfzig Jahre lang hat er für den Garten sorgsam das Natur- und Kulturerbe angesammelt. Auch aus diesem Reichtum ist die 'Stiftung Dr. Šiftar' herausgegangen.

PROFESSOR DR. IVAN VANEK ŠIFTAR

SUMARRY

The paper is dedicated to the memory of meritorius professor Dr. Ivan Vanek Šiftar, the universally curious, ever searching and honestly expressive Prekmurje intellectual who died on 8th November 1999. It is dedicated to the memory of a man who was not only a jurist, scientist, college professor, editor, poet and worshipper of all things beautiful, but also a humanist, a man gifted with the love for his neighbour, unable to stand aloof from a man in need but always quick to offer help.

Dr. Šiftar was a jurist with an extensive professional expertise and a rich and varied scientific research output. As an educator he was held in high esteem, loved and respected by his students. Another strong point of his character was his love for beautiful Slo-

venian written word. Ever since his younger days he had been a keen contributor to the progressive youth magazine *Mladi Prekmurec* which he had helped establish. Till a very late stage of his life he had written poems which saw the light of day in his collection of poems named *Pobiram orumenele liste*. He was well-known for his great love of nature which he was able to realise through his work in the 'Garden of Memory and Comradeship'; for over fifty years he had collected items of natural and cultural heritage for the said garden and it is also from these riches that the recently established 'Dr. Šiftar Foundation' has originated from.

MRTVIM V SPOMIN – ŽIVIM V OPOMIN*

Pogovor z dr. Vanekom Šiftarjem

Branko Žunec: Dr. Šiftar, vrba žalujka je bilo prvo drevo v tem vrtu, ki ga je posadila že Vaša mama?

Dr. Vanek Šiftar: Da, to je ostanek ene od dveh vrb. Prva je rasla na levi, druga na desni strani, ker pa je življenjska doba vrb žalujk kratka, je prva umrla, druga še živi. In druga bo še dlje časa živela, ker je obdana z raznovrstnimi bršljani. Kot pa sem že večkrat omenil, je bršljan znak zvestobe.

Branko Žunec: Kaj pa luknje zgoraj, ki smo jih opazili?

Dr. Vanek Šiftar: Drevo je nebotičnik ptičev. Če bi ga podrli, bi uničili detele, žolne, škorce, vse, kar tu gnezdi. In tu je velik direndaj, nastaja tudi »stanovanjska kriza«, ptičje družine imajo veliko diskusij. Edino rabsodišča ni.

Branko Žunec: Pojdiva še k tejle lipi. Ob njej ste mi prej povedali neko zanimivost, ki jo je vredno izreči tudi gledalcem.

Dr. Vanek Šiftar: Doživel sem obisk nekega vrtnarja iz Italije, ki me je najprej kritiziral, ko sem mu govoril o lipi kot o slovenskem drevesu. Postavil mi je vprašanje, ali poznam veliki trg v Berlinu, ki se imenuje Pod lipami. Nato je nadaljeval: »Veš kaj, slovensko drevo, sploh slovansko, je breza«. In mi je citiral narodne pesmi, v katerih poje deklica o brezi.

No, ta lipa že dolgo stoji, prinesel jo je starejši brat pred 41 leti, po izvoru naj bi bila s Krima, torej krimskega rodu. Mi pa smo nekako kot simbol slovenske zgodovine okrog nje zasadili zimzelen, tudi zaradi stare pesmi Zimzelen si del je za klobuk. In v vrtu je veliko zimzelena.

Dodam naj še nekaj, na kar je treba opozoriti – Prekmurci so svojim pokojnim vence spleтали iz bršljana in zimzelena. Tam, kjer med pokojnikom in njegovimi svojci ni bilo prav toplega odnosa, pa so ga spletli iz vejevja, smrečja ipd. Intimnost sta vedno predstavljala zimzelen in bršljan.

Branko Žunec: Dr. Šiftar, tudi ta skulptura, postavljena na tem lepem mestu v Vrtu, je nekaj posebnega. Kaj pravzaprav simbolizira?

Dr. Vanek Šiftar: V zgodovini je bila večkrat zapostavljena vloga kmeta v osvobodilnem gibanju. Zato smo jo postavili kot spomenik kmetu. Kmet 1941. leta dela s starim orodjem, vojna to delo prekine. Del kmečkega življa je izseljen v taborišča, drugi del pa se upre. Potem je konec vojne, vse je razbito, vse je uničeno, stare puške, čelade, toda nevarnost obstoja fašizma je! Ta fašizem je treba ukrotiti, zato smo k ostalemu, kar skulpturo sestavlja, privezali čelado, postavili topovsko cev, kar vse naj bi pomenilo, da ga je treba obrzdati. Kmet je šel domov, stari plug je pobral in dejal: »Tujce pregnali, lepšo brazdo zorali«. In potem s plugom zaorje in si postavi staro načelo: »Tujega nočemo, svojega ne damo!« Skulptura je tako torej oddolžitev kmetu in njegovemu sodelovanju v osvobodilnem boju.

Branko Žunec: Dr. Šiftar, tole je pa menda prav iz New Yorka?!

Dr. Vanek Šiftar: Da, ko je bil generalni sekretar OZN U Tant, tedaj sem s pomočjo znancev – Vratuše in drugih – navezal z njim stike. Moram reči, da je bila korespondenca z njim zelo zanimiva in hitra. Če bi pri nas tako hitro odgovarjali, bi se čudil.

Odločil se je, da bo za Vrt spominov in tovarštva tudi on nekaj poslal, vanj nekaj prispeval. In delegacija iz New Yorka je potem prinesla bršljan, ki je rasel pred vhodom v palačo OZN. O bršljanu pa sem že povedal, kaj predstavlja.

Branko Žunec: Hrup, ki ga slišimo v ozadju, je pravzaprav eden najhujših sovražnikov Vrta spominov in tovarštva, kajne?

Dr. Vanek Šiftar: Da, za ptice. Hrup, ki ga povzročajo motorna vozila, se zelo pozna pri spomladanski gnezditvi. Zaradi nemira propadajo mladiči, ker njihovi starši ne zdržijo, ne ostanejo pri gnezdih, nimajo miru. In tako potem zarod propada. Tu smo nemočni.

Hrup nastaja, ker je cesta vijugasta in na vsakem ovinku, kakor sami slišite, se zavira, nato spet sprošča zavore, pospešuje itd. In ne samo, da je hrup, tu imamo tudi sorazmerno veliko prometnih nesreč.

Branko Žunec: Vprašanje, ki se seveda postavlja o Vrtu, in to ključno, je, kako ga ohraniti, kako ga vzdrževati. Kako vam to uspeva zdaj in kako vidite reševanje teh težav v perspektivi, v prihodnje?

Dr. Vanek Šiftar: Z družino in z ženo sva ga 50 let vzdrževala sama, tudi vse financirala, plačeval sem tudi davek kot kmet, plačeval sem kmečko pokojninsko zavarovanje in vse, vendar najbrž ne bom doživel kmečke pokojnine. Kako bo pa z Vrtom v perspektivi, je odprto vprašanje. Sicer razgovori o njem že nekaj časa tečejo z Znanstveno-raziskovalnim centrom SAZU iz Ljubljane, ki je pokrovitelj tega raja v malem. Obstaja tudi ideja, da bi ga prepustili fundaciji s hišo in vsem, kar v njem je, in s tem pospešili dislokacijo dela dejavnosti Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Kajti kraj ima za vso pokrajino izredno nalogo in izredne pogoje za dislociranje kake znanstvene institucije, saj smo tukaj nekako vkleščeni med meje in imamo veliko posebnosti, ki so neznane in zahtevajo tudi znanstveno proučevanje. Zato smo se z ženo in sinom odločili, naj se ustanovi fundacija. Ali bo do tega prišlo ali ne, to je pa drugo vprašanje. Fundacija bi lahko zajela vsa prizadevanja okrog Mure, okrog parka Goričko, Radgonski kot, Radence in vse, kar imamo tu. Moram pa na žalost povedati, da posebnega interesa za to ni.

IZJAVI DR. ANTONA VRATUŠE IN DR. OTA LUTHARJA

Dr. Anton Vratuša:

Zbrali smo se na tej prijazni domačiji Fürstovih, blizu Vanekovega Vrta spominov in tovarštva, da bi počastili 50 – letnico tega izredno zanimivega in velikega podviga. Današnji dan je pomemben dogodek tako za Vrt kakor za njegovega ustanovitelja, pa tudi za vse nas. Zakaj? Za Vrt zato, ker se je v teh 50 letih razvil v enkratno naravno in kulturno pričevanje o strahotah II. svetovne vojne od Grenlanda do Japonske. V tem Vrto so pričevanja o grozotah vojne skoraj z vseh kontinentov, bodisi v drevesih bodisi v drugih predmetih s prizorišč zločinov. V zadovoljstvo mi je, da lahko rečem, da se Vanek ni zaustavil samo pri predmetih s prizorišč zločinov, ampak zbira tudi eksponate z območij, kjer se ustvarja mir, predvsem iz Združenih narodov, z vrta palače Združenih narodov, od koder je bršljan – in neuničljivi bršljan je znamenje zaupanja, zvestobe ...

Za Vaneka današnji dan pomeni predvsem priznanje za njegovo vztrajanje pri zamisli, ki jo je začela uresničevati njegova mati, ko je jeseni 1945. leta ob domači hiši posadila dve vrbi žalujki v spomin na dva svoja sinova, ki se nista vrnila iz morije II. svetovne vojne. Tretji sin, Vanek, dejanje materinske ljubezni bogati in Vrt razvija v spomenik trajne vrednosti. Od nadaljevanja plemenitega materinega koraka ga niso mogli odvrniti ne nerazumna nasprotovanja nekaterih, ne kljubovanje posameznikov in ne nerazumevanje nekaterih družbenih dejavnikov. Niti bolezen niti druge nadloge, ki so spremljale razvoj Vrta! Vir moči za vztrajanje je bila vsekakor njegova zavest, da se takemu podvigu lahko protivi le tisti, ki ima nemirno vest do minulih časov ali pa je sprt z idejo miru in mirnega sožitja, ki je proti prijateljskemu sodelovanju med narodi.

Tudi za vse nas je to pomemben dan. Saj vendar gre za enkratno dejanje, za podvig, ki vse bolj prerašča v spomenik naravne in kulturne dediščine na tem prostoru Slovenije. Na mestu, kjer že stoletja v sosedstvu živijo Nemci, Slovenci in Madžari.

Dr. Oto Luthar:

Omenjeno je bilo, da Znanstvenoraziskovalni center SAZU že nekaj časa moralno skrbi za Vrt spominov in tovarištva. Zdaj lahko z vso odgovornostjo povem, do bo tega moralnega pokroviteljstva počasi konec in da bomo pristopili k aktivnemu sodelovanju in urejanju vrta, pristopili s ciljem – ki pa seveda ni strogo določen – da iz njega nastane eden od osrednjih socialnih prostorov te regije. Namreč, velikokrat se govori, kako je Prekmurje odmaknjeno, zelo malokrat pa se pove, kaj bi se dalo narediti, da bi postalo bližje centru Slovenije.

Za konec bi povedal samo še to, da nam je v ZRC SAZU všeč poudarek, ki je bil tukaj že izrečen. In sicer, da v Vrtu ne gre samo za spomin na vojne grozote in grozote nasploh, torej na zločine, ampak da ima v sebi tudi komponento miru in sodelovanja.

- Zapis je nastal na osnovi dokumentarnega filma podjetja IDEA Murska Sobota, 1995. Vsebuje Pogovor Branka Žunca z dr. Vanekom Šiftarjem ob 50-letnici Vrta spominov in tovarištva ter izjavi dr. Antona Vratuše in dr. Ota Lutharja s slovesnosti v Murskih Črncih 24. 11. 1995.

Bršljan v Vrtu spominov in tovarištva na Petanjcih
– dar nekdanjega sekretarja OZN U Tanta.

PRILOGE

Dr. Anton VRATUŠA
PREDLOG DR. VANEKA ŠIFTARJA
ZA ZNANSTVENO SREČANJE »PROTESTANTIZEM
– ZATOČIŠČE IZGNANIH NA PETANJCIH (NÁDASDYJEV DVOREC)«

Pojasnila

- 1 Predlog obsega tri tipkane strani in vključuje: organizatorje srečanja, teme in njihove možne nosilce, organizacijo in izvedbo konference, prednostno literaturo in predlog sklepov za akcijo po končanem srečanju. Dr. Šiftar ga je v začetku marca 1998 poslal dr. Otu Lutarju, direktorju Znanstveno–raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU); ustanova je pokrovitelj Vrta spominov in tovarništva. Toda ugodni materialni pogoji za uresničitev pobude so nastali šele jeseni 1998, ko je začela delovati Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.
- 2 Navedeni izjavi sta vzeti iz Knjige vtisov Vrta spominov in tovarništva.
- 3 Popoldanskega, študijskega pohoda po poteh kulturne in naravne dediščine ni bilo mogoče vključiti v dvodnevni program znanstvenega srečanja zaradi sorazmerno kratke dnevnih svetlobe oktobra, ko je bilo to znanstveno srečanje.
- 4 Srečanje je bilo prvi dan v Ljubljanskem domu »Radenske« v Radencih, drugi dan pa na Tišini v prostorih kulturnega doma.
- 5 Med organizatorji ni bilo Luteranske zveze in Urada vlade RS za verske skupnosti. Seznam sponzorjev in organizatorjev je bil močno razširjen, glej v zborniku prilogo št. 4.
- 6 Dr. Vanek Šiftar je zbral mnogo gradiva, toda svojega referata zaradi bolezni ni mogel dokončati. Tudi znanstvenega srečanja se ni mogel osebno udeležiti.
- 7 Dr. Andrea Hebrl-Zemljič in Beatrix Vreča nista nastopili. Omenjeno problematiko je deloma obdelal dr. Walter Brunner iz Gradca.
- 8 Dr. Robert Hajszan, Šiftarjev dolgoletni sodelavec, v kratkem času ni mogel pridobiti drugega referenta, zato je sam izdelal oba prispevka.
- 9 Dr. Vanek Šiftar je v spremstvu dolgoletnega prijatelja Ferenc Hajósa spomladi 1999 osebno obiskal muzej Ferenc Nádasdy v Sárváru, čeprav je bil že resno bolan. Žal v njem nista našla nič pomembnega.
- 10 Problematika Nádasdyjevega dvorca na Petanjcih po mnenju arheologov in zgodovinarjev še čaka na podrobnejšo in celovito obdelavo.
- 11 Na znanstvenem srečanju sta iz Porabja sodelovali s svojimi prispevki le Marija Kozar-Mukič in dr. Katalin Munda-Hirnök.
- 12 Dr. Kiss Mária ni sodelovala na znanstvenem srečanju.
- 13 Omenjeno tematiko je delno obdelal v svojem prispevku Gustav Skalič.
- 14 Prvega dne so bili udeleženci srečanja gosti Radenske.
- 15 Dr. Šiftar je sam zbral večino omenjene literature in jo poslal povabljenim referentom.
- 16 Uprava fundacije je načelno sprejela oba predloga. Zbornik se že pripravlja za izdajo, priprave za uresničitev drugega predloga (postavitev spominske plošče oziroma stebra v spomin izgnanih evangeličanov v Nádasdyjevem dvorcu) pa naj bi se začele kmalu.
- 17 Programski svet fundacije se je lotil dela kmalu po svojem imenovanju (7. julija 1998). V dvanajstih mesecih skupnih naporov je opravil vse priprave za znanstveno srečanje v skladu s predlogi dr. Šiftarja in njegovo listo še razširil.

P r e d l o g¹

Protestantizem-zatočišče izgnanih na Petanjcih/Nádasdyjev dvorec/

"Nimam besede ta hip, ki bi izrazila občudovanje tega kraja, čigar zgodovina sega nazaj do protestantske dobe"
(dr. Bratko Kreft, 26.7. 1969)

"To je vrt, ki daje ljudem vizijo in navdih. To je vrt, ki naznanja razvoj in mir med ljudmi"

(Bi ji Long, Kitajec, generalni podsekretar OZN, 8.10. 1984.)²

Septembra 1998 poteka 400 let prihoda profesorjev univerze iz Gračca (Graz) skupno z Johannešom Keplerjem.

Znanstveno srečanje bi trajalo dva dni. Referati poldrug dan in popoldanski izlet. Srečanje na Tišini v dvorani nekdanjega (prenovljenega) Zadrúžnega doma.³

Organizatorji:⁵

Akademik dr. Anton Vratuša - predsednik programskega sveta fundacije. Fundacija.

Trubarjevo društvo Ljubljana in Murska Sobota (Rudi Cipot)

Seniorat evangeličanske cerkve.

Luteranska zveza,

Urad Vlade RS za verske skupnosti

Društvo člen 7 in Panonski inštitut Pinkovac

Teme:

Vanek Šiftar: Predstevitev kraja do leta 1627 (ev. vizitacija) in Vrta spominov.⁶

Društvo čl. 7 uredi referente:

Reformacija in proti referencija v Radgoni (Bad Radkersburg) in poveza s Petanjci. Možni referenti - Mag Heimo Halbrainer, očevoval protestantizem 1848-1919, Dr Andreja Hebrl-Zemljič in Beatric Vreča, dela v Radgoni.⁷

Referat o izgonu profesorjev iz graške Univerze, pomoč deželni št. nov izgnani. Delovanje in pomen tega na Petanjcih.

Luteranska zveza:

Pomen Wittenberga za razvoj protestantizma v Prekmurju in sploh zahodnem delu Madžarske. Študenti, prvi sklad Temljiana za študij.

Melanctonova korespondenca s T. Nádasdyjem, na iniciativo zemljiškega

Gospoda H. Weiss, prioda prišel v predel zahodne Madžarske (predvsem) Gradišćanske, Štefan Konzul Istran in tukaj deloval nekaj let. Verjetno pokopan v Eisenstadtu.

Panonski inštitut-dr. Robert Hajszan, p⁸šče referente za teme: Reformacija in protireformacija na Gradišćankem (zanimivo delo, Bauertum und Kirche-Seljaštvo in Crkva), povezava s Prekmurjem. Delovanje Mandelca (Manlius..) in njegove tiskarne v zapadni Madžarski, predvsem v Eberau-Monyokérék, Német Sicze.. pomen tiskarstva. Prve tiskarne šele čez 150 let po njegovem odhodu. Pomen in vloga Medalene Poppel por⁹ubowitz, žene zem. gospoda posesti Dobra (nekj vasi tudi na Goričkem) za izgane na Petanjcih. Za sodelovanje tematike z območja sedanje Avstrije bi mogel sodelovati Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo iz Ljubljane.

Na Luteransko zvezo moramo biti pozorni ker je veliko prispevala k ustanovitvi tiskarne v M. Soboti v času SFRJ.

Bariska (Istvan ?) direktor arhiva v Kőszegu:

Delovanje Konzula in njegova zapuščina. V tamkajšnjem arhivu hranijo njegovih 6 pisem in drugo.

Muzej Ferencza Nádasdy v Sárváru:⁹

Nádasdyjeva rodbina na Petanjcih do obglavljenja zaradi sodelovanja v zrinjski-frankopanski zaroti. Podatki o gradu in njegovi usodi. Porušili so ga Madžari v času prenehanja obrambne potrebe ali med prodiranji Turkov in njihovega gospodovanja v Radgoni.¹⁰

Protenstnatizem v Porabju: Francek Mikič in soproga, Marija Kozar, Katarina Hirnők.¹¹

Dr Kiss Maria: Pomen Gúsinga za razvoj protestantizma-rodbina Batthany. Marija urejala tamkajšnji arhiv in v¹²ventuelno še kaj iz sombotelskega škofijskega arhiva, katerega je tudi urejala. Morda bi svetov¹²ala koga iz županijskega arhiva s kako pomembno temo.

Jože Rajhman: Reformacija v Prekmurju, njen pomen za narodnostno identiteto Prekmurcev. Povezava med prebivalci levega in desnega brega Kure. Jože Maušec: Reformacija in stiki Slovencev na obeh straneh Kure, Slovenec 189/4 in 190/4 leta 1935.

Evangeličanski seniorat določi referenta:

Reformacija na lendavskem območju v času zatočišča na Petanjcih, povezava z muskosoboškim območjem in povezava z Medjimurjem. Morda pa imajo sami še kako dodatno prekmursko tematiko.¹³

Trajanje:

Ob simultnem predavanju referentom do 30 minut.

Prehrana med trajanjem v bližnji, solidni gostilni ~~XXX~~ Gjergjek.¹⁴

Popoldanski izlet:

Krajna. ~~temljin~~, Strukovci-Kuzmič. Bedonci ogled cerkve, manjši nastop šole in ev. krajša vaška pogostitev in Cankova Vrečič, dr. A. Šavel.

Varianta: pot v Potrno-kulturni dom čl. 7, Radgona, luteranska cerkev in kraj kjer so v času rekatolizacije skurili luteranske knjige in ogled Nádasdyjeva dvorca v mestu.

Vračanje po meji: Murski Petrovci, Imreš Avgustič-prvi časopis v g. jici na Madžarskem, Petanjci, zaton, evropsko znana vodne lečevke. Večerja v Radgoni oziroma v Radencih.

Po večerji kulturni program kakega evang. pevskega zbora z ustrežno narečno vsfabino.

Menim, da bi zaradi boljše povezave referentov vsem ali pa le nekaterim posredovali kopirano literaturo; oziroma jih na nek tero le opozorili.¹⁵

Vanek Šiftar: Viga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma, Zbornik Šefana Kuzmiča, M. Sobota, PZ, 1974, str. 9-36.

Vilko Novak: Ivanu Škafarju v spomin. Njegovo ~~XXXX~~ življenje in delo.

Škafar Ivan: Izvirna poročila, regesti o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih, 1892-1537.

Novak in Škafar: Acta ecclesiastica Sloveniae, Ljubljana, 6/1984, str. 137-154 in 155-223.

Franc Šebjanič: Protestanstko gibanje panónskih Slovencev, M. Sobota, PZ 1977 predvsem viri in literatura, str. 97-109.

Franc Kuzmič: Protestnatizem na Slovenskem. Bibliografija, 1994. strani 93.

Kerčmar Vili: Evangeličanska cerkev na Slovenskem, M.S. 1995. Sklepi:¹⁶

Izdaja zbornika.

V vrtu spominov postaviti ploščo, steber: V spomin izgnanih evangeličanov (med njimi tudi Kepler) v Nádasdyjevem dvorcu.

Upam, da bo neka oshova za razpravo in realizacijo.¹⁷

Petanjci, marca 1998.

Šiftar
Dr. Vanek Šiftar

DR. VANEK ŠIFTAR JAVASLATA A PROTESTANTIZMUS
– A SZÁMÚZÖTTEK MENEDÉKHELYE PETANJCIN (NÁDASDY KASTÉLY)
CÍMŰ TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS ALKALMÁVAL

Magyarázatok

- 1 A javaslat három gépelt oldalnyi szöveget ölel fel és szól a tanácskozás szervezőiről, a témáról és ezek kivitelezőiről, a konferencia megszervezéséről és kivitelezéséről, az elsőbbséget élvező irodalomról és a határozat-javaslatokról a tanácskozás utáni akcióval kapcsolatban. Dr. Šiftar ezt 1998 március elején elküldte dr. Luthar Otonak, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia keretén belül működő Tudományos Kutatóközpont igazgatójának; az intézmény a Barátság Kertjének a védnöke. De a kezdeményezés kivitelezését lehetővé tevő kedvező anyagi feltételek mégcsak 1998 őszén alakultak ki, amikor működni kezdett a Dr. Šiftar Alapítvány Intézete.
- 2 Az idézett kijelentések a Barátság Kertjének Emlékkönyvéből erednek.
- 3 A délutáni tanulmányutat a kulturális és természeti örökség nyomain nem lehetett megszervezni a tudományos tanácskozás kétnapos program-jába, mivel október végén délután már korán sötétedett.
- 4 A tanácskozás első napja Radencin a Radenska Ljubljana Otthonában zajlott le, a második nap pedig Tišinján, a kultúrotthon helyiségeiben került meg-szervezésre.
- 5 A szervezők között nem szerepelt a Lutheránusok Szövetsége és a SZK kormányánál működő Hitközösségek Irodája. A szponzorok és a szervezők listája jelentősen bővült, lásd a 4. sz. mellékletet.
- 6 Dr. Šiftar Vanek nagyon sok anyagot gyűjtött össze, de az előadását betegsége miatt nem írhatta meg. A tudományos tanácskozáson sem vehetett részt személyesen.
- 7 Dr. Andrea Hebrl-Zemljič és Beatrice Vreča nem lépett fel. Az említett pro-blematikát részben a grazi dr. Walter Brunner dolgozta fel.
- 8 Dr. Robert Hajszannak, Šiftar többéves munkatársának ilyen rövid időn belül nem sikerült egy másik felszólalót találnia, ezért mindkét felszólalást egyedül készítette el.
- 9 Dr. Šiftar Vanek betegsége ellenére régi barátjával Hajós Ferencsel 1999 nyarán személyesen meglátogatta a Nádasdy Ferenc Múzeumot Sárváron. Sajnos, itt semmi jelentősre nem bukkantak.
- 10 A Nádasdy kastély problematikája Petanjcin a régészek és történészek véleménye szerint még várat részlete-sebb és egységesebb feldolgozásra.
- 11 A tudományos tanácskozáson Rába-vidékről dr. Kozar-Mukič Marija és dr. Katalin Munda-Hirnök lépett fel.
- 12 Dr. Kiss Mária a tanácskozáson nem vett részt.
- 13 Az említett témát részben Gustav Skalič dolgozta fel felszólalásában.
- 14 A tanácskozás első napján a résztvevők a Radenska vendégei voltak.
- 15 Dr. Šiftar saját maga gyűjtötte össze az említett irodalom zömét és küldte el a meghívott előadóknak.
- 16 Az Alapítvány igazgatósága elvileg mindkét javaslatot elfogadta. A gyűjteményes kötet már előkészületben van, a másik javaslat megvalósítá-sával kapcsolatos előkészületek (a számúzótt evangélikusok emlékére felállított emléktábla, illetve oszlop felállítása) pedig nemsokára meg-kezdődnek.
- 17 Az Alapítvány programtanácsa nem-sokára kinevezése után (1998. július 7.) munkához látott. Egy év közös erőfeszítései után elvégezte valamen-yi előkészületet a tudományos tanác-skozásra dr. Šiftar javaslataival össz-hangban és a listát még kibővítette.

VORSCHLAG DES HERRN DR. VANEK ŠIFTAR ZUM WIRTSCHAFTSTREFFEN
'PROTESTANTISMUS - ZUFLUCHTSORT VON VERBANNTEN I
M NÁDASDY-SCHLOß VON PETANJCI'

- 1 Der Vorschlag wird auf drei Seiten verfaßt und gibt die Organisatoren des Treffens, die Themen samt derer eventuellen Träger, die Organisation und Durchführung der Konferenz, die Prioritätenliteratur und den Vorschlag von Aktionsbeschlüssen nach dem abgeschlossenen Treffen an. Der Vorschlag wurde anfangs März 1998 vom Herrn Dr. Šiftar an den Herrn Dr. Oto Luthar, Direktor des Wissenschaftlichen Forschungsinstituts der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste übersendet, da die Akademie Förderer des 'Gartens von Erinnerung und Kameradschaft' ist. Günstige Materialbedingungen sind erst im Herbst 1998 geschaffen worden, wo die Stiftung des Dr. Šiftar ins Leben gerufen wurde.
- 2 Die oben angegebenen Stellungnahmen sind dem Buch von Eindrücken des 'Gartens von Erinnerung und Kameradschaft' entnommen worden.
- 3 Die Nachmittagsstudienwanderung nach den Wegen des Kultur- und Naturerbes konnte wegen des verhältnißmäßig schwachen Oktobertageslichtes in das zweitägige Programm des Treffens nicht eingeschlossen werden.
- 4 Das Treffen fand am ersten Tag in 'Ljubljanski dom' des Kurortes 'Radenska', Radenci statt; am zweiten Tag fand es in den Räumlichkeiten des Kulturheimes von Tišina statt.
- 5 Der Lutheranenverband und das Regierungsamt der Republik Slowenien für Religionsgemeinschaften waren nicht unter den Organisatoren; die Liste von Sponsoren und Organisatoren war jedoch sehr umfangreich, siehe Anlage Nr. 4
- 6 Dr. Vaneek Šiftar hat sehr viel Material sammeln können, konnte seinen Vortrag wegen seiner Krankheit jedoch nicht zu Ende bringen; aus demselben Grund konnte er am Treffen nicht teilnehmen
- 7 Dr. Andrea Haberl-Zemljč und Beatrice Vreča haben am Treffen nicht teilgenommen; ihre Problematik hat teilweise Dr. Walter Brunner bearbeitet
- 8 Dr. Robert Hajszan, Šiftars langjähriger Mitarbeiter hat in einer so kurzen Frist einen anderen Vortrag nicht erwerben können und hat deswegen beide Vorträge selber beigetragen
- 9 Zusammen mit seinem langjährigen Freund Ferenc Hajós hat Dr. Vaneek Šiftar im Frühling 1999 das 'Ferenc Nádasdy Museum' von Sarvar selber besichtigt, obwohl er zur Zeit schon sehr krank war. Bedauerlicherweise haben sie im Museum nichts wesentliches finden können
- 10 Laut der Archäologen steht eine genauere und ganzheitliche Bearbeitung der Problematik der Nádasdy-Burge noch voraus
- 11 Aus der Region von Porabje (Ungarn) haben am Treffen nur Marija Kozar-Mukič und dr. Katalin Munda-Hirnök teilgenommen
- 12 Dr. Maria Kiss hat am Treffen nicht teilgenommen
- 13 Ihre Problematik hat Gustav Skalič in seinem Vortrag teilweise bearbeitet
- 14 Am ersten Tag des Treffens waren die Teilnehmer des Treffens Gäste der Firma 'Radenska' Radenci
- 15 Dr. Šiftar hat die erwähnte Literatur zum größten Teil selber gesammelt und den Teilnehmern übersendet
- 16 Im Prinzip hat die Stiftungsverwaltung die beiden Vorschläge angenommen, bzw. zugestimmt; an der Herausgabe des Sammelbandes wird schon gearbeitet; mit den Vorbereitungen zur Realisation des zweiten Vorschlages, die Errichtung der Gedenktafel, bzw. der Gedenksäule in der Nádasdy-Burg, zum Gedenken an die verbannten Lutheraner, sollte man jedoch sehr bald beginnen
- 17 Der Programmrat der Stiftung hat kurz nach seiner Bestellung am 7. Juli 1998 mit der Arbeit begonnen; in den zwölf Monaten hat er nicht nur die sämtlichen Vorbereitungstätigkeiten zum Wissenschaftstreffen, in Übereinstimmung mit den Vorschlägen von der Seite des Dr. Šiftar, abschliessen, sondern seine Vorschläge auch erweitern können.

**PROPOSAL ON THE PART OF DR. VANEK ŠIFTAR
FOR SCIENTIFIC MEETING 'PROTESTANTISM
- SANCTUARY OF THE EXILED AT NÁDASDY-CASTLE OF PETANJCI**

- 1 The proposal has been drafted in three pages stating the organisers of the meeting, the themes and their carriers, the organisation and realisation of the meeting, the literature to be used and the proposal of the guidelines to be applied after the meeting. In March 1998 the said proposal was mailed by Dr. Šiftar to Dr. Oto Luthar, Head of Scientific Research Centre of Slovenian Academy of Arts and Sciences which is patron of 'Garden of Memory and Comradeship'. However, it was not till the fall 1998 that favourable conditions were established, when 'Dr. Šiftar Foundation' was founded, for the initiative to be realised
- 2 The said quotations are taken from the Book of Impressions of the 'Garden of Memory and Comradeship'
- 3 Due to faint afternoon October sunlight the afternoon study hike following the paths of cultural and natural heritage could not be incorporated into the two-day programme of the scientific meeting
- 4 The first day of the meeting was held in the 'Ljubljana dom' of 'Radenska', Radenci; the second day was held on the premises of Cultural Home, Tišina
- 5 Lutheran Society and Government Bureau of Confessional Communities of Republic of Slovenia have not been included among the organisers of the meeting; the list of sponsors and organisers, however, has been very extensive, see enclosure No. 4
- 6 Dr. Vaneč Šiftar has been able to gather a great deal of material but due to his illness he was not able to finish his paper; for the same reason it was not possible for him to take part at the meeting
- 7 Dr. Andrea Haberl-Zemljič and Beatrice Vreča have not taken part at the meeting; their subject matter has been, to some extent, dealt with by Dr. Walter Brunner of Graz, Austria
- 8 Dr. Robert Hajszan, Šiftar's long-time associate, has not not been able, on such short notice, to acquire another paper, thus he has drafted both papers himself
- 9 Accompanied by his yearlong friend Ferenc Hajós, Dr. Vaneč Šiftar, although already seriously ill, paid a visit to Ferenc Nádasdy-Museum at Sarvar in the spring of 1999; unfortunately they were not able to find anything substantial
- 10 According to archaeologists and historians the subject matter of Nádasdy-Castle of Petanjci is still awaiting to be thoroughly researched
- 11 Maria Kozar-Mukič and Dr. Katalin Munda-Hirnök were the only scientists from the Porabje-Region to take part at the meeting
- 12 Dr. Maria Kiss did not take part at the meeting
- 13 Kiss's subject matter has partly been dealt with by Gustav Skalič in his paper
- 14 On the first day of the meeting the participants were guest of the 'Radenska' company
- 15 Dr. Šiftar has personally gathered most of the applied literature and sent it to respective scientists
- 16 The management of the Foundation has, in principle, acknowledged and approved both proposals; the anthology is currently being in preparation to be published; the activities for the second proposal to be realised - commemorative plaque in memory of the exiled Lutherans are scheduled to commence shortly
- 17 Programme Council of the Foundation has started its activities shortly after it was appointed on 7th July 1998. During the twelve months of joint efforts it has been able to organise the scientific meeting, in accordance with the proposals on the part of Dr. Vaneč Šiftar in that the proposals have even been expanded

PROGRAM
ZNANSTVENEGA SREČANJA
PROTESTANTIZEM
– ZATOČIŠČE IZGNANIH
NA PETANJCIH

(Nádasdyjev dvorec)

28. 10. 1999 Radenci, Ljubljanski dom – bela dvorana:

- 8,30. – 10,00. ure** zbiranje udeležencev in registracija v hotelu Radin
- 10,00. – 10,30. ure** uvodni nagovor akademika **dr. Antona Vratuše**, pozdravi župana Občine Radenci **Herberta Šeferja** in direktorja Radenske Radenci **Alojza Beheka**
- 10,30. – 11,00. ure** slavnostni govor akademika **Cirila Zlobca**, člana Predsedstva SAZU Ljubljana
- 11,00 – 11,30. ure** odmor
- 11,30. – 13,00. ure** **Mrtvim v spomin – živim v opomin** (dok. film ob 50-letnici Vrta spominov in tovarištva)
Branko Kerman: Nádasdyjev dvorec na Petanjcih,
dr. István Söptei: Družina Nádasdy in reformacija na Madžarskem,
Franc Kuzmič: Petanjski grad v domačem tisku
kosilo
- 13,00. – 14,30. ure** **dr. Albert Majder:** Reformacija in slovenski protestanti v delih patra Martina Bavčerja – prvega slovenskega zgodovinarja,
Viljem Kerčmar: Protestantizem v Prekmurju v letih 1590 – 1610,
Gustav Skalič: Protestantizem na lendavskem območju,
dr. Walter Brunner: Pregarjanje učiteljev in profesorjev iz Gradca od 70. let 16. stol. do leta 1601,
Heimo Halbrainer: Protestanti v Radgoni /Radkersburgu/ in v njeni okolici
- 16,15. – 16,45. ure** odmor
- 16,45. – 18,15. ure** **dr. Katalin Munda Hirnök:** Protestantizem v Porabju do konca 17. stoletja,
dr. Robert Hajszan: Listine o stikih med gradiščanskimi in prekmurskimi protestanti,
dr. István Bariska: Pisma Štefana Konzula v arhivu mesta Kőszeg,
dr. Jože Pogačnik: Duhovni profil protestantizma na Slovenskem (Idejna podoba in kulturnozgodovinske pobude)
- 18,15. – 18,45. ure** Ogled muzeja »Radenske« Radenci
- 20,00. – 21,00. ure** večerja
(nastop evangeličanskega ženskega pevskega zbora Puconci, prireditelj uvede **direktor Radenske Alojz Behek**)

29. 10. 1999 Tišina, dvorana Občine Tišina:

- 9,45. uri** odhod iz Radenec
- 10,00. – 11,15. ure** pozdrav župana Občine Tišina **Alojza Flegarja**,
Marija Kozar-Mukič: Družbene in politične razmere na zahodnem delu Ogrske v 16. stoletju,
dr. Robert Hajszan: Pregled natisnjenih del tiskarne Mandelc v Eberauu,
dr. Oto Norčič: Nekateri družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju
- 11,15. – 11,45. ure** odmor
- 11,45. – 12,15. ure** **Jože Vugrinec:** Pomen prvih prekmurskih evangeličanskih piscev pri istovetenju Prekmurcev s Slovenci,
Violeta Vladimira Mesarič: Verske skupnosti v Prekmurju danes
- 12,15. – 13,30. ure** sklepna beseda **dr. France Novak** in kulturni program Osnovne šole Tišina
- 13,30. – 15,00. ure** kosilo
- Seje**
– posamezne sklope predavanj vodijo:
1. sejo prvi dan dopoldne **dr. T. Ferenc**,
 2. sejo prvi dan popoldne **dr. J. Pogačnik**,
 3. sejo prvi dan popoldne **M. M. Kozar**,
 4. sejo drugi dan dopoldne **dr. W. Brunner**,
 5. sklepno sejo **dr. A. Vratuša**.

Radenci, 1999. október 28. - Ljubljanski dom - fehér terem

- 8.30 – 10.00 óra** a tanácskozás résztvevőinek gyülekezője és regisztrációja a Radin szállóban
- 10.00 – 10.30 óra** **dr. Anton Vratuša** megnyitó beszéde
Herbert Šefer, radenci polgármester köszöntője,
Alojz Behek a radenci Radenska igazgatójának köszöntője
- 10.30 – 11.00 óra** **Ciril Zlobec** akadémikus, a Szlovén Tudományos Akadémia Elnökségi tagjának ünnepi köszöntője
- 11.00 – 11.30 óra** szünet
- 11.30 – 13.00 óra** **Emlékezés a holtakra – emlékezés az élőkre** dokumentum film a Barátság emlékpark 50 éves évfordulója alkalmából
Branko Kerman: A petanjci Nádasdy kastély
dr. Söptei István: A Nádasdy család és a magyarországi reformáció
Franc Kuzmič: A petanjci vár a helyi nyomtatványokban
- 13.00 – 14.30 óra** ebéd
- 14.30 – 16.15 óra** **dr. Robert Majder**: Reformáció és a szlovén protestánsok Martin Bavčer páter műveiben, aki az első szlovén történetíró volt
Viljem Kerčmar: Protestantizmus Muravidéken 1590-1610 között
Gustav Škalič: Protestantizmus Lendva környékén
dr. Walter Brunner: A grazi egyetem rektorának s professzorainak száműzetése 1670-1610 között
dr. Heimo Halbrainer: A radkersburgi és a környékbeli protestánsok
- 16.15 – 16.45 óra** szünet
- 16.45 – 18.15 óra** **dr. Katarina Munda Hirnök**: Protestantizmus Rábavidéken a 17. század végéig
dr. Robert Hajszan: Dokumentumok a burgenlandi és a muravidéki protestánsok kapcsolatáról
dr. Bariska István: Stefan Consul levelei a köszegi levéltárban
dr. Jože Pogačnik: A szlovén protestantizmus szellemi profilja
- 18.15 – 18.45** A Radenci Radenska múzeumának megtekintése
- 20.00 – 21.00 óra** vacsora (a puconci evangélikus női kar fellépése, köszöntőt mond Alojz Behek, a radenci Radenska igazgatója)

Tišina, 1999. október 29. a tišinai község háza termében

- 9.45 óra** indulás Radenciről
- 10.00 – 11.15 óra** **Alojz Flegar**, a tišinai polgármester köszöntője,
Marija Mukič-Kozar: Társadalmi és politikai viszonyok Nyugat-Magyarországon a 16. században
dr. Robert Hajszan: Az eberrai Mandelc-nyomda nyomtatványainak áttekintése
dr. Oto Norčič: Egyes társadalmi-politikai nézetek a protestáns mozgalomban és a muravidéki ellenreformáció
- 11.15 – 11.45 óra** szünet
- 11.45 – 12.15 óra** **Jože Vugrinec**: A muravidéki szlovének identitástudata az első muravidéki evangélikus írónál
Violeta Vladimira Mesarič: Vállási közösségek Muravidéken
- 12.15 – 13.30 óra** **dr. France Novak** összefoglalója és a helyi elemi iskola tanulóinak művelődési programja
- 13.30 – 15.00 óra** ebéd
- A tanácskozás tematikus előadásait vezetik:**
1. a tanácskozás első napján, délelőtt **dr. T. Ferenc**,
 2. a tanácskozás első napján, délután **dr. J. Pogačnik**,
 3. a tanácskozás első napján, délután **M. M. Kozar**,
 4. a tanácskozás második napján délelőtt **dr. W. Brunner** és
 5. a zárülés **dr. A. Vratuša**

- 28. Oktober 1999, Radenci, 'Ljubljanski dom', Bela dvorana**
- 8.30 – 10.00** Versammeln von Teilnehmern, Eintragung in Hotel RADIN
- 10.00 – 10.30** Einleitungsanrede des Akademikers, **Dr. Anton Vratuša**
 Anrede: **Herbert Šefer**, Bürgermeister der Gemeinde Radenci
 Anrede: **Alojz Behek**, Generaldirektor von 'Radenska'
- 10.30 – 11.00** Festrede: **Ciril Zlobec**, Mitglied des Vorstandes, Akademie der Wissenschaften und Künste Sloweniens
- 11.00 – 11.30** Pause
- 11.30 – 13.00** **Den Verstorbenen zum Gedenken – den Lebenden zur Mahnung**
 (Dokumentarfilm zum 50. Jahrestag des 'Gartens der Erinnerung und Kameradschaft')
Branko Kerman: Nádasdy-Burg von Petanjci
Dr. István Söptei: Familie Nadasdy und die Reformation in Ungarn
Franc Kuzmič: Petanjci-Burg in der einheimischen Presse
- 13.00 – 14.30** Mittagessen
- 14.30 – 16.15** **Dr. Albert Majder**: Die Reformation und slowenische Protestanten in den Werken des Paters Martin Bavčer, des ersten slowenischen Geschichtsschreibers
Viljem Kerčmar: Protestantismus in Prekmurje in der Zeitperiode 1590 – 1610
Gustav Škalič: Protestantismus im Lendava-Gebiet
Dr. Walter Brunner: Die Vertreibung der Lehrer und Professoren aus Graz seit den 70-er Jahren des 16. Jahrhunderts bis 1601
Heimo Halbrainer: Protestanten in Bad Radkersburg und dessen Umgebung
- 16.15 – 16.45** Pause
- 16.45 – 18.15** **Dr. Katalin Munda-Hirnök**: Protestantismus in der Raab-Region bis zum Ende des 17. Jahrhunderts
Dr. Robert Hajszan: Urkunden über die Kontakte zwischen den Protestanten von Burgenland und Prekmurje
Dr. István Bariska: Briefe von Stefan Konzul im Archiv der Stadt Kőszeg
Dr. Jože Pogačnik: Geistesprofil des Protestantismus in Slowenien (Ideenbild und kulturhistorische Initiativen)
- 18.15 – 18.45** Besichtigung des Museums „Radenska“ Radenci
- 20.00 – 21.00** Abendessen (Auftritt des Evangelischen Frauenchors von Puconci, Einleitung: **Generaldirektor von „Radenska“**)
- 29. Oktober 1999, Tišina, Dvorana občine Tišina**
- 9.45** Abreise aus Radenci
- 10.00 – 11.15** Anrede: **Alojz Flegar**, Bürgermeister der Gemeinde Tišina
Marija Kozar-Mukič: Die gesellschaftlichen und politischen Verhältnisse im westlichen Teil von Ungarn im 16. Jahrhundert
Dr. Robert Hajszan: Die Übersicht von Drucksachen der Druckerei 'Mandelc' von Eberau
Dr. Oto Norčič: Einige gesellschaftlich-ökonomischen Aspekte der Reformation und Gegenreformation in Prekmurje
- 11.15 – 11.45** Pause
- 11.45 – 12.15** **Jože Vugrinec**: Die Bedeutung der ersten protestantischen Autoren von Prekmurje mit Bezug auf die Identifizierung der Prekmurje-Bevölkerung mit den Slowenen
Violeta Vladimira Mesarič: Die Glaubensgemeinschaften von Prekmurje heute
- 12.15 – 13.30** Schlußwort: **Dr. France Novak**
 Kulturprogramm (Hauptschule von Tišina)
- 13.30 – 15.00** Abendessen
- Die Sitzungen** – die einzelnen Vortragskomplexe werden geleitet wie folgt:
1. Sitzung am ersten Tag, Vormittag: **Dr. T. Ferenc**
 2. Sitzung am ersten Tag, Nachmittag: **Dr. J. Pogačnik**
 3. Sitzung am ersten Tag, Nachmittag: **M. M. Kozar**
 4. Sitzung am zweiten Tag, Vormittag: **Dr. W. Brunner**
 5. Schlußsitzung: **Dr. Anton Vratuša**

BIOGRAFSKI
IN BIBLIOGRAFSKI
PODATKI O AVTORJIH

Bariska István

Naslov:
Bariska István
Városi Levéltár
H 9731 Kőszeg
Jurisich tér 2 Pf. 23
Madžarska

1943-ban született Szombathelyen. Általános és középiskoláit Szombathelyen végezte, majd magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett 1966-ban, levéltáros oklevelet pedig 1974-ben Budapesten az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1976-ban avatták bölcsészdoktorrá ugyanitt Kőszeg önkormányzata története a 16. században c. disszertációja alapján. 1966-1970 között a kőszegi Jurisics Miklós Gimnázium tanára lett, 1970 óta pedig a kőszegi Levéltár igazgatója. Rendszeres előadója a Megersdorfi Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion (Ausztria, Horvátország, Szlovénia, Magyarország), valamint a Stadtschlainiger Gespräche c. (Ausztria) történeteskonferenciáknak. 1974 óta publikál, eddig 9 könyve, jegyzete és 213 tanulmánya jelent meg magyar, német és angol nyelven Nyugat-Magyarországra, Burgenlandra, Vas megyére, Kőszeg városára vonatkozóan, mindenekelőtt kultúrtörténeti, várostörténeti, jogtörténeti, művészet- és egyháztörténeti témákban a 15-17. századra.

Jelentősebb művei: *Kőszeg ostromának emlékezete*, Bp. 1982, *A kőszegi evangélikus templom* Bp. 1983, *Kőszeg* 1984, 1988, 1990, 1995, 1997. (magyarul, németül, angolul). *A kőszegi Jézus Szíve-templom 1894-1994* Szombathely 1994. *Kőszeg - híres magyar városok régi képes levelezőlapokon* Bp. 1994.

Walter Brunner

Am 1. Dezember 1940 in Pöls (Obersteiermark) als 7. Kind einer Bergbauernfamilie geboren, studierte Geschichte und Anglistik an die Universitäten Graz und Wien, wurde 1966 zum Dr. phil. Promoviert, besuchte ab 1965 das Institut für österreichische Geschichtsforschung in Wien, legte dort 1968 die Staatsprüfung mit Auszeichnung ab, leistete 1968/1969 den Präsenzdienst beim österreichischen Bundesheer und ist seit 1969 im wissenschaftlichen Dienst am Steiermärkischen Landesarchiv beschäftigt. 1993 erfolgte an der Universität Graz die Habilitation für das Fach „österreichische Geschichte“. Seit 1996 Leiter des Steiermärkischen Landesarchivs.

Naslov:
dr. Walter Brunner
Steiermarkische Landesarchiv
Karmeliter pl. 3
A-8010 Graz, Avstrija

Robert Hajszan,

geb. 1948 in Güttenbach (Burgenland, Österreich), humanistische Ausbildung am Akademischen Gymnasium in Graz, Studium an der Pädagogischen Akademie in Eisenstadt und Lehrer seit 1971, Studium der Slavistik, Geschichte und osteuropäischen Geschichte an der Universität Wien. Promotion zum Doktor der Philosophie 1979. Lehramtsstudium für höhere Schulen aus Serbokroatisch und Geschichte - Sponsion zum Magister der Philosophie (1985).

Publikationen: Aufsätze und Broschüren zur Frage der burgenländischen Kroaten und ihrer Herkunft Monographien: *Die Kroaten der Herrschaft Güssing*, Wien, 1991, *Die Bevölkerung der Herrschaft Reichnitz-Schlaining im 16. Jh.*, Wien, 1992, *Die Herrschaft Güns im 15. und 16. Jh.*, Wien, 1993

Redaktionen: Redakteur und Herausgeber des Almanachs (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000). Schulbücher in kroatischer Sprache und *Pannonisches Jahrbuch* ein Gedichtband.

Naslov:
dr. Robert Hajszan
Panonski institut
A - 7535 Güttenbach / Pinkovac, Avstrija

Heimo Halbrainer,

geb. 1963 in Knittelfeld/Steiermark. Studium der Geschichte und Deutschen Philologie an der Universität Graz. Mag. Phil. 1993. Seit 1993 freiberuflicher Historiker und Journalist in Graz. Diverse Forschungsprojekte und Ausstellungen. Derzeit Forschungsprojekt am Institut für europäische und vergleichende Rechtsgeschichte der Universität Graz. Forschungsschwerpunkte: NS-Zeit, Widerstand und Verfolgung, Vergangenheitsbewältigung nach 1945, Nachkriegsjustiz.

Naslov:
Mag. Heimo Halbrainer
Grossgrabenweg 8
A – 8010 Graz
Avstrija

Katalin Munda Hirnök,

rojena 1959, je znanstvena sodelavka na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Diplomirala je iz etnologije in slovenskega knjižnega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani (1984). Magistrirala je iz etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani je opravila 1989. Magistrska naloga: *Poljedelsko sezonsko delo med porabskimi Slovenci v Železni županiji na Madžarskem v 19. in 20. stoletju*. Doktorat iz etnologije na Filozofski fakulteti 1997. Doktorska disertacija: *Vloga in pomen ljudske kulture in načina življenja pri opredeljevanju in ohranjanju narodne identitete porabskih Slovencev*.

Znanstveno-raziskovalna dejavnost: je sodelavka v mednarodnih raziskovalnih projektih Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenskem etničnem prostoru in Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru (1991-) na Inštitutu za narodnostna vprašanja; prav tako sodelavka pri projektu *Podoba slovenskega otroka*, projekt je izvajal SLORI v Trstu.

Članstvo v strokovnih združenjih: članica Slovenskega etnološkega društva in Madžarskega etnografskega društva.

Naslov:

Dr. Katalin Munda Hirnök
Inštitut za narodnostna vprašanja
Erjavčeva cesta 26
1000 Ljubljana, Slovenija

Viljem Kerčmar

je bil rojen 10. 7. 1951 v Križevcih v Prekmurju kot drugi sin (starejši in mlajši brat umrla še kot dojenčka) očetu Aleksandru (mizar) in materi Gizeli, roj. Kisilak (gospodinja). Osnovno osemletno šolo obiskoval v Križevcih, Srednjo evangeličansko (za šolanje pridigarjev in organistov) pa tri leta v Novem Sadu in v Murski Soboti (priprava na študij teologije). Teologijo je študiral od leta 1970 na Evangeličanski teološki fakulteti v Bratislavi (Slovaška), vmes, v študijskem letu 1973/74, pa v Erlangenu v Nemčiji; diplomiral v Bratislavi oktobra 1975. Kaplansko (pripravniško) službo je opravljal v Murski Soboti, Moravskih Toplicah in na Hodošu.

Od novembra 1977 bil nameščen za kaplana na Hodošu; v letih 1978-1983 sočasno administrator (nadomestni duhovnik, oskrbnik) cerkvene občine v Gornjih Petrovcih. Od 3. junija 1983 administrator evangeličanske cerkvene občine Hodoš, od 28. sept. 1977 tam potrjen za rednega duhovnika.

Od leta 1977 objavlja razne članke, teološke in poljudne vsebine, v *Evangeličanskem koledarju*. Daljše razprave (predavanja) so objavljene v *Evangeličanskem koledarju o Primoža Trubarju* (1986), *Utrinek iz Luthrovega življenja* (1992), *Cerkev v Novi zavezi in pri reformatorjih* (1996), *450-letnica smrti Martina Luthra* (1996), *Diakonia v Svetem Pismu* (1999), *Evangeličanska Cerkev na Slovenskem*, Pomurska založba, M.Sobota, 1995.

Naslov:

mag. Viljem Kerčmar
Evangeličanska župnija Hodoš
9205 Hodoš, Slovenija

Branko Kerman,

rojen 26. 7. 1963 v Murski Soboti. Leta 1989 diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, študijska smer: arheologija. Pridobljeni strokovni naslov: univ. dipl. arheolog. Od leta 1990 zaposlen v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota kot univ. dipl. arheolog, višji kustos za zgodnji in srednji vek. Napisal več strokovnih razprav iz slovanskega obdobja in obdobja srednjega veka v Prekmurju.

Naslov:

Branko Kerman
Pokrajinski muzej Murska Sobota
9000 Murska Sobota
Trubarjev drevored 4, Slovenija

Marija Kozar-Mukič,

rojena 1952, je kustosinja-etnologinja v Muzeju Savaria v Szombathelyu in v. d. ravnateljica Muzeja Avgusta Pavla v Monoštru na Madžarskem. Diplomirala je na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz etnologije in slovenščine. Je članica slovenskega in madžarskega etnološkega društva. Objavila je blizu 200 znanstvenih in poljudnoznanstvenih prispevkov v slovenskem in madžarskem jeziku, med njimi npr.: *Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. = Szlovénvidék. A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája – 20. század.* Ljubljana – Szombathely, 1984.; *Felsőszölnök. A szlovének életmódja a huszadik században. Monográfiák. = Gornji Senik. Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju. Monografija.* Szombathely-Ljubljana, 1988.; *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. = A magyarországi szlovének néprajzi szótára.* Monošter – Szombathely, 1996, idr.

Naslov:

Marija Kozar Mukič
Váci út. 39/I
H 9700 Szombathely, Madžarska

Franc Kuzmič,

rojen 1952 v Murski Soboti. Študiral v Ljubljani slovenistiko in administrativno smer (diploma 1974), potem pedagogiko s psihologijo in nato še v Zagrebu in Osijeku teologijo (diploma 1991). Zaključuje podiplomski študij – smer cerkvena zgodovina. Zaposlen je bil v prosveti na srednjih šolah (do 1980), v knjižničarstvu (1980-1992) in v muzeju kot kustos pedagog (od 1992). Je avtor nekaj samostojnih publikacij in številnih razprav in člankov, največ s področja domoznanstva.

Naslov:

Franc Kuzmič
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
Slovenija

Albert Majder

Naslov:
dr. Albert Majder
Partizanska ul. 1
6310 Izola, Slovenija

je rojen 1924 v Karlovcu, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. Šolanje je od leta 1945 do leta 1951 nadaljeval na Medicinski fakulteti v Zagrebu. Po končanem stažu je opravil specializacijo iz pnevmoftiziologije ter splošne in otroške kirurgije. Med drugim je vdil tudi kirurška oddelka v bolnišnici v Jajcu in Gornjem Milanovcu. Zadnjih petnajst let službovanja je bil zaposlen v Zdravstvenem domu v Kopru.

V medicinskih revijah je objavil preko 30 strokovnih del. Po upokojitvi je začel pisati in objavljati številne prispevke o kulturnih, socialnih in političnih vprašanih sedanjosti v različnih književnih revijah. Podrobneje ga je začelo zanimati vprašanje reformacije in protireformacije. Tudi o tem je napisal že mnoge sestavke, med njimi npr. *Reformacija in protireformacija na Dolenjskem*, Evang. koledar 45 (1996), 78-84, *O življenju velikega astronoma Johannesesa Keplera in njegovem kratkem bivanju v Prekmurju*, Evang. koledar 46 (1998), 99-101, *Valdeuzi, najstarejši pristaši reformatorskega gibanja znotraj katoliške cerkve*, Evang. koledar 47 (1999), 79-82, idr.

Violeta Vladimira Mesarič

Naslov:
Violeta Vladimira Mesarič
Evangeličanska cerkvena občina Apače,
Partizanska 14, 9250 Gornja Radgona, Slovenija

se je rodila 9. 10. 1972 v Murski Soboti, staršema Jožefu Mesariču in Violeti Mesarič, rojeni Deutsch. Osnovno šolo je zaključila v Gornji Radgoni, vzporedno pa še nižjo glasbeno šolo. Srednjo naravoslovno-matematično gimnazijo je zaključila v Murski Soboti, kjer je leta 1991 tudi maturirala. Študij je nadaljevala na Teološki fakulteti »Matija Vlačič Ilirik« v Zagrebu in vzporedno s študijem teologije vpisala še študij cerkvene glasbe na »Institutu za crkveno glazbo Albe Vidakovič«, prav tako v Zagrebu. Diplomirala je leta 1997.

Svoje duhovniško poslanstvo je pričela opravljati 1. 1. 1998 v evangeličanskih cerkvenih občinah Maribor in Apače pri Gornji Radgoni. Sodelovala je na raznih seminarjih in konferencah doma in v tujini. Njeni članki in razprave so objavljeni v več domačih in tujih publikacijah. Posebej se zanima za protestantsko etiko in teologijo ter ekumenske in interkonfesionalne odnose, tiste doma in tiste po svetu.

Oto Norčič,

Naslov:
dr. Oto Norčič
Ekonomska fakulteta
Kardeljeva ploščad 17
1000 Ljubljana, Slovenija

roj . v Veščici pri Murski Soboti 13. 11. 1935. Maturiral leta 1955 na gimnaziji v Murski Soboti, diplomiral l. 1961 in doktoriral 1971 na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Od 1982 je tu delal kot redni profesor za politično ekonomijo. V letih 1977 – 1979 je bil dekan Ekonomske fakulteta. V letu 1968 se je strokovno izpopolnjeval v Cambridgeu (Velika Britanija). Predaval je rednim in podiplomskim študentom ljubljanske in mariborske Univerze ter na univerzah v tujini. Napisal je več knjig in preko 200 znanstvenih razprav, člankov in ocen s področja razvoja ekonomske teorije, politične ekonomije, teorije delitve in ekonomskega sistema ter planiranja. Bil je član Ekonomskega sveta pri IS Skupščine SRS (1073-1977), predsednik znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Jugoslavije ter v letih 1986-1988 glavni in odgovorni urednik Ekonomista (Beograd). Je častni član Zveze ekonomistov Slovenije.

Izbrana bibliografija: *Obresti in faktorji obrestne mere*, Maribor 1977; *Razvoj ekonomske teorije*, Ljubljana 1980; *Razvoj ekonomske teorije II (Sodobna meščanska ekonomska teorija)*, Ljubljana 1987; *Razvoj in temelji sedobne ekonomske misli*, Ljubljana 1990; *Uvod v politično ekonomijo*, Ljubljana 1996.

France Novak,

Naslov:

Dr. France Novak
Znanstvenoraziskovalni
center SAZU
Inštitut za slovenski jezik
Frana Ramovša
1000 Ljubljana, Slovenija

jezikoslovec in leksikolog, se je rodil 1. 11. 1934 na Gorenjem Vrhu v trebanjski občini. Osnovno šolo je obiskoval v domačem kraju, gimnazijo pa v Novem mestu. Po maturi se je vpisal na slavistični oddelek ljubljanske Filozofske fakultete. Diplomiral je 1960, bil dvakrat na izpopolnjevanju v tujini, leta 1965 v Pragi in 1971 v Moskvi. 1995 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev (16. stoletja)*.

Na Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU oziroma ZRC SAZU dela od oktobra 1964. Od leta 1984 kot zunanji sodelavec poučuje poslovno in uradnovalno slovenščino (slovenski knjižni jezik, poslovno komuniciranje, zdaj poslovno in uradnovalno komuniciranje) na Visoki upravni šoli (prej Višji upravni šoli) v Ljubljani. Od leta 1998 poučuje tudi slovenski knjižni jezik na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

S predavanji z leksikološko, leksikografsko, pomenoslovno in funkcijskozvrstno tematiko je sodeloval na več znanstvenih in strokovnih zborovanjih, zlasti slovenskih. Znanstvene in strokovne sestavke objavlja v *Jeziku in slovstvu*, *Slavistični reviji* in zbornikih. V knjižni obliki je objavil *Poslovni in uradnovalni jezik*, Ljubljana 1980.

Jože Pogačnik,

rojen 14. marca 1933 v Kovorju pri Trziču. Bil je redni profesor za slovensko književnost, slovenski jezik in književno zgodovino jugovzhodne Evrope. Sedaj je kot zaslužni profesor mariborske univerze upokojen in živi v Mariboru. Osnovno šolo je obiskoval v Ljubljani in v rojstnem kraju (1939-45), gimnazijo v Trziču in Kranju (1945-53), nato pa se je vpisal na slavistiko ljubljanske univerze. študij je z odliko končal 1958, po enoletni vojaščini je nastopil službo asistenta na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Tu je 1963 doktoriral, od leta 1969 bil docent na Filozofski fakulteti v Novem Sadu, kjer je leta 1975 postal redni profesor. Leta 1981 se je preselil na Pedagoško fakulteto v Osijeku, od tam pa je 1991 prišel v Maribor, kjer je bil 1995 upokojen.

Je član sodelavec slovenske, hrvaške in srbske Matice in član Society for Slovene Studies (New York). Od 30. maja 1991 je bil dopisni član, od 27. maja 1993 izredni, 27. maja 1997 pa je bil izvoljen za rednega člana SAZU. Leta 1996 je postal član Akademije znanosti v Göttingenu. Tako v Novem Sadu kot v Osijeku in Mariboru je bil po en mandat tudi dekan fakultete.

Njegovo znanstveno in strokovno delo je vezano na področja slovenistike, komparativne slavistike, teorije književnosti in kulturologije. Kot Herderjev in Fulbrightov štipendist in kot večkratni gostujoči predavatelj je lahko spoznaval metodologijo stroke, ki jo je ustvarjalno uporabljal v svojem raziskovalnem delu. Zanj je značilna osredotočenost predvsem na slovenistiko od njenih začetkov do sodobnosti. Ta dejavnost pa je bila vedno v zvezi s proučevanjem vraščenosti slovenskih tem v zahodnoevropsko kulturo in civilizacijo, hkrati pa so bila posamezna vprašanja postavljena kot problem ustrezne teoretične posplošitve. To ugotovitev podpira bibliografski pregled objav, ki so pretežno posvečene slovenski literarni zgodovini, njenim osebnostim (Trubar, Kopitar, Stritar) in posameznim problemom iz določenih obdobij. Rezultati tega dela so objavljeni, razen v slovenščini, v hrvaščini, makedonščini, poljščini, nemščini, italijanščini, angleščini in francoščini. Največji projekt je *Zgodovina slovenskega slovstva*, ki je bila pripravljena skupaj z akademikom F. Zadavcem in je izšla v osmih knjigah med leti 1968 in 1972 (v skrajšani verziji je bilo to delo prevedeno v srbsčino).

V nemščini so bile objavljene tri samostojne knjige (*Von der Dekoration zur Narration*, 1977, *Bartholomäus Kopitar*, 1978, in *Differenzen und Interferenzen*, 1989). Aktivno je sodeloval na skoraj vseh mednarodnih in nekdanjih jugoslovanskih slavističnih kongresih. Za svoje delo je prejel več nagrad in priznanj občinskega ali lokalnega pomena. Najvišje mednarodno priznanje je prestižna Herderjeva nagrada, ki jo je prejel 1996. leta za delo v humanistični stroki.

Naslov:

dr. Jože Pogačnik akademik
Koroška ul. 118, 2000 Maribor, Slovenija

Gustav Skalič

Naslov:
mag. Gustav Skalič
Evangelikanska cerkvena
občina M. Toplice
Levstikova ul. 11
9226 Moravske Toplice, Slovenija

se je rodil 18. januarja 1932 v Lendavi kot sin evangeličanskega duhovnika Aleksandra Skaliča in žene Šarolte, rojene Luther. Osnovno šolo je obiskoval v Lendavi, gimnazijo v Murski Soboti, kjer je maturiral leta 1951. Istega leta se je vpisal na rimskokatoliško teološko fakulteto v Ljubljani, kjer je eno leto poslušal osnovna predavanja iz teologije in filozofije. Po enoletnem služenju vojaškega roka je nadaljeval študij na evangeličanski teološki fakulteti v Erlangenu v Nemčiji, končal pa ga je na Dunaju. Po končanem študiju leta 1958 se je vrnil domov in prevzel duhovniško mesto v dvojezični fari v Domanjševcih. Tu se je leta 1961 poročil. Leta 1973 je po upokojitvi očeta Aleksandra prevzel duhovniško mesto v Moravskih Toplicah, kjer je deloval do svoje upokojitve leta 1997. Vsa leta je oskrboval tudi lendavsko faro in podružnico v Selu na Goričkem. Lendavsko faro oskrbuje tudi po upokojitvi. Poleg slovenščine obvlada še madžarski in nemški jezik. Piše članke in sestavke v evangeličansko periodiko, prevaja iz nemščine idr.

Söptei István

1944-ben a Vas megyei Ikkváron született. Középiskolai tanulmányait a szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban végezte. 1964–1969 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának hallgatója volt, ahol történelem szakos középiskolai tanári és történész-muzeológus oklevelet szerzett. 1974-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom szakon szintén középiskolai tanári képesítést nyert, 1977-ben pedig doktori fokozatot szerzett történelmi tudományokból. 1969-től történész-muzeológusként a Savaria Múzeum újkori osztályán, majd a megalakult szombathelyi Forradalmi Múzeumban dolgozott. 1971-től a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezetének társadalomtudományi szaktitkára volt. 1974-től a sárvári Nádasy Ferenc Múzeum igazgatója. Az elmúlt 25 év során közel 100 állandó és időszakos kiállítás szervezője és rendezője. Tanulmányai, szakcikkei helyi és országos folyóiratokban jelentek meg. Kutatási területe: a Nádasyak kora, a megye 19-20. századi története, a magyar huszárság története. Szerkesztője a Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője Pars Historica sorozatának, a Nádasy Ferenc Múzeum Kiadványai sorozatnak és a Huszártörténeti Tanulmányok című kiadványsorozatnak.

Jelentősebb művei: *Háborús károk és az újjáépítés eredményei Vas megyében*. In: Vas megye 25 évéről. Szombathely, 1970. Társszerző: Gerse János. *A Népi Kollégiumok története Vas megyében* (1946-1949). Pedagógiai írások, Szombathely, 1978. *A Nádasy Ferenc Múzeum állandó kiállításai*. Vas megyei Múzeumok Katalógusai 60. Bp. 1979. Társszerzők: Dobos Irma, Koroknay Éva, Vida Mária. *Újabb céhtörténeti emlékek a Nádasy Múzeumban*. Történeti Muzeológiai Közlemények, 1981. 2. sz. *Huszáreklékék Sárváron*. Történeti Muzeológiai Közlemények 1985-1986. *Huszártörténeti gyűjtemény és kiállítás*. Honismereti Híradó, Sárvár, 1989. *Sárvár mezőváros közigazgatási szervezete és működése a 19. század első felében*. In: Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 22/1 – Pars Historica 1992 - 1995. *Nádasy Tamás (1498-1562) emlékezete (500 éve született Magyarország nádora)* Nádasy Ferenc Múzeum Kiadványai 1. Sárvár, 1998. *Nádasy Tamás (1498-1562) tudományos emlékülés*: Sárvár, 1998. szeptember 10-11. Nádasy Ferenc Múzeum Kiadványai 2. Sárvár, 1999.

Naslov:
Söptei István
Nádasy Múzeum
Várkerület 1
H 9600 Sárvár, Madžarska

Anton Vratuša

je rojen 21. 2. 1915 v Dolnjih Slavečih v Prekmurju. Osnovno šolo je obiskoval v domačem kraju, gimnazijo v Murski Soboti in Ljubljani, kjer je nato na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani študiral slavistiko, ki jo je končal v začetku 1941. Že istega leta je dosegel tudi znanstveni naslov z doktorsko disertacijo iz literarne zgodovine Levec in Ljubljanski zvon. Po končani vojni se je bolj kot s slavistiko ukvarjal z družbenopolitičnim delom in med drugim bil npr. stalni predstavnik SFRJ v OZN, podpredsednik zvezne vlade, predsednik slovenske idr. Je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V zadnjih letih se ukvarja zlasti s problematiko s področja humanističnih in družbenih ved. Njegova najnovejša knjiga *Iz verig v svobodo - Rabska brigada* je izšla leta 1998.

Naslov:
dr. Anton Vratuša akademik
Rimska cesta 14
1000 Ljubljana, Slovenija

Jože Vugrinec

Naslov:
Jože Vugrinec
Pokrajinska in študijska
knjižnica M. Sobota
Grajska ul. 2
9000 Murska Sobota
Slovenija

se je rodil leta 1945 v Bogojini v Prekmurju. Tu je končal osnovno šolo, gimnazijo v Murski Soboti in študij slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Je profesor slovenskega in ruskega jezika s književnostma in višji bibliotekar. Najprej je delal na dveh šolah v Murski Soboti kot srednješolski profesor, zdaj pa že sedemnajst let vodi Pokrajinsko in študijsko knjižnico Murska Sobota. Svoje članke in sestavke objavlja v strokovnih revijah, zbornikih in drugje, področji njegovega strokovnega zanimanja pa sta predvsem dve – domoznastvo in bibliotekarstvo (*Slovenska književnost v Prekmurju v letih med 1945 in 1985* (iz *Besede ob razstavi Prekmurska književnost 1945-1985*, katalog), *Obzornik 9* (1986), str. 649-652, nad. v št. 10, str. 729-734, št. 11, str. 816-824; *Godinovo literarno delo z vojno tematiko*. *Sodobnost 4*, 1988, str. 394-405, *Franc Temlin – prvi prekmurski prevajalec*. *Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 13*, Ljubljana 1988, str. 11-13; *Del zapuščine Janoša Kūharja v murskosoboški knjižnici*. *ČZN*, št. 2, letnik 61, Maribor 1990, str. 266-268; *Soboška knjižnica včeraj, danes, jutri* (s poudarkom na prostorski problematiki). *Separatio*. Revija za kulturo. Sobota, jesen 1993, str. 69-72, itd.). Piše tudi jezikovne in literarne kritike, uredil je zbornike *Sodelovanje ob meji*, M. Sobota – Szombathely 1996, *Košičev teden X*, Bogojina 1998, idr.

IMENSKO KAZALO

- Abády B.** 94
Adam F. 46
Albrecher A. 142
Allodiator M. 97, 153
Alsóíndvai P. 104
Altenmarkt V. 137
Amadejci 88
Amon K. 124, 125, 127, 142
Andreas Ch. 108
Andreás J. 108, 109
András 95
Andrej II. 88
Andritsch J. 124
Artopaeus Th. 123
Attila 161
Aull O. 202
Avguštin 31
- Bagar M.** 87, 276
Bajlec F. 247
Bakács F. 152
Bakocz 186
Bakoš M. 153, 173, 234, 238, 241, 242, 249
Banfi M. 250
Bánfy 49
Bánffy 151, 152, 162, 63, 164, 166, 172, 207, 210
Bánffy Ch. - gl. Bánffy K.
Bánffy I. - gl. Bánffy Š.
Bánffy J. 150, 156, 162, 206
Bánffy K. 163, 167, 168
Bánffy L. 206
Bánffy M. - gl. Bánffy N.
- Bánffy N.** 162, 163, 164, 167, 168
Bánffy Š. 162, 167, 168, 206
Barasoviž I. 178
Bariska I. 12, 193, 201, 209
Barnabás 97, 102
Bartolić Z. 39, 166
Baš F. 60, 68, 76, 79
Bátai I. 104
Báthory E. 93, 97
Bátthiányi 67, 86, 89, 90, 104, 152, 153, 172, 183, 184, 195, 207, 210
Batthyány B. 185
Batthyány F. 115, 137, 150, 177, 178, 181, 205, 206
Batthyányi F. II. 179, 180
Bátthiányi Ž. 86
Baumhorn L. 253
Bavčar B. 280
Bavčer M. 259, 260, 261, 266, 267, 268
Becker J. 123
Beckmann J. 123
Behek A. 8
Bejthe I. - gl. Beyte I.
Bencak M. 171
Bencsics N. (gl. tudi Benčić) 193
Benczak M. - gl. Bencak M.
Bencze I. 104
Benczédi L. 103
Benčić N. 201
Benda K. 209
Berke 249
Bernhardus M. 123
Bessenyei J. 103
Beyte F. 163
Beyte I. 93, 96, 152, 153, 162, 163, 185, 188, 207
Beyte S. - gl. Beyte I.
Beyte Š. - gl. Beyte I.
Bocskay I. 155, 156
Bódogh J. 94
Bohorič A. 13, 31, 32, 33, 37, 215, 219, 226
Bornemisza P. 94, 104
Borovszky S. 103
Borsa G. 104, 185, 188, 190
Brahe T. 119, 120, 121
Bräunlich P. 143
Brehoci A. 153
- Brenner M.** 108, 125, 127, 132, 134, 135, 142, 144, 145, 155, 264, 265
Bretzler H. 122
Bretzler U. 133, 136
Breuz J. 95, 197, 200
Brišnik D. 63, 68
Brumen B. 255, 256
Brunner W. 12, 107, 125, 142, 143, 287, 291, 292, 293
Bučar F. 166
Bučić M. 164
Bükeši Š. 172
Bullinger 95
Bumiller C. 124
Buphen A. 104
- Calvin J. - gl. Kalvin J.**
Carar 263
Carg V. 108, 122
Cargius K. 123
Cargius V. - gl. Carg V.
Caspar M. 128
Cerwinka G. 126
Cevc E. 80, 82
Chaericus J. 181
Chotebor P. 66, 68
Chrön Th. 108
Chyträus D. - gl. Chytraeus D.
Chytraeus D. 107, 108, 124, 153
Ciril 162, 167
Cipot R. 164
Clemen O. 124
Clemens VIII. 110
Clusius C. 179, 185
Colinus L. 123
Cöllinus J. 117, 121, 123
Consul I. - gl. Konzul Š.
Consul Stephan - gl. Konzul Š.
Corvin M. - gl. Korvin M.
Corvinus P. 123
Crainerius 155
Craner G. 121
Creutzer G. 186
Csányi A. 95, 104
Cserniavits - gl. Černjavič
Csoron A. 206
Cunja R. 68
- Časar J.** 251
Čater J. 255
Černjavič Š. 171

Dalmata A. 196, 197,
198, 200
Dalmatin A. 31
Dalmatin J. 13, 32, 35,
170, 218, 220, 222, 223,
224, 225, 226, 236, 260,
267, 268
Dante A. 33, 39
Debelak 86
Deckers J. 119
Dedic P. 124, 127, 128,
142
Desput J. 143
Dévai B. M. 94, 95, 207,
209
Dirnberger G. 142
Doblinger 128
Dolinar F. M. 125, 126,
127, 157
Doljanski I. 180
Dolling F. 143
Donkóczy M. 171
Dragonus C. 188
Dragonus G. 104
Draskovich G. 96, 188
Druchdenbach J. 121
Druguić 170
Dürrenbach J. 197, 202

Eber P. 162
Eberle W. 123
Eckh A. 180
Eginger S. 122
Eichholz H. 143
Eisler-Reich H. 143
Emerik 67
Engelhardt G. 123
Enyedi Gy. 189
Erazem R. 36, 39
Erbhard K. 263
Erdödy P. 180, 186, 196
Ernst A. 201
Erszegi G. 103
Esterházy N. 163, 164

Farkas E. 190
Ferdinand 53, 79, 92, 93,
97, 103, 110, 111, 120,
125, 129, 130, 131, 150,
151, 198, 205, 206, 207,
261, 263, 264, 265, 266
Ferdinand I. 194
Ferdinand II. 126, 127,
142, 143, 164
Ferenc 93
Fettauer M. 123
Fiedler K. 202

Finkeltaus W. 123
Fistulator G. 134
Fister P. 65, 68
Fochtmann - gl.
Föchtmann
Föchtmann D. 110, 121,
123
Forstnerič F. 280
Frankovics G. 185, 187
Freisitzer K. 125
Friderik III. 205
Friesenegger S. 122
Frigyes 195
Frisch Ch. 128
Frischlin N. 108, 124
Fritzius F. 122
Frye N. 35
Fügedi E. 103
Fulderus J. 123
Funck J. 123
Fürst 285
Fuß 178

Gabelmann N. 123, 186,
188
Gaepner J. 136
Galavics G. 103
Gallus J. 123
Gantar K. 242
Gassel K. 123
Gastel K. 122
Gašpar 170
Géfin Gy. 173
Georgijević K. 39
Gerhold E. Ch. 156, 157
Gestrin F. 49, 54
Gleisbach S. F. 181
Glonar J. 259
Gódi I. 98
Goepner J. 180, 181
Göncz L. 166
Graff Th. 126, 127
Gramann N. 108
Grasmug R. 127
Grdina I. 225
Gregor J. 78, 82, 88
Gruden J. 75, 79, 81, 83,
173, 174, 259, 261, 266
Gruel M. 123, 181
Grünning W. 123
Gsellendienst R. 127
Guštin M. 62, 63, 64, 68

H. Balázs E. 103
Habermann Avenarius J.
154
Hackstock A. 123

Haditsch J.-G. 156, 157
Hahold 88, 162
Hainzl J. 143
Hajnal M. 163
Hajoš F. 6, 287, 291,
292, 293
Hajszan R. 13, 177, 185,
202, 287, 291, 292, 293
Halbrainer H. 12, 127,
131, 143
Halec Š. 172
Hammer F. 128
Hanauer A. 122
Hari L. 165
Hari T. 60, 68, 79, 80, 81,
82, 88, 127, 128
Hartlieb M. J. 188
Hazard P. 37
Hebrl-Zemljič A. 287,
291, 292, 293
Heichelheimb B. 122, 123
Heidenreich K. 123
Heinrich M. 122
Heinrich O. 117
Heinricus M. 123
Heiss G. 124, 125
Henrik 264
Herbersdorf A. 264
Herberstorff von F. 181
Herberstorff K. 79, 80, 82,
114, 115, 127, 133, 134,
136, 137, 144, 145
Hervay F. 104
Heuchelheim B. 123
Heussi K. 157
Hima A. 164, 165
Hlastan M. 255
Höfer R. 125
Hoffmann H. F. 121, 153
Hofhalter - gl. Hoffhalter
Hoffhalter R. 152, 163,
164, 167, 168, 207
Höflehner W. 125
Holtzer H. 123
Holzer H.-L. 125
Holzleuter M. 123
Hombberger J. 107, 109,
121, 126
Hombberger P. 122
Homelius Ch. 123
Horvat B. 78, 88, 157,
173, 174
Horvat M. 68
Horváth F. 103, 104
Horváth M. 103, 104
Horváth S. 166
Horvatić J. 182

- Hozjan A. 81
Hrabowski J. 242
Hren T. 54, 125, 126,
155, 261, 264
- Ibrahim D. 209
Ilwof F. 142, 143
Institutoris-Mošovski M.
173, 174
Ivan 265
Ivanjko Š. 280
Ivanocy F. 80
- Jakič I. 79, 82
Jakopin F. 225, 226
Janež S. 54
Janežič S. 256
Janns H. R. 35
János I. 103
Jantschi A. 123
Jechlinger 263
Jelinčič V. Z. 259, 267,
268
Jembrih A. 178, 179, 182,
185, 190
Jesenšek M. 217, 223, 225
Joseph II. 138, 248, 253
Jošar L. 165
Jurišič N. 196, 206
- Kalec 261
Kalvin J. 46, 95, 249
Kanizsai L. 91
Kanizsai O. 92, 94
Kapi B. 248
Kardelj E. 174
Kardoš E. 87, 276
Kardoš J. 249
Karel - gl. Karl
Karel, knez 262, 263, 264
Karl 116, 132, 154, 158,
159, 160
Karl II. 107, 108, 110,
120, 125, 126, 129, 130,
133, 142
Karny Th. 143
Kazó Š. 48, 172
Kellin J. - gl. Cöllinus J.
Kepler J. 59, 67, 68, 72,
73, 75, 76, 79, 81, 86,
88, 108, 110, 111, 113,
114, 115, 116, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124,
126, 127, 128, 153, 155
Kerčmar A. 165
Kerčmar V. 12, 78, 149,
157, 166, 249, 255, 256
- Kerman B. 12, 59, 61, 62,
63, 64, 67, 68, 79, 82
Keserü B. 104
Khuen G. 125
Khuen J. 125
Khuen L. 117, 122, 123
Khull F. 124
Kidrič F. 219, 225
Kimmerling S. 123
Kiss B. 97
Kiss M. 287, 291, 292,
293
Klaszekovich I. 104
Klombner M. 30
Klun V. 259
Kobenzel 264
Kocelj 161, 162, 167, 168
Kohler A. 125
Kokolj M. 78, 88, 156,
157, 173, 174
Kolar B. 125
Kollonitsh H. 95
Komári P. 104
Konzul Stipan - gl.
Konzul Štefan
Konzul Š. 12, 31, 39, 95,
177, 178, 193, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201,
202, 203
Koppány T. 103
Körner J. 122, 123
Körner L. 117
Korošec V. 255
Korvin M. 65, 92, 97,
162, 195, 205
Kos A. 39
Kos J. 266
Kos M. 66, 68
Kosch 253
Kostedi A. 265
Košič J. 75, 79, 81, 170
Kovács S. I. 104
Kovač Š. 76, 248, 254
Kovačič F. 65, 68, 75, 81
Kovats Š. 60, 68
Kövér M. 92
Kozar L. 252, 255, 256
Kozar-Mukič M. 12, 173,
174, 205, 287, 291, 292,
293
Kranjec M. 247
Krapp F. 118, 122
Krappins F. 123
Krelj B. 32
Krelj S. 215, 216, 218,
223, 225, 226
- Kren M. 67
Kriechperger W. 131
Krisan - gl. Križan
Kruzsán T. 97
Križan T. 153, 172
Krones F. 125
Krstnik I. 262
Kruhek M. 177, 178, 182
Kuhar Š. 276
Kūhar Š. 87
Kukuljevič I. 185
Kulcsár Gy. 152, 163,
167, 168, 207
Kulčar Jurij - gl.
Kulcsár Gy.
Kupljenik P. 54
Kuzmič F. 6, 12, 75, 78,
81, 85, 255, 256
Kuzmič M. 174
Kūzmič M. 52, 232, 239,
242
Kūzmič Š. 39, 48, 52, 54,
67, 68, 77, 81, 88, 157,
223, 226, 232, 233, 234,
236, 238, 239, 241, 242,
243, 248, 249
- Lackner K. 200
Ladislav 97, 162, 167,
168
Lajos II. 92, 103
Lang N. 123
Langhaim O. F. 181
Langius G. 123
Laskai J. 189
Lasmár G. 98
László - gl. Ladislav
Lauterbach H. 107, 123,
124
Leitner H. 135
Lengheim W. 118
Lenkovič J. 264
Letenyeyinum S. 104
Lethenyei I. 173
Leutner H. 180
Liebmann M. 125, 126,
127, 142
Lierzer S. 123
Linhart A. T. 260, 267,
268
Lipits I. 102
Lobkowitz-Poppel L. 170
Löbl Ch. 117, 122
Löblinus Ch. 123
Lohberger H. 124
Losament 135

- Loserth J. 76, 77, 79, 81,
 124, 126, 127, 128, 142,
 143, 200,
 Lósy M. 98
 Ložar R. 62, 68
 Ludwig Ph. 117
 Lupulus A. 123
 Luthar A. 76, 239, 242
 Luthar O. 10, 285, 287,
 291, 293
 Luthar T. 76
 Luther M. 46, 95, 104, 156,
 170, 196, 207, 242, 262
 Luttenberger A. P. 125
 Lutz H. 124
- Magyari** I. 97, 104, 105,
 106
 Maienschein J. 123
 Majder A. 259
 Majláth G. 94
 Makovec J. 39
 Maksay F. 103
 Mályusz E. 103
 Mandelc J. - gl. Manlius J.
 Manio G. 100
 Manlius J. 13, 51, 97,
 152, 164, 178, 185, 186,
 187, 188, 189, 190, 191,
 192, 207
 Mannel - gl. Manlius J.
 Mantl W. 125
 Marbach Ph. 107, 123
 Maria Theresia 142
 Maria von Bayern 110
 Marija Habsburška 206
 Marimics M. 102
 Markovitus J. 123
 Márton D. 102
 Marx K. 37, 45, 54
 Mästlin 121
 Matija 155, 156, 158,
 159, 160
 Mátyás kralj - gl. Korvin M.
 Mauko 86
 Maximilian II. 107, 110,
 151, 203, 204, 206, 262
 Mayer F. M. 126
 Medvedović M. 171
 Medvicenus - gl.
 Medvedović M.
 Megiser H. 123
 Megyery I. 187
 Mekinič G. (gl. tudi
 Mekiniž) 34, 190
 Mekiniž G. P. 178, 190
 Melanchthon F. 94, 95,
 104, 219
 Merše M. 217, 225, 226
 Mesarič F. 6
 Mesarič V. V. 13, 247
 Metod 162, 167
 Meyer Ch. 142
 Mezler-Andelberg H. J.
 126
 Mihok E. 250
 Mittischek S. 143
 Montanus J. 123
 Moontz J. 12
 Mošonjski 153
 Müller B. 121
 Müller M. 136, 155
 Mullett M. 157
 Müllner 65
 Munda-Hirnök K. 12, 169,
 287, 291, 292, 293
 Muraközi Gy. 104
 Murr S. 123
 Musay G. 98, 171
- Nádasdy** 49, 53, 66, 67,
 72, 73, 74, 76, 77, 79,
 85, 88, 91, 94, 96, 98,
 105, 136, 151, 154, 156,
 207, 210, 287, 291, 292,
 293
 Nádasdy Darabos J. 103
 Nádasdy Darabos L. 103
 Nádasdy E. 86
 Nádasdy F. 67, 73, 74,
 92, 93, 94, 96, 97, 98,
 104, 105, 106, 186, 187,
 188, 287, 291, 292, 293
 Nádasdy F. III. 11
 Nádasdy G. 91
 Nádasdy J. 92, 103
 Nádasdy K. 97
 Nádasdy Lajos 103
 Nádasdy László 155
 Nádasdy M. 92
 Nádasdy P. 93, 96, 97,
 103, 105, 106
 Nádasdy T. 75, 76, 79,
 91, 92, 94, 95, 97, 103,
 104, 105, 106, 114, 155,
 163, 170, 172, 201, 205,
 206, 209
 Nagl G. 123
 Natlačen 87
 Nitner(us) V. 123
 Norčič O. 13, 24, 43, 45,
 54
 Novak F. 13, 86, 213,
 221, 225, 226
- Novak V. 77, 81, 215,
 216, 217, 226, 242, 243
 Novotny A. 126
- Oberreiter** V. 137
 Oláh Gy. 100
 Oláh M. 95
 Olasz Gy. 100
 Orožen M. 216, 222, 223,
 226
 Osius H. 107, 117, 121,
 123, 122, 179
 Öze S. 104
- Paar** F. 264
 Pahič S. 65, 68
 Pál, sz. - gl. Pavel, ap.
 Pálffy G. 103, 201
 Pálffy P. 98
 Pandžič M. 201
 Pangrieser F. 123
 Pangriößer M. 109
 Pap M. 189
 Papius J. 123
 Paradeiser Ch. 120, 264
 Paueler Gy. 103
 Pavel, ap. 31, 199
 Pavel III. 262
 Payr S. 75, 77, 81, 104,
 152, 156, 157, 166, 173,
 174, 193, 196, 201, 202,
 209
 Pázmány P. 97, 152
 Peinlich R. 128
 Pergošič I. 34, 36, 185
 Peristerius H. 109, 123
 Perko F. 248, 255, 256
 Perlaki Gy. 171
 Pernek F. 275, 280
 Perneszi Gy. 94, 95, 104
 Pesti M. 94
 Petan 85
 Petenye 88
 Petrik J. 164
 Pethened 67, 88
 Pethenegh 66
 Pica B. 123
 Pichelmaier G. 122, 133,
 136, 142
 Pichelmayr G. - gl.
 Pichelmaier G.
 Pichl O. 126
 Píhlik I. 98
 Pirchegger H. 125
 Pistor J. 117, 122, 123,
 Pistorius J. 122
 Pittorf N. 123

- Plazer M. E. 127
Pleterski A. 64, 65, 68
Pöckhl E. 187
Podhradsky J. 103
Pogačnik J. 6, 13, 24, 29, 224, 226, 280
Pogorelec B. 224, 226
Polheim M. 178, 197
Pöllinger Ch. 132
Pomperić 178
Popp F. 165
Poppel 179, 180, 183, 184
Poppel-Lobkowitz 179
Poppel-Lobkowitz M. 117, 118
Possevino A. 125
Pótha K. 250
Prank K. 265
Präntl J. 123
Predovnik K. K. 68
Preisengegger J. 122
Pribina 161, 167, 168
Probst F. 177, 190
Pscholka G. 124
Pythiraeus G. 104
- R.** Várkonyi A. 103
Rabatti J. 264
Rabus 125
Rácz Gy. 152
Radmannsdorf Ch. 137
Radmannsdorf W. 138
Rainer J. 125
Rajhman J. 221, 226
Rakičanski M. 153
Ramovš F. 225
Ratnik L. 255, 256
Réczés J. 104
Regius J. 110, 116, 122, 128
Regius Th. 118, 180
Reingrabner G. 124, 126, 202
Reitenspiess G. 123
Reuter Ch. 196, 197, 198
Révay J. 97
Ribaj A. 60
Ribar 79
Rigler J. 31, 216, 225
Rindtscheid S. 121
Rittsteuer J. 193, 194, 195, 201, 202, 203, 204
Röckenlein H. 124
Roth L. 254
Rózsa Gy. 103
Rudel Z. 122
- Rudelins Ch. 123
Rudolf 154, 155, 156, 158, 159, 160
Rudolf II. 108, 120, 179, 206
Ruedel Z. 103
Rumpler H. 124, 125, 126, 127, 128
Runič 178
Rupeľ M. 76, 225, 226
Ružič E. 6, 280
- S.** Sakar M. 68
Salm M. 154, 158, 159, 160, 170, 205, 207
Sangerusius S. 122
Saria B. 76, 77, 81
Schei U. 123
Schellhaus K. 125
Schenfeld C. M. 259
Schenk E. 116, 122, 123
Schey U. 122
Schindling A. 124
Schleipner Ch. 117
Schmidt J. 128
Schmidt V. 39
Schnabel 123
Schnabl M. 123
Schober F. J. 127
Schöpfer G. 124
Schrepkhe G. 123
Schroeder F. 81, 103
Schuster L. 125, 127, 142
Schwanengel A. 122
Schwarz Ch. 123
Schwenk M. 123
Sculletti S. 96
Sechy 79
Seitz 117
Sammelweis K. 185, 186, 190, 191, 192
Serin G. 187
Serpilius 188
Sever B. 81
Sever M. 217, 234, 236, 241
Siesz J. 238, 243
Sijarto Š. 239, 241, 242
Silboti D. 93, 96
Sinkovics I. 103
Sinowatz F. 193, 194, 195, 201, 202, 203, 204
Sitte A. 103
Skalič A. 165
Skalič G. 13, 81, 161, 165, 166, 254, 256, 287, 291, 292, 293
- Slammig I. 39
Slepec J. 254
Smetánka Z. 66, 68
Snoilski C. J. G. 54
Sobočan Š. 88
Sobrius N. 122
Soldanus J. 124
Somorjai V. L. 104
Sonnabender L. 111, 126
Sonnegg H. U. 197
Sonnek G. 143
Söptei I. 12, 91, 104
Sozius M. 134
Spessot F. 259
Stadius G. 108, 124
Stanšič 178
Stare V. 63, 68
Stausith H. G. 96
Steinberger M. 124
Steitz J. 121, 123
Steska V. 259
Stobáus G. 108, 111
Stopar I. 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 78, 81
Stourzh G. 124
Strmčnik-Gulič M. 62, 68
Strube H. 128
Strube W. 128
Stubenberg G. 137
Sulejman (gl. tudi Szulejmán) 206
Sušnik F. 253, 256
Sutter B. 124, 126, 128
Sylvester J. 94, 95, 105, 106, 207, 209
Szakály F. 95, 104
Szalaszegi Gy. 154, 207, 209
Szapary 253
Szapolyai J. 92, 205, 206
Széch T. 180
Széchy 49, 50, 88, 104, 151, 172, 207
Széchy G. 207
Széchy K. 153
Széchy T. 80, 153, 155, 207
Szegedi A. 104
Szegedi M. 93, 94, 96, 104
Szeibert J. 104
Székely M. 206
Szele J. 95
Szency I. 172
Szentgyörgyi G. 96
Sziesz A. 239, 243
Sziklay S. 103

- Szily J. 239
 Szücs J. 103
 Szulejmán (gl. tudi Sulejman) 93
- Šavel I. 60, 65, 67, 68
 Šebjanič F. 48, 49, 51, 54, 77, 79, 81, 143, 173, 174, 209
 Šefer H. 8
 Šiftar 86
 Šiftar A. 278
 Šiftar V. 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 48, 54, 60, 65, 66, 67, 68, 77, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 291, 292, 293
 Šiftar Z. 278
 Škafar I. 54, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 88, 166, 179, 182, 183, 184, 239, 242, 243, 291, 292, 293
 Škafar V. 255, 256
 Škulj E. 126
- Takács S. 103
 Tavano L. 125, 126, 127
 Tavčar J. 155
 Tekstor U. 261
 Temlin F. 215, 226, 232, 233, 236, 241, 242, 249
 Terbocs - gl. Terboč
 Terboč J. 153, 173
 Terviser S. 122, 124
 Tétényi I. 104
 Teufel Ch. 196
 Teuffenbach O. 181
 Teuffl Ch. 196
 Thalheimer Pf. 118, 122, 123, 124
 Thokoics Gy. 104
 Thonner D. 124
 Thesmár I. 104
 Tilisch B. 181
 Tinódi S. 94, 104, 189
 Tkalec (gl. tudi Kalec) 261
 Tobler F. 193, 195, 201
 Töke D. 164, 165
 Töke F. 162, 167, 168, 207, 209
 Tomadin V. 68
 Tomaž Akvinski 45
 Toplak L. 272, 280
- Toporišič J. 215, 226
 Torkos J. 238
 Török B. 189
 Tropper P. 126
 Trubar F. 81
 Trubar P. 13, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 47, 51, 52, 108, 157, 170, 175, 176, 177, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 236, 248, 260, 261, 267, 268
- Ugnand I. 163, 164
 Ugnand K. 164
 Urbán L. 104
- Valvasor J. V. 259
 Vancelj P. 263
 Vándor L. 65, 68
 Várday P. 95
 Varga J. 67
 Verancsics A. 95
 Verbinc F. 67
 Verböczy 207
 Vergerij P. P. 214
 Vergerij P. P. ml. 33, 262
 Vidrih Perko V. 68
 Vince Z. 39
 Višnjac B. 178
 Vlach M. 102
 Vlačić M. 261
 Vogler 86, 165
 Vramec A. 34, 185
 Vratuša A. 6, 8, 14, 24, 88, 216, 223, 226, 280, 284, 285, 287, 291, 292, 293
 Vreča B. 287, 291, 292, 293
 Vugrinec J. 6, 13, 231, 280
 Vuković G. 182
 Vukovits G. 177
 Vrišer S. 80, 82
- Wagn E. 181
 Walter H. 75, 136, 155, 179
 Walther 180
 Walther J. 181
 Walzer H. 80
 Weber M. 43, 44, 46, 53, 54
 Weichman J. 124
 Weidinger J. 123
- Weis(s)pr(i)ach H. 12, 178, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204
 Wesselényi F. 103
 Wickler J. 123
 Widmann E. 123
 Widemann D. 123
 Wiesflecker H. 126
 Winkelmann E. 76, 81, 127, 142, 143
 Wittnyédi I. 98
 Woisetschläger-Mayer 82
- Zadnikar M. 80, 82
 Zadavec F. 280
 Zapoljski I. 150
 Zehentmair C. 119, 128
 Zelko I. 48, 50, 54, 66, 67, 68, 75, 76, 78, 81, 88, 173, 174, 253
 Zetschy Th. 115
 Ziegler W. 124
 Zimmermann B. H. 193, 194, 195, 201, 202, 203, 204
 Zimmermann W. 108, 109, 110, 117, 121, 122, 154, 158, 159, 160, 170
 Zlobec C. 8, 13, 21
 Znojilšek H. 53, 54, 81
 Zorckler W. 124
 Zoványi J. 104, 202
 Zrin(j)ski 86, 151, 164, 167, 168, 185, 186, 187, 207
 Zrinjski J. 163, 164, 200
 Zrinjski K. 163
 Zrinjski N. 163, 164, 186, 205
 Zrinyi P. 94
 Zsigmond J. 206
 Zuber M. 122, 123, 124
 Zuhadoly A. 152
 Zvonarics I. 173
 Zvonarics M. 97
 Zwingli 95
- Žunec B. 280, 283, 284

SPONZORJI, DONATORJI IN ORGANIZATORJI
ZNANSTVENEGA SREČANJA

Evropska unija – Program PHARE

»Radenska« Radenci

Zavarovalnica Triglav, OE Murska Sobota

Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo,
Izpostava Ljubljana

Avtobusni promet Murska Sobota

Mestna občina Murska Sobota

Občina Moravske Toplice

Občina Puconci

Občina Radenci

Občina Tišina

Protestantsko društvo Primož Trubar Murska Sobota

Zveza Slovencev na Madžarskem Monošter

Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko Gradec

Panonski inštitut Pinkovac /Güttenbach/

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

PROTESTANTIZEM
- ZATOČIŠČE IZGNANIH NA PETANJCIH
(Nádasdyjev dvorec)

Zbornik znanstvenega srečanja

1

Izdajatelj: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanci

Zanjo: Alojz Flegar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana

Zanj: dr. Oto Luthar

Uredil: Uredniški odbor

Glavni urednik: Jože Vugrinec

Prevodi: Gaál Gabriella (madžarščina)

Vilko Šimon (angleščina in nemščina)

Tehnični urednik: Franc Mesarič

Grafična priprava: Atelje Antolin Bakovci

Tisk: Solidarnost Murska Sobota

Murska Sobota 2000

Naklada: 800 izvodov

PROGRAM ČEZMEJNEGA SODELOVANJA
PROGRAMM GRENZÜBERSCHREITENDER ZUSAMMENARBEIT
CROSS BORDER COOPERATION PROGRAMME
HATÁRMENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSI PROGRAM

»Financirano s strani Evropske Unije, Phare Program«
»Financed by the European Union, Phare Programme«

Št. programa: 22-9524/01.08.02.0003

Št. projekta: SL-16

